341.481
พ232ก
ร.2

การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า

ปริญญานิพนธ์

ของ

พรใจ ลี่ทองอิน

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

พฤษภาคม 2545

ท 152079 ร. 3

การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า

บทคัดย่อ

ของ

พรใจ ลี่ทองอิน

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
พฤษภาคม 2545

พรใจ ลี่ทองอิน. (2545). *การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ด (สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ ประธาน, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดไธสง, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล

ปฏิบัติการทางอำนาจของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า วิเคราะห์ภายใต้ความเชื่อพื้นฐานว่า การกักขังความหมายของการเมืองไว้กับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น ไม่อาจทำให้เราเข้าใจปฏิบัติการทางอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าได้ เนื่องจากกฎเกณฑ์และกติกาที่ถูกสถาปนาขึ้นจะกลายเป็นเส้นแบ่งหรือเป็นตัวกำหนดความหมายของการกระทำการทางการเมืองที่ชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม การศึกษานี้ได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ด้วยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีจากสาขาวิชาต่าง ๆ โดยเลือกปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลเป็นสนามในการศึกษา และนำข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการและอื่น ๆ มาวิเคราะห์ร่วม เพื่อสืบค้นให้เห็นถึงกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย

กฎเกณฑ์และกติกาของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ครองพื้นที่อยู่ ปิดกั้นและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้าให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบ เพื่อปกป้องสิทธิและวิถีการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติ ประชาชนในระดับรากหญ้าจึงต้องสรรค์สร้างอำนาจหรือสร้างการเมืองขึ้นมาผ่านการสร้างความหมายของสิทธิชุดใหม่ เพื่อเปิดพื้นที่ให้ตนเองมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่ถูกเบี่ยให้ไปอยู่ที่ริมขอบของอำนาจและถูกบังคับให้ยอมรับชะตากรรมที่ตนเองไม่มีส่วนร่วมในการกำหนด

THE CONSTITUTION OF POWER FROM THE GRASSROOTS

AN ABSTRACT

BY

PORNJAI LEETONGIN

Presented in partial fulfillment of the requirements

for the Doctor of Education degree in Development Education

at Srinakarinwirot University

May 2002

Pornjai Leetongin. (2002). *The Constitution of Power from the Grassroots.* Dissertation, Ed.D. (Development Education). Bangkok : Graduate School, Srinakarinwirot University. Advisor Committee : Assoc. Prof. Dr. Napaporn Havanon, Asst. Prof. Dr. Surawut Padthaisong, Asst. Prof. Dr. Pensiri Jeradechakul

Both the limitation of identity and the influence of liberal democracy discourse render the constitution of grassroots movement incomprehensible for most people. Data for this research were collected from field participation with the Grassroot Movement of Pak Moon Dam as well as from written materials both academic and otherwise. These data were critically analyzed. The finding is that the grassroot people are excluded, oppressed and marginalized. Thus, they need to make their voices heard by exercising their rights through political movements.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า

ของ
นางพรใจ ลี่ทองอิน

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์)
วันที่ 14 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2545

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดไธสง)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ)

ประกาศคุณูปการ

การหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติการทางอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า ทำให้การทำวิทยานิพนธ์กลายเป็นการก้าวเดินไปบนเส้นทางแห่งการเรียนรู้อันแสนหนักหน่วง เพราะเสมือนผู้วิจัยได้กระโจนเข้าไปในโลกของศาสตร์ที่ไม่คุ้นเคย การบีบคั้นตนเองเพื่อจะได้มีเวลาเพียงพอสำหรับการสำรวจและอ่านหนังสือจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่การต้องดูแลลูกที่เพิ่งลืมตาดูโลกควบคู่ไปด้วย ทำให้การเดินทางบนเส้นทางสายนี้หนักหน่วงและรุนแรงทบทวีคูณ และแรงบีบคั้นรุนแรงยิ่งขึ้นเมื่อพ่อที่ป่วยมานานเสียชีวิตลง ความอ่อนล้าทำให้ผู้วิจัยต้องหยุดพักเดินทางชั่วคราว การเดินทางอันแสนหนักหน่วงและยาวไกลนี้จึงมิอาจถึงจุดหมายปลายทางได้อย่างแน่นอน หากผู้วิจัยเดินทางเพียงลำพัง โดยปราศจากความช่วยเหลืออันมากมายจากบุคคลอันเป็นที่รักและนับถือ

กราบขอบพระคุณอาจารย์นภาภรณ์ หะวานนท์ อาจารย์เพ็ญสิริ จีระเดชากุล และอาจารย์สุรวุฒิ ปัดไธสง *"ครู"* ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณา และถึงพร้อมไปด้วยความรู้และความสามารถความเมตตากรุณาและความช่วยเหลือทางวิชาการจากอาจารย์ ทำให้อุปสรรคที่รายล้อมอยู่รอบกายไม่อาจบั่นทอนความหวังและกำลังใจที่จะก้าวเดินต่อไปให้ถึงจุดหมายปลายทาง เพราะทุกครั้งที่ผู้วิจัยต้องการความช่วยเหลือทางวิชาการ อาจารย์จะจัดสรรเวลาให้เสมอ อาจารย์ไม่เคยไม่ว่างสำหรับลูกศิษย์ทุกคน เพราะอาจารย์เลือกที่จะเก็บงานอื่นไว้ก่อนเสมอ ในโลกของผู้วิจัย อาจารย์จึงเป็น ***"ครูที่ยิ่งใหญ่"*** เกินกว่าที่จะสรรหาถ้อยคำใด ๆ มาเขียนถึงได้

นอกจากอาจารย์ทั้งสามท่านแล้ว ผู้วิจัยยังได้รับความกรุณาจากอาจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ และอาจารย์ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ที่ให้คำแนะนำอันมีค่ายิ่งสำหรับการปรับปรุงงานชิ้นนี้ โดยเฉพาะอาจารย์ชัยวัฒน์ซึ่งให้ทั้งคำวิจารณ์ที่หนักหน่วง และให้ความช่วยเหลืออย่างจริงจัง ด้วยการจัดสรรเวลาที่มีอยู่น้อยนิดให้ผู้วิจัยทุกครั้งที่ต้องการคำแนะนำ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณสำหรับความเมตตากรุณาความช่วยเหลือทางวิชาการและความปรารถนาดีที่อาจารย์มีต่อนักวิชาการรุ่นเยาว์เสมอมา

ชาวแม่มูนมั่นยืนเป็นครูที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของผู้วิจัย ประสบการณ์การต่อสู้อันยิ่งใหญ่ด้วยหัวใจที่แข็งแกร่ง ที่ถ่ายทอดซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างไม่รู้เหน็ดรู้เหนื่อยจากคำถามมากมาย ไม่เพียงทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้ความรู้ที่ไม่อาจเรียนรู้ได้จากโลกของความรู้แบบที่คุ้นเคยเท่านั้น หากแต่ยังทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้มนุษย์ในด้านที่งดงาม เพราะไม่ว่าจะเผชิญกับสิ่งที่เลวร้ายสักเพียงใด ชาวแม่มูนมั่นยืนก็เลือกที่จะใช้ความรักความผูกพันและมิตรภาพระหว่างพวกเขากันเองเป็นอาวุธในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของความเป็นคนเสมอมา ชาวแม่มูนมั่นยืนจึงเป็นผู้พิสูจน์ด้วยการกระทำว่า ศีลธรรมที่เราเคยเรียน

รู้และท่องจำเมื่อครั้งยังเยาว์วัยนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ หาใช่มีสถานะเป็นเพียงเรื่องเล่าในตำราศีลธรรมเท่านั้น ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณสำหรับการถ่ายทอดวิถีชีวิตและประสบการณ์ในการต่อสู้

กราบขอบพระคุณน้า สำหรับความรัก ความอบอุ่นและความช่วยเหลือที่มีให้เสมอมา ขอบคุณสำหรับความช่วยเหลืออันมหาศาลจากนายแพทย์สมชาย ลี่ทองอิน สามีผู้เป็นกัลยาณมิตรและเพื่อนร่วมทาง ขอบพระคุณพี่ ๆ ทุกคนที่ให้ความเมตตาและความช่วยเหลือเสมอมาโดยเฉพาะอาจารย์ยุพา ชุมจันทร์, คุณภูมิธรรม-อาจารย์อภิญญา เวชยชัย และคุณศรีสุวรรณ ควรขจร ขอบคุณคุณวรรดี-คุณจำนงค์ จิตรนิรัตร์, คุณวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ และคุณนิกร-คุณสุธาณี วีสเพ็ญสำหรับความช่วยเหลือในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ขอบคุณอาจารย์ณัฐญา-คุณโสภา นาคะสันต์สำหรับความช่วยเหลืออันมากมาย ขอบคุณคุณฉัตรวรัญ องคสิงค์ และคุณสุกัญญา ไวทยะพานิชสำหรับการช่วยเก็บข้อมูล ขอบคุณเพื่อน ๆ พัฒนรุ่น 12 ทุกคนที่มีส่วนทำให้การเดินทางอันแสนยาวนานอบอุ่นและมีชีวิตชีวา และขอบคุณลูกสาวทั้งสองคน น้องน้ำปายและน้องน้ำปุนสำหรับกำลังใจที่เติมให้อยู่ตลอดเวลา

พรใจ ลี่ทองอิน

สารบัญ

บทที่ หน้า

1 **บทนำ**..... 1

ความสำคัญของปัญหา..... 1

คำถามการวิจัย..... 9

วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....10

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....10

2 **เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบความคิดในการวิจัย**..... 11

ส่วนที่หนึ่ง การช่วงชิงอำนาจของคนชั้นกลางผ่านวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม..... 15

การจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ :

เงื่อนไขของการสถาปนาวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม..... 17

ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม..... 22

การสถาปนาเสรีภาพของคนชั้นกลางโดยอ้างเสรีภาพของปัจเจกชน..... 23

การสร้างความชอบธรรมในการสะสมทรัพย์สินส่วนตัว

โดยอ้างสิทธิในทรัพย์สินของปัจเจกชน..... 25

การทำให้ความเสมอภาคของพลเมือง

เป็นเพียงความเสมอภาคของโอกาสในการแข่งขัน..... 28

การทำให้เชื่อว่ากฎหมายเป็นหลักประกันของความยุติธรรม.....32

การใช้ความเป็นตัวแทนเพื่ออ้างการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง..... 38

ส่วนที่สอง อัตลักษณ์ของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมและ

การสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า.....42

ส่วนที่สาม การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า :

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์เพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง.....48

ส่วนที่สี่ กรอบความคิดในการวิจัย..... 55

3 **วิธีดำเนินการวิจัย**.....58

การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมาย

ของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย..... 59

บทที่ หน้า

3 (ต่อ) การวิเคราะห์กระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า.....59
การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอำนาจเพื่อช่วงชิงพื้นที่
ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า.....60
การรายงานผลการวิจัย.....63

4 กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมือง
ในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในสังคมไทย.....66
ปฏิวัติสยาม 2475 – ก่อนปฏิวัติตุลาคม 2516.....67
สงครามทางวาทกรรมระหว่างชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
กับชนชั้นนำในระบบราชการ.....67
การลดทอนความหมายของประชาธิปไตยในสังคมไทย
ให้มีความหมายเพียงแค่การมีรัฐธรรมนูญ.....76
ปฏิวัติตุลาคม 2516 – ปัจจุบัน.....79
สงครามทางวาทกรรมระหว่างชนชั้นนำในระบบราชการ
กับชนชั้นนำนอกระบบราชการ.....80
การทำให้การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในสังคมไทย
ไม่มีความเป็นประชาธิปไตยอยู่จริง.....83
สรุป.....89

5 การสร้างความเป็นอื่นให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า.....91
ส่วนที่หนึ่ง แม่น้ำมูนในโลกของชาวบ้าน.....93
ความผูกพันระหว่างแม่น้ำมูนกับชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำ.....93
แหล่งอาหาร แหล่งเงินสด เงินออมและธนาคาร
ของครอบครัวคนหาปลา.....95
แหล่งน้ำกินน้ำใช้ของชุมชนคนหาปลา.....99
แหล่งสมุนไพรและแหล่งไม้ใช้สอย.....99
แหล่งพบปะ ประกอบพิธีกรรม สร้างสายสัมพันธ์ของชาวบ้านริมมูน.....100

บทที่ **หน้า**

5 (ต่อ) การสร้างความรู้และกระบวนการเรียนรู้จากแม่น้ำมูน.....101
ความรู้เกี่ยวกับปลาและธรรมชาติของปลา.....102
ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ในวิถีชีวิตของคนหาปลา.....103
ความรู้เกี่ยวกับการจับปลา..... 106
ความผูกพันระหว่างชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำมูน..... 108
ส่วนที่สอง แม่น้ำ *"มูล"* ในสายตาของรัฐ.....112
การอ้างสิทธิอำนาจเพื่อจัดการแม่น้ำมูน.....112
การใช้อำนาจเพื่อสร้างความรู้และความจริงเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนปากมูล.....115
การทำให้พลังงานไฟฟ้าจากการสร้างเขื่อนกลายเป็น *"ผลประโยชน์ของชาติ"*..... 121
การทำให้ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนเป็นสิ่งที่ชดเชยได้
ด้วยการจ่ายเงินทดแทน..... 123
สรุป.....124

6 การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า.....126
ส่วนที่หนึ่ง การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า :
ทางออกจากการปิดกั้นของการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยม.....128
ส่วนที่สอง กระบวนการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐ
เพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้ประชาชนในระดับรากหญ้า..... 135
การปฏิเสธการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมของรัฐ.....136
การปฏิเสธการใช้กฎหมายที่ไม่เป็นธรรม..... 136
การปฏิเสธการใช้อำนาจกีดกันชาวบ้านออกจากการมีส่วนร่วม
ในการกำหนดหลักเกณฑ์เพื่อชดเชยความเสียหาย.....139
การปฏิเสธความรู้วิทยาศาสตร์ที่อ้างว่ามีความถูกต้อง.....143
การนิยามความหมายของสิทธิเพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐ.....147
การสร้างความรู้เพื่อรองรับความหมายของการใช้สิทธิ..... 147
การสร้างความรู้เพื่อปฏิเสธความรู้ที่รองรับการอ้างสิทธิของรัฐ..... 151

บทที่ **หน้า**

6 (ต่อ) สิทธิในแม่น้ำมูนไม่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน..... 153
การสร้างความหมายของสิทธิจากสิทธิตามประเพณี..... 157
การสร้างพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า.....158
ส่วนที่สาม การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า.....161
การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล.....162
การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อเรียกร้องค่าชดเชย.....164
การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำ.....173
สรุป.....185

7 เปิดโปงการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมและ สร้างพื้นที่การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า.....187

บรรณานุกรม..... 192

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก..... 224

ภาคผนวก ข ตัวอย่างบทสัมภาษณ์ระดับลึก..... 247

ประวัติย่อผู้วิจัย..... 251

บัญชีตาราง

ตาราง หน้า

1 ผู้ให้ข้อมูลหลักการสัมภาษณ์ระดับลึก..... 64

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ หน้า

1 แผนที่แสดงชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำมูน..... 94
2 แผนที่แสดงที่ตั้งเขื่อนปากมูลและเขื่อนสิรินธร..... 130
3 แผนที่แสดงการจัดแบ่งเขตผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล
โดยคณะอนุกรรมการสำรวจและศึกษาผลกระทบด้านอาชีพประมง
โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล..... 146

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า (grassroots movement) เพื่อปกป้องหรือเรียกร้องสิทธิของตนเอง หรือเพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน สิทธิที่จะอาศัยและทำกินในที่ดินที่มีอยู่เดิมซึ่งรัฐได้อาศัยอำนาจกฎหมายประกาศทับว่าเป็นเขตป่า สิทธิที่จะได้รับค่าชดเชยอย่างเป็นธรรมจากการต้องสูญเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่เคยใช้ประโยชน์แต่ถูกเพิกถอนเนื่องจากการก่อสร้างสาธารณูปโภคขนาดใหญ่ต่าง ๆ เช่น เขื่อน โรงไฟฟ้า หรือปัญหาราคาพืชผลตกต่ำจนผลผลิตที่ขายได้มีมูลค่าต่ำกว่าต้นทุนในการผลิตนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทำให้ตำแหน่งแห่งที่ (position) ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมกลายเป็นประเด็นปัญหาที่ต้องได้รับการศึกษาหรือพูดถึง (problematization) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2543 : 31 ; อ้างอิงจาก Foucault. 1985 : 14-24 *The Use of Pleasure : The History of Sexuality Volume 2.*) ทั้งนี้เพราะการเพิ่มขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและความถี่ของขบวนการเคลื่อนไหวในช่วงกว่าหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา บังคับให้สังคมต้องเผชิญหน้ากับบรรดาความทุกข์ยากที่ขบวนการเคลื่อนไหวจงใจที่จะเผยให้เห็น พร้อมทั้งยังชี้ชวนให้เข้าใจอีกด้วยว่า ความทุกข์ยากที่พวกเขากำลังเผชิญอยู่ เป็นผลมาจากนโยบายสาธารณะที่ไม่เป็นธรรม รวมทั้งระบบกฎหมายที่นำเข้ามาจากประเทศตะวันตก โดยมิได้ใส่ใจจารีตปฏิบัติที่เป็นบรรทัดฐานของสังคมไทยเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าเป็นปฏิบัติการที่ยืนยันว่า โครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่อย่างสลับซับซ้อน (multi-layered structural) ในสังคมไทย นอกจากจะทำให้พวกเขาไม่อาจหลีกพ้นจากความยากจนได้แล้ว ยังเป็นตัวการที่ทำลายฐานทรัพยากรซึ่งเป็นฐานการผลิตหรือฐานชีวิตของเขาอีกด้วย (วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์. 2542 : 127-138) อย่างไรก็ตาม การที่ความทุกข์ยากเหล่านี้ถูกซ่อนเร้นหรือถูกกดทับไว้ภายใต้อำนาจของวาทกรรมการพัฒนา โครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมหลายระดับเหล่านี้จึงสามารถดำรงอยู่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นด้วยอำนาจของวาทกรรมการพัฒนา สังคมจึงเชื่อว่า ความทุกข์ยากที่คนเหล่านี้เผชิญอยู่ ล้วนมีสาเหตุมาจากข้อบกพร่องในเชิงคุณสมบัติของพวกเขาเอง ด้วยการชี้ชวนให้เห็นว่าคนเหล่านี้โง่เขลาเนื่องจากมีการศึกษาน้อย หรือไม่ก็มักเป็นคนเกียจคร้านเพราะหากขยันขันแข็งรู้จักทำมาหากินก็คงไม่ยากจน หรือไม่ก็เป็นพวกที่ชอบใช้จ่ายเกินตัว ไม่รู้จักอดออม เมื่อสาเหตุของ

ความทุกข์ยากมาจากคุณสมบัติส่วนตัวที่บกพร่อง การ *"พัฒนา"* ตนเองจึงกลายเป็นวิถีทางที่ชอบธรรมในการขจัดความทุกข์ยากดังกล่าว โดยไม่จำเป็นต้อง *"จัดการ"* กับโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม

ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าไม่เพียงบังคับให้สังคมต้องเผชิญหน้ากับสิ่งที่เคยหลีกเลี่ยงได้สำเร็จมาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ตามอำนาจของวาทกรรมการพัฒนาเท่านั้น แต่ยังบังคับให้สังคมต้องเผชิญหน้ากับความตื่นตระหนกของการดำเนินการทางการเมืองโดยอาศัยการชุมนุมประท้วงในท้องถนนและสถานที่ราชการเป็นกลไกของการต่อรอง การที่พลังของการดำเนินการทางการเมืองอยู่ที่การรักษาพลังในการกดดันผ่านการชุมนุมประท้วงในที่สาธารณะให้ต่อเนื่องยาวนานเท่าที่จะกระทำได้ จึงเป็นผลให้ประชาชนในระดับรากหญ้าไม่อาจหลีกเลี่ยงการค้นหาและพัฒนายุทธวิธีใหม่ ๆ เพื่อที่จะรักษาพลังในการกดดันให้ต่อเนื่องยาวนาน การเมืองบนท้องถนนของประชาชนในระดับรากหญ้าจึงไม่เพียงมีต้นทุนสูงเท่านั้น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2541) หากแต่ยังสุ่มเสี่ยงกับอันตรายนานัปการอีกด้วย เพราะไม่อาจหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับฝ่ายต่อต้านการเคลื่อนไหว ซึ่งก็ไม่เคยลดละความพยายามในการพัฒนายุทธวิธีใหม่ ๆ เพื่อตอบโต้หรือสลายการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาด้วยเช่นกัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543 ก : 48-53) และหาก *"การเจรจา"* ไม่ได้ผล พวกเขาก็ไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องอดกลั้นเพื่อหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรง เพราะภารกิจในการรักษาความสงบเรียบร้อยและบรรยากาศของการลงทุน เป็นข้ออ้างที่ศักดิ์สิทธิ์และชอบธรรมเสมอ ภายใต้บริบทของการพัฒนาประเทศด้วยกระบวนทัศน์ (paradigm) ของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย การชุมนุมประท้วงและการอาศัยท้องถนนในฐานะพื้นที่ (space) และสถานที่ (place) ของการเคลื่อนไหวในลักษณะดังกล่าว นำไปสู่คำถามที่สำคัญว่า อะไรเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้าสร้างกลไกการต่อรองทางการเมืองของตนขึ้นมาเอง โดยไม่ใช้กลไกของการต่อรองที่ดำรงอยู่ในการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยม เป็นเครื่องมือทางการเมืองในอันที่จะแก้ปัญหาความทุกข์ยากที่ตนเองเผชิญอยู่ ทั้งนี้เพราะหากยึดทัศนะของบรรดานักคิดที่ให้ความสำคัญกับหลักการของประชาธิปไตย (principled democrats) แล้ว รัฐบาลที่เป็นประชาธิปไตยจะต้องอุทิศตัวเพื่อปรับปรุงเงื่อนไขการดำรงชีวิตของประชาชนทั้งหมด ซึ่งแน่นอนว่าต้องรวมถึงประชาชนในระดับรากหญ้าด้วย และจะต้องสร้างกลไกบางประการที่ประชาชนในสังคมสามารถใช้เพื่อควบคุมผู้นำของตน รวมทั้งสามารถแสดงออกถึงความปรารถนาและความต้องการ เพราะสิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงว่า เป้าหมายสูงสุดของประชาธิปไตยได้บรรลุแล้ว (Baradat. 1988 : 48-49)

นอกจากประเด็นคำถามดังกล่าวแล้ว ยังมีประเด็นสำคัญที่ควรนำมาพิจารณาร่วมด้วยก็คือว่า ทำไมสังคมจึงมีท่าทีที่เย็นชา สงสัย หรือก่นประณามการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า และท่าทีดังกล่าวนี้ยังมาทั้งจากคนชั้นกลาง คนชั้นสูงหรือแม้แต่ประชาชนในระดับรากหญ้าด้วยกันเอง

นัยของท่าทีย่อมแสดงให้เห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าถูกจัดวางในฐานะของ *"ความเป็นอื่น (the otherness)"* การจัดวางขบวนการเคลื่อนไหวในฐานะของ *"ความเป็นอื่น"* เช่นนี้ ย่อมมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญอย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะท่าทีดังกล่าวถูกกำกับด้วยทัศนะที่เห็นว่าประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้คือผู้ที่ไม่ทำตามกฎเกณฑ์ (rules) ของสังคม แต่เป็นพวกชอบเอากฎหมู่อยู่เหนือกฎหมาย หรือเป็นพวกที่ไร้ระเบียบ หรือถูกยุยงส่งเสริมโดยพวกมือที่สามที่คอยหวังผลประโยชน์ ทัศนะดังกล่าวสะท้อนถึงความเชื่ออันแข็งแกร่งว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือการใช้สิทธิในทางการเมืองจะต้องกระทำผ่านกลไกของสถาบันทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่เท่านั้น และด้วยความเชื่อมั่นดังกล่าว คนเหล่านี้จึงแทบจะไม่ได้ยินเสียงแห่งความทุกข์ยากของประชาชนในระดับรากหญ้าเลย บางทีคำให้สัมภาษณ์ของบำรุง บุญปัญญา แกนนำคนหนึ่งของสมัชชาคนจน ต่อท่าทีห่วงกังวลของคนชั้นกลางซึ่งเกรงว่าการชุมนุมประท้วงในพื้นที่ต่าง ๆ นับครั้งไม่ถ้วนของประชาชนในระดับรากหญ้าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ถูกประกาศโดยอาศัยอำนาจของกฎหมายว่าเป็นเขตป่า เพื่อเรียกร้องให้ยกเลิกโครงการจัดสรรที่ทำกินให้ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนที่เสื่อมโทรม (คจก.) ซึ่งมีกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) เป็นหน่วยงานประสานงานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อาจนำไปสู่ความไม่พอใจของฝ่ายทหารนั้น สะท้อนให้เห็นความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลางได้เป็นอย่างดี ดังคำให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งของบำรุงที่ว่า

> *คนในเมืองไม่มีทางที่จะเข้าใจความรุนแรงของกระบวนการที่ไม่มีมนุษยธรรมเหล่านี้ได้ เมื่อคุณต้องถูกขับไล่ให้ออกจากที่ดินทำกินและบ้านเรือนของคุณถูกรื้อทำลาย เพียงเพราะคุณไม่อาจที่จะทนให้ลูกของคุณต้องร้องไห้จากความหนาวเย็นและความหิวโหย พวกเขาไม่เข้าใจ พวกเขาปฏิเสธการลุกขึ้นต่อสู้ขัดขืนอำนาจ (uprising) ของคนจน แต่สำหรับพวกเขาหรือคนชั้นกลางสามารถกระทำได้ พวกเขาเชื่อว่า คนชนบทจะต้องถูกสอนให้เห็นความสำคัญของประชาธิปไตยด้วยการเข้าร่วมสัมมนา สำหรับผม มันช่างเป็นเรื่องน่าขบขันและน่าเศร้าเสียเหลือเกิน...* (Naruemon Thabchumpon. 1997 : 34 ; citing Sanitsuda Ekachai. 1992 *The Bangkok Post.*)

คำให้สัมภาษณ์ของบำรุง บุญปัญญา สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาอันแข็งแกร่งของสังคมที่มีต่อการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม ในฐานะที่เชื่อกันว่าเป็นจารีตหลักทางการเมืองแบบเดียวที่ชอบธรรม ด้วยนัยนี้ การดำเนินการทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า โดยไม่ผ่านกลไกของสถาบันทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ จึงถูกพิจารณาว่ามีสาเหตุมาจากการขาดความรู้และความเข้าใจที่เพียงพอ รวมทั้งยังไม่เห็นความสำคัญของวิถีการเมืองแบบประชาธิปไตย ด้วยมุมมองดังกล่าวการให้ *"ความรู้"* เกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยที่ *"ถูกต้อง"* จึงเชื่อว่าจะเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ

การที่ประชาชนในระดับรากหญ้าสถาปนาการเมืองของตนเองขึ้นมา โดยไม่ใช้กลไกทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นเครื่องมือทางการเมือง ในอันที่จะตอบสนองความต้องการหรือแก้ปัญหาความทุกข์ยากที่เผชิญอยู่นั้น ไม่ได้เป็นเพราะ*"ขาดความรู้ที่ถูกต้อง"*เกี่ยวกับการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม จึงปฏิเสธที่จะใช้กลไกทางการเมืองดังกล่าว หากแต่เป็นเพราะพวกเขาไม่สามารถใช้หรือเข้าไม่ถึงกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่มากกว่า (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543 ก : 47-53, ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2541 ,นฤมล ทับจุมพลและคณะ. 2539 : 68-90, Missingham. 1999 : 162-164) ซึ่งมาจากหลายสาเหตุ เช่น รัฐ / กลไกของรัฐเป็นต้นเหตุโดยตรงของความทุกข์ยากเพราะเป็นคู่กรณีของความขัดแย้งเสียเอง (ฉันทนา บรรพศิริโชติ. 2541 และ 2543 ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. 2541 และชัยวัฒน์ สถาอานันท์. 2542) หรือตัวแทนไม่ยอมสะท้อนความทุกข์ยากของตัวที่ถูกแทนหรือประชาชนในระดับรากหญ้า (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. 2542 : 183-184) หรือเป็นเพราะกระบวนการควบคุมและตรวจสอบผู้นำ / รัฐบาลโดยผ่านกลไกของการเลือกตั้งเป็นเพียงมายาคติเท่านั้นเอง เนื่องจากอำนาจของประชาชนจะสิ้นสุดลงทันทีที่มือของเขาได้หย่อนบัตรลงหีบเลือกตั้งแล้ว หรือเป็นเพราะผลลัพธ์จากการแก้ปัญหาความทุกข์ยากของประชาชนในระดับรากหญ้า มักจะกระทบผลประโยชน์และสิทธิอำนาจ (authority) ของชนชั้นนำในสังคม ดังเช่นในกรณีของการไม่สามารถที่จะผลักดันให้มีระบอบสิทธิชุมชนในกรอบของกฎหมายไทย ซึ่งชูศักดิ์ วิทยาภัค (2542 : 90) ชี้ให้เห็นประเด็นที่น่าสนใจว่า

> *การที่ พ.ร.บ.ป่าชุมชนยังไม่ได้ไปถึงไหน หรือไม่มีตำแหน่งแห่งที่ในระบอบกรรมสิทธิ์ในกฎหมายไทยนั้น ปัญหาจึงไม่น่าจะเป็นเรื่องของการขาดกระบวนทัศน์ หรือขาดหลักฐานที่ประจักษ์จริงในเรื่องสิทธิร่วมกันของชุมชนในการจัดการป่า แต่อาจมีอุปสรรคอยู่ที่การขาดจินตนาการเกี่ยวกับสถาบัน (the poverty of institutional imagination) ในหมู่ชนชั้นนำและผู้กำหนดนโยบาย ที่เป็นตัวจักรสำคัญในการผลักดันให้สิทธิชุมชนได้รับการนำไปปฏิบัติ หรืออาจกล่าวได้อีกแง่หนึ่งได้ว่า ยังขาดภาคปฏิบัติการของวาทกรรมป่าชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบอบของอำนาจและการจัดระเบียบทางสถาบัน การเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องของระบอบกรรมสิทธิ์ ย่อมมีผลสะเทือนต่อกลุ่มสถานภาพเดิม และมักจะถูกต่อต้านเพื่อรักษาอำนาจนั้น ๆ เอาไว้...*

ความไม่สามารถที่จะใช้หรือเข้าไม่ถึงกลไกทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมของประชาชนในระดับรากหญ้า จนกระทั่งต้องสถาปนาการเมืองของตนเองขึ้นมานั้น นำไปสู่คำถามพื้นฐานว่า หากมีการปรับปรุงกลไกทางการเมืองให้มีประสิทธิภาพและคุณภาพแล้ว ประชาชนในระดับรากหญ้าจะสามารถใช้กระบวนการทางประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางการเมือง ในอันที่จะต่อรองเพื่อบรรลุถึงความปรารถนาและความต้องการของตนเองหรือเพื่อผลักดันให้มี

การแก้ปัญหาความทุกข์ยากที่กำลังเผชิญอยู่ โดยไม่ต้องสถาปนาการเมืองของตนเองขึ้นมาใหม่ได้หรือไม่ อย่างไร ทั้งนี้เพราะระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเองก็เป็นระบอบการเมืองที่อ้างว่าถูกสถาปนาขึ้นมาโดยมีความคิดพื้นฐานที่สำคัญที่สุดว่า ประชาชนเป็นแหล่งที่มาของสิทธิอำนาจทั้งทางกฎหมายและทางการเมือง เนื่องจากความยินยอมของผู้ถูกปกครอง (consent of the governed) หรือประชาชนเป็นความชอบธรรมเพียงประการเดียวเท่านั้นในการปกครอง (Baradat. 1988 : 46-47) ยิ่งไปกว่านั้นกิจกรรมในทางการเมืองของมนุษย์ในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมยังถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองที่มีเสรีภาพและความเท่าเทียมกัน (interaction amongst free and equal citizens) (Heywood. 1994 : 22 ; citing Arendt. 1958 *The Human Condition.*) อีกด้วย

การที่จะตอบคำถามดังกล่าว มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องไม่พิจารณาประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะอุดมการณ์ที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากล เพราะด้วยมุมมองดังกล่าว จะทำให้เราผูกติด *"ประชาธิปไตย"* ไว้กับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม จนใช้เป็นมาตรฐานในการทำความเข้าใจการเมืองแบบอื่น หรือประชาธิปไตยในความหมายแบบอื่น ทั้งนี้เพราะการวนเวียนอยู่ในกับดักของประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม จะทำให้เราไม่มีที่ว่างให้กับการทำความเข้าใจการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าซึ่งแตกต่างออกไป ยิ่งเมื่อการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้ามีนัยของความพยายามที่จะสร้างอำนาจอิสระเพื่อต่อต้านหรือท้าทายการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบที่ดำรงอยู่ (Missingham. 1999) การปิดกั้นด้วยรูปแบบที่หลากหลายเพื่อให้การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า มีฐานะเพียง *"ความเป็นอื่น"* ของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การศึกษานี้จึงชี้ชวนให้ออกจากกับดักดังกล่าว ด้วยการมองประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นวาทกรรม เพราะด้วยมุมมองดังกล่าวจะทำให้เราสามารถตั้งคำถามและตรวจสอบความหมายของสิ่งที่เรียกกันว่า "ประชาธิปไตย" แบบที่ครองพื้นที่อยู่ได้อย่างถอนรากถอนโคนว่าเป็นเพราะเหตุใด ประชาชนในระดับรากหญ้าจึงต้องสถาปนาการเมืองขึ้นมา แทนที่จะใช้กลไกทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ในการแก้ไขปัญหาของตนเอง

ความหมายของสิ่งที่นิยมเรียกกันว่า *"ประชาธิปไตย"* หรือ *"ประชาธิปไตยเสรีนิยม"* ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีอยู่หรือดำรงอยู่อย่างชัดแจ้ง หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมตะวันตกในฐานะที่เป็นเครื่องมือ (instrument) ของการต่อสู้ รวมทั้งเป็นผลลัพธ์ของอำนาจ (an effect of power) ที่สลับซับซ้อนในกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้า (hegemony) ของคนชั้นกลาง ในการสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์และความหมายให้กับระบอบการเมืองที่ชอบธรรม โดยมีเป้าหมายเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ซึ่งเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของตนเอง จากเดิมที่เคยอยู่รอบนอกคอยเป็นเพียง *"ผู้ชม"* ให้มามีตำแหน่งในพื้นที่ทางการเมืองในฐานะพลเมืองของรัฐเช่นเดียวกับชน

ชั้นปกครอง การเชื่อมโยงทรัพย์สิน (property) หรือการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเข้ากับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง (Holden. 1974 : 4 และ Heywood. 1994 : 170) ในช่วงระยะแรก ๆ ของกระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม ย่อมแสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า การจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่นั้น ไม่ได้เป็นไปเพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับคนทุกกลุ่ม อย่างไรก็ตาม การกีดกันประชาชนบางกลุ่มซึ่งอาจใช้ความได้เปรียบจากคุณสมบัติในเชิงจำนวนที่มีอยู่เพื่อรักษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดเดิมเอาไว้ ด้วยการเชื่อมโยงการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเข้ากับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองซึ่งคลี่คลายลงไปเมื่อชนชั้นนำมั่นใจแล้วว่า ความได้เปรียบจากคุณสมบัติในเชิงจำนวนที่ประชาชนกลุ่มดังกล่าวมีอยู่ไม่อาจนำไปสู่การพลิกพื้นที่ทางอำนาจที่ถูกจำกัดวงให้อยู่เพียงริมขอบหรือชายขอบ(margin)นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นไม่อาจนำไปสู่การรื้อถอนเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ที่เปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มในสังคมสามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์กันได้อย่างเสมอภาคและยุติธรรมดัง *"ความจริง"* ที่วาทกรรมพยายามสร้างขึ้น

กระบวนการสถาปนาการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมไม่อาจนำไปสู่การรื้อถอนเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ที่เปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มในสังคมได้นั้น เป็นเพราะอัตลักษณ์และความหมายที่ถูกสร้างขึ้นได้ปิดกั้นหรือเบียดขับประชาชนบางกลุ่มโดยเฉพาะประชาชนในระดับรากหญ้าอย่างแยบยล ดังเช่นอัตลักษณ์หรือตัวตนของความเป็นพลเมือง ซึ่งได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเสมอภาคหรือเป็นความเสมอภาคในสังคม เพราะด้วยสถานะแห่งความเป็นพลเมืองที่ได้รับ จะทำให้ความแตกต่างระหว่างบุคคลถูกขจัดออกไปด้วยการกดทับหรือปิดกั้นเอาไว้ด้วยการชูความเหมือนกันในฐานะพลเมือง ที่มีหรือได้รับสิทธิและหน้าที่แบบเดียวกันโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ ความเป็นพลเมืองไม่เพียงกดทับหรือปิดกั้นความแตกต่างที่ดำรงอยู่เท่านั้น หากแต่สารัตถะ(essence) แห่งสิทธิของความเป็นพลเมืองยังกดทับหรือปิดกั้นสิทธิบางแบบที่แตกต่างออกไปด้วยการทำให้สิทธิบางอย่าง เช่น สิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคล สิทธิในการทำสัญญาหรือหลักว่าด้วยเสรีภาพในการทำสัญญา สิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย สิทธิที่จะลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง สิทธิที่จะได้รับเลือกเป็นตัวแทน กลายเป็นสิทธิที่จำเป็นสำหรับการมีอิสรภาพและเสรีภาพของบุคคลในฐานะพลเมือง (Marshall. 1992 : 8) แต่ไม่มีที่ว่างให้กับสิทธิที่แตกต่างจากที่กำหนดนิยาม เช่น สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร สิทธิที่จะปกครองตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่อยู่ในรัฐประชาชาติ (nation-state) สิทธิของผู้หญิงที่จะหลุดพ้นจากการครอบงำของระบบที่ผู้ชายเป็นใหญ่ (patriarchy) สิทธิที่จะเลือกการดำเนินวิถีชีวิตตามที่ตนเองถนัดและเข้มแข็งที่สุด หรือสิทธิที่จะปฏิเสธการพัฒนา เมื่อสิทธิของความเป็นพลเมืองปิดกั้นสิทธิบางประเภทซึ่งมักจะเป็นสิทธิของกลุ่มหรือสิทธิของชุมชนเอาไว้ ทั้ง ๆ ที่สิทธิเหล่านี้ เช่น สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเป็นสิทธิที่จำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตของประชา

ชนในระดับรากหญ้า เนื่องจากสิทธิเหล่านี้เป็นพื้นฐานของระบบการผลิต การทำมาหากิน และความมั่นคงในชีวิต ความเสมอภาคในฐานะพลเมืองจึงเป็นความเสมอภาคบนฐานที่กำหนดขึ้นด้วยการกดทับหรือปิดกั้นคุณสมบัติที่แตกต่างเอาไว้

เมื่อสมาชิกในรัฐประชาธิปไตยเสรีนิยมถูกทำให้เหมือนกันในฐานะพลเมือง ความคิดเรื่องตัวแทนในทางการเมืองจึงกลายเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ การมอบอำนาจให้ตัวแทนเพื่อใช้อำนาจในการปกครองแทนตนจึงถูกนิยามว่า *"เหมือน"* หรืออย่างน้อยก็ใกล้เคียงกับการใช้อำนาจอธิปไตยทางตรงด้วยตนเอง แต่เนื่องจาก*"ความเหมือนกัน"*ในฐานะพลเมืองเป็นเพียงการสร้างขึ้นของวาทกรรม หาได้มีอยู่จริง เช่นเดียวกับความเป็นตัวแทนในทางการเมือง ด้วยนัยนี้ ความเป็นตัวแทนและความเชื่อมั่นในความเป็น*"ตัวแทน"* จึงเป็นการปิดกั้นความแตกต่างหลากหลายของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ การเลือกตัวแทนจึงเป็นเพียงสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่า ประชาชนมีอำนาจในการควบคุมและตรวจสอบรัฐบาล

ยิ่งไปกว่านั้น ความเหมือนกันในฐานะพลเมืองยังรองรับความเสมอภาคที่ถูกกำหนดนิยามในความหมายของความเท่าเทียมกันของโอกาส ด้วยการทำให้เห็นว่า การมีและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นโดยขจัดสิ่งที่ขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงโอกาสที่เท่าเทียมกันให้หมดสิ้นไป ไม่ว่าจะเป็นการให้สิทธิพิเศษแบบต่าง ๆ การผูกขาด การปฏิบัติที่แตกต่างอันเนื่องมาจากเชื้อชาติ ศาสนา หรือเพศสภาพ (gender) จะเป็นวิถีแห่งการสร้างความเสมอภาคให้บังเกิดขึ้นในสังคม การนิยามความเสมอภาคตามนัยดังกล่าว จึงทำให้ความไม่เสมอภาคอันเป็นผลลัพธ์ที่จะต้องเกิดขึ้นจากการแข่งขันกันอย่างเสรีภายใต้ความเท่าเทียมกันของโอกาสกลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรม และยังถูกรับรองอย่างแข็งขันในนามของเสรีภาพในการสะสมทรัพย์สินส่วนตัวอย่างไม่จำกัด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความไม่เสมอภาคอันเป็นผลลัพธ์จากการแข่งขันอย่างเสรีจะไม่ถูกนำมาพิจารณาในฐานะสิ่งที่ขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงโอกาสที่เท่าเทียมกันของการแข่งขันในรอบต่อไป แม้ว่าผลลัพธ์ของการแข่งขันดังกล่าวจะผลิตและผลิตซ้ำความไม่เสมอภาคอันเป็นเงื่อนไขที่คุกคามการเข้าถึงโอกาสที่เท่าเทียมกันของการแข่งขันในรอบต่อไปก็ตาม เพราะผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นได้ถูกทำให้มีความหมายเป็นเพียงผลของความสามารถที่แตกต่างกันเท่านั้น

ประชาชนในระดับรากหญ้าไม่เพียงถูกปิดกั้นหรือเบียดขับอย่างแยบยลผ่านอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองที่ถูกสร้างขึ้นด้วยการกดทับหรือปิดกั้นความแตกต่างที่ดำรงอยู่เพื่อสร้างความเหมือนกันให้เกิดขึ้นเท่านั้น แต่ยังถูกปิดกั้นหรือเบียดขับด้วยอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองที่ถูกผลิตขึ้นใหม่เพื่อแสดงความเหนือกว่าของประชาชนในการกำหนดสิ่งที่เกิดขึ้นในระดับชีวิตประจำวัน ความเหนือกว่าในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมใน *"ประชาสังคม"* และการเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจใน

สถาบันทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ ทั้งนี้เพื่อที่จะตอกย้ำถึงพลังของการตระหนักในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ทั้งนี้เพราะอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมือง ยังคงสร้างขึ้นจากอุดมการณ์ของคนชั้นกลางเช่นเดิม พลเมืองตามอัตลักษณ์ว่าด้วยความเป็นพลเมืองจึงเป็นปัจเจกบุคคลที่เปี่ยมล้นไปด้วยศักยภาพ เพราะมีสำนึกของความเป็นพลเมือง มีความรับผิดชอบต่อสาธารณะ แสดงความคิดเห็นโดยใช้หลักของเหตุผล สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือใด ๆ จากรัฐ และมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นตามบทบาทหน้าที่ของตนใน *"ประชาสังคม"* ยิ่งไปกว่านั้น ยังนิยามการรวมตัวกันของพลเมืองใน*"ประชาสังคม"* ว่าเป็นการรวมตัวกันโดยมีความไว้เนื้อเชื่อใจ และความร่วมมือกันโดยมีผลประโยชน์ของสาธารณะเป็นแกนยึดโยงอีกด้วย มิใช่การรวมตัวกันเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวแต่อย่างใด เมื่อพิจารณาอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองตามนัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่า อัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองถูกสร้างขึ้นผ่านการจัดคู่ความคิดออกเป็นขั้วตรงข้าม (binary opposition) โดยไม่ยอมรับหรือปฏิเสธคุณค่าของคู่ตรงข้าม เช่น ผลประโยชน์ส่วนตัว/ผลประโยชน์สาธารณะ เหตุผล/อารมณ์ความรู้สึก เป็นต้น อัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองจึงจัดวางอัตลักษณ์ที่แตกต่างหรือคู่ตรงข้ามให้มีฐานะเป็นเพียง *"ความเป็นอื่น"* ดังนั้นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับคนที่ถูกจัดวางไว้ในอัตลักษณ์ที่แตกต่าง (Woodward. 1997 : 30)

อันที่จริง แม้การเมืองของการกีดกันและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้า จะเป็นผลลัพธ์ของบรรดาอัตลักษณ์และความหมายที่ประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะวาทกรรมสร้างขึ้นในกระบวนการจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์ทางการเมืองในความหมายของประชาธิปไตยเสรีนิยมก็ตาม แต่สิ่งที่ดูน่าพิศวงอยู่ไม่น้อยก็คือ ท่ามกลางกระบวนการของการกีดกันและทำให้เป็นชายขอบผ่านการสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองด้วยการกดทับและปิดกั้นอัตลักษณ์ที่แตกต่างด้วยการทำให้มีค่าเชิงลบในฐานะของความเป็นอื่นแล้วนั้น (Woodward. 1997 : 30) ยังพบว่ามีความพยายามที่จะทำลายความแตกต่างที่ถูกสร้างขึ้นด้วยการรวมสิ่งที่แตกต่างเข้ามา (inclusion) เพื่อทำให้เหมือนกันหรือเป็นหนึ่งเดียวกันอีกด้วย โดยการยืนยันว่าหากประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านั้น *"พัฒนา"*ตนเอง พวกเขาก็จะกลายเป็น *"พลเมือง"* และมีตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองเฉกเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม รวมทั้งจะมีบทบาทในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมด้วยการเลือกตัวแทน *"ที่มีคุณภาพ"* การศึกษาโดยเฉพาะในระบบโรงเรียนจึงถูกมอบหมายให้เป็นผู้รับผิดชอบในภารกิจอันสำคัญดังกล่าว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาถูกเชื่อมโยงเข้ามาในฐานะที่เป็นเทคนิควิทยาการในการสร้าง *"ความเป็นพลเมือง"* ดังจะเห็นได้ชัดเจนหากพลิกงานเขียนประเภทวิชาการในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติการของวาทกรรมขึ้นมาพิจารณา *"...ประชาชนจะกลายเป็นพลเมืองได้ รัฐต้องส่งเสริม เช่น ต้องส่งเสริมให้ประชาชนมีความคิดจิตสำนึก มีคุณธรรมโดยการศึกษา...นโยบายการศึกษาของรัฐบาลจากนี้ไป... จึงไม่ควรเป็นเพียงการสร้าง Liberal Arts (การศึกษาเพื่อทำให้คนมีความรอบรู้สมกับความเป็นคน) เท่านั้น แต่ต้องเพิ่มการ*

ศึกษาเพื่อการสร้างสำนึกแก่พลเมืองด้วย... "(เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2543 ค : 89) ทั้ง ๆ ที่การศึกษาเองก็เป็นเรื่องของการเมือง เพราะการศึกษามีมูลจูงใจทางการเมืองเนื่องจากมุ่งเสริมกำลังฐานะของคนบางกลุ่ม (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. 2535 : 46) การทำลายอัตลักษณ์หรือความแตกต่างด้วยการรวมสิ่งที่แตกต่างเข้ามาจึงเป็นปฏิบัติการทางอำนาจที่แยบยล

การศึกษาการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวในฐานะที่เป็นปฏิบัติการเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองในที่นี้ เป็นการศึกษาโดยมีความเชื่อว่า เราไม่อาจเข้าใจปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อขัดขืนและช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าได้หากเรามองขบวนการเคลื่อนไหวของคนเหล่านี้ โดยยึดโยงไว้ภายในกรอบอันแข็งแกร่งของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษานี้ชี้ชวนให้ออกนอกกรอบจากการมองประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากล เพราะอันที่จริงแล้วประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นเพียงวาทกรรมที่คนชั้นกลางสถาปนาขึ้น เพื่อใช้ในกระบวนการช่วงชิงอำนาจจากคนชั้นสูงหรือคนชั้นปกครองในยุคแสงสว่างแห่งปัญญาในสังคมตะวันตก ด้วยมุมมองดังกล่าวการศึกษานี้จึงพยายามที่จะสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นว่า เสรีนิยมไม่ใช่อุดมการณ์ที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากลดังที่อวดอ้างแต่อย่างใด โดยจะวิเคราะห์ผ่านกระบวนการสร้างอัตลักษณ์หรือภาคปฏิบัติการของวาทกรรม (discursive practices) ในการกำหนดนิยามความหมายของสิทธิและเสรีภาพของพลเมือง การกำหนดนิยามความเสมอภาคของพลเมือง การปกครองโดยกฎหมาย และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง เมื่อกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นกระบวนการกีดกันและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้าให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบของอำนาจ ดังนั้น ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในการสถาปนาอำนาจจึงต้องกระทำผ่านกระบวนการทางวาทกรรมเพื่อสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายให้กับ *"การเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบใหม่"* ที่เปิดหรือสร้างพื้นที่ทางการเมืองให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพวกเขา รวมทั้งสามารถต่อรองผลประโยชน์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างเสมอภาคและยุติธรรม

คำถามการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งตอบคำถามของการวิจัยว่า ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในการช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองผ่านการสร้างอัตลักษณ์และความหมายเกี่ยวกับการเมืองและทางเลือกในการพัฒนานั้น มีกระบวนการอย่างไร อัตลักษณ์และความหมายที่ถูกสถาปนาขึ้นส่งผลอย่างไรต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เนื่องจากปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ในการสถาปนาอำนาจผ่านการสร้างอัตลักษณ์และความหมายเกี่ยวกับการเมืองและทางเลือกในการพัฒนาเป็นผลของการกีดกันและเบียดขับของอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น ดังนั้น การวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะวิเคราะห์ให้เห็นถึง 1) กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมให้เป็นวาทกรรมหลัก 2) ผลของการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่มีต่อประชาชนในระดับรากหญ้า และ 3) ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในการช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองเพื่อสถาปนาอำนาจผ่านการสร้างอัตลักษณ์และความหมายเกี่ยวกับการเมืองและทางเลือกในการพัฒนา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

การวิจัยนี้ต้องการชี้ชวนให้พิจารณาขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ในฐานะผู้แสดงบทบาทในการบังคับให้ระบบการเมืองต้องเปิดกว้าง เพื่อให้สมาชิกของสังคมได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตนเอง หรือมีอำนาจในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง แทนที่จะถูกกำหนดด้วยอำนาจของวาทกรรมการพัฒนาและประชาธิปไตยเสรีนิยม การศึกษาถึงความพยายามในการแหวกกฎเกณฑ์ของคนที่มีสถานภาพที่ต่ำต้อย (subordinate position) ในการจัดลำดับความสูงต่ำของช่วงชั้นทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองผ่านปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า จะทำให้การเมืองในระบอบประชาธิปไตยของพวกเสรีนิยมกลายเป็นประเด็นปัญหาที่จะต้องได้รับการศึกษาหรือพูดถึง แทนที่จะถูกพิจารณาในฐานะของระบอบการเมืองอันพึงปรารถนาของสังคมจากข้ออ้างที่ว่าเป็นระบอบการเมืองที่สะท้อนถึงอุดมการณ์ที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากล และด้วยการพิจารณาขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าด้วยมุมมองเช่นนี้ จะทำให้สังคมมีความอดกลั้นที่จะหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรงในการจัดการกับปฏิบัติการของประชาชนในระดับรากหญ้า ยิ่งไปกว่านั้นความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการขบคิดเพื่อแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา และการสร้างระบอบประชาธิปไตยแบบที่เปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มในสังคม เพื่อสามารถเข้ามากระทำการในทางการเมืองในฐานะของความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ซึ่งจะทำให้การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าไม่ถูกจำกัดให้มีพื้นที่อยู่เพียงบนท้องถนนอีกต่อไป

บทที่ 2

เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบความคิดในการวิจัย

เพียงชั่วระยะเวลาไม่นานหลังจากถูกสถาปนาขึ้นในยุคแสงสว่างแห่งปัญญา (Age of enlightenment) ประชาธิปไตยเสรีนิยมก็กลายเป็นระบอบการเมืองที่ได้รับความศรัทธาอย่างแข็งแกร่งจากคนจำนวนมาก จนกลายเป็นระบอบการเมืองอันพึงปรารถนาสำหรับสังคมส่วนใหญ่ ยิ่งไปกว่านั้นยังถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของ *"ความทันสมัย" / "ความก้าวหน้า"* ของการพัฒนา หรือเป็น *"มาตรฐาน"* ของความเป็นอารยประเทศ ประชาธิปไตยเสรีนิยมมีฐานะที่โดดเด่นยิ่งขึ้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองขึ้นทั่วยุโรปกลางและยุโรปตะวันออกในช่วงปลายทศวรรษ 1980 - ต้นทศวรรษ 1990 จนทำให้บางคนถึงกับอธิบายว่า สังคมการเมืองได้บรรลุจุดสุดท้ายของวิวัฒนาการทางด้านอุดมการณ์ของมนุษยชาติดังเช่นที่นำเสนอโดยฟูกูยามา (Fukuyama. 1989, 1992) อันเนื่องมาจากความมั่นใจในการล่มสลายของอุดมการณ์สังคมนิยม ซึ่งเป็นผลให้ประชาธิปไตยเสรีนิยมถูกพิจารณาในฐานะ *"สิ่งที่มีความหมายในระดับสากล"* และเป็นรูปแบบสุดท้ายของระบอบการเมืองการปกครองของมนุษยชาติ

ชัยชนะของอุดมการณ์ประชาธิปไตยเสรีนิยมในประวัติศาสตร์การเมืองโลก จนกระทั่งมีสถานะที่เหนือกว่าระบอบการเมืองรูปแบบอื่น ๆ เนื่องจากถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นระบอบการเมืองที่แสดงออกซึ่งอุดมการณ์ที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากลนั้น กลับนำไปสู่สิ่งที่น่าพิศวงเป็นอย่างยิ่งว่าเพราะเหตุใดเมื่อประชาธิปไตยเสรีนิยมได้ถูก *"นำเข้า"* มาในสังคมการเมืองซึ่งประชาชนส่วนใหญ่เป็นคนในระดับรากหญ้า การยึดหลักเกณฑ์เรื่องจำนวนในฐานะแหล่งของความชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจไม่อาจทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้าซึ่งมีความได้เปรียบจากคุณสมบัติในเชิงจำนวน มีตำแหน่งในพื้นที่ทางการเมืองเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม เพราะพวกเขายังคงมีพื้นที่อยู่เพียงชายขอบของอำนาจ และสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองหลังจากมือได้หย่อนบัตรลงหีบเลือกตั้งแล้ว ดังจะเห็นได้จากการที่ประชาชนในระดับรากหญ้าต้องสร้างกลไกทางการเมืองของตนขึ้นมาผ่านการรวมกลุ่มและอาศัยการชุมนุมประท้วงในพื้นที่สาธารณะเพื่อเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐานในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชน สิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเองหรือสิทธิในการปฏิเสธการพัฒนา ฯลฯ ทำไมคนเหล่านี้จึงไม่ใช้กลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในระบอบประชาธิปไตยในกระบวนการต่อรองหรือส่งผ่านความปรารถนาและความต้องการของตนเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ทำไมประชาชนในระดับรากหญ้าซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมการเมืองกลับไม่สามารถควบคุมและตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลเพื่อตอบสนองปัญหาและความต้องการของพวก

เขาได้ด้วยการออกเสียงลงคะแนนเลือกตั้ง แม้ว่านักวิชาการบางคนจะมองว่าปัญหาดังกล่าวมีสาเหตุมาจากความไร้คุณภาพของคนเหล่านี้เอง เนื่องจากมือที่หย่อนบัตรลงหีบเลือกตั้งส่วนใหญ่ในสังคมการเมืองเป็นมือที่ไร้คุณภาพ เพราะตกเป็นเหยื่อของนักการเมืองที่โลภโมโทสันซึ่งทุ่มเทเงินทองมหาศาลเพื่อหวังเข้าสู่อำนาจ จนทำให้รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งไร้คุณภาพและความสามารถ และทำให้การควบคุมและตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลผ่านการเลือกตั้งเป็นสิ่งที่ยากลำบากก็ตาม (เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2543 ก, 2543 ข, 2537 และ 2536 ข) แต่การที่ตำแหน่งในพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าในประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในงานของนักวิชาการจากประเทศโลกที่สามหลายคนมิได้แตกต่างกันนั้น เนื่องจากมีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบ ย่อมเป็นการโต้แย้งทัศนะที่มองว่าปัญหาเชิงศีลธรรมของประชาชนในระดับรากหญ้าเป็นต้นเหตุที่ทำให้ระบอบประชาธิปไตยมิได้งอกงามเติบโตดังเช่นที่เป็นอยู่ในสังคมต้นแบบ ดังเช่นที่เศ็ธ (Sheth. 1983 : 10) กล่าวว่า *"...ประชาชนที่ยากจนที่สุดในสังคมเหล่านี้ ไม่มีตำแหน่งอยู่ในโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจสมัยใหม่ยกเว้นการเป็นผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในพิธีกรรมที่มักประกอบขึ้นทุก ๆ ห้าปี..."* นอกจากโครงสร้างและสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมจะจัดวางประชาชนในระดับรากหญ้าไว้ที่ชายขอบของอำนาจแล้ว เศ็ธยังชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างและสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมยังไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่โลกกำลังเผชิญอยู่ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของผู้หิวโหย (hunger) สงคราม ภัยนิวเคลียร์ มลภาวะต่าง ๆ ปัญหาความรุนแรงทางโครงสร้างหรือความไม่ยุติธรรมทางสังคม ตลอดจนปัญหาความรุนแรงทางตรงที่เกิดขึ้น การครอบงำทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม การแสวงหาผลประโยชน์ (exploitation) จากประเทศที่ยากจนและคนจนในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ความไม่มั่นคงทางการเมือง และการเติบโตของระบอบอำนาจนิยมในหลายประเทศของโลกที่สาม เป็นต้น เมื่อโครงสร้างและสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่สังคมกำลังเผชิญอยู่ได้ เขาจึงเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องกัดเซาะ (erosion) โครงสร้างและสถาบันทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ เพื่อสร้างโอกาสหรือความเป็นไปได้ให้กับการสร้างระบอบการเมืองแบบใหม่ที่มีมนุษยธรรมและประชาชนในระดับรากหญ้าสามารถมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าที่จะเป็นเพียงผู้หย่อนบัตรลงหีบเลือกตั้งเป็นครั้งคราวหากมีการเลือกตั้งเท่านั้น (Sheth. 1983 : 4) ทัศนะดังกล่าวสอดคล้องกับนักวิชาการจากประเทศโลกที่สามอีกหลายคน (Dwivedi. 1997 ,Mushakoji. 1993, Wignaraja. 1993, Escobar. 1992) ซึ่งเห็นว่า ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในโลกที่สาม เป็นการสร้างคำนิยามชุดใหม่ให้กับการเมืองและทางเลือกในการพัฒนาสังคม เพื่อสร้างการเมืองแบบที่เปิดพื้นที่ให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีส่วนร่วมในกำหนดทิศทางของสังคม หรือชะตากรรมของตนเอง

แต่การเติบโตของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในโลกที่สามเพื่อสร้างคำนิยามชุดใหม่ให้กับการเมืองและทางเลือกในการพัฒนาสังคม จะกลายเป็นปฏิบัติการที่ขาดความชอบธรรมไปโดยปริยายหากยึดอัตลักษณ์และความหมายของประชาธิปไตยจากกรอบของการมองประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากล เพราะมุมมองดังกล่าว ย่อมไม่มีที่ว่างสำหรับการทำความเข้าใจปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในโลกที่สามที่มุ่งปะทะและโต้แย้งการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมอย่างโจ่งแจ้งในทัศนะอื่นยกเว้นทัศนะเชิงลบเท่านั้น การศึกษานี้จึงต้องการชี้ชวนให้ออกจากกับดักของอุดมการณ์ประชาธิปไตยเสรีนิยม ด้วยการมองการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะวาทกรรมทางการเมืองที่ถูกสถาปนาขึ้นในกระบวนการช่วงชิงอำนาจของคนชั้นกลางในสังคมตะวันตก เพื่อนำไปสู่การจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ที่เปิดพื้นที่ให้คนเหล่านี้สามารถเข้าสู่อำนาจได้ เพราะการพิจารณาประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นวาทกรรม จะทำให้เราเห็นถึงโครงข่าย (framework) ของความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรม ความจริง (truth) และอำนาจ ที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมสถาปนาขึ้นเพื่อครองความเป็นเจ้า การวิเคราะห์ประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นวาทกรรมในที่นี้ไม่ได้เป็นเพราะเชื่อว่าไม่มี*"ความจริง"*ดำรงอยู่ หากแต่เป็นเพราะมองว่าด้วยอำนาจของ *"ความจริง"* ที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมสถาปนาขึ้นมาในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ได้สร้างผลลัพธ์ที่แน่นอนบางอย่าง นั่นคือ การกีดกันและเบียดขับให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบของอำนาจ เมื่อการเมืองของการกีดกัน และการเบียดขับให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ตามอัตลักษณ์และความหมายที่ประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะวาทกรรมสถาปนาขึ้น การช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองจึงต้องตั้งคำถามกับ *"ความจริง"* ที่การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมสถาปนาขึ้นอย่างถอนรากถอนโคน พร้อม ๆ ไปกับการสร้างอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบที่เปิดพื้นที่สำหรับสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ของสังคม สามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์กันได้อย่างเสมอภาคและยุติธรรม ซึ่งจะทำให้กระบวนการตัดสินใจทางการเมืองไม่ได้เป็นเรื่องเฉพาะของชนชั้นนำทางอำนาจกลุ่มทุนและคนชั้นกลางอีกต่อไปเท่านั้น

ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในขอบเขตและแนวทางในการศึกษา การนำเสนอมุมมองเชิงทฤษฎีในบทนี้จึงแบ่งเนื้อหาออกเป็นสี่ส่วน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง การช่วงชิงอำนาจของคนชั้นกลางผ่านวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม เนื้อหาในส่วนนี้จะเป็นการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นว่าประชาธิปไตยเสรีนิยมมีฐานะเป็นเพียงวาทกรรมซึ่งถูกสถาปนาขึ้นในกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจของคนชั้นกลาง โดยจะวิเคราะห์ผ่านภาคปฏิบัติการของวาท

กรรมในการสร้างความหมายของเสรีภาพของคนชั้นกลางให้กลายเป็นเสรีภาพของปัจเจกชน การสร้างความชอบธรรมในการสะสมทรัพย์สินส่วนตัวโดยอ้างสิทธิในทรัพย์สินของปัจเจกชน การทำให้ความเสมอภาคของพลเมืองมีความหมายเพียงความเสมอภาคของโอกาส การทำให้เชื่อว่ากฎหมายเป็นหลักประกันของความยุติธรรม และการใช้ความเป็นตัวแทนเพื่ออ้างการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง เพื่อจะนำไปสู่การเผยให้เห็นว่า เพราะเหตุใดประชาชนในระดับรากหญ้าจึงไม่สามารถใช้กลไกในสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น ในฐานะเป็นเครื่องมือทางการเมืองในอันที่จะต่อรองเพื่อผลักดันให้มีการแก้ปัญหาความทุกข์ยากที่ตนเผชิญอยู่ หรือเพื่อเผยให้เห็นว่าเพราะเหตุใดการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงกลายเป็นการเมืองของการกีดกันและเบียดขับให้ประชาชนในระดับรากหญ้าซึ่งมีความเหนือกว่าจากคุณสมบัติในเชิงจำนวนกลับมีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบของอำนาจได้อย่างแยบยล

ส่วนที่สอง อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมและการสร้างความเป็นอื่นให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการวิเคราะห์อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น รวมทั้งผลลัพธ์ที่มีต่อตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า ผ่านแนวคิดว่าด้วยการสร้างความเป็นอื่นให้กับสิ่งที่แตกต่างจากอัตลักษณ์ที่ถูกสถาปนาขึ้น

ส่วนที่สาม การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า : กระบวนการสร้างอัตลักษณ์เพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง เป็นการเสนอมุมมองเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับอัตลักษณ์ในทัศนะของนักคิดสายทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (postmodernism) เนื่องจากปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในการสถาปนาอำนาจหรือเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการสร้างและการต่อสู้เชิงอัตลักษณ์เพื่อสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองและทางเลือกในการพัฒนาสังคมชุดใหม่

ส่วนที่สี่ กรอบความคิดในการวิจัย เนื้อหาในส่วนนี้จะเป็นการสร้างกรอบความคิดในการวิจัยเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการรวบรวมประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการตอบคำถามการวิจัย และนำประเด็นที่เกี่ยวข้องเหล่านั้นมาตั้งคำถาม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล กรอบความคิดในการวิจัยนี้ จึงเป็นเพียงแนวทางในการตั้งคำถามกับข้อมูลและแนวทางในการวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ เพื่อตอบคำถามของการวิจัย

ส่วนที่หนึ่ง การช่วงชิงอำนาจของคนชั้นกลางผ่านวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม

ฐานะที่แข็งแกร่งในเชิงอุดมการณ์ของประชาธิปไตยเสรีนิยม ทำให้ประชาธิปไตยเสรีนิยมถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นระบอบการเมืองที่มีความชอบธรรม และกลายเป็นขั้นตอนสูงสุดของการพัฒนาการทางการเมืองที่เกือบทุกสังคมต้องการไปให้ถึง ด้วยมุมมองดังกล่าวนี้ ปัญหาความไม่สงบทางสังคม (social unrest) และความยุ่งเหยิงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางการเมือง จึงถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นปัญหาของช่วงระยะเปลี่ยนผ่าน (problems of transition) ส่วนปัญหานานัปการที่ดำรงอยู่ในประเทศโลกที่สาม ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของผู้หิวโหย ความรุนแรง และการที่อำนาจทางสังคมยังไม่ได้แปลงรูปตามวิถีทางประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในหลายประเทศก็กลายเป็นเพียง *"งานที่ยังทำไม่เสร็จ (unfinished work)"* ของระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมไปโดยปริยาย (Sheth. 1983 : 4) ยิ่งไปกว่านั้นด้วยมุมมองดังกล่าว การเติบโตของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในโลกที่สามเพื่อสร้างคำนิยามชุดใหม่เกี่ยวกับการเมืองและทางเลือกในการพัฒนาสังคม จึงไม่ถูกพิจารณาในฐานะของการมีเสรีภาพที่จะกระทำการทางการเมืองที่เป็นอย่างอื่นได้ ทั้งนี้เพราะขบวนการเคลื่อนไหวมีนัยสำคัญที่แสดงถึงภัยที่คุกคามต่อกระบวนการประชาธิปไตยอีกด้วย การทำลายความแตกต่างด้วยการรวมเข้ามาจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงมิได้ ดังวลีที่ว่า *"อย่าเล่นการเมืองนอกสภา"* ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐถูกมองในฐานะเวทีที่เป็นกลางซึ่งคนกลุ่มต่าง ๆ สามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมกัน ทั้ง ๆ ที่การเติบโตของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าเป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนว่ารัฐมิใช่เวทีที่เป็นกลางแต่อย่างใด ความเชื่อที่ว่ารัฐเป็นเวทีที่เป็นกลาง เปิดกว้างสำหรับคนกลุ่มต่าง ๆ นั้น สอดคล้องกับทัศนะที่มองการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองที่มีเสรีภาพและมีความเท่าเทียมกัน ทัศนะดังกล่าวจึงมีนัยที่สะท้อนถึงความเชื่อที่ว่า เสรีภาพและความเสมอภาคทางการเมืองสามารถแยกออกจากเสรีภาพทางเศรษฐกิจได้ ดังนั้นความแตกต่างทางเศรษฐกิจของคนในสังคม อันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากรูปแบบของความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจึงไม่ได้ถูกนำมาพิจารณาในฐานะที่เป็นสิ่งที่กำหนดการมีส่วนร่วมทางการเมือง ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เนื่องจากความแตกต่างดังกล่าวได้แปรสภาพไปเป็นความไม่เสมอภาคในเชิงโครงสร้าง และกลายเป็นเงื่อนไขที่กำหนดการมีส่วนร่วมทางการเมือง (วอลเดน. 2542 : 3-75) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองในการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงไม่ได้เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองที่มีเสรีภาพและมีความเท่าเทียมกันดังที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมเชิดชูแต่อย่างใด

การศึกษานี้จึงชี้ชวนให้มองประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นวาทกรรม เพราะจะทำให้เรามองประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะของอุดมการณ์ทางการเมืองที่ถูกกำหนดและสร้างขึ้น เมื่อเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดและสร้างขึ้น อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ และด้วยนัยนี้ ความหมายของสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค การปกครองโดย

กฎหมาย ความเป็นตัวแทนและการมีส่วนร่วมทางการเมืองจึงถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นความรู้และความจริงที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับอุดมการณ์ประชาธิปไตยเสรีนิยม

การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นผลผลิตของสภาวการณ์ที่เฉพาะเจาะจง ในฐานะเครื่องมือของการต่อสู้ และผลลัพธ์ของอำนาจที่สลับซับซ้อนในกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าของคนชั้นกลางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์และความหมายให้กับระบอบการเมืองการปกครองที่มีความชอบธรรม ความหมายของการเมืองชุดใหม่ที่ถูกสถาปนาขึ้นในนามของประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นผลให้การจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ในสังคมตะวันตกไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีเทวสิทธิ์ (divine right of king theory) ดังเช่นในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีกต่อไป อย่างไรก็ตาม แม้วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมจะถูกสถาปนาขึ้นโดยคนชั้นกลางเพื่อเป็นเครื่องมือทางการเมืองในการช่วงชิงอำนาจจากชนชั้นปกครอง แต่เมื่อวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมแพร่กระจายจนได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางแล้ว วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมก็มิได้เป็นสมบัติหรือเป็นผลผลิตที่คนชั้นกลางเป็นเจ้าของหรือสามารถบงการหรือควบคุมได้อีกต่อไป เพราะพวกเขาเองก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองที่ถูกสถาปนาขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้ว่าแม้ในที่สุดการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมจะถูกมองว่าเป็นการเมืองของอภิสิทธิ์ชน เนื่องจากผู้ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองเกือบทั้งหมดจะเป็นชนชั้นนำก็ตาม แต่กระนั้นด้วยความรู้และความจริงที่วาทกรรมสถาปนาขึ้น คนชั้นกลางก็ยอมรับการเข้าสู่อำนาจของคนเหล่านี้ เพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของระบอบการเมืองการปกครองที่มีความชอบธรรม รวมทั้งยังเชื่ออีกด้วยว่าพวกเขาสามารถควบคุมกระบวนการใช้อำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำเหล่านี้ได้ตามกระบวนการประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่

ในการวิเคราะห์ประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นวาทกรรมในที่นี้ เป็นการวิเคราะห์โดยยึดทัศนะของฟูโก (Foucault. 1980 : 100) ที่ชี้ให้เห็นว่า วาทกรรมถูกสร้างหรือก่อรูป (conceived) ขึ้นโดยชุดของส่วนเสี้ยวที่ไม่ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน วาทกรรมจึงไม่มีรูปแบบ (uniform) และไม่อยู่คงที่แน่นอนตายตัว (stable) เราจึงไม่สามารถคิดหรือจินตนาการถึง (imagined) วาทกรรมด้วยการแบ่งแยก ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งแยกออกเป็นวาทกรรมที่ได้รับการยอมรับหรือวาทกรรมที่ถูกกีดกัน และวาทกรรมที่ครอบงำหรือวาทกรรมที่ถูกครอบงำ หากแต่พิจารณาวาทกรรมในฐานะที่เป็นการทบทวีคูณขององค์ประกอบของวาทกรรม (discursive elements) ซึ่งมาพบกันในสนามของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่กำหนดขึ้นด้วยการพิจารณาวาทกรรมตามนัยดังกล่าว การวิเคราะห์วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมในที่นี้ จึงเป็นการวิเคราะห์โดยพิจารณาจากเหตุการณ์ (event) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่มีเหตุปัจจัยเฉพาะที่แน่นอน

ประกอบกันเข้าจนเกิดขึ้นมา (ธงชัย วินิจจะกุล. 2534 : 25) ที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมเผยตัวออกมาเป็นภาคปฏิบัติการของวาทกรรม แต่เนื่องจากวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมก่อตัวขึ้นภายใต้เงื่อนไขของสภาวการณ์ที่เฉพาะเจาะจง ดังนั้น การวิเคราะห์ในส่วนนี้ จึงเริ่มต้นด้วยการสืบค้นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ เพื่อเผยให้เห็นถึงการก่อรูปของวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมในสังคมตะวันตก

1.1 การจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ : เงื่อนไขของการสถาปนาวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม

หากพิจารณาคำประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ.2319 และคำประกาศสิทธิมนุษยชน (แต่ละคน) และพลเมืองฝรั่งเศส (แต่ละคน) เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ.2332 (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. 2536 : 59-60,66-68) ที่ยืนยันถึงการดำรงอยู่ของสิทธิบางอย่างที่ติดตัวมนุษย์และเป็นสิทธิอันมิอาจพรากไปจากมนุษย์ได้ รวมทั้งยืนยันว่ารัฐบาลถูกสร้างขึ้นมาเพื่อกระทำหน้าที่ในการพิทักษ์สิทธิดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นถึงความขุ่นเคืองใจของคนชั้นกลางที่มีต่อสภาวการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ณ ช่วงเวลาในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี ดังนั้น เนื้อหาในส่วนนี้จึงเป็นการสืบค้นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็นว่าเพราะเหตุใดคนชั้นกลางจึงต้องสถาปนาวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะเครื่องมือในการจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ในสังคมตะวันตก

ในช่วงปลายยุคกลางของยุโรปได้มีคนกลุ่มใหม่เกิดขึ้นโดยเป็นกลุ่มคนที่ออกจากระบบความสัมพันธ์แบบฟิวดัล (feudalism) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้า (Lords) กับวาสซาล (vassal) อันเป็นความสัมพันธ์ที่กำหนดการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในยุคกลาง เพราะไม่ได้เป็นกลุ่มคนที่สังกัดอยู่ในกลุ่มผู้ปกครองซึ่งได้แก่ เจ้า นักรบ นักบวช และไม่ได้เป็นกลุ่มคนที่ถูกพันธนาการด้วยสิทธิการใช้ที่ดินซึ่งได้แก่ พวกวาสซาล คนกลุ่มใหม่นี้จึงดำเนินชีวิตอย่างอิสระอยู่นอกระบบความสัมพันธ์แบบฟิวดัล ด้วยการเป็นช่างฝีมือ ประกอบการค้าและอุตสาหกรรม ใช้เงินตราในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ การอาศัยอยู่ในเมือง (cities and towns) ซึ่งเรียกในภาษาฝรั่งเศสว่า bourgs ทำให้คนกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า bourgeoisie (Ball and Dagger. 1991 : 53) หรือคนชั้นกลาง การค้าที่เจริญรุ่งเรืองทำให้คนชั้นกลางมีฐานะที่มั่งคั่งร่ำรวยขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งสามารถซื้อที่ดินซึ่งตามจารีตประเพณีเป็นสิ่งที่สืบทอดต่อกันในตระกูลของขุนนางได้

ความมั่งคั่งร่ำรวยจากการประกอบอาชีพ มิได้ทำให้คนชั้นกลางพอใจกับสถานะที่ตนเองได้รับ ทั้งนี้เพราะคนชั้นกลางยังต้องเผชิญหน้ากับอำนาจของศาสนจักรที่เข้ามาจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่น ๆ ศาสนจักรควบคุมครอบครัวของคนชั้นกลาง

ผ่านการบังคับใช้กฎหมายครอบครัว ควบคุมการดำเนินชีวิตด้วยระบบการสารภาพบาป ยิ่งไปกว่านั้น ยังพยายามเข้ามาควบคุมการค้าและอุตสาหกรรม ด้วยการห้ามมิให้ทำการค้าและแสวงหากำไร เพราะถือว่าเป็นบาป รวมทั้งยังควบคุมผ่านการเสนอความคิดเกี่ยวกับทรัพย์สินว่า ทรัพย์สินคือสิ่งที่มนุษย์ได้รับมาเพียงเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม อำนาจของศาสนจักรที่มีต่อชีวิตของผู้คนในยุคกลางเห็นได้ชัดจากคำบรรยายของบาร์เกอร์ (แม็คโดแนลด์. 2520 : 238 ; อ้างอิงจาก Barker. 1950 : 15 *The Social and Political Ideas of Some Great Medieval Thinkers.*) ที่ว่า

> *แก่นแท้ของความคิดทางการเมืองในสมัยกลางคือ...ความเชื่อในเรื่องสังคมแห่งจักรวาลสังคมเดียว อยู่ภายใต้หลักการแห่งชีวิตหลักการเดียว ซึ่งถูกกำหนดในลำดับสุดท้ายโดยผู้มีอำนาจเพียงผู้เดียว หลักการนั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้มีอำนาจคือตัวแทนของพระเจ้า นี่คือเหตุผลที่ทำให้เราอาจพูดถึงการปกครองโดยพวกนักบวชศาสนจักรซึ่งอยู่เหนือสังคมคริสต์ซึ่งมีความพยายามอย่างใหญ่หลวงและห้าวหาญ ในอันที่จะรวมเอาชีวิตทั้งมวลเข้าไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้ความอารักขาของตนทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นในทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ ความรู้ โดยให้อยู่ภายใต้การควบคุมของหลักการของคริสต์ศาสนา ในทางการเมือง ศาสนจักรพยายามที่จะตำหนิและสั่งสอนกษัตริย์ด้วยเรื่องภายใน เช่น เมื่อพวกกษัตริย์ปลอมแปลงเงินตรา และด้วยเรื่องภายนอก เช่น เมื่อพวกกษัตริย์ละเมิดสนธิสัญญาในทางสังคม ศาสนจักรควบคุมชีวิตครอบครัวด้วยกฎหมายครอบครัว ซึ่งศาสนจักรเองเป็นผู้บริหารและควบคุมชีวิตของปัจเจกชนโดยระบบการสารภาพบาป ในทางเศรษฐกิจศาสนจักรก็พยายามจะควบคุมการค้าและการอุตสาหกรรม โดยบังคับให้มีราคาที่พอสมควรและห้ามใช้ระบบดอกเบี้ยดังที่ศาสนจักรได้พยายามควบคุมมูลเหตุจูงใจในทางเศรษฐกิจโดยทั่ว ๆ ไป ด้วยความคิดที่ว่าทรัพย์สินคือสิ่งที่ได้รับมอบหมายมาเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม และโดยการสั่งสอนอบรมในเรื่องการกุศล ในด้านความรู้ ศาสนจักรก็สร้างแนวการศึกษาอบรมเพียงแบบเดียวขึ้นในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และศาสนจักรก็บีบบังคับให้เป็นไปตามแนวนี้ในลำดับสุดท้ายได้ด้วยการลงโทษพวกนอกรีต นี้เป็นความพยายามอันยิ่งใหญ่ในอันที่จะรวมเอาชีวิตทั้งหมดเข้ามาอยู่ด้วยกันภายใต้บัญชาอันสูงสุด....*

นอกจากชีวิตจะถูกควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จจากอำนาจของศาสนจักรแล้ว การจัดระเบียบความแตกต่างทางสังคมจากสถานภาพที่ได้รับมาโดยกำเนิด (ascribed status) ยังเพิ่มความขุ่นเคืองใจให้แก่คนชั้นกลางอีกด้วย (Ball and Dagger. 1991 : 52) ทั้งนี้เพราะความมั่งคั่งร่ำรวยที่ได้รับจากความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ไม่อาจเปลี่ยนแปลงหรือนำไปสู่การเลื่อนสถานภาพทางสังคมของตนเองได้ เพราะแม้ว่าคนชั้นกลางจะมั่งคั่งร่ำรวยจากการประกอบอาชีพเพียงใด พวกเขาก็ยังคงมีสถานะเป็นผู้อยู่ใต้ปกครอง ฐานะและอภิสิทธิ์ทางสังคมที่ได้รับจึงด้อยกว่าเจ้าและขุนนางที่สังกัดอยู่ในกลุ่มผู้

ปกครอง นอกจากนั้นคนชั้นกลางยังต้องการรัฐที่เอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับตนเอง ผ่านการกำหนดนโยบาย การออกกฎหมาย และภาษี เป็นต้น

คนชั้นกลางมิได้ยอมจำนนต่อชะตากรรมที่ได้รับ พวกเขาพยายามดิ้นรนเพื่อที่จะมีอำนาจอิสระในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง เนื่องจากเชื่อว่าพวกเขาสามารถปรับปรุงสภาวการณ์โดยการกระทำเชิงรุก (positive action) อันเป็นความเชื่อชุดใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคแสงสว่างแห่งปัญญา แม้ว่าอิสรภาพที่คนชั้นกลางคาดหวังไม่อาจปรากฏเป็นจริงได้ในสังคมที่ยึดเอาคริสต์ศาสนาและการหลุดพ้นเป็นศูนย์กลาง รวมทั้งยังจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบฟิวดัลเฉกเช่นสังคมยุโรปในยุคกลางก็ตาม แต่สถานะของคนชั้นกลางคลี่คลายไปในทิศทางที่ดีขึ้นในสมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงต้นยุคใหม่ นักประวัติศาสตร์ถือกันว่ากระบวนการฟื้นฟูศิลปวิทยา เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงในระบบคิดอันสำคัญยิ่งของสังคมยุโรป ทั้งนี้เพราะกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้ความสนใจของมนุษย์เปลี่ยนจากคริสต์ศาสนาและโลกหน้ามาอยู่ที่ตัวมนุษย์และธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่ และความสนใจในตัวมนุษย์นี้เอง ได้เป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองในช่วงระยะเวลาเดียวกันด้วย (สุดจอนเจิดสิน. 2528:13) แน่นอนว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ย่อมได้รับการสนับสนุนจากคนชั้นกลาง ทั้งนี้เพราะความคิดหลักอันเป็นลักษณะสำคัญยิ่งของกระบวนการฟื้นฟูศิลปวิทยา โดยเฉพาะความคิดมนุษยนิยม (Humanism) และปัจเจกชนนิยม (Individualism) ล้วนเป็นความคิดที่ไปกันได้ดีหรือสนับสนุนความต้องการ ผลประโยชน์และรสนิยมของคนชั้นกลาง

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งในยุคนี้ที่มีผลต่อสถานะของคนชั้นกลางก็คือ การดำเนินการปฏิรูปศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก อันที่จริง ความพยายามในการปฏิรูปศาสนาได้ก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่ช่วงปลายยุคกลางแล้ว ผลของการปฏิรูปศาสนาไม่เพียงทำให้อำนาจของศาสนจักรที่กรุงโรมไม่อาจมีอิทธิพลต่อสังคมยุโรปได้อีกต่อไปเท่านั้น แต่ยังทำให้มีการปรับปรุงหลักการทางศาสนาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและผลประโยชน์ของคนชั้นกลางอีกด้วย อันมีผลให้อุดมการณ์ทางศาสนาแยกออกเป็น 2 ส่วนคือ โรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ หลักการทางศาสนาที่ปรับปรุงขึ้นใหม่หรือลัทธิโปรเตสแตนต์นี้ เป็นผลให้การแสวงหาผลประโยชน์ซึ่งเคยเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับหลักการทางศาสนากลายเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ผลของการปฏิรูปศาสนาจึงสร้างความชอบธรรมให้กับการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนชั้นกลาง

แม้ว่าการประกอบการค้า อุตสาหกรรม และธุรกิจการกู้ยืมเงินจะกลายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ขัดแย้งกับหลักการของศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ก็ตาม แต่ไม่ได้หมายความว่าคนชั้น

กลางจะสามารถประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้ได้อย่างเสรี เพราะเสรีภาพในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจยังคงถูกจำกัด เนื่องจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ก่อตัวขึ้นมานี้ยังอยู่ภายใต้การกำกับของลัทธิพาณิชย์ซาตินิยม (mercantilism) แม้ว่าลัทธิพาณิชย์ซาตินิยมจะมุ่งเปลี่ยนกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตัวเองมาเป็นการค้าขายและการแลกเปลี่ยนก็ตาม แต่การที่ลัทธิพาณิชย์ซาตินิยมสนับสนุนให้รัฐบาลเพิ่มความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ด้วยการสะสมเงินและทองคำแท่งเอาไว้จำนวนมาก เมื่อไม่มีการขุดแร่เงินหรือทองในประเทศ จึงต้องเพิ่มความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจด้วยการหาเงินและทองคำมาจากการค้าระหว่างประเทศ โดยพยายามขายให้มากกว่าซื้อ ส่งออกให้มากกว่านำเข้า เพื่อให้ดุลการค้าเกินดุล ดังนั้น รัฐจึงต้องมีบทบาทในการเข้ามาแทรกแซงทางเศรษฐกิจ เพื่อป้องกันผลประโยชน์ทางการค้า ด้วยการออกกฎหมายเพื่อตั้งกำแพงภาษีทางการค้า เพิ่มอัตราการเก็บภาษี จำกัดการนำเข้าสินค้า และห้ามการนำเงินและทองคำแท่งออกนอกประเทศ เป็นต้น ซึ่งคนชั้นกลางเห็นว่า บทบาทในการแทรกแซงทางเศรษฐกิจของรัฐในลักษณะดังกล่าวเป็นอุปสรรคที่ขัดขวางต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเสรี (Ball and Dagger. 1991 : 68)

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมการค้าที่ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมาจากเงื่อนไขของสงครามครูเสด[1] ภายใต้ลัทธิพาณิชย์ซาตินิยมนี้ ทำให้คนชั้นกลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้า สามารถสะสมทุนจนกลายเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ แต่อย่างไรก็ตาม พลังทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นของพวกเขาก็ยังคงถูกจำกัดด้วยอำนาจของกษัตริย์ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แม้ว่าพวกเขาจะเป็นผู้ให้การสนับสนุนทางเศรษฐกิจต่อกษัตริย์ในกระบวนการรวมอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองจากเจ้า ขุนนาง และพระในการสถาปนารัฐประชาชาติและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม แต่ดูเหมือนว่าเมื่อกษัตริย์รวมอำนาจได้แล้วกลับทรงยืนยันที่จะใช้อำนาจที่มีอยู่อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ซึ่งแน่นอนว่าการใช้อำนาจในลักษณะดังกล่าวย่อมสร้างความขุ่นเคืองใจให้แก่คนชั้นกลางเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น คนชั้นกลางจึงพยายามดิ้นรนที่จะเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจและการเมืองใหม่ เพื่อให้พวกเขามีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยซึ่งเป็นการปกครองโดยคนส่วนใหญ่ที่ชาวกรีกโยนทิ้งไปนานกว่าศตวรรษจึงถูกนำขึ้นมาปัดฝุ่นใหม่อีกครั้งหนึ่ง

แม้ว่าประชาธิปไตยที่คนชั้นกลางสถาปนาขึ้นใหม่นี้ จะมีรากฐานทางความคิดมาจากชาวกรีก แต่ประชาธิปไตยของคนชั้นกลางก็มีความแตกต่างจากประชาธิปไตยของชนชาวกรีก ซึ่งเป็นรูป

---

[1] สงครามครูเสดเป็นสงครามระหว่างศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลามที่เกิดขึ้นปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ซึ่งมีผลทำให้เกิดการค้าขายคึกคักตามเมือง และเมืองท่าต่าง ๆ ที่เป็นเส้นทางของการส่งทหารเข้าร่วมสงคราม

แบบการปกครองที่พลเมืองชายที่มีอายุ 20 ปี ขึ้นไปเป็นผู้ใช้อำนาจในการปกครองโดยตรง ด้วยการพิจารณาตัดสินปัญหาร่วมกันในที่ชุมนุมใหญ่ ทั้งนี้เพราะประชาธิปไตยสมัยใหม่เป็นรูปแบบการปกครองที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (Representative Democracy) นอกจากนี้ ประชาธิปไตยสมัยใหม่ยังมีรากฐานทางความคิดมาจากทฤษฎีเสรีนิยม ประชาธิปไตยสมัยใหม่หรือที่มักเรียกกันว่าประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงประกอบด้วยความคิดระหว่างฐานคติที่เป็นเสรีเกี่ยวกับสิทธิของปัจเจกชนหรือเขตแดนแห่งเสรีภาพ (frontiers of freedom) ซึ่งไม่มีผู้ใดได้รับอนุญาตให้ก้าวข้ามไปได้ และการกำหนดกฎระเบียบเกี่ยวกับการกระทำของปัจเจกชนและของกลุ่ม รวมทั้งความรับผิดชอบทางการเมืองแบบประชาธิปไตย (Berlin. 1969) อย่างไรก็ตาม ด้วยอำนาจของความรู้และความจริงที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมสถาปนาขึ้น เสรีภาพของปัจเจกชนจึงมิได้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบอบประชาธิปไตย หากแต่ระบอบประชาธิปไตยกลายเป็นเรื่องเสรีภาพของปัจเจกชน เพราะเสรีภาพของปัจเจกชนได้ถูกทำให้เป็นเสมือนอุดมคติหรือจุดหมายปลายทางของระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม

หากพิจารณาความรู้และความจริงที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นหลักการว่าด้วยเสรีภาพของปัจเจกชน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าปัจเจกชนมีความสำคัญที่สุดในสังคม ทั้งนี้เพราะสังคมเป็นการรวมตัวกันของปัจเจกชน และโดยพื้นฐานแล้วปัจเจกชนแต่ละคนมีความเท่าเทียมกัน รวมทั้งปัจเจกชนมีสิทธิบางอย่างอันมิอาจพรากไปจากเขาได้ เช่น ชีวิต (life) เสรีภาพ (liberty) และทรัพย์สิน (property) และทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (the theory of Popular Sovereignty) ซึ่งอธิบายว่า โดยพื้นฐานแล้วปัจเจกชนมีความเท่าเทียมกันภายใต้กฎธรรมชาติ จึงไม่มีใครมีสิทธิที่จะปกครองคนอื่น ๆ ที่เท่าเทียมกับตนได้หากไม่ได้รับความยินยอม (consent) เสียก่อน และความยินยอมนี้จะต้องแสดงออกมาให้เห็นอย่างประจักษ์แจ้ง เมื่อเป็นเช่นนี้อำนาจทางการเมืองที่ชอบธรรมจึงมาจากประชาชน หรือประชาชนเป็นแหล่งที่มาของสิทธิอำนาจทั้งทางกฎหมายและการเมือง รวมทั้งทฤษฎีสัญญาประชาคม (the Social Contract theory) ซึ่งอธิบายถึงการที่ประชาชนแสดงอำนาจอธิปไตยที่เป็นของตนออกมาและสร้างรัฐบาลด้วยการให้ความยินยอมแล้วจะเห็นได้ว่า ความรู้และความจริงชุดใหม่ที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมสร้างขึ้นมานั้นมีเป้าหมายอย่างชัดเจนในการท้าทายและปฏิเสธสิทธิอำนาจที่วางอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีเทวสิทธิ์อันเป็นความรู้และความจริงที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ด้วยอำนาจของความรู้และความจริงที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมสร้างขึ้น คนชั้นกลางจึงหลุดพ้นจากสถานะของผู้อยู่ใต้ปกครอง ซึ่งมีฐานะและอภิสิทธิ์อ่อนด้อยกว่ากลุ่มผู้ปกครอง มาสู่การเป็นสมาชิกที่มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับกลุ่มผู้ปกครองในฐานะพลเมืองในสังคมการเมือง ในทำนองเดียวกัน วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมก็ดึงหรือทำให้คนชั้นสูงหรือคนชั้นปกครองกลายมาเป็นพล

h 159079 ร.3

เมืองแบบเดียวกับคนชั้นกลาง ในขณะที่ประชาชนซึ่งไม่มีทรัพย์สินหรือคนจนกลับถูกกีดกันไม่ให้มีสถานะเป็นพลเมืองผู้มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับสมาชิกคนอื่น ๆ ด้วยการเชื่อมโยงทรัพย์สินหรือการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเข้ากับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองในช่วงระยะแรก ๆ ของการสถาปนาประชาธิปไตยเสรีนิยม และถูกกีดกันและเบียดขับออกจากกระบวนการตัดสินใจในทางการเมืองจากอำนาจของอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นในช่วงระยะต่อมา

1.2 ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม

กฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดและกำกับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม ทำให้ประชาธิปไตยเสรีนิยมไม่อาจเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากลที่เปิดพื้นที่ให้คนกลุ่มต่าง ๆ สามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์และความต้องการกันได้อย่างเสมอภาคและยุติธรรม ทั้งนี้เพราะกฎเกณฑ์ดังกล่าวกีดกันและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้าให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบของอำนาจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นได้ทำให้ *"ความเป็นประชาธิปไตย"* กลายเป็นเพียงข้ออ้างเพื่อสร้างความชอบธรรมของการจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ที่เปิดพื้นที่ให้กับคนชั้นกลางสามารถเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้อย่างเสรี

ในการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมนี้ เป็นการวิเคราะห์จากเหตุการณ์ที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมเผยตัวออกมาเป็นภาคปฏิบัติการของวาทกรรมผ่านการสร้างความหมายของเสรีภาพของคนชั้นกลางให้กลายเป็นเสรีภาพของปัจเจกชน การสร้างความชอบธรรมในการสะสมทรัพย์สินส่วนตัวโดยอ้างสิทธิในทรัพย์สินของปัจเจกชน การทำให้ความเสมอภาคของพลเมืองมีความหมายเพียงความเสมอภาคของโอกาส การทำให้เชื่อว่ากฎหมายเป็นหลักประกันของความยุติธรรม และการใช้ความเป็นตัวแทนเพื่ออ้างการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง การวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงวาทกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ จะทำให้เข้าใจถึงกฎเกณฑ์ที่เข้ามากำหนดและกำกับอัตลักษณ์และความหมายให้กับการเมืองประชาธิปไตยเสรีนิยมในรูปของวาทกรรม

1.2.1 การสถาปนาเสรีภาพของคนชั้นกลางโดยอ้างเสรีภาพของปัจเจกชน

การเมืองของการกีดกันและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้าให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบของอำนาจนั้น เกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยการกำหนดนิยามความหมายว่าด้วยเสรีภาพของมนุษย์โดยอาศัยกฎเกณฑ์ชุดหนึ่ง เสรีภาพของมนุษย์ที่ถูกสถาปนาขึ้นตามวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นเสรีภาพที่ผูกติดหรือยึดโยงมนุษย์ไว้ในฐานะปัจเจกชนที่อยู่ภายใต้กรอบของความมีเหตุผล เสรีภาพของมนุษย์จึงเป็นเสรีภาพของปัจเจกชนในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ไม่ใช่เสรีภาพของกลุ่มชน ชุมชน ชนชั้น หรือเชื้อชาติ การผูกติดหรือยึดโยงความหมายของเสรีภาพของมนุษย์ไว้บนฐานของความเป็นปัจเจกชนภายใต้กรอบของความมีเหตุผล (rational individuals) นั้น เป็นการมองว่าเหตุผลเป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์ในฐานะของสิ่งที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ เมื่อมนุษย์มีเหตุผล แม้มนุษย์จะมีตัณหา (passions) และความต้องการ (desires) แต่มนุษย์ก็จะสามารถควบคุมและกำหนดทิศทางความต้องการของตนเองได้ด้วยการใช้เหตุผล และด้วยเหตุผลนี้เองมนุษย์จึงสามารถเข้าถึงและรักษาผลประโยชน์ของตนเองได้ รวมทั้งยังเชื่ออีกด้วยว่ามนุษย์แต่ละคนจะรับผิดชอบในการกระทำของตนเอง (Ball and Dagger. 1991 : 50)

เสรีภาพของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชนผู้มีเหตุผลนั้น มีสิทธิตามธรรมชาติ (natural rights) เป็นฐานรากอันแข็งแกร่งที่รองรับความชอบธรรม ในทัศนะของล็อค (John Locke 1632 - 1704) นักคิดเสรีนิยมคลาสสิกนั้น สิทธิตามธรรมชาติอันได้แก่ ชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน เป็นสิทธิอันมิอาจพรากไปจากปัจเจกชนได้ เพราะสิทธิตามธรรมชาติไม่ได้เป็นข้อเรียกร้องทางด้านศีลธรรม แต่เป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำหรับการนำไปสู่การดำรงอยู่ของความเป็นมนุษย์ (Heywood. 1994 : 141) มนุษย์จึงไม่ได้รับสิทธิตามธรรมชาติจากรัฐ เพราะสิทธิเหล่านี้มนุษย์แต่ละคนมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ

เมื่อพิจารณาความหมายของเสรีภาพของมนุษย์ที่ถูกสถาปนาขึ้นจะเห็นได้ว่า ความหมายของเสรีภาพของมนุษย์ประกอบด้วยวาทกรรมส่วนย่อย ๆ หลาย ๆ ส่วนที่มาทบทวีรวมกัน คือ ปัจเจกชนในฐานะสมาชิกของสังคม มนุษย์ผู้มีเหตุผล สิทธิตามธรรมชาติ และสิทธิที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือนกัน และด้วยการทบทวีคูณขององค์ประกอบของวาทกรรมในสนามของความสัมพันธ์เชิงอำนาจจนเกิดเป็นวาทกรรมว่าด้วยเสรีภาพของมนุษย์นี้ เมื่อความหมายของเสรีภาพของมนุษย์ที่ถูกสถาปนาขึ้นได้เข้าไปอยู่ในความนึกคิดของสังคมแล้ว ข้อสงสัยที่ว่ามนุษย์ในฐานะปัจเจกชนมีอยู่จริงหรือไม่ หรือมนุษย์มีเหตุผลเหมือนกันหรือไม่ จึงไม่ใช่เรื่องที่จะต้องนำมาพิจารณาอีกต่อไป

ด้วยความหมายของเสรีภาพของมนุษย์ที่ถูกสถาปนาขึ้นนี้ คนชั้นกลางจึงสามารถหลุดพ้นหรือตัดขาดจากความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันอันเคยพันธนาการพวกเขาเอาไว้ และยังสามารถปฏิเสธหลักคำสอนของศาสนจักรเกี่ยวกับการเป็นหนึ่งโดยพระเจ้า ขณะเดียวกันด้วยสำนึกแห่งเสรีภาพในความหมายดังกล่าวยังเป็นรากฐานให้กับการพัฒนาระบบความสัมพันธ์อันเกิดจากพันธะสัญญา ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับระบบธุรกิจและระบบการผลิตเชิงอุตสาหกรรมที่คนชั้นกลางเกี่ยวข้องและได้รับประโยชน์อยู่

เมื่อเสรีภาพถูกทำให้กลายเป็นสิทธิตามธรรมชาติของปัจเจกบุคคลที่เชื่อว่ามีเหตุผลแล้ว การละเมิดเสรีภาพของปัจเจกบุคคลจึงเป็นสิ่งที่รัฐมิอาจกระทำได้ ยกเว้นในกรณีที่ปัจเจกบุคคลใช้เสรีภาพส่วนตัวไปละเมิดเสรีภาพของบุคคลอื่น แต่อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ความคิดในการจำกัดบทบาทของรัฐมิให้เข้าไปก้าวก่ายกับชีวิตส่วนบุคคล โดยเปิดโอกาสให้ปัจเจกชนได้ดำเนินชีวิตอย่างเสรีนั้นได้นำไปสู่ผลที่ไม่พึงปรารถนาบางประการ เพราะได้ทำให้เกิดความอยุติธรรมและความไม่เสมอภาคในรูปแบบใหม่ขึ้นมา เนื่องจากการแข่งขันอย่างเสรีในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม แทนที่จะทำให้คนที่ยากจนหรือไม่มีทรัพย์สินมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แต่ในทางตรงกันข้าม พวกเขากลับกลายเป็นแรงงานราคาถูกในโรงงานอุตสาหกรรม ที่ไม่เพียงมีสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างห่างไกลจากคนชั้นกลางเท่านั้น แต่สภาพของการดำรงชีวิตกลับต่ำกว่ามาตรฐานด้วยซ้ำไป ยิ่งไปกว่านั้นการใช้แรงงานหญิงและเด็กยังพบเห็นได้ทั่วไป แม้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวจะถูกพิจารณาว่าเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในความคิดของนักเสรีนิยมก็ตาม เพราะนักเสรีนิยมกลุ่มหนึ่งเริ่มยอมรับว่า ความมั่งคั่งและเสถียรภาพของสังคมซึ่งเดิมเคยเชื่อว่าจะเป็นผลจากการกระทำของปัจเจกชนในการรักษาผลประโยชน์ของตนนั้น สามารถเกิดขึ้นได้จากการแทรกแซงของรัฐในรูปของการให้สวัสดิการ (welfare) และการเข้ามาจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือบทบาทของรัฐที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ยังคงอยู่ภายใต้การกำกับของความเชื่อที่แข็งแกร่งว่าด้วยเสรีภาพของปัจเจกชน โดยมีสิทธิตามธรรมชาติเป็นคำอธิบายที่รองรับความชอบธรรมของความหมายว่าด้วยเสรีภาพของปัจเจกชน การจัดสวัสดิการและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายใต้การกำกับของความเชื่อว่าด้วยเสรีภาพของปัจเจกชน จึงเป็นผลให้การแทรกแซงของรัฐกลายเป็นเพียงการ *"ซ่อมแซมส่วนที่ชำรุด"* เพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมสามารถดำเนินต่อไปได้อย่างราบรื่นเท่านั้นเอง

การเชิดชูเสรีภาพของปัจเจกชนในฐานะที่เป็นอุดมคติหรือจุดหมายปลายทางของประชาธิปไตยเสรีนิยม นำไปสู่การปิดบังอำพรางปัญหาที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการที่ดำรงอยู่ จนทำให้ปัญหาดังกล่าวถูกมองข้ามไป หรือหากมองเห็นก็อาจไม่มีนัยสำคัญเพียงพอที่จะนำขึ้นมาพิจารณา

เมื่อเปรียบเทียบกับเสรีภาพของปัจเจกชน ปัญหาที่สำคัญประการแรกก็คือ การดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันก่อนการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางชนชั้น ความไม่เสมอภาคทางเพศและการกีดกันทางเชื้อชาติ ทั้ง ๆ ที่การดำรงอยู่ของความสัมพันธ์เหล่านี้ ย่อมเป็นภัยที่คุกคามต่อการบรรลุถึงเสรีภาพของปัจเจกชนอย่างเท่าเทียมกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง *"สถานะที่เหนือกว่า"* ของคนบางกลุ่มในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันซึ่งดำรงอยู่ก่อนการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม จะถูกมองข้ามโดยไม่นำขึ้นมาพิจารณาเพื่อตั้งคำถามหรือข้อสงสัยเลยว่าผลลัพธ์ของระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว จะเป็นภัยที่คุกคามต่อการบรรลุถึงเสรีภาพของปัจเจกชนอย่างเท่าเทียมกันหรือไม่ อย่างไร ส่วนปัญหาที่สำคัญอีกประการก็คือ ความแตกต่างของฐานะทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลของรูปแบบความสัมพันธ์ของตลาดในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เชื่อกันว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีใครบงการ จะไม่ถูกนำขึ้นมาพิจารณาเพื่อตั้งคำถามหรือข้อสงสัยด้วยเช่นกัน แม้ว่าการผลิตและการผลิตซ้ำความแตกต่างดังกล่าวจะเป็นภัยที่คุกคามต่อการบรรลุถึงเสรีภาพของปัจเจกชนก็ตาม เพราะวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมได้ทำให้สิ่งที่เรียกกันว่า *"เสรีภาพทางการเมือง"*เป็นสิ่งที่สามารถแยกออกจาก *"เสรีภาพทางเศรษฐกิจ"* ได้

1.2.2 การสร้างความชอบธรรมในการสะสมทรัพย์สินส่วนตัวโดยอ้างสิทธิในทรัพย์สินของปัจเจกชน

วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมทำให้สิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวกลายเป็น. *"ธรรมชาติ"* ที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่ ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้าคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ความคิดว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวยังไม่ได้ดำรงอยู่ในระดับความรู้สึกนึกคิดของสังคมเลย ดังจะเห็นได้ชัดจากแนวคิดของนักเสรีนิยมคลาสสิก ไม่ว่าจะเป็นฮอบส์ (Thomas Hobbes 1588-1679) ล็อค และรุสโซ (Jean Jacques Rousseau 1712 - 1778) แม้ว่าพวกเขาต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่าปัจเจกชนควรจะมีเสรีภาพก็ตาม แต่มีเพียงล็อคเท่านั้นที่ยืนยันว่า ทรัพย์สินส่วนตัวเป็นส่วนสำคัญของธรรมชาติมนุษย์ ขณะที่รุสโซกลับเชื่อว่าทรัพย์สินส่วนตัวเป็นสิทธิทางสังคม (social rights) ดังนั้นจึงไม่มีใครมีสิทธิอย่างไม่จำกัดในการสะสมทรัพย์สิน และเขายังเชื่อว่าทรัพย์สินส่วนตัวสามารถนำมาใช้เพื่อขูดรีดมนุษย์ได้ เพราะเป็นแหล่งที่มาของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างปัจเจกบุคคล (Baradat. 1988 : 64 ,Heywood. 1994 :259) แน่นอนว่าคนชั้นกลางเลือกที่จะสนับสนุนความคิดของล็อค ทั้งนี้เพราะสิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวได้กลายเป็นสิทธิที่ประชาธิปไตยเสรีนิยมเน้นย้ำและให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งจนกลายเป็นสิทธิอันทรงอิทธิพลที่มิอาจละเมิดได้ตามอุดมการณ์ประชาธิปไตยเสรีนิยม

ล็อคให้ความสำคัญกับทรัพย์สินส่วนตัวมากเนื่องจากฐานคติที่สำคัญ 2 ประการ ประการแรกเขาเชื่อว่า การสะสมทรัพย์สินส่วนตัวเปิดโอกาสให้มนุษย์แสวงหาสิ่งที่จำเป็นในการดำรง

ชีวิต ล็อคมองการสะสมทรัพย์สินในฐานะเป็นขั้นตอนที่สำคัญขั้นตอนแรกของการนำมนุษย์ไปสู่ภาวะที่สมบูรณ์ การสะสมทรัพย์สินจึงมีความสำคัญต่อปัจเจกชน เพราะมันทำให้ชีวิตสมบูรณ์ มิใช่ในฐานะที่มันมีคุณค่าสูงสุดโดยตัวของมันเอง ฐานคติประการที่สอง เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ของปัจเจกชน ล็อคถือว่า กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นสิ่งที่มีความหมายมากกว่าข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจ เพราะทรัพย์สินของบุคคลสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นตัวตนของปัจเจกชนที่ครอบครองทรัพย์สินนั้นอยู่ หรือส่วนหนึ่งของมนุษย์ถูกอธิบายโดยสิ่งที่มนุษย์เป็นเจ้าของ ในทัศนะของล็อคนั้น สิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเกิดจากแรงงานของมนุษย์ เขาเชื่อว่าทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์มีสิทธิใช้ร่วมกันนี้จะกลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัว (private property) ก็ต่อเมื่อมนุษย์นำแรงงานของตน (human labour) ไปใช้กับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เขาได้เปลี่ยนบางสิ่งบางอย่างให้กลายเป็นสิ่งของ สิ่งของเหล่านี้จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ผู้ใช้แรงงานของตนสร้างขึ้นมา และสิ่งของนั้นก็จะกลายเป็นกรรมสิทธิ์ของมนุษย์โดยธรรมชาติ ดังนั้น สิทธิในทรัพย์สินส่วนตัว (right of private property) จึงเกิดขึ้น เขาเชื่อว่ามูลค่า (value) ของสิ่งของใด ๆ ก็ตาม มักถูกกำหนดโดยปริมาณของแรงงานที่ใช้ในการผลิต สิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวจึงดำรงอยู่ก่อนที่สังคมการเมืองจะเกิดขึ้น ทรัพย์สินส่วนตัวจึงไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาโดยสังคม แต่ถูกสร้างโดยปัจเจกชนผู้ใช้แรงงานของตน (Baradat. 1988 : 56)

แม้ว่าวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมจะทำให้ทรัพย์สินส่วนตัวกลายเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ก็ตาม แต่การอ้างสิทธิตามระบบกรรมสิทธิ์ในกฎหมายกลับให้ความสำคัญเฉพาะการครอบครองโดยนิตินัยในฐานะที่เป็นการครอบครองโดยชอบธรรมเท่านั้น ส่วนการครอบครองโดยประจักษ์ คือ การอ้างสิทธิในผลที่ได้จากหยาดเหงื่อแรงงานของตนนั้นกลับไม่เพียงพอที่จะนำมาใช้ในการแสดงความเป็นเจ้าของตามระบอบกรรมสิทธิ์ในกฎหมาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการทำให้สิทธิต้องมาจากข้อตกลงร่วมของสังคม หรือเป็นสิทธิตามกฎหมายเท่านั้น

การทำให้การครอบครองโดยประจักษ์ไม่ได้เป็นสาระสำคัญของการอ้างสิทธิตามระบบกฎหมายนี้ เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการและผลประโยชน์ของคนชั้นกลางในช่วงเวลาขณะนั้นเป็นอย่างดี เพราะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและสิบเจ็ดนั้น คนชั้นกลางซึ่งมีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยจากการประกอบการค้าและอุตสาหกรรมที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ เริ่มหันมาซื้อที่ดินจากเจ้ามากขึ้น แต่พวกเขากลับมิได้มีสิทธิในที่ดินที่ซื้อมาอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เพราะไม่มีสิทธิในการใช้และจับจ่ายที่มิอาจแบ่งแยกและถูกละเมิดได้ เนื่องจากสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินในสังคมขณะนั้นยังได้รับอิทธิพลจากระบบความสัมพันธ์แบบฟิวดัล สิทธิจึงเป็นความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างการเป็นเจ้าของและการเป็นวาสซาล (สิทธิในการใช้ที่ดิน) ยิ่งไปกว่านั้นสิทธิอันเป็นความสัมพันธ์ร่วมกันนี้ยังเป็นสิทธิที่สืบทอดต่อกันทางตระกูล (แม็คโดแนล์. 2520 : 241) ดังนั้น แม้คนชั้นกลางจะเป็นเจ้าของที่ดิน แต่พวกเขาก็หาได้

มีสิทธิในที่ดินอย่างสมบูรณ์ไม่ เพราะต้องใช้สิทธิร่วมกับวาสซาลซึ่งไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินแต่มีสิทธิในการใช้ประโยชน์ และสิทธิในการใช้ประโยชน์นี้ยังสืบทอดต่อกันในตระกูลของวาสซาลอีกด้วย นอกจากที่ดินที่เจ้าให้วาสซาลแต่ละครอบครัวเป็นผู้ใช้ประโยชน์แล้ว หากคนชั้นกลางซื้อที่ดินประเภทที่เจ้าให้วาสซาลใช้เลี้ยงสัตว์ร่วมกัน พวกเขาก็มิได้มีสิทธิอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในที่ดินดังกล่าวด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะสิทธิในการใช้ประโยชน์ในที่ดินประเภทนี้เป็นสิทธิร่วมกันของวาสซาลทั้งหมดที่อยู่ภายในเขตที่ดินของเจ้า การเป็นเจ้าของที่ดินโดยมิได้มีสิทธิในที่ดินอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ย่อมสร้างความไม่พอใจให้แก่คนชั้นกลางเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะพวกเขาไม่อาจนำที่ดินที่เป็นเจ้าของไปซื้อขายแลกเปลี่ยนได้อย่างเสรีตามกลไกตลาด เนื่องจากสิทธิในที่ดินยังมิได้มีความหมายในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเราในฐานะผู้มีสิทธิกับผู้อื่นในส่วนที่เกี่ยวกับสิ่งของนั้น หรือที่ดินยังมิได้กลายสภาพเป็น *"สิทธิ (Right)"* ทั้งนี้เพราะสิทธิในที่ดินยังเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเราในฐานะผู้มีสิทธิกับสิ่งของหรือที่ดินยังเป็น *"สิ่งของ (Thing)"* นั่นเอง ดังนั้นการมีสิทธิในที่ดินอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอันมิอาจแบ่งแยกได้ (individual right) หรือการที่ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลจึงเป็นความปรารถนาของคนชั้นกลาง

ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่พัฒนาขึ้นมานี้ ในด้านหนึ่งทำให้เจ้าของที่ดินมีสิทธิเหนือที่ดินอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ขณะเดียวกันก็นำไปสู่การรอนสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินตามจารีตประเพณีที่เคยมีมาในอดีตของพวกวาสซาล การรอนสิทธิในลักษณะดังกล่าวนี้ ไม่เพียงเป็นการทำลายหลักประกันที่สำคัญของการมีที่ดินเพื่อการเพาะปลูกในแต่ละฤดูกาลผลิตเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการเพิกถอนสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินในลักษณะอื่น ๆ อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของวาสซาลอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในการเก็บไม้ฟืน สิทธิการใช้พื้นที่เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ผลของการรอนสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการทำให้วาสซาลต้องกลายมาเป็นแรงงานรับจ้างไร้ฝีมือราคาถูกตามโรงงานอุตสาหกรรมที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมหรือเข้ามายึดอาชีพขอทานในเมือง (ยศ สันตสมบัติ. 2539 ก : 31-35)

ด้วยอำนาจของระบบกรรมสิทธิ์ที่ถูกสร้างขึ้น การสะสมทรัพย์สินส่วนตัวอย่างไม่จำกัดในสังคมจึงกระทำได้อย่างชอบธรรม แม้ว่าเสรีภาพในการสะสมทรัพย์สินส่วนตัวอย่างไม่จำกัดภายในความสัมพันธ์ของตลาดแบบทุนนิยมจะกลายเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่คุกคามหรือสร้างข้อจำกัดให้กับหลักการและกระบวนการประชาธิปไตยจนกระทั่งการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยมกลายเป็นการเมืองที่ชนชั้นนำสามารถมีอำนาจเหนือสังคม และครอบงำกระบวนการตัดสินใจในการกำหนดนโยบายสาธารณะได้ แต่กระนั้นเสรีภาพในการสะสมทรัพย์สินส่วนตัวอย่างไม่จำกัดก็ยังดำรงอยู่ได้ภาย

ใต้การรับรองอย่างแข็งแกร่งในนามของสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคลโดยอ้างว่าเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์

1.2.3 การทำให้ความเสมอภาคของพลเมืองเป็นเพียงความเสมอภาคของโอกาสในการแข่งขัน

ความเสมอภาคตามคำนิยามของวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม มีความแตกต่างจากคำนิยามความเสมอภาคในอดีต เพราะความเสมอภาคตามคำนิยามชุดใหม่นี้ มิได้หมายถึงความเท่าเทียมกันในสายตาของพระเจ้า หรือเท่าเทียมกันเพราะเป็นคนชั้นเดียวกันอีกต่อไป แต่ความเสมอภาคในความหมายใหม่นี้หมายถึง ความเท่าเทียมกันเพราะเกิดมาเป็นมนุษย์เหมือนกัน หรือไม่มีความแตกต่างกันในสายตาของรัฏฐาธิปัตย์หรือในสายตาของกฎหมาย แต่กระนั้น ความเสมอภาคตามความหมายใหม่นี้กลับเป็นสิ่งที่น่ากังขา เพราะนับตั้งแต่ประชาธิปไตยเสรีนิยมเริ่มก่อตัวขึ้นในประเทศยุโรปตะวันตกจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านั้น ผู้มีสิทธิทางการเมือง (Constitutional right) หรือผู้มีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งคือผู้ชายที่มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน (Heywood. 1994 : 170) เมื่อคนส่วนใหญ่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน การเลือกตั้งจึงเป็นเพียงกิจกรรมของผู้ชายกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีทรัพย์สินเท่านั้น และปรากฏการณ์นี้มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศอังกฤษซึ่งได้ชื่อว่าเป็นประเทศต้นแบบของประชาธิปไตยเท่านั้น หากแต่ยังเกิดขึ้นทั่วไปในประเทศยุโรปตะวันตกอื่น ๆ ด้วย เช่น ประเทศนอร์เวย์ สเปน โปรตุเกส และแม้แต่ประเทศในทวีปเอเชีย เช่น ประเทศญี่ปุ่น

> *ตลอด 5 ศตวรรษ นับแต่อังกฤษนิยมให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 (ปีค.ศ. 1259) นั้น มีแต่ขุนนางและเจ้าที่ดินเท่านั้นที่มีสิทธิเลือกตั้ง จนถึง ค.ศ.1839 คนชั้นกลางจึงเริ่มได้สิทธิอันนี้ด้วย ต่อจากนั้นกว่า 30 ปี (ในปี ค.ศ.1869) ผู้ใช้แรงงานในเมืองจึงมีสิทธิเลือกตั้งบ้างและต้องรอจนถึง ค.ศ.1884 ผู้ใช้แรงงานในชนบท จึงลงคะแนนเสียงเลือกตั้งได้...* (เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2536 ข : 19 อ้างอิงจาก Schuyler & Weston. 1957 : 26 – 49 *British Constitutional History Since 1932.*)
>
> *ในนอร์เวย์ เมื่อ ค.ศ.1814 มีเพียงครึ่งหนึ่งของประชากรชายที่ได้สิทธิเลือกตั้ง ในสเปนเมื่อ ค.ศ.1867 ผู้ที่มีสิทธิเลือกตั้งมีเพียง 2.39% ของประชากร ในโปรตุเกสเมื่อ ค.ศ.1864 มีผู้มีสิทธิเลือกตั้งคิดเป็นสัดส่วน 11.1% ของพลเมือง* (เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2536 ข : 19 อ้างอิงจาก Payne. 1978 : 206 – 209 *Crises of Political Development in Europe and the United States)*
>
> *หรือแม้แต่ในญี่ปุ่นเมื่อมีการเลือกตั้งใหญ่ครั้งแรกนั้น กำหนดว่าเฉพาะผู้มีรายได้พอที่จะจ่ายภาษีปีละ 15 เยนขึ้นไปจึงจะได้สิทธิเลือกตั้งซึ่งคนประเภทนี้มีเพียง 1.25% ของประชา*

กรเท่านั้น... (เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2536 ข : 19 อ้างอิงจาก Beasley. 1974 : 132 *The Modern History of Japan.*)

ยิ่งไปกว่านั้น ในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งยังปรากฏว่าประชาชนแต่ละคนมีคะแนนเสียงไม่เท่ากันอีกด้วย บางประเทศมีระบบคนเดียวลงคะแนนเสียงเลือกตั้งหลายครั้ง (plural voting) เช่น ในประเทศอังกฤษอนุญาตให้ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยและผู้ที่เป็นผู้ประกอบการสามารถเลือกตั้งได้หลายครั้ง หรือในหลายสถานะของการเลือกตั้งครั้งหนึ่ง ๆ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2536 ข : 19 - 20) อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ สิทธิทางการเมืองหรือสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งได้ขยายครอบคลุมประชาชนทั่วไปซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะยากจนและได้พยายามเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิมาโดยตลอด

ความน่ากังขาของความเสมอภาคตามคำนิยามใหม่นี้อีกประการก็คือว่า แม้แต่ในสายตาของนักเสรีนิยมคลาสสิกบางคนที่เชื่อว่ามนุษย์แต่ละคนมีสิทธิตามธรรมชาติอย่างเท่าเทียมกันดังเช่นล็อค ก็ยังสนับสนุนให้อำนาจทางการเมืองขยายครอบคลุมไปถึงแค่คนชั้นกลางเท่านั้น โดยการเสนอให้รัฐสภาที่คนชั้นกลางควบคุมผ่านสภาสามัญ (House of Commons) สามารถจำกัดอำนาจของกษัตริย์ได้ แต่เขาไม่ได้สนับสนุนให้ประชาชนธรรมดาซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งเพื่อเลือกสมาชิกเข้าไปเป็นตัวแทนของพวกเขาในสภา (Baradat. 1988 : 61) ด้วยนัยนี้ความหมายของความเสมอภาคที่ถูกนิยามขึ้นจึงมีความหมายเพียงความเสมอภาคระหว่างคนชั้นกลางกับกลุ่มผู้ปกครองเท่านั้น

การเชื่อมโยงทรัพย์สินหรือการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเข้ากับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองในช่วงระยะแรก ๆ ของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยนั้น (Holden. 1974 : 14) แสดงให้เห็นว่าประชาชนที่ไม่ได้เป็นเจ้าของทรัพย์สินหรือคนยากจนไม่ถูกนับรวมในฐานะเป็นพลเมืองของรัฐหรือประเทศ (member of a political community) ทั้งนี้เพราะสิทธิในทางการเมืองเป็นสิทธิประเภทหนึ่งในสิทธิของความเป็นพลเมืองซึ่งปัจเจกชนที่ได้รับการสถาปนาให้มีสถานะเป็นพลเมืองพึงได้รับ (Marshall. 1992 : 8) ในฐานะวาทกรรม ประชาธิปไตยเสรีนิยมทำให้การไม่ให้สิทธิทางการเมืองแก่ประชาชนกลุ่มนี้กลายเป็นความบกพร่องในเชิงคุณสมบัติเฉพาะตัว โดยเฉพาะการอ้างความไม่พร้อมเพราะโง่เขลาเนื่องจากไร้การศึกษา แต่หากพิจารณาปัญหาดังกล่าวอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า เหตุผลที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังน่าจะเป็นความหวาดกลัวของชนชั้นปกครองที่เกรงว่าหากให้สิทธิทางการเมืองแก่ประชาชนเหล่านี้แล้ว พวกเขาอาจจะใช้คุณสมบัติในเชิงจำนวนที่มีอยู่ นำไปสู่การรื้อถอนหรือปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันซึ่งชนชั้นปกครองได้รับประโยชน์อยู่ ดังนั้นชนชั้น

ปกครองจึงต้องรอจนกว่าจะมีความมั่นใจว่า ความได้เปรียบจากคุณสมบัติในเชิงจำนวนที่คนกลุ่มนี้มีอยู่จะไม่นำไปสู่การรื้อถอนหรือปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม พวกเขาจึงยอมให้สิทธิทางการเมือง ดังที่ลัมมิส (2539 : 73) กล่าวว่า *"...อันที่จริงเจ้าของทรัพย์สินทั้งหลายในประเทศอุตสาหกรรม จะเริ่มมอบสิทธิในการออกเสียงให้แก่ชนชั้นที่ปราศจากทรัพย์สิน ก็ต่อเมื่อเจ้าของทรัพย์สินเริ่มเชื่อมั่นว่าคำนิยามหลักของคำว่า "เสมอภาค" ได้เปลี่ยนเป็นความเสมอภาคของโอกาส แทนที่จะเป็นการปรับราบเสมอกันแล้วเท่านั้น ..."*

ความได้เปรียบจากคุณสมบัติในเชิงจำนวนที่ประชาชนที่ไม่มีทรัพย์สินมีอยู่ ไม่อาจนำไปสู่การรื้อถอนหรือปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันได้ แม้ว่าคนเหล่านี้จะได้รับสิทธิทางการเมืองก็ตามนั้น เนื่องจากคนเหล่านี้ถูกทำให้เชื่อว่า การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมให้การรับรองสิทธิต่าง ๆ แก่พลเมืองโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ ดังนั้นแม้ความแตกต่างของตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เท่าเทียมยังดำรงอยู่ในสังคม แต่การดำรงอยู่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ กลับไม่เคยทำให้ความหมายของความเสมอภาคของพลเมืองกลายเป็นประเด็นปัญหาที่จะต้องได้รับการพูดถึง นัยดังกล่าวนำไปสู่คำถามที่สำคัญว่า ด้วยการนิยามความหมายของความเสมอภาคอย่างไร จึงทำให้การผูกขาดอำนาจในการกำหนดนโยบายของชนชั้นนำ (Mills. 1959, อนุสรณ์ ลิ่มมณี. 2542 : 70 ; Presthus. 1971 : 337 *Decisions ,Organizations and Society.*) กลายเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับจากสังคมทั้ง ๆ ที่การผูกขาดอำนาจดังกล่าวเป็นภัยที่คุกคามความเสมอภาคทางการเมืองหรือความเป็นประชาธิปไตย

คำตอบของคำถามดังกล่าว เกี่ยวพันโดยตรงกับสถานะของความเป็นมนุษย์ที่ได้รับในฐานะสมาชิกของสังคมการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม ทอคเคอร์วิลล์ (Alexis de Tocqueville) ซึ่งศึกษาประชาธิปไตยในอเมริกา ใช้คำว่าประชาธิปไตยเสมือนหนึ่งมีความหมายเดียวกับคำว่า "ความเสมอภาค" และนิยามความเสมอภาคว่าหมายถึง ความเสมอภาคด้านสถานะหรือความเป็นแบบเดียวกัน (ลัมมิส. 2539 : 71 – 72 ; อ้างอิงจาก Tocqueville. 1960 : 53-54 *Democracy in America.*) ความเป็นแบบเดียวกันหรือความเหมือนกันภายใต้นิยามของความเสมอภาคนี้ สิ่งที่เหมือนกันหรือเป็นแบบเดียวกัน หมายถึงสถานะของ "ความเป็นพลเมือง" หรือการเกิดมาเป็น "เสรีชน" ในสังคมเหมือนกัน (Marshall. 1992 : 18) เมื่อทุกคนถูกทำให้เหมือนกัน กฎเกณฑ์ของโอกาสที่เป็นธรรมจึงถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นเงื่อนไขอันสำคัญยิ่งต่อการเอื้ออำนวยให้เกิดความเสมอภาคในทุก ๆ ด้านตามมา ดังที่บอลล์และแด็กเกอร์ (Ball and Dagger. 1991:51) กล่าวว่า

ในสายตาของนักเสรีนิยม มนุษย์แต่ละคนจะต้องมีโอกาสที่เท่าเทียมกันในการบรรลุถึงเสรีภาพ ไม่มีเสรีภาพของบุคคลใดจักมีความสำคัญหรือมีคุณค่ามากกว่าเสรีภาพของบุคคลอื่น สิ่งนี้มิได้หมายความว่า คนทุกคนจะต้องประสบความสำเร็จในชีวิตเท่ากันหรือต้องได้รับสิ่งดี ๆ ในชีวิตเหมือนกัน แต่สิ่งที่พวกเขาจะต้องได้รับเท่ากันก็คือ โอกาสที่เท่าเทียมกันที่จะประสบความสำเร็จ เสรีนิยมเน้นที่การแข่งขัน และต้องการให้ปัจเจกบุคคลมีอิสระในการแข่งขัน ดังนั้น สิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการทำให้บุคคลมีโอกาสที่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นสิทธิพิเศษสำหรับพวกอภิสิทธิ์ชน (aristocracy) การผูกขาดที่ขัดขวางการแข่งขันทางเศรษฐกิจอย่างเสรี หรืออคติจากเชื้อชาติ ศาสนา และเพศสภาพ (gender) จะต้องถูกขจัดให้หมดสิ้นไป..."

การนิยามความเสมอภาคในความหมายของการมีโอกาสที่เท่าเทียมกันนี้ (Rawls. 1972 : 83-90) เป็นการนิยามโดยใช้สถานะของความเป็นพลเมืองเป็นฐาน เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงมุ่งสนใจเฉพาะกฎเกณฑ์ที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดความเสมอภาคของโอกาส เนื่องจากเชื่อว่าความเป็นธรรมของระบบหรือความเท่าเทียมกันของโอกาสจะเป็นผลมาจากการมีและบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่เป็นธรรมในการแข่งขัน การนิยามความเสมอภาคในลักษณะนี้จึงทำให้ความไม่เสมอภาคอันเป็นเป้าหมายที่จักต้องเกิดขึ้นจากการแข่งขันอย่างเสรีภายใต้กฎเกณฑ์ที่เชื่อกันว่าเป็นธรรมกลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความไม่เสมอภาคถูกทำให้มีความหมายเท่ากับความแตกต่างในความสามารถของพลเมืองด้วยอำนาจของความจริงที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์ดังกล่าว การผลัดเปลี่ยนกันดำรงตำแหน่งทางการเมืองของสมาชิกในกลุ่มชนชั้นนำ หรือความแตกต่างของตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม จึงไม่เคยถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาในฐานะที่เป็นประเด็นปัญหาที่จะต้องได้รับการพูดถึง หากการเลือกตั้งดำเนินไปภายใต้กฎเกณฑ์ที่เชื่อว่ามีอิสระและเป็นธรรม

นัยของคำนิยามจึงแสดงออกถึงความจงใจที่จะมองข้ามความแตกต่างทางด้านอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างทางด้านกายภาพ สติปัญญา พรสวรรค์ เศรษฐกิจ หรือการศึกษา โดยไม่ได้พยายามที่จะชดเชยหรือลดทอนความแตกต่างดังกล่าว การปล่อยให้ความแตกต่างที่ดำรงอยู่ก่อนมีส่วนกำหนดผลของการกระทำหรือการแข่งขันจึงเป็นสิ่งที่ไม่ยุติธรรม โดยเฉพาะความแตกต่างทางด้านกายภาพ สติปัญญาและพรสวรรค์ที่มีมาโดยกำเนิด (Rawls.1972 :100-108) ทั้งนี้เพราะความเสมอภาคจะมีความหมายพลิกผันกลายเป็นความไม่เสมอภาคไปโดยปริยายหากยึดคำนิยามความเสมอภาคตามความหมายของความยุติธรรม ซึ่งมีทัศนะว่าการปฏิบัติต่อบุคคลอย่างยุติธรรมอาจจำเป็นต้องปฏิบัติอย่างแตกต่างกัน หรือการปฏิบัติต่อบุคคลราวกับว่าแต่ละคนเหมือนกันหมดอาจไม่ใช่การกระทำที่ยุติธรรม (ลัมมิส. 2539 : 64) ด้วยนัยนี้ การลดทอนความเสมอภาคของพลเมืองให้มีความหมายเพียง

ความเสมอภาคของโอกาสจึงกลายเป็นความไม่เสมอภาคหากยึดความเสมอภาคตามนัยของความยุติธรรม

1.2.4 การทำให้เชื่อว่ากฎหมายเป็นหลักประกันของความยุติธรรม

เมื่อการมีกฎเกณฑ์ที่เป็นธรรม และการปฏิบัติต่อบุคคลโดยยึดกฎเกณฑ์ดังกล่าวราวกับว่าแต่ละคนเหมือนกันหมด ถูกทำให้เชื่อว่าจะเป็นหลักประกันที่สำคัญในการสร้างโอกาสที่เท่าเทียมกันหรือความเสมอภาคของโอกาส อันเป็นการบรรลุถึงความเสมอภาคของความเป็นพลเมืองแล้ว คำถามก็คือว่าวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมยึดถือว่าอะไรคือกฎเกณฑ์ที่จะสร้างให้เกิดความเสมอภาคของโอกาส คำตอบของคำถามดังกล่าวก็คือกฎหมาย ทั้งนี้เพราะเชื่อกันว่า กฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ที่มีความเป็นกลางและมีความเป็นธรรม การเชิดชูความเป็นกลางและความเป็นธรรมของกฎหมายเห็นได้ชัดจากหลักการของระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ยืนยันว่า เป็นระบอบที่ปกครองโดยยึดหลักนิติธรรม (the Rule of Law) (บีทแธม และบอยล์. 2541 : 23) ซึ่งหมายความว่าเป็นระบอบการปกครองที่ปกครองโดยกฎหมาย ไม่ใช่ปกครองโดยคนดังเช่นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งกษัตริย์อาจใช้อำนาจที่ตนเองมีอยู่อย่างฉ้อฉล เห็นแก่ตัว หรือตามอำเภอใจของตน แต่ในทางตรงกันข้าม การปกครองโดยกฎหมายนั้น พลเมืองทุกคนจะต้องอยู่ภายใต้การกำกับของกฎหมายที่เชื่อว่าจักถูกใช้อย่างเท่าเทียมกัน จึงไม่มีพลเมืองคนใดจะได้รับสิทธิพิเศษมากไปกว่าพลเมืองคนอื่น ๆ เพราะแม้แต่รัฐบาลซึ่งเป็นคณะบุคคลที่ประชาชนยินยอมให้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนตน ก็ยังต้องอยู่ภายใต้การกำกับของกฎหมายด้วยเช่นกัน เพราะไม่อาจใช้อำนาจที่ได้รับมอบหมายตามอำเภอใจได้หรือที่เรียกกันว่าหลักความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย (equality before the law) ยิ่งไปกว่านั้น ความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมายยังถูกนิยามในฐานะเป็นสิทธิประเภทหนึ่งของความเป็นพลเมือง รวมทั้งเป็นสิทธิอันจำเป็นสำหรับการบรรลุถึงความมีเสรีภาพของความเป็นพลเมืองอีกด้วย ความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมายจึงแสดงถึงอัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของความเป็นพลเมืองในรัฐประชาธิปไตยไปโดยปริยาย สถานะที่เหนือกว่าของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมภายใต้หลักนิติธรรมอีกประการก็คือ ความเชื่อที่ว่ากฎหมายไม่ได้ถูกบัญญัติขึ้นตามอำเภอใจของใครหรือองค์กรใด หากแต่ถูกบัญญัติขึ้นโดยองค์กรที่เชื่อว่ากระทำหน้าที่แทน / หรือในนามของประชาชน ด้วยมุมมองเช่นนี้อำนาจในการสร้างกฎเกณฑ์ของสังคมจึงเป็นอำนาจที่เชื่อว่ามาจากประชาชน และนัยแห่งอุดมการณ์นี้เอง จึงทำให้การเคารพเชื่อฟังกฎหมาย (the duty to obey the law) กลายเป็นพันธะหน้าที่ทางศีลธรรม (moral duty) ในสำนึกของ *"พลเมืองดี (good citizen)"* ในรัฐประชาธิปไตยเสรีนิยม (Gans. 1992 : 5-8) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การเคารพเชื่อฟังกฎหมายเป็นที่ซึ่งอำนาจและความรู้มาบรรจบกัน ตามวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงมีเพียงกฎหมายเท่านั้นที่สามารถวางกรอบเพื่อจำกัดการใช้สิทธิเสรีภาพของปัจเจกบุคคลได้ (ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนศานต์. 2541 : 20) ดังจะเห็นได้จากทัศนะของนักกฎหมายมหาชนที่ว่า

"หลักนิติรัฐ" หรือ "หลักนิติธรรม"นี้ มีความสัมพันธ์กับหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างใกล้ชิด กล่าวกันว่า "การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง จะมีขึ้นและดำรงอยู่ตลอดไปไม่ได้โดยปราศจากหลักนิติรัฐ" (Fromont. 1984 : 13) และเฉพาะแต่รัฐที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น จึงจะควรค่าแก่การเรียกว่านิติรัฐ หลักการดังกล่าวซึ่งในวิชากฎหมายเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า "หลักการว่าด้วยการกระทำทางปกครองต้องชอบด้วยกฎหมาย" (principle of the legality of administrative action) (Stassinopoulos. 1973 : 18-19) มีความหมายว่า รัฐบาล หน่วยงาน และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาหรือภายใต้การกำกับดูแลของรัฐบาลจะกระทำการใด ๆ ที่อาจมีผลกระทบกระเทือนต่อสิทธิเสรีภาพของเอกชนคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ก็ต่อเมื่อมีกฎหมายให้อำนาจและเฉพาะแต่ภายในขอบเขตที่กฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น (Carre de Malberg. 1920 : 23-24)... (วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. 2538 : 40)

การทำให้กฎหมายกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นกลาง จึงดูเหมือนไม่ลำเอียงเข้าข้างหรือต่อต้านคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดโดยเฉพาะ เราจึงสามารถใช้กฎหมายเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินความถูกผิดหรือใช้ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมได้ ราวกับว่ากฎหมายแยกออกจากการเมือง ศีลธรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เราสามารถสร้างกฎหมายให้บริสุทธิ์ได้ แต่ความเป็นกลางของกฎหมายถูกถกเถียงโดยขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นขบวนการสิทธิสตรี ขบวนการของประชาชนในระดับรากหญ้า ด้วยการชี้ให้เห็นว่า กฎหมายเลือกเฉพาะสิทธิหรือคุณค่าทางศีลธรรมเฉพาะแบบใดแบบหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ปิดกั้นสิทธิหรือคุณค่าทางศีลธรรมแบบอื่น ๆ เอาไว้อย่างแยบยล ดังเช่นเมื่อนำแนวคิดสตรีนิยม (feminism) มาตรวจสอบความเป็นกลางที่กฎหมายสถาปนาขึ้น เพราะจะทำให้ความเป็นกลางในเรื่องเพศหรือการมองข้ามความแตกต่างระหว่างเพศที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายถูกตั้งคำถาม เนื่องจากตัวกำหนดความเป็นมนุษย์หรือความเป็นปัจเจกบุคคล ที่สะท้อนอยู่ในกฎหมายล้วนแต่ถูกสร้างขึ้นจากประสบการณ์และทัศนะของความเป็นชาย เมื่อกฎหมายสะท้อนลักษณะของ *"ระบบที่ผู้ชายเป็นใหญ่"* โดยปิดกั้นความเป็นหญิงเอาไว้ ความเป็นกลางของกฎหมายจึงไม่ได้เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงหากเป็นเพียงมายาคติเท่านั้นเอง

ระบอบสิทธิในทรัพยากรหรือระบอบการจัดการทรัพยากร (resource management regimes) เป็นตัวอย่างที่สามารถนำมาโต้แย้งเกี่ยวกับความเป็นกลางของกฎหมายได้อีกเช่นกัน ทั้งนี้เพราะโครงสร้างของสิทธิและกฎเกณฑ์อันเป็นตัวกำหนดการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการใช้ทรัพยากรของสมาชิกในสังคมตามระบอบการจัดการทรัพยากรซึ่งปรากฏอยู่ในระบบกฎหมายไทยนั้น ถ้าสิทธิในทรัพยากรไม่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนซึ่งหมายถึงสิทธิของปัจเจกบุคคลหรือสถาบันหนึ่ง ๆ ในการที่จะกีด

กันคนอื่น (exclude others) จากการใช้หรือได้รับประโยชน์จากทรัพย์สินหรือทรัพยากรบางสิ่งบางอย่างแล้ว (Heywood. 1994 : 258) สิทธิในทรัพยากรก็เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ การที่สิทธิในทรัพยากรประเภทนี้ปฏิเสธความเป็นเจ้าของและสิทธิในการใช้ประโยชน์ของเอกชนหรือปัจเจกบุคคลเว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากรัฐ ดังนั้นแม้ว่าในทางทฤษฎีพลเมืองทั้งหมดจะเป็นเจ้าของทรัพยากรโดยมีรัฐ / กลไกของรัฐเป็นเพียงผู้คอยควบคุมดูแลในนามของประชาชนเพื่อประโยชน์ของประชาชนเท่านั้น แต่การที่รัฐมีอำนาจอย่างสมบูรณ์ในการจัดการทรัพยากรประเภทนี้ ในทางปฏิบัติรัฐจึงเป็นเจ้าของทรัพยากรประเภทนี้หรือสิทธิในทรัพยากรสาธารณะเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐนั่นเอง (Heywood. 1994 : 264) แต่อันที่จริง สิทธิในทรัพยากรหรือทรัพย์สินไม่ได้มีเพียงระบบกรรมสิทธิ์เอกชนและระบบกรรมสิทธิ์สาธารณะหรือรัฐเท่านั้น หากแต่ยังมีสิทธิอีกประเภทหนึ่งซึ่งเรียกว่ากรรมสิทธิ์ร่วม (common ownership) หรือสิทธิในทรัพย์สินส่วนรวม สิทธิในทรัพย์สินประเภทนี้แตกต่างจากสิทธิในทรัพย์สินซึ่งเอกชนและรัฐเป็นเจ้าของอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้เพราะสถานะของสิทธิไม่กีดกันสมาชิกแต่ละคนในกลุ่มออกจากการใช้หรือได้รับประโยชน์ นอกจากกีดกันคนนอกกลุ่มเท่านั้น สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรจึงเป็นสิทธิร่วมกันของสมาชิกกลุ่มหนึ่ง ๆ ดังนั้นจึงไม่มีสมาชิกคนใดคนหนึ่งจะได้รับสิทธิให้นำส่วนใดส่วนหนึ่งของทรัพยากรหรือทรัพย์สินไปเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว และไม่ได้รับสิทธิในการกีดกันสมาชิกคนอื่นออกจากการใช้หรือได้รับประโยชน์จากทรัพยากร นอกจากสิทธิในทรัพยากรหรือทรัพย์สินทั้งสามประเภทนี้ซึ่งวางอยู่บนฐานของความเป็นเจ้าของ (ownership) แล้ว สิทธิในทรัพยากรยังวางอยู่บนฐานของความคิดว่าด้วยสิทธิในการใช้อีกด้วย สิทธิที่วางอยู่บนฐานของความเป็นเจ้าของซึ่งเป็นสิทธิประเภทเดียวที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายนั้นแตกต่างจากสิทธิที่วางอยู่บนฐานของการใช้ประโยชน์ ทั้งนี้เพราะในกรณีแรกสิทธิเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเราในฐานะผู้มีสิทธิกับผู้อื่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของนั้น ๆ ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับสิ่งของ การอ้างสิทธิจึงมีระบอบอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อปกป้องผู้มีสิทธิในการอ้างสิทธิ (ชูศักดิ์ วิทยาภัค. 2542 : 81) แต่ในทางตรงกันข้าม สิทธิในการใช้ประโยชน์วางอยู่บนหลักความคิดว่าด้วยสิทธิตามธรรมชาติด้วย ซึ่งหมายความว่า ผู้ใดก็ตามที่ใช้แรงงานของตนในการปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้เกิดผลผลิต จะยังคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้นตราบเท่าที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ แต่หากทรัพยากรนั้นได้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติแล้ว สิทธิในการใช้ทรัพยากรนั้นก็จะหมดสิ้นลงโดยปริยาย (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. 2536 : 61) ลีช (Leach. 1964 : 141-154) ซึ่งศึกษาทรัพย์สินในสังคมของชาวคะฉิ่น (Kachin) ชี้ให้เห็นว่า สิทธิในทรัพย์สินของสังคมคะฉิ่นไม่ได้เป็นสิทธิประเภทที่วางอยู่บนฐานของความคิดว่าด้วยความเป็นเจ้าของแต่เป็นสิทธิที่วางอยู่บนฐานของการใช้ประโยชน์ เพราะการครอบครองวัตถุสิ่งของในสังคมคะฉิ่นมี 2 ลักษณะ ลักษณะแรกการครอบครองวัตถุสิ่งของหนึ่ง ๆ เช่นที่ดินทำกินนั้นขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์ ซึ่งหมายความว่า หากไม่ต้องการใช้ประโยชน์ ที่ดินที่ถือครองอยู่นั้นก็จะตกเป็นของผู้อื่น (having & being able to enjoy for the time being) ส่วนการครอบครองวัตถุสิ่งของอีกลักษณะหนึ่งนั้น ขึ้นอยู่กับการให้วัตถุสิ่งของนั้นแก่คนอื่น เพราะจะทำให้ผู้รับ

มีพันธะ (debt) ที่จะต้องตอบแทนต่อผู้ให้ (owner of debt) ซึ่งในสังคมของชาวคะฉิ่นใช้คำว่า Madu การให้วัตถุสิ่งของจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจขึ้นระหว่างผู้ให้และผู้รับ ความร่ำรวยหรือการมีวัตถุสิ่งของจึงขึ้นอยู่กับการให้วัตถุสิ่งของที่ตนเองมีอยู่แก่ผู้อื่น นอกจากในสังคมคะฉิ่นแล้ว ในภาคเหนือของไทยก็มีระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนที่เรียกว่า *"สิทธิหน้าหมู่"* ซึ่งเป็นสิทธิที่วางอยู่บนฐานของสิทธิการใช้ประโยชน์บนฐานของสิทธิตามธรรมชาติ (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. 2536 : 7-8) ด้วยนัยดังกล่าว สิทธิในทรัพยากรของชุมชนเหล่านี้จึงแตกต่างจากสิทธิประเภทที่ปรากฏอยู่ในระบบกฎหมาย เพราะไม่สามารถระบุกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินให้ชัดเจนลงไปได้ว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนหรือของรัฐ เนื่องจากสมาชิกของชุมชนสามารถอ้างสิทธิตามธรรมชาติเพื่อรับรองสิทธิในการใช้ประโยชน์ของตนได้ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นระบอบการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งทั่วโลกก็ยังคงอยู่ภายใต้หลักการดังกล่าวด้วย (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. 2536 : 7 ; อ้างอิงจาก Berkes. 1989 *Common Property Resources : Ecology and Community-Based Sustainable Development.* ชูศักดิ์ วิทยาภัค. 2543 : 259 และสุธาวัลย์ เสถียรไทย. 2543 : 261) การที่สิทธิดังกล่าวมิได้มีตำแหน่งแห่งที่อยู่ในกฎหมายนั้นเป็นเพราะสิทธิดังกล่าวมิได้ปรากฏอยู่ในวาทกรรมของสำนักเศรษฐศาสตร์เสรีนิยม ดังที่รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2544 : 6) ได้วิเคราะห์สาเหตุไว้ว่าเป็นเพราะสิทธิชุมชนขัดกับหลักนโยบาย *"การกำหนดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินให้ชัดเจน (property rights assignment)"* อันเป็นนโยบายชุดหนึ่งของฉันทามติแห่งวอชิงตัน ซึ่งมีความเชื่อว่า การไม่มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ชัดเจน เป็นการเกื้อกูลให้มีการใช้ทรัพยากรอันเป็นสาธารณสมบัติอย่างไม่ยั่งยืน[2] และยังเป็นการขัดขวางกระบวนการแปรสรรพสิ่งให้เป็นสินค้า (commodification) ทำให้ไม่เกื้อกูลกระบวนการปริวรรตในระบบเศรษฐกิจ เมื่อระบอบการจัดการทรัพยากรมีความแตกต่างหลากหลายตามเงื่อนไขที่สลับซับซ้อนของแต่ละสังคม แต่กฎหมายกลับแยกกรรมสิทธิ์ออกเป็นเพียงกรรมสิทธิ์เอกชนและกรรมสิทธิ์ของรัฐเท่านั้น กฎหมายจึงมีนัยของการเลือกและปิดกั้นอย่างชัดเจน เพราะกฎหมายไม่ได้เป็นระบบที่เปิดพื้นที่ให้กับสิทธิหรือคุณค่าทางศีลธรรมทุกแบบ ด้วยนัยนี้ ความเป็นกลางของกฎหมายจึงหาได้มีอยู่จริงไม่ เพราะมีเพียงชนชั้นนำเท่านั้นที่อยู่ในฐานะที่เป็นผู้ทรงสิทธิในการเลือก (ศยามล ไกรยูรวงศ์. 2538) กระบวนการออกกฎหมายจึงสะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่อย่างกระจุกตัว กฎหมายจึงเป็นเพียงวาทกรรมหนึ่งที่อาศัยอำนาจและกลไกของรัฐกระทำต่อพลเมือง (Foucault. 1980 : 93) การที่ประชาชนในระดับรากหญ้าไม่ได้เป็นผู้ทรงสิทธิในการเลือก และยังไม่มีอิทธิพลใด ๆ ต่อผู้ทรงสิทธิในการเลือก ดังนั้นจึงไม่ใช่สิ่งที่น่ากังขาหากผลของกฎหมายบางฉบับที่เลือกรับแนวคิดว่าด้วยสิทธิที่พัฒนาขึ้นในสังคมตะวันตกโดยมิได้สนใจจารีตปฏิบัติที่เป็นบรรทัดฐานของสังคม จะทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้ากลายเป็นผู้ร้าย และทำให้การกีดกันและเบียดขับการเข้าถึงทรัพยากรของประชา

---

[2] ดูข้อถกเถียงในประเด็นนี้ในงานของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาริน คูณผล (2543 : 221-241)

ชนในระดับรากหญ้ากลายเป็นการกระทำที่ถูกต้องชอบธรรมตามระบอบกรรมสิทธิ์ที่ปรากฏอยู่ในระบบกฎหมายได้อย่างแยบยล (กองบรรณาธิการจดหมายข่าวการเมืองใหม่. 2544 ก : 28-31)

นอกจากมายาคติเกี่ยวกับความเป็นกลางของกฎหมายแล้ว กฎหมายและความยุติธรรมก็ไม่ใช่เรื่องเดียวกันอีกด้วย ทั้งนี้เพราะกฎหมายเป็นตัวกำหนดความยุติธรรมผ่านการเก็บกดปิดกั้นความแตกต่างหลากหลายเอาไว้ ดังที่แดร์ริดาชี้ให้เห็นว่ากฎหมายสร้างอัตลักษณ์หรือตัวตนชนิดหนึ่งที่เรียกว่า *"ความยุติธรรม"* ขึ้นมา และความยุติธรรมนี้เองได้นำไปสู่ความคิดในเรื่องสิทธิในการใช้ความรุนแรงของกฎหมายเพื่อรักษาความยุติธรรมของกฎหมายไว้ ในรูปของการบังคับให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540 ข : (21)) ดังนั้นเขาจึงเห็นว่า *"...ความยุติธรรมของกฎหมายไม่มีฐานรากใด ๆ มารองรับ นอกจากตัวกฎหมายเอง เป็นฐานรากที่เปลือยเปล่า จับต้องไม่ได้ ไม่มีอยู่จริง เป็นเพียงมายาคติเท่านั้น หรือที่แดร์ริดาเรียกว่า the mystical foundation of authority..."* (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540 ข : 77 ; อ้างอิงจาก Derrida. 1992 *Deconstruction and the Possibility of Justice.*) หลักว่าด้วยเสรีภาพในการทำสัญญาหรือกฎหมายสัญญา (contract law) เป็นตัวอย่างที่ยืนยันถึงความยุติธรรมที่ไร้ฐานรากของกฎหมายได้เป็นอย่างดี กฎหมายสัญญาอ้างว่าความสัมพันธ์ของบุคคลสองฝ่ายในการกระทำนิติสัมพันธ์ มาจากความสมัครใจและความเท่าเทียมกัน หลักเรื่องเสรีภาพในการทำสัญญาของบุคคลจึงถูกทำให้เชื่อว่าเป็นหลักที่มีความเป็นธรรม มีความเป็นกลางปราศจากความได้เปรียบเสียเปรียบตามกฎหมาย รวมทั้งยังเป็นหลักที่มีความเป็นสากลอีกด้วย สถานะของกฎหมายสัญญาจึงอยู่เหนืออำนาจและการต่อสู้ทางการเมือง แต่อย่างไรก็ตาม หากสืบค้นประวัติศาสตร์ของกฎหมายสัญญาแล้วจะเห็นได้ว่า กฎหมายสัญญาหาได้อยู่เหนืออำนาจและการต่อสู้ทางการเมืองไม่ เพราะกฎหมายสัญญาเป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ เนื่องจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองล้วนมีผลต่อการกำหนดเนื้อหาสาระของกฎหมายสัญญา ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดกฎหมายสัญญาเป็นภาพสะท้อนถึงความเป็นปฏิปักษ์กับหน่วยงานทางธุรกิจการค้าและปฏิเสธการแสวงหากำไรที่ไม่คำนึงถึงความยุติธรรม ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า หลักเสรีภาพในการทำสัญญาได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ของระบบทุนนิยม ด้วยฐานคติที่เชื่อว่าหากเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลสองฝ่ายในการกระทำนิติสัมพันธ์มาเป็นความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนในระบบตลาดแล้ว ความสัมพันธ์ของคู่สัญญาจะเป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมอันเกิดจากความสมัครใจ (สมชาย ปรีชาศิลปกุล. 2544 : 12-13) ความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนของคู่สัญญาในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับความต้องการ ผลประโยชน์และรสนิยมของคนชั้นกลาง ทั้งนี้เพราะหลักเสรีภาพในการทำสัญญาถูกสร้างขึ้นบนฐานของความเชื่ออันแข็งแกร่งในความเหมือนกันของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน แต่การที่กฎหมายสัญญามีนัยของการทำให้นิติสัมพันธ์ของบุคคลสองฝ่ายซึ่งมีสถานะที่ไม่เท่าเทียมกันกลายเป็นนิติสัมพันธ์ที่มีความชอบธรรม ดังเช่นสัญญาจ้างแรงงานระหว่างผู้ใช้แรงงานกับ

ผู้ประกอบการ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วทักษะที่ผู้ใช้แรงงานมีอยู่ ซึ่งแม้จะเป็นทักษะที่มีคุณค่าในสังคมเกษตรกรรมก็ตาม แต่จะกลายเป็นสิ่งที่ไร้ค่าในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจนกระทั่งพวกเขาไม่อาจนำมาใช้ในการต่อรองกับผู้ประกอบการได้ เหมือนดังเช่นการต่อรองของคนชั้นกลางซึ่งเป็นเจ้าของทักษะที่มีคุณค่าในระบบเศรษฐกิจแบบนี้ ดังนั้น ในด้านหนึ่งหลักเสรีภาพในการทำสัญญาจึงกลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นภัยที่คุกคามต่อการบรรลุถึงเสรีภาพและความเสมอภาคทางการเมืองของประชาชนบางกลุ่ม ดังเช่นประชาชนในระดับรากหญ้า

การใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนหรือสิทธิการดื้อแพ่งต่อกฎหมาย (Civil disobedience) เป็นข้อโต้แย้งเพื่อยืนยันถึงความยุติธรรมที่ไร้ฐานรากของกฎหมายได้อีกประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขที่สำคัญต่อการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนหรือการใช้สิทธิการดื้อแพ่งต่อกฎหมายก็คือ การที่ประชาชนไม่มีพันธะที่จะต้องเคารพเชื่อฟังกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. 2543 : 10 และ Gans. 1992 : 114 ; citing Dworkin. 1985 : 104 *A Matter of Principle*.)

เมื่อกฎหมายไม่ได้เป็นสิ่งเดียวกับความเป็นกลางและความยุติธรรม หากแต่กฎหมายเป็นตัวสร้างสิ่งที่เรียกกันว่าความเป็นกลางและความยุติธรรมขึ้นมา กฎหมายจึงเป็นเรื่องของอำนาจ การต่อสู้ทางการเมืองและการครอบงำ ดังนั้นแทนที่กฎหมายจะรื้อถอนหรือทำให้เห็นหรือเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมที่ดำรงอยู่ในสังคม กฎหมายกลับกลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่ รวมทั้งยังทำหน้าที่ในการตรึง ตอกย้ำความสัมพันธ์ดังกล่าวผ่านการปิดกั้นความไม่เป็นธรรมเอาไว้ภายใต้ความยุติธรรมที่กฎหมายสร้างขึ้น การที่กฎหมายกลายเป็นเครื่องมือในการรักษาสถานะที่*"เหนือกว่า"* ของคนบางกลุ่มให้ดำรงอยู่นั้น เป็นเพราะความคิดปัจเจกชนนิยมที่ฝังรากลึกอยู่ในกฎหมาย ความคิดดังกล่าวทำให้มนุษย์ที่เกิดมาในกฎหมายเป็นบุคคลที่เชื่อว่ามีอิสรภาพ ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร (independent) สามารถอยู่ได้ตามลำพัง (self-reliant) มีอัตลักษณ์ เป็นของตนเอง มีลักษณะเฉพาะ (unique) และไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมหรือจักรวาล (Heywood. 1994 : 326-329) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ในสายตาของกฎหมาย มนุษย์แต่ละคน *"เหมือนกัน"* ยิ่งไปกว่านั้นยังทำให้เชื่อว่าการกระทำของมนุษย์แต่ละคนเป็นผลมาจากการพิจารณาไตร่ตรองผลประโยชน์ของตนอย่างรอบคอบแล้ว (self-interested) ด้วยฐานคติดังกล่าว สถานะที่แตกต่างกันของมนุษย์อันเนื่องมาจากผลของธรรมชาติก็ดี คุณสมบัติส่วนบุคคลก็ดี หรือตำแหน่งแห่งที่ภายในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันก็ดี จึงกลายเป็นสิ่งที่กฎหมายมองไม่เห็น

1.2.5 การใช้ความเป็นตัวแทนเพื่ออ้างการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง

ประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นการปกครองที่กันพลเมืองออกไปจากกระบวนการตัดสินใจ โดยลดส่วนให้เป็นเพียงการตัดสินใจของตัวแทนหรือผู้แทนซึ่งอ้างอิงความชอบธรรมของการมีสิทธิเพราะมีสถานะเป็นตัวแทนของประชาชนทั้งหมดผ่านกระบวนการเลือกตั้งที่เชื่อกันว่ามีความเป็นประชาธิปไตย แต่กระนั้นการใช้อำนาจอธิปไตยผ่านตัวแทนก็เป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับ ทั้ง ๆ ที่ความคิดเรื่องตัวแทนในทางการเมืองเพิ่งปรากฏชัดเจนเมื่อราวต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดนี้เอง (Pitkin. 1989 : 137) อาจกล่าวได้ว่างานของโค้ก (Coke. 1809 : 14 อ้างจาก Pitkin. 1989 : 137-138) เป็นงานที่ช่วยสถาปนาความคิดดังกล่าวให้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นในสังคมยุโรปตะวันตก เมื่อเขากล่าวว่า *"...เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ว่าคน ๆ หนึ่งจะถูกเลือกและได้รับมอบอำนาจมาจากเขตใดเขตหนึ่งหรือเมืองใดเมืองหนึ่งก็ตาม แต่เมื่อเขาได้รับเลือกมานั่งในสภาแล้ว เขาทำหน้าที่ให้กับคนทั้งแผ่นดินหรืออาณาจักรทั้งหมด..."* ก่อนหน้างานของโค้ก ความเป็นตัวแทนหรือตัวแทน (representation) ไม่ได้มีความหมายในทางการเมืองเลย ทั้งนี้เพราะหากสืบสาวความหมายของความเป็นตัวแทนหรือตัวแทนย้อนไปในอดีตแล้วจะพบว่า ความเป็นตัวแทนหรือตัวแทนซึ่งเป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า repraesentare นั้นมีความหมายเมื่อนำมาใช้กับสิ่งที่ไม่มีชีวิตว่า ทำให้ปรากฏ หรือแสดงออก หรือทำให้ปรากฏออกมาอีกครั้งหนึ่ง (Pitkin.1989 : 133 ; Lagarde. 1937 : 429 *International Committee of the Historical Sciences Bulletin.* and Hauck. 1907 : 479 *Historische Vierteljahrschrift.*) หรือการปรากฏของสิ่งที่เป็นนามธรรม หรือการแทนสิ่งหนึ่งด้วยสิ่งหนึ่ง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความคิดเรื่องตัวแทนในความหมายทางการเมืองเป็นผลผลิตของความเป็นสมัยใหม่ และถูกสร้างขึ้นมาพร้อม ๆ กับกระบวนการสถาปนาประชาธิปไตยเสรีนิยม แต่เพราะเหตุใดพลเมืองในรัฐประชาธิปไตยจึงเชื่อโดยปราศจากข้อกังขาใด ๆ เลยว่า การมอบอำนาจให้แก่ผู้แทนในการปกครองจึงมีความ *"เหมือน"* หรืออย่างน้อยก็ใกล้เคียงกับการใช้อำนาจอธิปไตยทางตรง และพวกเขามั่นใจได้อย่างไรว่า ตัวแทนจะปกครองเพื่อผลประโยชน์ของพวกเขา ด้วยนัยนี้ ประเด็นถัดมาอีกประเด็นหนึ่งที่ควรพิจารณาเพิ่มก็คือ ในความเป็นตัวแทนนั้น อะไรคือสิ่งที่ถูกแทน ทัศนะ / ความคิดเห็น ผลประโยชน์ หรือคุณสมบัติของแต่ละกลุ่มที่ประกอบขึ้นเป็นสังคมตามแนวคิดของนักคิดสายพหุนิยม ความสอดคล้องต้องกันระหว่างตัวแทนกับสิ่งที่ถูกแทนมีหรือไม่และมากน้อยเพียงใด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นตัวแทนที่กล่าวอ้างกันนั้นมีอยู่จริงหรือไม่ อย่างไร เพราะหากความเป็นตัวแทนเป็นเพียงสิ่งสมมติเพื่อสร้างความชอบธรรม ระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมก็คงเป็นเพียงการปกครองโดยคนส่วนน้อยโดยอ้างความเป็นตัวแทนเท่านั้นเอง

การมีและใช้ตัวแทนในทางการเมืองได้ถูกทำให้กลายเป็นรูปแบบเดียวที่ปฏิบัติได้ในสังคมสมัยใหม่ (modern society) ผ่านข้ออ้างที่ว่า สังคมสมัยใหม่มีผู้คนจำนวนมาก สมาชิกในสังคมสมัยใหม่มักไม่มีเวลา ขาดวุฒิภาวะ (lack maturity) และไม่มีความรู้เฉพาะทาง (lack specialist

knowledge) เพียงพอที่จะปกครองอย่างเฉลียวฉลาดในนามของประชาชนทั้งหมดได้ การมีและใช้ตัวแทนในทางการเมืองจึงเป็นไปตามหลักของการแบ่งงานกันทำในทางการเมืองโดยเชื่อว่าจะทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด (Heywood. 1994 : 169 และ Singer. 1974 : 106-108) เนื่องจากประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมหรือประชาธิปไตยทางตรงนั้นเป็นไปได้ก็เฉพาะในสังคมขนาดเล็ก เช่น ในนครรัฐกรีกหรือเมืองเล็ก ๆ ซึ่งการสื่อสารระหว่างพลเมืองยังสามารถกระทำได้ด้วยการสื่อสารทางตรง (face-to-face communication) แม้ว่าการใช้อำนาจอธิปไตยผ่านตัวแทนจะมีข้อจำกัด เนื่องจากการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของพลเมืองจะถูกจำกัดให้เกิดขึ้นเป็นครั้งเป็นคราวและเกิดขึ้นในช่วงเวลาเพียงสั้น ๆ (infrequent and brief) ผ่านการออกเสียงเลือกตั้งเป็นระยะ ๆ ตามวาระของรัฐบาล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมืองเป็นเพียงการเลือกคนที่จะมาใช้อำนาจในการปกครองแทนตนเท่านั้นเอง ความจำเป็นของการมีและใช้ตัวแทนในทางการเมืองในสังคมสมัยใหม่และผลดีที่เกิดขึ้นจากการแบ่งงานกันทำในวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมนั้น ได้สร้างภาพลวงตาต่อความเป็นตัวแทน ทั้งนี้เพราะตัวแทนไม่ใช่สภาวะของสิ่งที่แทนจริง ๆ การมีและใช้ตัวแทนจึงเป็นสภาวะที่ไม่สมบูรณ์ หรือเป็นสภาวะที่เป็นเอกเทศ ตัวแทนจึงเป็นเพียงสิ่งที่มาแทนแต่ไม่มีความสอดคล้อง (correspondence) หรือเหมือนกันอย่างสมบูรณ์ (ธเนศ วงศ์ยานนาวา. 2539 : 329) นักเสรีนิยมคนสำคัญดังเช่นรุสโซเองก็ปฏิเสธการมีตัวแทนในทางการเมืองอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะเขาเชื่อว่าเจตจำนงของปัจเจกบุคคล (individual's will) ไม่สามารถที่จะมอบให้คนอื่นได้ ดังนั้นจึงไม่มีใครสามารถแทนที่ปัจเจกบุคคลอื่นได้ (Baradat. 1988 : 64) เมื่อการมีหรือใช้ตัวแทนประสบปัญหาในเชิงนามธรรมเพราะตัวแทนเป็นเพียงแค่ *"สิ่งที่มาแทน"* เท่านั้น จึงไม่มีทางที่จะแทนสิ่งที่ถูกแทนได้อย่างสมบูรณ์ แต่กระนั้นกลับดูเหมือนว่าปัญหาในเชิงนามธรรมดังกล่าวแทบไม่มีนัยสำคัญต่อความเป็นตัวแทนในทางการเมืองเลย ทั้งนี้เพราะอันที่จริงแล้วการมีหรือใช้ตัวแทนในทางการเมืองไม่ได้ต้องการสภาวะที่สมบูรณ์ หรือความสอดคล้องต้องกันระหว่างตัวแทนกับตัวที่ถูกแทนแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากทัศนะของเบิร์ก (Heywood. 1994 : 177 ; citing Burke. 1975 : 158 *On Government, Politics and Society.*) ที่เสนอว่าสารัตถะของความเป็นตัวแทนคือการรับใช้ผู้ที่มอบอำนาจให้ด้วยการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ อย่างมีวุฒิภาวะ (mature judgement) และด้วยสำนึกที่แจ่มแจ้ง (enlightened conscience) ความเป็นตัวแทนจึงเป็นพันธะทางศีลธรรม (moral duty) บุคคลที่มีการศึกษาและมีความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ เป็นอย่างดี (possess to education and understanding) จึงควรเข้ามาทำหน้าที่ในการปกป้องผลประโยชน์ของบุคคลอื่น เช่นเดียวกับเบิร์ก มิลล์เองก็ยืนยันว่าตัวแทนควรที่จะคิดถึงผลประโยชน์ของเขาเอง ไม่ใช่ตัดสินใจโดยคิดถึงแต่ผลประโยชน์ของพลเมืองที่เลือกเขาเข้ามา และเขายังยืนยันว่า ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งที่มีเหตุผล ปรารถนาที่จะเลือกตัวแทนที่มีความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ มากกว่าตัวเขา เช่น มีความรู้เฉพาะด้าน (specialist knowledge) ได้รับการศึกษาที่เข้มข้น (intensive education) และมีประสบการณ์ที่กว้างไกล (broad experience) (Heywood. 1994 : 178 ; citing Mill. 1976

John Stuart Mill on Politics and Society.) ความไม่ต้องการสภาวะที่สมบูรณ์ของการมีและใช้ตัวแทนมาจากฐานคติที่เชื่อว่า ตัวแทนมีคุณสมบัติที่ดีกว่าตัวที่ถูกแทนหรือประชาชนในการตัดสินใจในเชิงนโยบาย (Baradat. 1988 : 121 และ Heywood. 1994 : 178) เนื่องจากความเป็นตัวแทนเป็นภารกิจเฉพาะของบุคคลที่มีการศึกษาและมีความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ เป็นอย่างดี ในทางตรงกันข้าม หากตัวแทนต้องการจะแทนสิ่งที่ถูกแทนหรือได้แทนแล้วจะมีความเป็นไปได้หรือไม่อย่างไร ในการพิจารณาประเด็นคำถามดังกล่าวมีสิ่งที่พึงเข้าใจในเบื้องต้นก่อนว่า ตัวแทนซึ่งเป็นผู้ได้รับชัยชนะเนื่องจากได้รับเลือกจากพลเมืองที่มีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งเฉพาะเขตใดเขตหนึ่งหรือเมืองใดเมืองหนึ่งด้วยคะแนนสูงสุดนั้น ไม่ได้มีสถานะเป็นตัวแทนของพลเมืองเฉพาะเขตใดเขตหนึ่งหรือเมืองใดเมืองหนึ่งที่พวกเขาได้รับเลือกเข้ามา เนื่องจากพิธีกรรมของการเลือกตั้งได้เปลี่ยนเขาให้มีสถานะเป็นตัวแทนของพลเมืองทั้งหมดไปแล้ว และสถานะแห่งความเป็นตัวแทนของเขายังไม่ได้ขึ้นอยู่กับอัตราส่วนของจำนวนคะแนนที่ได้รับต่อจำนวนพลเมืองอีกด้วย ไม่ว่าเขาจะได้รับเลือกมาด้วยคะแนนเสียงแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด หากเป็นผู้ชนะ เขาก็จะมีสถานะเป็นผู้ได้รับมอบอำนาจปกครองตามเจตนารมณ์ของประชาชนทั้งปวงเหมือนกันหมด (ธเนศ วงศ์ยานนาวา. 2539 : 331)

ด้วยนัยดังกล่าว ตัวแทนจึงไม่มีทางที่จะแทนตัวที่ถูกแทนได้ ไม่ว่าจะเป็นทัศนะ / ความคิดเห็น ผลประโยชน์ หรือคุณสมบัติของแต่ละกลุ่มที่แตกต่างหลากหลายอันประกอบกันขึ้นเป็นสังคมตามแนวคิดของนักคิดสายพหุนิยม ทั้งนี้เพราะในด้านหนึ่งตัวแทนถูกเชื่อว่ามี *"คุณสมบัติดีกว่า"* ตัวที่ถูกแทน ยิ่งไปกว่านั้นคุณสมบัติดังกล่าวนี้ยังเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นที่ทำให้เขาได้รับเลือกเป็นตัวแทนอีกด้วย ดังนั้นสภาวะของความเป็นเอกเทศระหว่างตัวแทนกับตัวที่ถูกแทนจึงเป็นสิ่งที่ต้องการ ในทางตรงกันข้ามหากตัวแทนต้องการจะแทนสิ่งที่ถูกแทนหรือได้แทนไปแล้ว เขาก็ไม่อาจกระทำได้อีกเช่นกัน ทั้งนี้เพราะผ่านพิธีกรรมในการเลือกตั้ง เขาไม่ได้มีสถานะเป็นตัวแทนของเขตเลือกตั้งอีกต่อไป หากแต่ถูกคาดหวังในฐานะที่เป็นตัวแทนของพลเมืองทั้งหมด การดำรงสถานะเป็นตัวแทนของพลเมืองในลักษณะดังกล่าว ทำให้เขาต้องเผชิญหน้ากับทัศนะ / ความคิดเห็น หรือผลประโยชน์ที่มีความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม การคิดแทนไม่ว่าจะเป็นเพราะเชื่อว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นสิ่งที่ดีกว่าหรือด้วยเหตุผลอื่นใดก็ตาม ย่อมแสดงให้เห็นว่าตัวแทนเป็นผู้ทรงสิทธิในการเลือก การเลือกจึงทำให้เขาปิดกั้นสิ่งที่ไม่ได้เลือกไปโดยปริยาย เมื่อเป็นผู้เลือกเขาจึงไม่มีทางที่จะเป็นตัวแทนของตัวที่ถูกแทนได้อีกต่อไป

นอกจากปัญหาในเชิงนามธรรมของความเป็นตัวแทนในทางการเมืองแล้ว การมีและใช้ตัวแทนในทางการเมืองยังเป็นสิ่งที่น่ากังขาอีกด้วย เพราะแม้ประชาธิปไตยเสรีนิยมจะให้ความสำคัญต่อหลักการและวิธีการในการเลือกตั้ง โดยเชื่อว่าจะเป็นหนทางที่ทำให้ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์บังเกิดขึ้น การเลือกตั้งจึงเป็นกิจกรรมที่จักต้องปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ (regular) เปิดเผยได้ (open)

และมีการแข่งขัน (competitive) อย่างไรก็ตามไม่ว่าการเลือกตั้งจะดำเนินไปตามหลักการดังกล่าวหรือไม่ก็ตาม แต่ชนชั้นนำก็มักเป็นกลุ่มคนที่ได้รับเลือกเป็นตัวแทน ด้วยนัยนี้ การเลือกตั้งจึงเป็นเพียงการผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมืองภายในกลุ่มชนชั้นนำเท่านั้น การแข่งขันที่เกิดขึ้นจึงเป็นการแข่งขันกันเองภายในกลุ่มชนชั้นนำมากกว่าที่จะเป็นการแข่งขันที่เปิดพื้นที่ให้คนอื่นเข้าร่วมอย่างเสรี (Heywood. 1994 : 171 ; citing Schumpeter. 1976 *Capitalism, Socialism and Democracy.*) มิลล์สเองก็มีทัศนะที่สอดคล้องกับความเห็นดังกล่าว ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่าประชาธิปไตยในประเทศสหรัฐอเมริกาก็อยู่ภายใต้อิทธิพลของชนชั้นนำเช่นกัน (Mills.1959 : 4) เช่นเดียวกับในกรณีของสังคมไทย การเลือกตั้งไม่ใช่กิจกรรมที่มีการแข่งขันอย่างเสรีและมีความเท่าเทียมกันในระหว่างพลเมือง ดังที่ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2543 : 430-431) กล่าวว่า

> *เสรีภาพในการเข้าสู่และออกจากตลาดการเมือง มิได้มีอยู่อย่างสมบูรณ์...ดังจะเห็นได้ว่า ผู้ที่ไม่มีฐานะทางเศรษฐกิจยากที่จะเข้าสู่ตลาดการเมืองได้ ผู้ที่มิได้อยู่ในชนชั้นปกครองย่อมเสียเปรียบผู้ที่อยู่ในชนชั้นนำทางอำนาจ (power elite) ในทำนองเดียวกัน ผู้ที่ไม่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการเมือง และมิได้จัดระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ย่อมเสียเปรียบผู้ที่มีเครือข่ายและจัดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้อยู่ก่อนแล้ว...ปัจจัยทั้งสามนี้นับเป็นทำนบกีดขวางการเข้าสู่ตลาดการเมืองไทยที่สำคัญ ซึ่งยากที่จะขจัดหรือลดทอนได้ ด้วยเหตุดังนี้ จึงเป็นเรื่องฝันเฟื่องที่จะหวังว่า บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 จะขจัดอุปสรรคสำคัญทั้งสามนี้ได้...*

เมื่อความเป็นตัวแทนไม่ได้มีอยู่จริง และการเลือกตั้งเป็นเพียงวิธีการสร้างความชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจของชนชั้นนำในกระบวนการเปลี่ยนตัวแทนภายในกลุ่มชนชั้นนำ ปัญหาการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนกลุ่มต่าง ๆ ภายในกรอบของรัฐประชาธิปไตยแบบมีตัวแทนจึงมิใช่แค่ปัญหาเรื่องประสิทธิภาพ (วิสุทธิ์ โพธิแท่น. 2519) หรือปัญหาของการที่พลเมืองมีส่วนร่วมจริงหรือไม่จริง (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. 2543 : 443-444) หากแต่เป็นปัญหาที่ตัวแทนในระบบรัฐสภาไม่ได้สะท้อนคุณสมบัติของคนแต่ละกลุ่มที่แตกต่างหลากหลายอันประกอบกันขึ้นเป็นสังคม บทสนทนาในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะของตัวแทนซึ่งอ้างอิงความชอบธรรมจากการเลือกตั้ง จึงเป็นเพียงบทสนทนาบนฐานของผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มที่ได้รับเลือกเป็นตัวแทนเท่านั้น

ส่วนที่สอง อัตลักษณ์ของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมและการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า

กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นเรื่องของการใช้อำนาจและความรุนแรง เพราะนอกจากจะพยายามช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดและกำกับอัตลักษณ์และความหมายเพื่อผูกขาดอำนาจในการอธิบายระบอบการเมืองที่ชอบธรรมแล้ว ยังพยายามที่จะกีดกัน ปิดกั้น ขจัด หรือทำลายสิ่งที่มีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากอัตลักษณ์และความหมายที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมพยายามที่จะสถาปนาขึ้น ด้วยการจัดลำดับความสูงต่ำ (hierarchy) เพื่อทำให้สิ่งที่แตกต่างมีค่าเชิงลบ หรือทำลายความแตกต่างด้วยการรวมเข้ามาเพื่อทำให้เหมือนกันหรือเป็นหนึ่งเดียวกัน กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงไม่มีที่ว่างให้กับสิ่งที่ไม่เหมือนหรือแตกต่างจากอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น เมื่อพิจารณาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า กฎเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดและกำกับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมนั้น ถูกสร้างขึ้นโดยมีเจตนาที่จะเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับคนชั้นกลาง ด้วยนัยนี้ประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงไม่ใช่อุดมการณ์ทางการเมืองที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากล ซึ่งมีพื้นที่ให้คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมสามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์กันได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ดังจะเห็นได้ชัดแจ้งเมื่อวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมชุดที่สถาปนาขึ้นในสังคมตะวันตกได้ถูก *"นำเข้า"* มาในประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นประชาชนในระดับรากหญ้าดังเช่นในกรณีของสังคมไทย ประชาธิปไตยเสรีนิยมก็ได้กลายเป็นระบอบการเมืองที่กีดกันและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้าให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบของอำนาจ

การที่ประชาธิปไตยเสรีนิยมไม่อาจนำไปสู่การจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบที่เปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับคนกลุ่มต่าง ๆ ได้เข้ามากระทำการทางการเมืองเพื่อต่อรองผลประโยชน์กันอย่างเสมอภาคและยุติธรรม แต่ในทางตรงกันข้ามกลับจำกัดให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีฐานะเป็นเพียงผู้ชมและมีส่วนร่วมเป็นครั้งเป็นคราวยามเมื่อมีการเลือกตั้งเท่านั้น ย่อมเป็นผลให้กระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะเป็นเพียงการต่อรองกันเองภายในกลุ่มชนชั้นนำที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังจะเห็นได้ชัดจากการที่ประชาชนในระดับรากหญ้ามักเป็นกลุ่มคนที่แทบจะไม่ได้รับประโยชน์หรือได้รับประโยชน์เพียงเล็กน้อยจากการดำเนินนโยบายสาธารณะเหล่านั้น และในหลายกรณียังมักเป็นกลุ่มคนที่ได้รับความเดือดร้อนจากนโยบายดังกล่าวด้วยซ้ำไป ข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ล้วนเป็นประจักษ์พยานที่ยืนยันถึงความไม่เสมอภาคและความไม่เป็นธรรมในกระบวนการจัดสรรหรือกระจายทรัพยากร โอกาสและความมั่งคั่งในสังคมผ่าน

นโยบายสาธารณะเหล่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประชาชนในระดับรากหญ้าไม่สามารถส่งผ่านความปรารถนาและความต้องการ รวมทั้งไม่สามารถตรวจสอบและควบคุมกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะของผู้นำทางการเมืองให้ตอบสนองต่อความปรารถนาและความต้องการของตนเองได้ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้เป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม กลับไม่ทำให้ *"ความเป็นประชาธิปไตย"* กลายเป็นประเด็นปัญหาที่จะต้องได้รับการศึกษาหรือพูดถึง

อันที่จริง นอกจาก*"ความเป็นประชาธิปไตย"* จะไม่กลายเป็นประเด็นปัญหาที่จะต้องได้รับการพูดถึงแล้ว ความไม่สามารถที่จะต่อรองผลประโยชน์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมของประชาชนในระดับรากหญ้า ยังกลายเป็นสิ่งที่ยอมรับและดำรงอยู่ได้ในการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยมอีกด้วย ทั้งนี้เพราะกระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมดำเนินควบคู่ไปกับกระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้านั่นเอง กระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* นี้กระทำอย่างแยบยลด้วยการสร้างความแตกต่างระหว่างอัตลักษณ์ของสมาชิกในสังคมการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยมหรือที่เรียกกันว่า ***"พลเมือง"*** กับอัตลักษณ์ของประชาชนขึ้นมา และจัดวางอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยไว้ในสถานะที่ดีกว่า หรือเหนือกว่า ความเหนือกว่าของอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองนี้เห็นได้อย่างชัดจากการทำให้การศึกษากลายเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตย เพื่อปรับเปลี่ยนประชาชนให้มีคุณสมบัติในระดับที่จะสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองโดยเฉพาะการใช้สิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ซึ่งจะทำให้สามารถหลีกเลี่ยงสภาวการณ์ที่เรียกกันว่า *"ทรราชย์ของเสียงข้างมาก (tyranny of the majority)"* ไปได้ (Strinati. 1995 : 7-8) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ประชาชนต้องถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นพลเมืองโดยการศึกษาเสียก่อน การทำให้ประชาชนมีคุณสมบัติที่ต่ำกว่า ***"พลเมือง"*** จึงทำให้ความไม่สามารถที่จะต่อรองผลประโยชน์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมโดยอาศัยกระบวนการทางประชาธิปไตยกลายเป็นข้อบกพร่องในเชิงคุณสมบัติของประชาชนกลุ่มนั้น ๆ เอง ดังที่เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2543 ก : 24) พูดถึงความแตกต่างระหว่าง *"พลเมือง"* กับ *"ราษฎร"* ในงานเรื่อง การเมืองของพลเมือง : สู่สหัสวรรษใหม่ ด้วยการทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้ากลายเป็นกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ต่ำกว่าพลเมือง ความตอนหนึ่งว่า

> *เป็นที่น่าเสียดายว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นประชาธิปไตยของไทยนั้น ไม่ได้เปลี่ยนให้ราษฎรเป็นพลเมืองสักเท่าไร ที่จริงแล้วเราไม่ค่อยได้ตระหนักกันด้วยว่าการเป็นพลเมืองนั้นต่างกับราษฎรตรงไหน ประชาชนไทยส่วนใหญ่ปฏิบัติตนเยี่ยงราษฎร ยิ่งประชาชนคนชั้นล่างโดยเฉพาะที่เป็นเกษตรกรยากจน ยิ่งมองตนเองเป็นผู้น้อยคอยรับการอุปถัมภ์จากผู้ใหญ่ พูดอีกนัยหนึ่งคือ พวกเขาคิดและปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ทั้งหลาย ประดุจที่*

ครั้งหนึ่งไพร่คิดต่อหรือปฏิบัติต่อมูลนาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดานักการเมืองที่ไปลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎรในเขตพื้นที่ชนบทก็เปรียบเสมือนมูลนายสมัยใหม่ที่ให้ความอุปถัมภ์แก่ชาวชนบท การรวมตัวของคนไทยที่สำคัญจึงมักไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงราบระหว่างคนที่ค่อนข้างเท่าเทียมกัน หากกลับเน้นการสร้างความสัมพันธ์เชิงดิ่งระหว่าง "ผู้ใหญ่กับผู้น้อย" เสียมากกว่า...

นอกจากการสร้าง*"ความเป็นอื่น"*ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้ากระทำอย่างแยบยลด้วยการสร้างความแตกต่างระหว่างอัตลักษณ์และจัดลำดับความสูงต่ำแล้ว ยังกระทำผ่านการสร้างความหมายของสิทธิในฐานะของความเป็นพลเมืองขึ้นมาด้วยการปฏิเสธการดำรงอยู่ของสิทธิแบบอื่น ๆ ดังจะเห็นได้หากพิจารณาความหมายของสิทธิจากงานคลาสลิกที่ศึกษาเรื่องสิทธิของความเป็นพลเมืองในประเทศอังกฤษ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น *"ต้นแบบ"* ของประเทศประชาธิปไตยโดยมาร์แชล (Marshall. 1992 : 8-17) ซึ่งแบ่งสิทธิที่ปัจเจกบุคคลพึงมีหรือพึงได้รับในฐานะสมาชิกที่สมบูรณ์ของชุมชน (full members of a community) ออกเป็นสามส่วนคือ สิทธิในฐานะพลเมือง (civil rights) สิทธิในทางการเมือง (political rights) และสิทธิในทางสังคม (social rights) โดยสิทธิในฐานะพลเมืองถูกนิยามว่าเป็นสิทธิที่จำเป็นสำหรับความมีอิสรภาพและเสรีภาพของบุคคลในฐานะปัจเจกบุคคล (individual freedom-liberty) สิทธิในฐานะพลเมืองได้แก่ อิสรภาพในการพูด (freedom of speech) การคิด (thought) ความเชื่อถือศรัทธา (faith) สิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย สิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน สิทธิที่จะทำสัญญา เป็นต้น สำหรับสิทธิในทางการเมืองนั้นถูกนิยามว่าหมายถึง การที่ปัจเจกบุคคลมีโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจทางการเมือง โดยกำหนดให้สิทธิที่จะลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง สิทธิที่จะได้รับการเลือกเป็นตัวแทน และสิทธิที่จะจัดหรือดำเนินกิจกรรมสาธารณะ (public office) เป็นหัวใจสำคัญของสิทธิในทางการเมือง ส่วนสิทธิในทางสังคมถูกนิยามในความหมายเช่นเดียวกับสิทธิที่จะดำเนินชีวิตอย่างมีอารยะตามมาตรฐานทั่วไปของสังคม สิทธิในทางสังคมจึงเปิดช่องให้รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจกชน ในนามของการจัดสวัสดิการและระบบความมั่นคงทางสังคม หากพิจารณาความหมายของสิทธิที่ถูกสร้างขึ้นในฐานะสิทธิที่จำเป็นในฐานะของความเป็นพลเมืองดังกล่าวแล้วจะเห็นได้ว่า สิทธิของความเป็นพลเมืองถูกสร้างขึ้นภายในกรอบรัฐประชาชาติ และอุดมการณ์เสรีนิยมซึ่งมีปัจเจกบุคคลเป็นฐาน คำนิยามของสิทธิในฐานะพลเมืองจึงไม่มีที่ว่างสำหรับสิทธิแบบอื่น ๆ ซึ่งมักเป็นสิทธิของกลุ่มหรือสิทธิของชุมชน เช่น สิทธิที่พัฒนาขึ้นมาจากจารีตปฏิบัติและบรรทัดฐานของสังคมและชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรในชุมชน ในมิติของสิทธิชุมชน สิทธิของผู้หญิงที่จะหลุดพ้นจากการครอบงำของระบบที่ชายเป็นใหญ่ สิทธิในการปกครองตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อยู่ในรัฐประชาชาติ สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐ และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในทางการเมืองโดยตรง เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นกระบวนการใช้

สิทธิในฐานะพลเมืองยังต้องดำเนินไปภายใต้การกำกับของกฎหมายอีกด้วย ดังเช่นการใช้สิทธิในการชุมนุมเคลื่อนไหวซึ่งจะต้องเป็นการใช้สิทธิภายในกรอบของกฎหมาย ด้วยนัยนี้ การนิยามสิทธิในอัตลักษณ์ว่าด้วยความเป็นพลเมืองจึงเป็นการใช้อำนาจและความรุนแรงในการกีดกันและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้าผ่านการปฏิเสธสิทธิที่จำเป็นที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของคนเหล่านี้ ด้วยการทำให้เชื่อว่าบรรดาสิทธิที่กำหนดนิยามขึ้นเหล่านี้เป็นสิทธิที่จำเป็นสำหรับการบรรลุถึงเสรีภาพของปัจเจกชนและสำหรับสังคมอารยะทุกแห่ง

การนิยามการมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะที่เป็นสิทธิทางการเมืองที่แสดงถึงความเป็นตัวตนในฐานะพลเมืองของรัฐ ยังทำให้การเมืองกลายเป็นกิจกรรมที่มีขอบเขตจำกัดเพราะเชื่อมโยงการเมืองเข้ากับสถาบันการปกครองที่เป็นทางการและกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในสถาบันเหล่านั้น ขณะที่ชีวิตสาธารณะ (public life) และกิจกรรมสาธารณะ (public activities)ซึ่งมักถูกมองในฐานะที่เป็นเรื่องส่วนตัว (private) หรือเรื่องส่วนบุคคล (personal) รวมทั้งการกระจายอำนาจ ความมั่งคั่งร่ำรวยและทรัพยากร ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ในทุกสถาบันและในทุกระดับของการดำรงอยู่ทางสังคม รวมทั้งยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับการเมือง (Heywood. 1994 : 17) กลับไม่ถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเมือง และนัยของคำนิยามการมีส่วนร่วมทางการเมืองยังทำให้การเลือกตั้งกลายเป็นเพียงช่องทางเดียวในการส่งผ่านความปรารถนาและความต้องการ รวมทั้งเป็นช่องทางเดียวในการตรวจสอบและควบคุมกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะของผู้นำทางการเมืองอีกด้วย

นอกจากประชาชนในระดับรากหญ้าจะถูกเบียดขับให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบของพื้นที่ทางการเมือง (political space) แบบที่เรียกว่า *"รัฐ"* ด้วยการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* แล้ว ในพื้นที่แบบที่เรียกกันว่า *"ประชาสังคม"* ซึ่งเป็นอาณาบริเวณสาธารณะของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างสมัครใจ (public voluntary social relations) ที่เชื่อกันว่าเป็นพื้นที่ที่ปลอดพ้นจากอำนาจรัฐและถูกพิจารณาว่าเป็นพื้นที่ที่ประชาชนมีอำนาจและมีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นไปของกิจการสาธารณะในระดับต่าง ๆ อย่างเสมอภาคนั้น การมีตัวตนหรือถูกมองเห็นในอาณาบริเวณดังกล่าวของประชาชนในระดับรากหญ้า ทำให้ดูเสมือนว่าพวกเขามีที่มีทางหรือมีตำแหน่งแห่งที่อยู่ใน *"ประชาสังคม"* เช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่น ๆ แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า พวกเขาหาได้มีอำนาจในการต่อรองที่ทัดเทียมกับคนกลุ่มอื่น ๆ ไม่ เพราะ *"ตลาด"* มีบทบาทสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ใน *"ประชาสังคม"* ยิ่งไปกว่านั้นอัตลักษณ์และความหมายที่สร้างขึ้นเพื่อลากเส้นแบ่ง *"ประชาสังคม"* ในฐานะพื้นที่ออกจากสิ่งที่ไม่ใช่ *"ประชาสังคม"* ยังสร้างขึ้นจากอุดมการณ์ของคนชั้นกลาง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คนชั้นกลางสามารถช่วงชิงความเป็นเจ้าในการสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดและกำกับอัตลักษณ์และความหมายให้กับ *"ประชาสังคม"* ในฐานะพื้นที่ได้ แต่กระนั้น *"ประชาสังคม"* ก็ยังเป็นพื้นที่ที่เปิด

กว้างให้กับการต่อสู้เชิงอำนาจเพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างกฎเกณฑ์เพื่อกำหนดคำนิยามใหม่อยู่ตลอดเวลา เนื่องจาก *"ประชาสังคม"* ยังมีความหมายที่แปรเปลี่ยน มิได้แน่นอนตายตัว ดังเช่นการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (the new social movements) ในประเทศตะวันตกในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1960s (Woodward. 1999 : 24) ซึ่งเป็นการตั้งคำถามกับกรอบหรือขอบเขตที่ *"ประชาสังคม"* ในความหมายเดิมถูกสร้างขึ้น ทั้งนี้เพราะแม้*"ประชาสังคม"* ในความหมายเดิมจะชี้ชวนให้เห็นว่า *"ประชาสังคม"* เป็นพื้นที่ที่อยู่นอกรัฐ จึงปลอดพ้นจากอำนาจทางการเมืองหากยึดถือตามคำนิยามที่อยู่ในปริมณฑลอันคับแคบของสถาบันการปกครองและกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในสถาบันเหล่านั้น รวมทั้งการดำรงอยู่ของ *"ประชาสังคม"* ที่เข้มแข็งและเสรีจะนำไปสู่การคานหรือจำกัดอำนาจรัฐได้ด้วยนั้นกลับไม่ปรากฏให้เห็น ทั้งนี้เพราะในทางปฏิบัติกลับมีสหสัมพันธ์ในระดับสูง (strong correlation) ระหว่างโครงสร้างทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยม (liberal democratic political structures) กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (capitalist economic structures) (Heywood. 1994 : 32) อย่างไรก็ตาม แม้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในประเทศตะวันตกจะพยายามสร้าง *"ประชาสังคม"* ให้เป็นพื้นที่แห่งการต่อสู้เชิงอำนาจ ที่อยู่นอกเหนือสถาบันทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ ด้วยการพยายามสร้างขีดจำกัดให้กับ *"รัฐ"* และสถาบันต่าง ๆ ที่มีอำนาจหลักในสังคม เช่น พรรคการเมือง และระบบเศรษฐกิจ ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ทางการเมืองชนิดใหม่ขึ้นมาด้วยการสร้างความเป็นพลเมืองที่ตื่นตัวและขยันขันแข็ง (active citizenship) ในการเข้าไปมีส่วนร่วมหรือมีบทบาทใน *"ประชาสังคม"* ไม่หวังเพียงรอคอยหรือเรียกร้องความช่วยเหลือจากรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว รวมถึงความมีจิตสำนึกทางการเมืองสูง ความอดทนอดกลั้นต่อความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลาย และการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้น ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ถูกเรียกว่าเป็น *"คุณธรรมแบบพลเมือง (civic virtue)"* (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540 ข : 71-93) ด้วยนัยนี้ *"ประชาสังคมในรูปขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่"* จึงเป็นทั้งพื้นที่และเวทีของการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการครองความเป็นเจ้าในการสร้างคำนิยามหรือความหมายให้กับ *"ประชาสังคม"* ในฐานะที่เป็นอาณาบริเวณสาธารณะของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นอิสระจาก *"รัฐ"* และ *"กลไกตลาด"* แต่หากพิจารณาคำนิยามหรือความหมายที่ *"ประชาสังคม"* ในฐานะพื้นที่สร้างขึ้นอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า คุณสมบัติของความเป็นพลเมืองที่ *"ประชาสังคมในรูปขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่"*เลือกชูโดยเฉพาะการพึ่งตนเองนั้นเป็นจารีตทางความคิดของพวกเสรีนิยม ส่วนการเน้นย้ำในเรื่องหน้าที่และความรับผิดชอบในการเข้าไปมีส่วนร่วมหรือมีบทบาทใน*"ประชาสังคม"* ในฐานะพลเมืองก็เป็นจารีตทางความคิดของพวกอนุรักษ์นิยมเช่นกัน (Heywood. 1994 : 162) ด้วยนัยนี้ อัตลักษณ์ซึ่ง*"ประชาสังคมในรูปขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่"* เลือกชู นอกจากจะเป็นคุณค่าหลักของสังคมสมัยใหม่แล้ว ยังเป็นคุณค่าที่สอดคล้องหรือไปด้วยกันกับผลประโยชน์ความต้องการและรสนิยมของคนชั้นกลางใหม่

ในกรณีของสังคมไทยเองก็เช่นกัน ขบวนการเคลื่อนไหวด้านประชาสังคม ก็มีลักษณะที่ไม่แตกต่างจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในประเทศตะวันตกนัก ทั้งนี้เพราะคำนิยามของความเป็นพลเมืองที่ถูกสร้างขึ้นไม่ว่าจะเป็นสำนึกของความเป็นพลเมือง ความรับผิดชอบต่อสาธารณะในฐานะพลเมือง ความไว้เนื้อเชื่อใจและความร่วมมือกันโดยมีผลประโยชน์สาธารณะหรือผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นแกนยึดโยง เป็นต้น (อนุชาติ พวงสำลี. 2542 : 285-314 และ 2543, เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2542 : 35-61 และ 2543 ค : 81-90, ยุทธนา วรุณปิติกุล และสุพิตา เริงจิต. 2542 :181-183 และจามะรี เชียงทอง. 2543 : 7-8) ล้วนเป็นคำนิยามที่สร้างขึ้นโดยจงใจที่จะแสดงให้เห็นถึงตัวตนของพลเมืองใน *"ประชาสังคม"* ว่าเป็นพลเมืองที่เปี่ยมไปด้วยศักยภาพ สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือใด ๆ จากรัฐ และมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นตามบทบาทหน้าที่ของตนใน*"ประชาสังคม"* หากพิจารณาอย่างผิวเผินจะเห็นได้ว่า อัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของความเป็นพลเมืองใน *"ประชาสังคม"* ที่สร้างขึ้นนี้ หาได้มีความขัดแย้งกับผลประโยชน์ของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีความสอดคล้องหรือไปด้วยกันกับผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ด้วยซ้ำไป แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า อัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นได้แอบซ่อนนัยสำคัญที่ทำให้ *"ประชาสังคม"* ในฐานะพื้นที่ไม่อาจเป็นอาณาบริเวณสาธารณะที่เปิดกว้างหรือเป็นเวทีสำหรับคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมโดยเฉพาะประชาชนในระดับรากหญ้าที่จะใช้เพื่อสร้างหรือช่วงชิงเพื่อเปิดหรือขยายพื้นที่ทางการเมืองของกลุ่มตนได้อย่างเท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะอัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นดังกล่าวได้กดทับขบวนการเคลื่อนไหวของพวกเขาโดยเฉพาะคำนิยามว่าด้วยผลประโยชน์สาธารณะและผลประโยชน์ส่วนตัว การลากเส้นแบ่งผลประโยชน์สาธารณะออกจากผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างเด็ดขาดในลักษณะที่เป็นขั้วตรงข้ามกัน ด้วยความเชื่อที่ว่าเส้นแบ่งดังกล่าวมีอยู่จริงและมีความถาวร ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า มักจะถูกขึ้นป้ายว่าเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้น ผ่านข้ออ้างที่ว่าข้อเรียกร้องของการเคลื่อนไหวเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาเอง (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. 2542 :177) หาได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของสาธารณะไม่ การลากเส้นแบ่งผลประโยชน์สาธารณะออกจากผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างเด็ดขาด ในลักษณะที่เป็นขั้วตรงข้ามกันนี้เป็นเพียงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แสดงออกมาเท่านั้น เพราะอันที่จริงแล้วเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ซิบเลย์ (Sibley. 1995 : 32-33) เรียกว่า อาณาบริเวณแห่งความพร่ามัว (liminal zones or spaces of ambiguity) เพราะเป็นพื้นที่ทับซ้อนกันอยู่ระหว่างคุณสมบัติของคู่ตรงข้าม (intersections of sets) ดังจะเห็นได้ชัดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรสาธารณะแทบทุกกรณี มักจะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงกลุ่มคนที่ได้รับประโยชน์และเสียประโยชน์ตามมาด้วยเช่นกัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539 : 199-203) หรือการทุ่มเททรัพยากรจำนวนมหาศาลเพื่อแก้ปัญหาการจราจร โดยอ้างว่าเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของสาธารณะ ทั้ง ๆ ที่ปัญหาการจราจรเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในเมืองเช่นเดียวกับปัญหาราคาพืชผลตกต่ำหรือปัญหาที่ดินทำกินซึ่งเกี่ยว

ข้องกับชีวิตของคนในชนบท การแยกผลประโยชน์สาธารณะออกจากผลประโยชน์ส่วนตัวในลักษณะที่เป็นขั้วตรงข้ามกันและการจัดกระทำให้ข้อเรียกร้องของประชาชนในระดับรากหญ้าเป็นเรื่องส่วนตัวในการกำหนดนิยามอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองใน "ประชาสังคม" เช่นนี้ จึงเป็นการกีดกันและเบียดขับให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบ ยิ่งไปกว่านั้นอัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นยังมีนัยของความรู้สึกที่ *"เหนือกว่า" "ดีกว่า"* หรือ *"ดูถูกดูแคลน"* ซ่อนเร้นเอาไว้อีกด้วย ดังนั้นเมื่ออัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง ประชาชนในระดับรากหญ้าจึงกลายเป็นคนที่ *"ไร้ความสามารถ"* หรือมี *"ข้อบกพร่องในเชิงคุณสมบัติ"* ที่จะมีส่วนร่วมใน *"ประชาสังคม"* ไปโดยปริยาย (จามะรี เชียงทอง. 2543 : 8) เว้นแต่จะต้อง *"ถูกพัฒนา"* เสียก่อน การพัฒนาตนเองจึงเป็นการทำลายความแตกต่างด้วยการรวมเข้ามาเพื่อเป็นหนึ่งเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากข้อสรุปของบทความเรื่อง บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน : จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานสู่สมัชชาคนจน ที่นิยามการรวมกลุ่มของประชาชนในระดับรากหญ้าว่าเป็นการรวมกลุ่มบนฐานของผลประโยชน์ส่วนตัว จึงยังมิได้เป็นการรวมกลุ่มแบบ *"ประชาสังคม"* ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

> *บทความนี้พยายามที่จะตอบคำถามซึ่งมีอยู่ในใจตลอดเวลาว่า การรวมกลุ่มของชาวบ้านในรูปของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยและสมัชชาคนจนนั้น เป็นการบรรลุเป้าหมายของการรวมกลุ่มแบบ "ประชาสังคม" หรือยัง ซึ่งบทความนี้ขอตอบเพียงสั้น ๆ ว่ายัง แต่ "จิตสำนึกเรื่องอำนาจ" กำลังขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวบ้านเข้าสู่เส้นทางสายประชาสังคมมากขึ้นเรื่อย ๆ* ... (โสพส ศิริไสย์. 2542 : 282)

ส่วนที่สาม การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า : กระบวนการสร้างอัตลักษณ์เพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง

อัตลักษณ์ทำให้เรามีที่มีทาง (location) หรือมีตำแหน่งแห่งที่ในพื้นที่ทางสังคม เพราะอัตลักษณ์ทำให้เรารู้ว่าเราเป็นใคร และสัมพันธ์กับคนอื่นรวมทั้งโลกอย่างไร ยิ่งไปกว่านั้นอัตลักษณ์ยังทำให้เราเหมือนคนอื่น ซึ่งอยู่ในตำแหน่งแห่งที่เดียวกันกับเราอีกด้วย ขณะเดียวกันก็ทำให้เรารู้สึกแตกต่างจากคนที่ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งแห่งที่เดียวกันกับเรา (Woodward. 1997 : 1) เมื่ออัตลักษณ์เป็นตัวกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าเพื่อพลิกพื้นที่แห่งอำนาจหรือเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองที่เคยถูกจัดวางหรือเบียดขับให้อยู่เพียงชายขอบ จึงเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการสร้างและการต่อสู้เชิงอัตลักษณ์เพื่อสถาปนาอัตลักษณ์ชุดใหม่ ด้วยการปะทะกับอำนาจที่ดำรงอยู่ ซึ่งจัดระบบระเบียบพื้นที่ทางการเมืองผ่านการตีกรอบปิดกั้น ด้วยการนิยามการเมืองให้มีความหมายเพียงเรื่องของการเลือกตั้งหรือเลือกตัวแทน และการมีส่วนร่วมทางการเมืองมีความหมายเพียงการปกป้องผลประโยชน์ส่วนตัวผ่านการเลือกตัวแทนเท่า

นั้น ด้วยนัยนี้ ปฏิบัติการเพื่อรื้อถอน สั่นคลอนหรือสลายความศักดิ์สิทธิ์ของอำนาจด้วยกระบวนการนิยามอัตลักษณ์ชุดใหม่ จึงไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อโค่นล้มหรือช่วงชิงอำนาจรัฐแต่อย่างใด หากแต่เป็นการต่อสู้เชิงอำนาจเพื่อสถาปนาอัตลักษณ์ชุดใหม่ หรือที่วูดเวอร์ด (Woodward. 1997) เรียกว่าเป็น *"การเมืองเชิงอัตลักษณ์ (identity politics)"* ดังจะเห็นได้จากทัศนะของนักวิชาการซึ่งส่วนใหญ่มาจากโลกที่สาม ที่พิจารณาขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในโลกที่สาม ในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติการเพื่อสร้างพื้นที่ทางการเมืองที่มีความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง (Dwivedi. 1997 :1 ;citing Kothari. 1990 *State against Democracy : In Search of Human Governance.,* Parajuli. 1991 *International Social Science Journal* และ Escobar. 1992) หรือเป็นผู้แสดงบทบาท (actors) ซึ่งลาเคลาและมูฟ (Laclau and Mouffe. 1985) เรียกว่าปฏิบัติการของการเชื่อมต่อส่วนต่าง ๆ (articulatory practice) หรือในทัศนะของวิกนาราจา (Wignaraja. 1993 : 17) ซึ่งมองขบวนการเคลื่อนไหวในฐานะเป็นเมล็ดพันธุ์แห่งการเปลี่ยนแปลง (seeds of change) ที่งอกเงยขึ้นเพื่อสร้างสังคมที่มีความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ซึ่งหมายถึงสังคมที่มีความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นความเสมอภาคในสิทธิทางสังคม สิทธิทางการเมืองและสิทธิทางวัฒนธรรม รวมทั้งเป็นสังคมที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องทั้งหมดของสังคมซึ่งจะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน (work) สวัสดิการ และการเมือง เช่นเดียวกับเอสโคบาร์ (Escobar. 1992 : 412) ที่พิจารณาขบวนการเคลื่อนไหวในฐานะที่เป็นการสร้างคำนิยามว่าด้วยธรรมชาติของการเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมใหม่ (redefine the nature of politics and social change) ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของเสธิ (Sethi 1993) ที่นิยามขบวนการเคลื่อนไหวในฐานะที่เป็นการสร้างคำนิยามของสิ่งที่เรียกว่า*"การเมือง"*ใหม่ รวมทั้งยังเป็นการสร้างสิ่งที่เชื่อมต่อสำหรับรูปแบบของรัฐบาลที่เป็นทางเลือกใหม่ (redefining politics and articulating alternative forms of governance) หรือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างสิ่งที่ฟิสค์ (Dwivedi. 1997 : 3 ; citing Fiske. 1989 : 10 *Reading the Popular.)* เรียกว่าภาษาของการต่อต้านเชิงสัญญะ (semiotic resistance) ที่มีรากเหง้ามาจากความปรารถนาของคนที่ต่ำต้อยในสังคม ในความพยายามที่จะควบคุมกระบวนการกำหนดนิยามความหมายในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง

การปะทะกับอำนาจที่ดำรงอยู่เพื่อสถาปนาอัตลักษณ์ชุดใหม่ จึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของปฏิบัติการ ทั้งนี้เพราะการอ้างสิทธิหรือยืนยันในอัตลักษณ์ของตนเองในฐานะที่เป็นสมาชิกของกลุ่มที่ถูกกดขี่หรือถูกทำให้เป็นชายขอบนั้น เป็นเสมือนจุดหักเหหรือแตกหักจากการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาในเบื้องต้นก็คือว่า เราควรพิจารณาอัตลักษณ์เหล่านี้ด้วยมุมมองอย่างไร ทั้งนี้เพราะหากพิจารณาด้วยสายตาของนักสารัตถะนิยม (essentialist) อัตลักษณ์ย่อมเป็นคุณสมบัติเฉพาะที่แน่นอนของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่าอัตลักษณ์มีความจริง (truth) รองรับอยู่ อัต

ลักษณ์จึงเป็นสิ่งคงที่ (fixed) และถ่ายทอดมาทางประวัติศาสตร์ (transhistorical) แต่ในทำนองตรงกันข้าม หากพิจารณาด้วยมุมมองของกลุ่มที่ไม่ใช่นักสารัตถะนิยม (non-essentialist) อัตลักษณ์จะมีจุดเน้นอยู่ที่ความแตกต่าง และการมีคุณสมบัติร่วมกัน อัตลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยนลื่นไหล (fluid) ไปตามสถานการณ์ และขึ้นอยู่กับสิ่งที่ไม่แน่นอน (contingent) เพราะถูกสร้างขึ้น (constructed) โดยสังคมนั่นเอง

การปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่อย่างมากมายนับตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมานั้น เป็นการสร้างข้อถกเถียงต่อทัศนะในการพิจารณาอัตลักษณ์ด้วยมุมมองของสารัตถะนิยม (essentialism) ที่เชื่อกันว่าอัตลักษณ์เป็นคุณสมบัติเฉพาะที่แน่นอน ทั้งนี้เพราะในกระบวนการต่อรองเชิงอำนาจในความสัมพันธ์ทางสังคมหลายระดับ ผ่านปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวนั้น ยืนยันว่าอัตลักษณ์ที่ดำรงอยู่ในสังคมล้วนเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นดังเช่นอัตลักษณ์ว่าด้วยความเป็นแม่ (motherhood) วูดเวอร์ดชี้ว่า อัตลักษณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ที่เฉพาะเจาะจง *"ความเป็นแม่"* ไม่ใช่คุณสมบัติทางชีววิทยาของความเป็นผู้หญิงหรือเป็นเรื่องของธรรมชาติแต่อย่างไร (Woodward. 1997 : 239-298) เช่นเดียวกับที่คุณสมบัติทางชีววิทยาก็ไม่ได้เป็นสารัตถะของอัตลักษณ์เรื่องเพศ (sexual identity) นอกจากอัตลักษณ์จะเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นแล้วอัตลักษณ์ยังถูกสร้างขึ้นในเงื่อนไขทางวัฒนธรรมใหม่ได้อยู่ตลอดเวลาอีกด้วย โดยกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ เป็นเรื่องของการต่อสู้และต่อรองเพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ให้กับตนเองและคนอื่น กระบวนการดังกล่าวจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการปะทะกับพลังที่เหนือกว่าที่ตีกรอบปิดกั้น เพื่อกำหนดนิยามของสรรพสิ่ง เมื่อการสถาปนาอัตลักษณ์เป็นเรื่องของอำนาจและความรู้ อัตลักษณ์จึงไม่ได้ดำรงอยู่อย่างตายตัวหรือถาวรตลอดไป หากแต่เป็นสิ่งที่ลื่นไหล (fluid) แปรเปลี่ยนไปตามบริบทหรือสถานการณ์ (Woodward. 1997 : 26 ; citing Weeks. 1994 *The Lesser Evil and the Greater Good : the theory and politics of social diversity.)*

เมื่ออัตลักษณ์ไม่ใช่คุณสมบัติเฉพาะที่แน่นอนตายตัวของสิ่งนั้น ๆ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น การมองอัตลักษณ์โดยยึดโยงไว้กับฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของชนชั้น จึงเป็นสิ่งที่ควรได้รับการโต้แย้ง ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ตั้งคำถามต่อการเน้นย้ำถึงความสำคัญของปัจจัยทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (social positions) เนื่องจากการแบ่งแยกทางสังคม (social divisions) มิได้เป็นผลมาจากอัตลักษณ์ที่มีรากฐานมาจากตำแหน่งแห่งที่ทางชนชั้น (class position) เพียงประการเดียวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นผลมาจากอัตลักษณ์ที่มีรากฐานมาจากเชื้อชาติ (race) ชาติพันธุ์ (ethnic group) หรือเพศสภาพ ซึ่งอัตลักษณ์ดังกล่าวทำให้การแบ่งแยกทางสังคมมีความซับซ้อนตามไปด้วย (Woodward. 1997 : 26) แต่อัตลักษณ์เหล่านี้ล้วนแต่อยู่ในภาวะ

ที่วิกฤติ ทั้งนี้เพราะโครงสร้างในเชิงจารีตของการเป็นสมาชิกหรือการเป็นเจ้าของที่กำหนดขึ้น (traditional structures of membership and belonging inscribed) ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางชนชั้น การเป็นสมาชิกของรัฐประชาชาติ หรือการเป็นสมาชิกของพรรคการเมืองล้วนแต่ตกอยู่ในสภาวะที่ถูกตั้งคำถาม (Woodward. 1997 : 26 ; citing Mercer. 1992 : 424 *Cultural Studies*) จากการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ทั้งนี้เพราะขบวนการเคลื่อนไหวพยายามจัดหาสมาชิกใหม่ เพื่อเพิ่มความแข็งแกร่งของขบวนการผ่านกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ เพื่อทำให้สมาชิกรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน เป็นคนกลุ่มที่ถูกกดขี่เหมือนกัน ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ที่มักเป็นอัตลักษณ์ที่ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมและถูกซ่อนเร้นจากประวัติศาสตร์ (hidden from history) (Woodward. 1997 : 26 ; citing Rowbotham. 1973 *Hidden from History : 300 years of women's oppression and the fight against it.*) หรือเป็นอัตลักษณ์ที่มีพื้นที่อยู่เพียงชายขอบของสังคมเท่านั้น

นอกจากการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่จะท้าทายอัตลักษณ์ทางเชื้อชาติ (race) ชนชั้น (class) เพศสภาพ และเรื่องเพศ (sexuality) ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ตายตัวและดำรงอยู่แล้ว ขบวนการเคลื่อนไหวยังตั้งคำถามต่อการจัดประเภทแยกแยะในฐานะที่เป็นเรื่องของ *"ธรรมชาติ"* อีกด้วย ทั้งนี้เพราะการเมืองเชิงอัตลักษณ์ไม่ได้เป็นการต่อสู้กันระหว่างความเป็นธรรมชาติขององค์ประธาน (subjects) หากแต่เป็นการต่อสู้เพื่อเชื่อมต่อหรือสร้างความชัดเจนของอัตลักษณ์ (articulation of identity) การเมืองเชิงอัตลักษณ์จึงสร้างการเมืองแห่งความแตกต่าง (politics of difference) ซึ่งบั่นทอนความมั่นคงของการทำให้การจัดประเภทแยกแยะแบบที่ดำรงอยู่เป็นเรื่องของธรรมชาติและการสร้างสิ่งตรงข้ามไปโดยปริยาย (construction of opposites) (Woodward. 1997 : 26 ; ctiting Weeks. 1994 : 12 *The Lesser Evil and the Greater Good : the theory and politics of social diversity*)

วูดเวอร์ดเสนอว่า อัตลักษณ์เป็นผลผลิตของวาทกรรมทางการเมืองและวาทกรรมทางวัฒนธรรมรวมทั้งประวัติศาสตร์ที่เฉพาะเจาะจง ที่มีความแตกต่างกันแต่เหลื่อมทับซ้อนกันอยู่ (intersection) เมื่ออัตลักษณ์เป็นผลผลิตของวาทกรรมที่เหลื่อมซ้อนทับกัน อัตลักษณ์จึงขึ้นอยู่กับสิ่งที่ไม่แน่นอนและถูกสร้างขึ้น ณ .จุดหนึ่งของเวลาที่เฉพาะเจาะจง (Wood ward. 1997 : 28) นอกจากนี้วูดเวอร์ดยังโต้แย้งการมองอัตลักษณ์ในลักษณะที่เป็นขั้วตรงข้ามกับความแตกต่างอย่างแน่นอนตายตัว ทั้งนี้เพราะอัตลักษณ์ถูกนิยาม (defined) หรือกำหนดขอบเขต (marked out) โดยความแตกต่าง ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ไม่ใช่สิ่งนั้น เช่น อัตลักษณ์ของประชาธิปไตยเสรีนิยมขึ้นอยู่กับการดำรงอยู่ (existence) ของบางสิ่งบางอย่างที่ถูกกำหนดจากสิ่งที่ไม่ใช่ตัวของมันเอง เช่น ขึ้นอยู่กับอัตลักษณ์อื่น (สังคมนิยม) หรืออาจกล่าว

ได้ว่า อัตลักษณ์ถูกสร้างหรือก่อรูปขึ้นมาโดยความสัมพันธ์กับอัตลักษณ์อื่น ด้วยนัยนี้ การยืนยันในความแตกต่างระหว่างอัตลักษณ์ ย่อมเป็นการปฏิเสธความเหมือนกันระหว่างอัตลักษณ์ทั้งสองไปโดยปริยายอีกด้วย เพราะอัตลักษณ์ไม่ใช่ขั้วตรงข้ามของความแตกต่าง แต่เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับความแตกต่าง (Woodward. 1997 : 2,9,29)

ในการพิจารณาอัตลักษณ์ วูดเวอร์ดเสนอให้พิจารณาอัตลักษณ์อย่างเฉพาะเจาะจงในชั่วเวลาขณะหนึ่ง (moment) ที่ฮอลล์ (Woodward. 1997 : 2 ; citing Hall 1997 *Representation : Culture Representations and Signifying Practices.*) เรียกว่าวงจรของวัฒนธรรม (The circuit of culture) ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการของภาพแสดงแทน (processes of representation) อัตลักษณ์ การผลิต (production) การบริโภค (consumption) และการควบคุมผ่านการสร้างกฎเกณฑ์ (regulation) โดยพิจารณาว่า อัตลักษณ์เข้าไปอยู่ในวงจรดังกล่าวได้อย่างไร และอัตลักษณ์และความแตกต่างมีความเกี่ยวข้องกับภาพแสดงแทน (representation) อย่างไร วูดเวอร์ดชี้ว่าอัตลักษณ์ถูกผลิต บริโภค และถูกควบคุมผ่านการสร้างกฎเกณฑ์ (regulated) ขึ้นในวัฒนธรรม ด้วยการสร้างความหมายผ่านระบบของภาพแสดงแทนทางสัญลักษณ์ (symbolic systems of representation) เกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของอัตลักษณ์ (identity positions) เมื่อระบบภาพแสดงแทนมีความแนบแน่นกับอัตลักษณ์ การพิจารณาระบบภาพแสดงแทนจึงเป็นสิ่งจำเป็น ในทัศนะของวูดเวอร์ดนั้น ภาพแสดงแทนรวมถึงปฏิบัติการในการสื่อความหมาย (signifying practices) และระบบสัญลักษณ์ที่แสดงออกผ่านความหมายที่ถูกผลิตขึ้นและผ่านตำแหน่งแห่งที่ของเราในฐานะที่เป็นองค์ประธาน ระบบสัญลักษณ์ในที่นี้ได้แก่ ภาษาและภาพพจน์ที่มองเห็นได้ (visual images) ภาษาเป็นสัญลักษณ์ที่มีอำนาจในการสร้างอัตลักษณ์ ทั้งนี้เพราะนอกจากจะเป็นกลไกในการถ่ายทอดความหมายที่ถูกผลิตขึ้นแล้ว ยังช่วยตอกย้ำความหมายและตำแหน่งแห่งที่ของผู้พูด ผ่านการทำให้รู้สึกราวกับว่า เราเป็นผู้ถ่ายทอดข้อความที่พูดเองเช่นเดียวกับภาพพจน์ที่มองเห็นได้ การส่งเสริมการขายผ่านการโฆษณาเป็นการผลิตความหมายเกี่ยวกับบุคคลที่ใช้สินค้านั้น ๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง อัตลักษณ์ถูกทำให้มีความเกี่ยวพันกับสินค้านั้น โดยความเกี่ยวพันดังกล่าวถูกผลิตขึ้นทั้งโดยทางเทคนิคและทางวัฒนธรรมเพื่อให้ผู้ซื้อหรือผู้บริโภคสินค้ากลายเป็นผู้มีอัตลักษณ์ตามสินค้านั้น ๆ เช่น การศึกษากลุ่มผู้ใช้ Walkman ซึ่งพบว่าสินค้าดังกล่าวมีผลต่อการควบคุมชีวิตทางสังคม ผ่านความหมายที่สินค้าแสดงออกหรือถ่ายทอด ดังเช่นการสร้างกฎเกณฑ์ที่ทำให้การบริโภคสินค้าประเภทนี้สามารถละเมิดหรือฝ่าฝืน (transgression) เขตแดนระหว่างพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวได้ ผู้ใช้ Walkman จึงสามารถสร้างพื้นที่ส่วนตัวขึ้นมาทับซ้อนพื้นที่สาธารณะได้ด้วยการฟังดนตรีผ่าน Walkman (Woodward. 1997 : 2-3)

การเข้าใจความหมายที่ถูกถ่ายทอดหรือแสดงออก ผ่านระบบภาพแสดงแทนทางสัญลักษณ์นั้น มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความคิดเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ขององค์ประธาน (subject-positions) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ หากไม่มีความคิดเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ขององค์ประธานก็ไม่มีทางที่จะเข้าใจความหมายต่าง ๆ ที่ถูกถ่ายทอดหรือแสดงออกผ่านระบบภาพแสดงแทนทางสัญลักษณ์ได้ ซึ่งหมายความว่าภาพแสดงแทนมีความหมายในฐานะที่เป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมด้วย ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมและความหมายเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน เมื่อภาพแสดงแทนมีความหมายในฐานะที่เป็นกระบวนการทางวัฒนธรรม ความหมายที่ภาพแสดงแทนถ่ายทอดหรือแสดงออกจึงทำให้ประสบการณ์และความหมายว่า *"เราคือใคร"* กลายเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ ยิ่งไปกว่านั้นระบบสัญลักษณ์ยังทำให้ความหมายที่ว่า *"เราเป็นอะไร"* และ *"เราสามารถกลายเป็นอะไร"* เป็นสิ่งที่เป็นไปได้อีกด้วย ดังนั้น ในฐานะที่เป็นกระบวนการทางวัฒนธรรม ภาพแสดงแทนได้สถาปนาปัจเจกบุคคล อัตลักษณ์ร่วม (collective identity) และระบบสัญลักษณ์เพื่อตอบคำถามว่า *"เราเป็นใคร"* *"เราสามารถเป็นอะไร"* *"เราต้องการเป็นใคร"* หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง วาทกรรมและระบบภาพแสดงแทนได้สร้างสถานที่ ซึ่งทำให้เรามีตำแหน่งแห่งที่ของตนเอง (Woodward. 1997 : 14) อยู่ในพื้นที่ทางสังคม

ด้วยมุมมองที่ว่าความแตกต่างเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของอัตลักษณ์ หรืออัตลักษณ์ขึ้นอยู่กับความแตกต่างนั้น การพิจารณาความแตกต่างจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการทำความเข้าใจอัตลักษณ์ วูดเวอร์ดเสนอว่าความแตกต่างทางสังคมและรูปแบบของสัญลักษณ์ถูกสถาปนาขึ้นในความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านสิ่งที่เรียกว่าระบบของการจัดประเภท (classificatory systems) ระบบของการจัดประเภทนี้เป็นการประยุกต์หลักแห่งความแตกต่างของประชากรในวิถีทางที่สามารถแบ่งประชากรหรือคุณสมบัติทั้งหมดออกเป็นกลุ่มอย่างน้อยที่สุด 2 กลุ่มซึ่งตรงข้ามกัน เช่น เรา / เขา ตัวตน (self) / สิ่งอื่น (other) (Woodward. 1997 : 29) วูดเวอร์ดอ้างงานของอเล็กซันเดอร์ (Woodward. 1997 : 29 ; citing Alexander. 1990 *Durkheimian sociology : cultural studies.*) ซึ่งศึกษางานของเดอร์ไคม (Durkheim) เพื่อชี้ให้เห็นว่าความหมายได้ถูกผลิตขึ้นผ่านการจัดองค์กรและการจัดระเบียบสิ่งต่าง ๆ ภายในระบบของการจัดประเภท โดยมีคำพูด (speech) และพิธีกรรม (ritual) เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงการจัดระเบียบดังกล่าว การศึกษาของเดอร์ไคมที่ใช้ศาสนาเป็นตัวอย่าง ในฐานะที่เป็นรูปแบบที่แสดงออกถึงกระบวนการทำงานของสัญลักษณ์นั้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความสัมพันธ์ทางสังคมได้ถูกผลิตและถูกผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรมและสัญลักษณ์ด้วยการจัดแบ่งประเภทของสิ่งต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (sacred) และเรื่องทางโลก (profane) เดอร์ไคมชี้ว่าไม่มีวัตถุใดที่มีสารัตถะของความศักดิ์สิทธิ์นอกจากสิ่งที่มนุษย์สร้างและในความคิดของมนุษย์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะสิ่งเหล่านี้ได้ถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์และภาพแสดงแทนไปแล้วนั่นเอง ในทัศนะของวูดเวอร์ด ความศักดิ์สิทธิ์ถูกนิยามและถูกกำหนดขอบเขตโดยความแตกต่างในความสัมพันธ์กับเรื่องทางโลก ซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามของความศักดิ์สิทธิ์

และได้ถูกกีดกันออกไป วิถีทางที่วัฒนธรรมกำหนดเขตแดน (sets boundaries) และกำหนดขอบเขตของความแตกต่าง (mark out difference) จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากต่อความเข้าใจในเรื่องอัตลักษณ์ ทั้งนี้เพราะความแตกต่างเป็นสิ่งที่กำหนดขอบเขตของอัตลักษณ์หนึ่งจากอัตลักษณ์อีกอันหนึ่ง และสถาปนาความแตกต่างขึ้นมา ซึ่งบ่อยครั้งอยู่ในรูปของคู่ตรงข้าม ดังนั้นการกำหนดขอบเขตของความแตกต่างจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบการจัดประเภทสรรพสิ่ง (Woodward. 1997 : 30)

ประเด็นสำคัญที่ควรนำมาพิจารณาร่วมในที่นี้ก็คือ ในแต่ละวัฒนธรรมจะมีวิถีทางในการจัดประเภทสรรพสิ่งต่าง ๆ โลกทางสังคมและการสร้างความหมายผ่านวิถีทางของการจัดประเภทดังกล่าวเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ด้วยวัฒนธรรมซึ่งเป็นระบบของความหมายที่ผ่านการแลกเปลี่ยน ระดับของความเห็นพ้องต้องกันในระหว่างสมาชิกของสังคมเกี่ยวกับวิธีการจัดประเภทของสรรพสิ่งดังกล่าว โดยเฉพาะวิธีคิดแบบคู่ตรงข้ามในการสร้าง *"คนใน(insiders)"* และ *"คนนอก(outsiders)"* รวมทั้งการสร้างการจัดประเภทของความแตกต่างภายในโครงสร้างทางสังคมโดยมีระบบสัญลักษณ์และวัฒนธรรมเป็นตัวกลางในการจัดประเภทดังกล่าวนั้นเป็นผลให้การจัดระเบียบสังคมดำรงอยู่ได้ เพราะผลของการจัดประเภทจะทำให้ผู้ละเมิดกฎเกณฑ์กลายเป็น *"คนนอก"* ตามระบบการทำงานของสังคม ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุมทางสังคมไปโดยปริยายนั่นเอง (Woodward. 1997 : 30)

ในการพิจารณาว่าอัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไรนั้น วูดเวอร์ดเสนอว่า อัตลักษณ์ได้ถูกก่อรูป (formed) ขึ้นในความสัมพันธ์กับอัตลักษณ์อีกอันหนึ่งหรือเป็นอัตลักษณ์ที่อยู่นอก (the outsider) หรือเป็นอัตลักษณ์ที่อยู่ในความหมายของความเป็นอื่น นั่นคือ ในความสัมพันธ์กับสิ่งที่ไม่ใช่สิ่งนั้น โดยทั่วไปอัตลักษณ์มักถูกสร้างขึ้นในรูปของคู่ตรงข้าม ซึ่งเป็นรูปแบบที่ชัดเจนที่สุดในการกำหนดขอบเขตของความแตกต่าง อย่างไรก็ตามความแตกต่างอาจถูกสร้างให้มีความหมายในแง่ลบในฐานะที่เป็นการกีดกันและการทำให้เป็นชายขอบของคนที่ถูกนิยามในฐานะ *"เป็นอื่น"* หรือในฐานะ *"คนนอก"* หรือในทางตรงกันข้ามความแตกต่างก็อาจได้รับการเฉลิมฉลอง (celebrated) ในฐานะที่เป็นแหล่งของความหลากหลาย (diversity) ลักษณะที่ไม่เหมือนสิ่งอื่น (heterogeneity) และการผสมผสาน (hybridity) การมองความแตกต่างในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งยังเป็นการมองความแตกต่างในฐานะที่เป็นแหล่งอันอุดมของคุณค่า (enriching) อีกด้วย (Woodward. 1997 : 30)

ระบบคิดแบบแยกคู่ตรงข้ามในฐานะที่เป็นแหล่งสร้างอัตลักษณ์ที่สำคัญ ได้ถูกวิจารณ์ว่าคำ (terms) ที่ตรงข้ามกันนั้นมักจะถูกให้น้ำหนักแตกต่างกันเสมอ จนกระทั่งองค์ประกอบหนึ่งในคู่ขัดแย้ง (dichotomy) ถูกให้คุณค่าหรือมีอำนาจมากกว่าองค์ประกอบอีกอันหนึ่ง (Woodward. 1997 : 36) ดังที่

แดร์ริดาโต้แย้งว่า อำนาจดำเนินการ (operates) ในระหว่างคำสองคำที่เกี่ยวข้องกันในคู่ตรงข้ามใด ๆ ก็ตามนั้น อยู่ในวิถีทางที่ไม่มีความสมดุลของอำนาจระหว่างคำสองคำ (Woodward. 1997 : 36 ; citing Derrida. 1976 *On Grammatology.*) คำถามของแดร์ริดาเกี่ยวกับวิธีคิดแบบคู่ตรงข้ามเสนอแนะว่าคู่ขัดแย้ง (dichotomy) ในตัวของมันเองมีวิถีทางที่แสดงให้เห็นว่าความหมายถูกกำหนดไว้อย่างตายตัวผ่านความคิดที่สร้างความมั่นคงให้กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และแดร์ริดายังท้าทายนักโครงสร้างนิยม (structuralist) เช่น โซซู (Saussure) และ เลวี่-สโทรส (Lèvi-Strauss) โดยโต้แย้งว่าความหมายที่มีอยู่ (present) มีฐานะเป็นเพียงร่องรอย (trace) ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ระหว่างตัวถูกสื่อหรือตัวถูกหมาย (signified) และตัวสื่อ (signifier) นั้นไม่ได้มีอย่างตายตัว ความหมายเป็นเพียงสิ่งที่ถูกผลิตผ่านกระบวนการสร้างความแตกต่าง (a process of deferral) (Woodward. 1997 : 38) เท่านั้น

ส่วนที่สี่ กรอบความคิดในการวิจัย

การศึกษาปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในการสถาปนาอำนาจในที่นี้ เป็นการศึกษาโดยต้องการรื้อถอนการมองขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าภายใต้กรอบของการพิจารณาการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่มีความสมบูรณ์และเป็นสากล เพราะอันที่จริงแล้วการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นเพียงผลลัพธ์ของวาทกรรมชุดหนึ่งที่ถูกสถาปนาขึ้นในยุคแสงสว่างแห่งปัญญาในสังคมตะวันตกในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการต่อสู้และการต่อต้านการครอบงำ วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงเป็นผลลัพธ์ที่สลับซับซ้อนในกระบวนการช่วงชิงอำนาจ โดยมีเป้าหมายเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ในสังคมที่เปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับคนชั้นกลางจากเดิมที่การเมืองเคยเป็นพื้นที่ที่สงวนไว้เฉพาะกษัตริย์และชนชั้นปกครองเพียงหยิบมือเดียวเท่านั้น ด้วยนัยนี้ กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงไม่ได้เป็นกระบวนการที่นำไปสู่การจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ ที่เปิดพื้นที่ให้สมาชิกทุกกลุ่มของสังคมสามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์กันได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม การพิจารณาประชาธิปไตยเสรีนิยมด้วยมุมมองดังกล่าวจะทำให้เราไม่นำอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมไปเป็นมาตรฐานหรือเป็นตัวกำหนดเพื่อตัดสินหรือทำความเข้าใจปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ซึ่งจะทำให้เรามีที่ว่างสำหรับการทำความเข้าใจปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า กลุ่มคนที่ถูกกระทำให้มีสถานภาพที่ต่ำต้อยในการจัดลำดับความสูงต่ำของช่วงชั้นทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

ด้วยมุมมองดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องการสืบค้นว่าด้วยกระบวนการทางวาทกรรมอย่างไรจึงทำให้การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมกลายเป็นการเมืองของการกีดกันและเบียดขับประชาชนในระดับรากหญ้า โดยจะสืบค้นผ่านการวิเคราะห์ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม และผ่านการวิเคราะห์อัตลักษณ์และความหมายที่ถูกสถาปนาขึ้นว่าส่งผลอย่างไรต่อประชาชนในระดับรากหญ้า เพื่อจะนำไปสู่การวิเคราะห์ประเด็นที่เป็นหัวใจสำคัญของการวิจัยคือ การวิเคราะห์ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในการช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองว่ามีกระบวนการอย่างไร รวมทั้งผลลัพธ์ของปฏิบัติการที่เกิดขึ้น โดยผู้วิจัยมีแนวทางในการวิเคราะห์ประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบคำถามการวิจัยดังนี้

แนวทางในการวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม เป็นการวิเคราะห์โดยพิจารณาจากกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในสังคมไทย โดยวิเคราะห์วาทกรรมว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพ ความเสมอภาค การปกครองโดยกฎหมาย การมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่เนื่องจากอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมถูกผลิตและรักษาให้ดำรงสถานะอยู่ได้ด้วยอำนาจที่ถูกผลิตควบคู่กันอยู่ในรูปของวาทกรรม ดังนั้นการวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในที่นี้จึงรวมถึงการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นถึงอำนาจที่เข้ามาควบคุมและกำกับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมด้วย โดยการศึกษานี้มองอำนาจในมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและปฏิบัติการทางอำนาจว่า อำนาจมิได้ผูกขาดอยู่ที่ศูนย์กลางหรือมีแหล่งของอำนาจเพียงแหล่งเดียว เช่น รัฐ และชนชั้นปกครอง รวมทั้งอำนาจมิได้กระจายในทิศทางเดียว หากแต่อำนาจเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาดำรงอยู่ในทุกหนทุกแห่งของความสัมพันธ์ทางสังคม และกระจายอยู่ทั่วไปเหมือนเครือข่าย ดังนั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงดำรงอยู่ในทุกที่และในทุกระดับของสังคม และอำนาจเป็นเรื่องของการกระทำและการสร้างโอกาสหรือความเป็นไปได้ที่จะทำให้การกระทำบางอย่างเกิดขึ้น การวิเคราะห์อำนาจในที่นี้จึงให้ความสนใจการกระทำและผลของอำนาจมากกว่าที่จะสนใจสาเหตุหรือที่มาของอำนาจ

แนวทางในการวิเคราะห์ผลของอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมว่าส่งผลอย่างไรต่อประชาชนในระดับรากหญ้า เป็นการวิเคราะห์ว่าอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น ทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้ากลายเป็นอื่นได้อย่างไร รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นด้วย โดยจะเป็นการวิเคราะห์ผ่านกระบวนการสร้างความแตกต่างระหว่างสิทธิและการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรโดยใช้มาตรฐานของรัฐเป็นตัว

กำหนด รวมทั้งต้องการวิเคราะห์ด้วยว่า ตำแหน่งแห่งที่ของประชาชนในระดับรากหญ้าที่อยู่เพียงชายขอบของอำนาจได้รับการยอมรับจนกลายเป็นข้อยุติของสังคมได้ด้วยกระบวนการอย่างไร

แนวทางในการวิเคราะห์ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในการช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง เป็นการวิเคราะห์โดยมองว่า การต่อต้านการครอบงำหรือการขัดขืนอำนาจ ไม่อาจเกิดขึ้นได้ในพื้นที่ที่เป็นอิสระหรือในพื้นที่ที่อยู่นอกขอบเขตของอำนาจและการกดขี่ เนื่องจากจะต้องปฏิเสธที่จะอยู่ภายในกรอบของการนิยามอัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสร้างความหมายของพื้นที่ ด้วยการสร้างพื้นที่แห่งการต่อสู้เชิงอำนาจขึ้นมาเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง การวิเคราะห์ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าจึงเป็นการวิเคราะห์ปฏิบัติการในการปฏิเสธและความพยายามที่จะรื้อถอนอัตลักษณ์ที่ถูกสถาปนาขึ้นจนกลายเป็นอัตลักษณ์ที่ครอบงำสังคม และวิเคราะห์กระบวนการอ้างสิทธิหรือยืนยันในอัตลักษณ์ของตนเองในฐานะที่เป็นสมาชิกของกลุ่มที่ถูกกดขี่หรือถูกทำให้เป็นชายขอบผ่านการสร้างอัตลักษณ์ชุดใหม่เพื่อพลิกพื้นที่ของอำนาจ เมื่ออำนาจดำรงอยู่ทุกหนทุกแห่งและในทุกระดับของสังคม การวิเคราะห์จึงมุ่งที่จะคลี่คลายให้เห็นว่า ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้ามีกระบวนการสรรค์สร้างอำนาจเพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่หรือเพื่อปรับเปลี่ยนการครองความเป็นเจ้าได้ด้วยกระบวนการอย่างไร

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้านี้ เป็นการศึกษาผ่านขบวนการเคลื่อนไหวในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางอำนาจในการสร้างหรือเปิดพื้นที่แห่งการต่อสู้ทางวาทกรรมผ่านการสร้างอัตลักษณ์เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่ในการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยม อันเป็นตัวกำหนดตำแหน่งในพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าให้อยู่เพียงชายขอบของอำนาจ การช่วงชิงอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าจึงเป็นผลของการกีดกันและเบียดขับผ่านอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น ดังนั้น ปฏิบัติการทางอำนาจในพื้นที่ของการต่อสู้ทางวาทกรรมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ชุดใหซึ่งเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ในพื้นที่ทางการเมือง จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการปะทะกับอำนาจที่ตรึงหรือตอกย้ำอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมให้ดำรงอยู่ เนื่องจากอัตลักษณ์ประกอบขึ้นจากการปะทะประสานกันของวาทกรรมชุดต่าง ๆ ดังนั้น การต่อสู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์หรือการเมืองเชิงอัตลักษณ์จึงเป็นการต่อสู้เพื่อเชื่อมต่อหรือเพื่อสร้างความชัดเจนของอัตลักษณ์ การเมืองเชิงอัตลักษณ์จึงสร้างการเมืองแห่งความแตกต่างให้เกิดขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับคนกลุ่มที่ถูกปิดกั้นและเบียดขับด้วยอัตลักษณ์และความหมายการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม

ด้วยมุมมองดังกล่าว การศึกษาการต่อสู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์หรือการเมืองเชิงอัตลักษณ์ในพื้นที่ของการต่อสู้ทางวาทกรรมเพื่อช่วงชิงอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าในการวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เพื่อสืบค้นถึงกฎเกณฑ์ที่เข้ามากำหนดและกำกับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความหมายให้กับการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมและการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าในรูปของวาทกรรม แต่เนื่องจากกระบวนการสร้างและตรึงอัตลักษณ์ รวมทั้งการต่อสู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ชุดใหม่เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนและสร้างขึ้นในเชิงอำนาจ การวิเคราะห์เพื่อสืบค้นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์จึงต้องอาศัยการวิเคราะห์โดยเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีจากสาขาวิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเปิดมุมมองที่ทำให้การพิจารณาประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบคำถามของการวิจัย เป็นการพิจารณาจากหลายแง่มุม หลายมิติ และหลายระดับของการวิเคราะห์ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยตามประเด็นที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย

การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย เป็นการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการและขั้นตอนที่วาทกรรมต่าง ๆ จำนวนหนึ่งมาปะทะประสานกันในสนามของความสัมพันธ์เชิงอำนาจจนเกิดเป็นอัตลักษณ์และความหมายในรูปของวาทกรรมประชาธิปไตย เพื่อให้เข้าใจถึงกฎเกณฑ์ที่เข้ามากำหนดและกำกับอัตลักษณ์และความหมายในรูปของวาทกรรมประชาธิปไตย โดยจะวิเคราะห์ผ่านกระบวนการสร้างความหมายของสิทธิและเสรีภาพของพลเมือง การสร้างความเสมอภาคของพลเมือง การสร้างความหมายของกฎหมายในฐานะเป็นหลักประกันของความยุติธรรม และการสร้างความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง

ข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์เพื่อสืบค้นให้เห็นถึงความหมายที่ถูกสร้างขึ้น จะเป็นเอกสารในระดับมหภาคที่ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางการเมืองในสังคมไทย เช่น รัฐธรรมนูญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กฎหมาย คำสั่ง รายงานผลการวิจัย ทั้งนี้เอกสารเหล่านี้จะต้องเผยให้เห็นถึงเจตจำนงของการสร้างอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย โดยในการวิเคราะห์จะเป็นการขุดค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงวาทกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ที่เข้ามาปะทะประสานกันเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากำหนดและกำกับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยให้ดำรงอยู่ รวมทั้งจะเป็นการวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงนัยของอำนาจที่เกิดจากวาทกรรมต่าง ๆ ในรูปของความรู้และความจริงที่ถูกสร้างขึ้นมาในเชิงอำนาจ และเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ถูกสถาปนาขึ้นให้ดำรงอยู่

2. การวิเคราะห์กระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า

การวิเคราะห์กระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า เป็นการวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นว่า อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมไทยอันเป็นผลของกระบวนการทางวาทกรรมได้สร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้าได้อย่างไร โดยการวิเคราะห์จะมุ่งสืบค้นจากกระบวนการสร้างความแตกต่างระหว่างสิทธิและการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรโดยใช้มาตรฐานของรัฐเป็นตัวกำหนด และมุมมองของประชาชนในระดับรากหญ้าที่มีต่อตนเองโดยเฉพาะในเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ปรากฏอยู่ในภาษาและในระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิ รวมทั้งวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นว่า ตำแหน่ง

แห่งที่ของประชาชนในระดับรากหญ้าที่อยู่เพียงชายขอบของอำนาจได้รับการยอมรับจนกลายเป็นข้อยุติของสังคมได้ด้วยกระบวนการอย่างไร

ด้วยแนวทางการวิเคราะห์ดังกล่าว การศึกษากระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า จึงเป็นการศึกษาผ่านปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า โดยมุ่งค้นหาเพื่อทำความเข้าใจความหมายที่ปรากฏอยู่ในภาษาและในระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิที่สะท้อนถึงกระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า ทั้งนี้โดยเชื่อว่า การจะเข้าใจกระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้าอันเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนนั้น จำเป็นจะต้องเข้าใจจากมุมมองของประชาชนในระดับรากหญ้าเองหรือจากโลกหรือความจริงที่ประชาชนในระดับรากหญ้าสร้างขึ้น

เนื่องจากการวิจัยนี้ได้เลือกขบวนการเคลื่อนไหวของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากกรณีโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล (ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่า เขื่อนปากมูล) เป็นสนาม (field) ของการศึกษาถึงปฏิบัติการของประชาชนในระดับรากหญ้าในการสถาปนาอำนาจเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง ดังนั้นสนามของการศึกษาในฐานะพื้นที่ที่อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมพยายามช่วงชิงความเป็นเจ้าเพื่อผูกขาดอำนาจในการอธิบายความจริงและสร้าง*"ความเป็นอื่น"*ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า จึงได้แก่ชุมชนริมแม่น้ำมูนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูล โดยข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์ซึ่งจะมาจากแหล่งที่สำคัญ 2 แหล่งคือ ข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) จะต้องเป็นข้อมูลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการสร้าง*"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้าได้อย่างรอบด้าน (ดูรายละเอียดจากการวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอำนาจเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า)

3. การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอำนาจเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า

การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอำนาจเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าในที่นี้ เป็นการวิเคราะห์กระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่เพื่อสร้างอัตลักษณ์หรือแสดงความมีตัวตนของประชาชนในระดับรากหญ้า ที่จะทำให้มีที่ยืนหรือมีตำแหน่งแห่งที่โดยไม่ถูกเบียดขับออกไปอยู่ที่ชายขอบของอำนาจ แต่เนื่องจากกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่เพื่อสร้างอัตลักษณ์หรือแสดงหรือประกาศตัวตนของประชาชนในระดับรากหญ้าไม่อาจหลีกเลี่ยงการปะทะกับเครือข่ายโยงใยของอำนาจที่ธำรงรักษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดเดิมไว้ การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าผ่านกระบวนการทางวาทกรรม จึงให้ความสำคัญกับ

แหล่งที่มาที่มีความหลากหลาย ทั้งในรูปของความรู้ท้องถิ่น วัฒนธรรม จารีตปฏิบัติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การรับรองของระบอบความจริงของสังคม

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอำนาจเพื่อสร้างอัตลักษณ์หรือแสดงความเป็นตัวตนของประชาชนในระดับรากหญ้าในที่นี้ เป็นการวิเคราะห์ผ่านปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า โดยเลือกการเคลื่อนไหวของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากกรณีโครงการเขื่อนปากมูลเป็นสนามของการศึกษา เนื่องจากเห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลสอดคล้องและตรงตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย และกรอบความคิดในการวิจัย ที่กำหนดคุณสมบัติของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าว่าจะต้องเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่ปฏิบัติการมุ่งสู่การช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง และมีปฏิบัติการมาอย่างต่อเนื่องไม่น้อยกว่า 5 ปี

ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์จะมาจาก 2 แหล่งคือ ข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก ทั้งนี้จะต้องเป็นข้อมูลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ได้อย่างรอบด้าน เพื่อจะทำให้ผู้วิจัยสามารถทำความเข้าใจกระบวนการนิยามความหมายที่ซับซ้อนและสร้างขึ้นในบริบทของชุมชนริมแม่น้ำมูนได้

ข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์แบ่งออกเป็นห้ากลุ่ม กลุ่มแรกเป็นมติคณะรัฐมนตรี รายงานการประชุมหรือผลการเจรจาของคณะกรรมการ / อนุกรรมการชุดต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนหรือข้อร้องเรียนของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล เอกสารกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารที่เผยแพร่โดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เอกสารกลุ่มที่สอง เป็นเอกสารที่ผลิตขึ้นโดยคู่กรณีทั้งสองฝ่าย คือ กฟผ.และผู้เกี่ยวข้อง เอกสารกลุ่มนี้ผลิตโดยฝ่ายประชาสัมพันธ์ของกฟผ. สถาบันวิจัยประมงน้ำจืด และหน่วยงานวิจัยที่กฟผ.ให้ทุนสนับสนุน ส่วนเอกสารของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลและผู้ให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวนั้น ส่วนหนึ่งผลิตโดยกองเลขาสมัชชาคนจน และอีกส่วนหนึ่งผลิตโดยองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ กลุ่มเพื่อนประชาชน เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นต้น มีทั้งในรูปสื่อสิ่งพิมพ์ และผ่านคอลัมน์ในเว็บไซต์ขององค์กรพัฒนาเอกชน เนื้อหาของเอกสารมีทั้งให้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ความผูกพันระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านกับแม่น้ำมูน ข้อเรียกร้องและเหตุผลความจำเป็น ข้อโต้แย้งกฟผ.ในประเด็นต่าง ๆ และรายงานสถานการณ์การเคลื่อนไหว นอกจากนั้นยังมีเอกสารที่ผลิตโดยนักวิชาการ ซึ่งส่วนใหญ่จะปรากฏอยู่ในรูปบทความเผยแพร่ผ่านหนังสือพิมพ์รายวันและวารสารต่าง ๆ รวมทั้งรายงานการประชุมสัมมนาที่จัดขึ้นโดยองค์กรพัฒนาเอกชนและสถาบันการ

ศึกษาบางแห่ง เอกสารกลุ่มที่สาม เป็นเอกสารที่ผลิตขึ้นโดยสถาบัน / บุคคลที่ไม่ใช่คู่กรณีทั้งสองฝ่าย แต่คู่กรณีทั้งสองฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งนำมาใช้ เช่น เอกสารรายงานวิจัยของคณะกรรมการเขื่อนโลก (กลุ่มชาวบ้านนำมาใช้) เอกสารรายงานของธนาคารโลก (กฟผ.นำมาใช้) เอกสารงานศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบของเขื่อนผลิตไฟฟ้าพลังน้ำต่อองค์ประกอบของพันธุ์ปลาในประเทศไทย (กลุ่มชาวบ้านนำมาใช้) เพียงแค่แม่น้ำอีกสายที่ถูกปิดกั้น : ผลกระทบของเขื่อนปากมูลต่อพันธุ์ปลาลุ่มน้ำโขง (กลุ่มชาวบ้านนำมาใช้) เอกสารกลุ่มที่สี่ เป็นข่าวและบทความจากหนังสือพิมพ์รวมทั้งวารสารต่าง ๆ และเอกสารกลุ่มที่ห้า เป็นเอกสารการวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

ส่วนข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนั้น เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) (ดูภาคผนวก ก) ที่พัฒนาขึ้นมาจากกรอบความคิดในการวิจัยเพื่อใช้เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูล และได้นำแนวคำถามดังกล่าวไปทดลองใช้กับผู้ที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อตรวจสอบว่าแนวคำถามที่สร้างขึ้นให้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ แล้วนำผลจากการทดลองไปปรับปรุงแนวคำถามและการสัมภาษณ์ของผู้วิจัย การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นกระบวนการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎี โดยใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นมาจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล กล่าวคือ ผู้วิจัยจะเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักไว้กว้าง ๆ ตามกรอบความคิดในการวิจัย โดยแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 6 กลุ่ม กลุ่มแรกจะเป็นแกนนำชาวบ้าน กลุ่มที่ 2 เป็นสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว โดยผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งสองกลุ่มนี้จะเลือกจากชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน และคำนึงถึงความแตกต่างในมิติเรื่องเพศ อายุ และที่ตั้งหมู่บ้าน ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มที่ 3 เป็นแกนนำชาวบ้านและสมาชิกที่ถอนตัวออกจากการเคลื่อนไหว เลือกโดยคำนึงถึงบทบาทภายหลังการถอนตัว เพื่อให้ครอบคลุมทั้งผู้ที่มีบทบาทคัดค้านการเคลื่อนไหวของชาวบ้านและวางเฉย ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มที่ 4 เป็นชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหว โดยเลือกจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านที่มีการแบ่งฝ่ายกันอย่างชัดเจนระหว่างชาวบ้านที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหวและชาวบ้านที่คัดค้านการเคลื่อนไหว ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มที่ 5 เป็นนักศึกษาและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทในฐานะที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง เลือกโดยคำนึงถึงช่วงระยะเวลาของการเคลื่อนไหวตั้งแต่ชาวบ้านเริ่มเคลื่อนไหวจนถึงปัจจุบัน ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มที่ 6 เป็นนักการเมืองและข้าราชการ เลือกโดยพิจารณาจากหน้าที่ความรับผิดชอบและบทบาทในการจัดการการเคลื่อนไหว (ดูตาราง 1) ในการสัมภาษณ์ใช้การอัดเทปและนำมาถอดแบบคำต่อคำ เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์ (concept) จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราวเพื่อตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลใดจากใครเพิ่มเติม โดยจะเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้มาจะนำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบทฤษฎีที่ได้มาว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้

วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อข้อมูลที่ได้มาไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ (นภาภรณ์ หะวานนท์. 2539 : 103-107) โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมดรวม 29 คน

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะเป็นการอธิบายเพื่อเผยให้เห็นถึงรายละเอียดของกระบวนการในการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในรูปของวาทกรรมประชาธิปไตยในสังคมไทย และผลที่เกิดขึ้นกับประชาชนในระดับรากหญ้า รวมทั้งการอธิบายเพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าผ่านกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่เพื่อสร้างอัตลักษณ์หรือแสดงตัวตนในรูปของวาทกรรม โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 บทดังต่อไปนี้

บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญของประเด็นปัญหาในการวิจัย โดยชี้ให้เห็นว่าการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าในปฏิบัติการเพื่อสร้างอัตลักษณ์หรือแสดงความเป็นตัวตนของพวกเขานั้น เป็นผลลัพธ์ของอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในรูปของวาทกรรมที่กีดกันและเบียดขับให้มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่เพียงชายขอบ การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจปฏิบัติการของประชาชนในระดับรากหญ้าจึงไม่อาจศึกษาจากจุดยืนที่ใช้อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นฐานในการทำความเข้าใจได้ นอกจากนั้นเนื้อหาในบทนี้ยังรวมถึงคำถาม วัตถุประสงค์และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย บทที่ 2 เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบความคิดในการวิจัย บทนี้เป็นการนำเสนอแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคำถามของการวิจัยที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรม รวมถึงกรอบความคิดในการวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการตั้งคำถามและวิเคราะห์ข้อมูล บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย บทนี้เป็นการนำเสนอวิธีในการดำเนินการวิจัยตามประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบคำถามการวิจัย บทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองแบบประชาธิปไตยในสังคมไทย บทที่ 5 เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสร้าง *"ความเป็นอื่น"* ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า บทที่ 6 เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า และบทที่ 7 เป็นบทสรุปเพื่อชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่ได้รับจากการวิจัยในเชิงขององค์ความรู้และนัยยะเชิงนโยบาย

ตาราง 1 ผู้ให้ข้อมูลหลักการสัมภาษณ์ระดับลึก

ผู้ให้ข้อมูลหลัก		จำนวน
แกนนำชาวบ้าน		
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงคัดค้านการสร้างเขื่อนก่อนระเบิดแก่ง		7 คน
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงคัดค้านการสร้างเขื่อนช่วงระเบิดแก่ง		2 คน
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงเรียกร้องค่าชดเชย ปี 2537		1 คน
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงเรียกร้องค่าชดเชย ปี 2540		1 คน
	รวม	11 คน
สมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว		
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงคัดค้านการสร้างเขื่อนก่อนระเบิดแก่ง		1 คน
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงคัดค้านการสร้างเขื่อนช่วงระเบิดแก่ง		1 คน
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงเรียกร้องค่าชดเชย ปี 2537		1 คน
- เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน		1 คน
	รวม	4 คน
แกนนำ/สมาชิกที่ถอนตัว		
- แกนนำที่ถอนตัวและคัดค้านการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน		2 คน
- แกนนำที่ถอนตัวแต่ไม่ได้คัดค้านการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน		1 คน
- สมาชิกที่ถอนตัว		1 คน
	รวม	4 คน
ชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหว	รวม	4 คน

ตาราง 1 (ต่อ)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	จำนวน
ที่ปรึกษา/พี่เลี้ยง	
- อดีตเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน	2 คน
- อดีตนักศึกษา	1 คน
- ที่ปรึกษา	1 คน
รวม	4 คน
นักการเมือง/ข้าราชการ	
- นักการเมืองระดับสูงรับผิดชอบในการแก้ปัญหาการเคลื่อนไหวเรียกร้อง	1 คน
- ข้าราชการระดับสูงในพื้นที่	1 คน
รวม	2 คน

บทที่ 4

กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมาย ของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในสังคมไทย

เช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ ในโลกที่สาม สิ่งที่เรียกกันว่า *"การเรียกร้องประชาธิปไตย"* ได้กลายเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในวาทกรรมของประชาชนในระดับรากหญ้าในสังคมไทย แต่กระบวนการทางวาทกรรมของประชาชนในระดับรากหญ้านี้ มิได้เป็นเพียงการทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องหรือต่อรองในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันกลายเป็นสิทธิอันชอบธรรมเท่านั้น หากแต่กระบวนการทางวาทกรรมยังมุ่งที่จะสร้างความหมายของสิทธิในรูปแบบใหม่เพื่อเพิ่มอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าในการควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันถือเป็นฐานรากที่สำคัญของการดำรงชีวิตในสังคมชนบทอีกด้วย (เสน่ห์ จามริก. 2536 : 26-28) การก่อตัวของวาทกรรมของประชาชนในระดับรากหญ้าในรูปของสิทธิในความหมายใหม่นี้ แสดงนัยสำคัญว่า วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมไทยไม่ได้นำไปสู่การจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ ที่เปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มสามารถต่อรองผลประโยชน์กันได้อย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันดังความจริงที่วาทกรรมมักอวดอ้างแต่อย่างใด การวิเคราะห์เพื่อสืบค้นให้เห็นถึงกระบวนการทางวาทกรรมที่ทำให้การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมไทย กลายเป็นการเมืองของการปิดกั้นประชาชนในระดับรากหญ้า ออกจากการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของเขาในที่นี้ จะเป็นการวิเคราะห์ผ่านกระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม โดยพิจารณาจากเหตุการณ์ที่วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมเผยตัวออกมาเป็นภาคปฏิบัติการของวาทกรรม การวิเคราะห์ในที่นี้จึงมิได้มุ่งที่จะค้นหาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ดำรงอยู่อย่างแน่นอนตายตัว หากแต่มุ่งที่จะอธิบายกระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในรูปของวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม ผ่านการช่วงชิงความเป็นเจ้าในกระบวนการกำหนดกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของระบอบการเมืองที่ชอบธรรม

การวิเคราะห์เพื่อสืบค้นให้เห็นถึงกระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของประชาธิปไตยเสรีนิยมในสังคมไทย จะแบ่งช่วงของการวิเคราะห์ออกเป็นสองยุคอย่างกว้าง ๆ ช่วงแรกเริ่มตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จนถึงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และช่วงที่สอง หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนถึงปัจจุบัน การวิเคราะห์ในช่วงแรกเป็นการสืบค้นเพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าเพราะเหตุใดวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมตะวันตกจึงถูกนำเข้ามาในสังคมไทย และด้วยกระบวนการต่อสู้และช่วงชิงทางวาทกรรมอย่างไรที่ทำให้อัตลักษณ์

และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมไทยกลับมีความหมายที่แปรผันไปจากแหล่งที่มาของความหมายในสังคมตะวันตก และในช่วงที่สองเป็นการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นถึงอำนาจของวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้นในกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งทำให้วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมแบบตะวันตกกลายมาเป็นมาตรฐานที่กำหนดคุณค่าของ *"ความเป็นประชาธิปไตย"* ในสังคมไทย

ปฏิวัติสยาม 2475 – ก่อนปฏิวัติตุลาคม 2516

การวิเคราะห์ในช่วงนี้จะเป็นการชี้ให้เห็นถึงกระบวนการต่อสู้ขับเคี่ยวกันทางวาทกรรมในระหว่างกลุ่มชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และชนชั้นนำในระบบราชการ เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการสร้างคำนิยามความหมายให้กับระบอบการเมืองที่ชอบธรรม โดยจะเริ่มต้นการวิเคราะห์เมื่อมีการ *"นำเข้า"* วาทกรรมประชาธิปไตยชุดที่ถูกสถาปนาขึ้นในบริบทของสังคมตะวันตก เพื่อเป็นเครื่องมือทางการเมืองในการล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสิ้นสุดการวิเคราะห์เมื่อสงครามทางวาทกรรมยุติลงเนื่องจากสถาบันทหารกลายเป็นสถาบันหลักทางการเมือง พร้อม ๆ กับการปิดฉากของระบอบรัฐธรรมนูญที่ถูกสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของความมีประชาธิปไตยในสังคมไทยและการเปิดฉากใหม่ของระบอบอำนาจนิยม อย่างไรก็ตาม เนื่องจากประชาธิปไตยในความหมายของคณะราษฎรมิได้วางอยู่บนรากฐานของแนวคิดเสรีนิยมแบบตะวันตกล้วน ๆ ทั้งนี้เพราะหลักในข้อ 3 ที่ระบุให้รัฐบาลใหม่ทำหน้าที่ในการจัดหางานให้ราษฎรทุกคน และวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ และข้อ 6 ที่ระบุให้จัดการศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎรนั้น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 211) ย่อมเป็นการวางแนวทางให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ดังนั้นในการกล่าวถึงประชาธิปไตยในช่วงนี้จึงเลือกใช้คำขยายว่า *"แบบตะวันตก"* แทน *"เสรีนิยม"* ซึ่งถูกเชื้อเชิญเข้ามาในช่วงปฏิวัติตุลาคม 2516

สงครามทางวาทกรรมระหว่างชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับชนชั้นนำในระบบราชการ

แม้ว่าในเชิงอุดมการณ์ การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 จะถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นเสมือนจุดเปลี่ยนของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ก็ตาม แต่วาทกรรมประชาธิปไตยชุดที่ถูกสถาปนาขึ้นมาใหม่ในฐานะของระบอบการเมืองการปกครองที่ชอบธรรมนั้นกลับมิได้มีความหมายที่เคร่งครัดตรงกับแหล่งที่มาของความหมายในสังคมตะวันตก ยิ่ง

ไปกว่านั้นประชาธิปไตยยังถูกนิยามอย่างความหลากหลายทั้งในระดับของความหมายและในระดับปฏิบัติการจริง ดังที่เกษียร เตชะพีระ (2539 : 35) ชี้ให้เห็นถึงความหมายที่หลากหลายดังกล่าวว่า

> *คำว่า "เดโมคราซี" หรือ "ประชาธิปไตย" ผู้นำไทยในสมัยก่อน 2475 หมายถึงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่กอปรไปด้วยสภาที่ปรึกษา ซึ่งมาจากการเลือกตั้งฐานแคบในหมู่เจ้าขุนมูลนายด้วยกันและมีอำนาจจำกัด* (เสน่ห์ จามริก. 2529 : 99-126) *คณะราษฎรในทางปฏิบัติหมายถึงระบอบรัฐธรรมนูญที่มีสภาเลือกตั้งกึ่งหนึ่ง และไม่มีพรรคการเมือง* (สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. 2531 : 24-41) *ฝ่ายกระทำการเป็นราชาธิปไตยยิ่งกว่าพระราชาธิบดีหมายถึงระบอบรัฐธรรมนูญที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจเป็นหลักแกนทางการเมือง มีอภิสิทธิชนตระกูลสูงส่วนน้อยครองอำนาจพิเศษในวุฒิสภา และละเว้นหลักการเสียข้างมากไปเสีย* (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2534 : 225-243) *ทหารหมายถึงระบอบอำนาจนิยมที่มีฝ่ายบริหารเข้มแข็ง มีฝ่ายนิติบัญญัติตรายางจากการเลือกตั้ง มีระบบพรรคการเมืองที่อ่อนปวกเปียก และมีวุฒิสภาที่เต็มไปด้วยข้าราชการประจำจากการแต่งตั้ง* (เสน่ห์ จามริก. 2529 : 282-301) *...ชนชั้นกลาง หมายถึงรัฐบาลเสรีนิยมที่มั่นคง มีรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งอย่างเสรี ยุติธรรมและสม่ำเสมอ มีระบบพรรคการเมืองที่มีประสิทธิภาพ...*

ความไม่สามารถที่จะควบคุมหรือบงการกระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของคณะราษฎรซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงนี้ เห็นได้ชัดจากคำที่ใช้เรียกระบอบการเมืองที่ถูกสถาปนาขึ้นใหม่ว่า *"คอนสติวตูชัน"* ซึ่งเป็นคำที่ใช้แทนความหมายของระบอบกษัตริย์โดยรัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ทั้ง ๆ ที่ *"ประกาศของคณะราษฎร"* มีนัยที่แสดงถึงความต้องการที่จะสถาปนาระบอบประชาธิปไตยที่พัฒนาขึ้นมาในบริบทของสังคมตะวันตก เพราะแม้คณะราษฎรจะระบุว่าไม่ประสงค์ที่จะแย่งชิงราชสมบัติ ด้วยการแสดงเจตจำนงให้เห็นว่าต้องการอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเป็นกษัตริย์ *"ใต้"* รัฐธรรมนูญ แต่กระนั้นในคำกราบบังคมทูลของคณะราษฎรกลับให้เวลาสำหรับทรงวินิจฉัยว่าจะตอบรับหรือปฏิเสธเพียง 1 ชั่วโมงเท่านั้น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 212) ดังที่กล่าวไว้ในประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ว่า

> *คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือ หลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่มีความประสงค์ทำการชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองของแผ่นดิน จะทำอะไร*

โดยลำพังไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความเห็นนี้ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในความตอบรับ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนดโดยเห็นแก่ส่วนตน ว่าจะถูกลดอำนาจลงมาก็จะชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่าราษฎรจะได้รับความอุดมอยู่แล้วตามสภาพ เมื่อเราได้ยึดเงินที่พวกเจ้ารวมรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้านมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะต้องเฟื่องฟูขึ้นเป็นแม่นมั่น... (ตัวเข้มเน้นโดยผู้วิจัย, ชัยอนันต์ สมุทวณิช และขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 209-210)

แรงปะทะ ต่อสู้ ขัดขืนจากพลังอำนาจของระบอบเก่าที่ยังเข้มแข็งผ่านกระบวนการทางวาทกรรม ทำให้สนามของวาทกรรมการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยเป็นการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าระหว่างวาทกรรมประชาธิปไตยชุดที่ถูกฟื้นฟูหรือปรับปรุงจากสถาบันทางการเมืองที่เคยดำรงอยู่ในสังคมไทยซึ่งนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2533 : 17-26) เป็นผู้เผยให้เห็นหรือทำให้วาทกรรมดังกล่าวเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาในนามของสำนักคิดประเพณี กับวาทกรรมประชาธิปไตยชุดที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมตะวันตก ตัวอย่างรูปธรรมของการต่อสู้ขับเคี่ยวกันทางวาทกรรมก็คือ การทำให้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พุทธศักราช 2475 กลายเป็นฉบับชั่วคราวด้วยการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยพร้อมทั้งทรงเติมพระอักษรว่า *"ชั่วคราว"* กำกับท้ายพระราชบัญญัติดังกล่าวไว้ (บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ. 2541 : 89) ซึ่งทำให้การจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ สถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรในระบอบการเมืองการปกครองที่ถูกสถาปนาขึ้นใหม่ภายใต้ธรรมนูญการปกครองซึ่งต่อมาคณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2475 รับข้อเสนอของ ม.จ. วรรณไวทยากร วรวรรณ ที่เสนอให้ใช้คำเรียกใหม่ว่า *"รัฐธรรมนูญ"* (วิษณุ เครืองาม. 2530 : 21) นั้น ไม่ได้อยู่ในอำนาจหรือภายใต้การบงการของคณะราษฎรแต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการเปิดพื้นที่ให้ฝ่ายสำนักคิดประเพณี สามารถเข้ามาต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญใหม่นี้ได้ สงครามทางวาทกรรมในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญระหว่างชนชั้นนำ ปัญญาชนที่เคยศึกษาในประเทศตะวันตก กับชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เห็นได้ชัดจากประเด็นสำคัญหลายประเด็นในรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่เปลี่ยนแปลงไปจากสาระที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 เช่น การระบุแหล่งที่มาของอำนาจอธิปไตยและความชอบธรรมของการใช้อำนาจดังกล่าว ทั้งนี้เพราะในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 บัญญัติว่า *"อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย"* และกษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎรและศาลเป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎร (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูต. 2518 :

213) แต่ในรัฐธรรมนูญฉบับถาวรบัญญัติว่า *"ย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม"* และยังบัญญัติไว้อีกด้วยว่า *"พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นแต่โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้"* (บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ. 2541 : 96) การเปลี่ยนคำที่ใช้ระบุแหล่งที่มาของอำนาจสูงสุดจาก *"เป็นของราษฎรทั้งหลาย"* มาเป็น *"ย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม"*นั้น เป็นการทำให้อำนาจอธิปไตยพลิกผันจากเดิมที่เคยเป็นของปัจเจกชนทั้งหลายกลายเป็นอำนาจที่มาจากชาติซึ่งหมายถึงราษฎรรวมกัน ดังคำอธิบายของพระยามโนปกรณ์นิติธาดาประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่ว่า *"...อำนาจอธิปไตย ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า 'Sovereignty' คืออำนาจสูงสุดในบทบัญญัติ ทางบริหารและทางตุลาการนั้นมาจากปวงชน มิได้มาจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ราษฎรรวมกันทุกคน..."* (นรนิติ เศรษฐบุตร. 2543 : 30 ; อ้างอิงจาก *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 35/2475 วันที่ 25 พฤศจิกายน 2475*)

นอกจากรัฐธรรมนูญฉบับถาวรจะทำให้ชาติซึ่งหมายถึงประชาชนทั้งหมดกลายเป็นแหล่งที่มาของอำนาจอธิปไตยแล้ว ความน่าสนใจของการเปลี่ยนแปลงสาระในบทบัญญัติให้*"พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นแต่โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้"* ยังอยู่ที่คำอธิบายที่ใช้รองรับความชอบธรรมในการใช้อำนาจอธิปไตยของสถาบันพระมหากษัตริย์ตามบทบัญญัติดังกล่าว ด้วยการอ้างว่าบทบัญญัติดังกล่าวเป็นเพียงการรับรอง *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็เป็นผู้ได้รับความเห็นชอบจากชุมชนทางการเมืองให้ขึ้นครองราชย์ในฐานะ *"เอนกนิกรสโมสรสมมติ"* อยู่แล้ว นัยของคำอธิบายดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่าฝ่ายสำนักคิดประเพณีสามารถใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรเพื่อยืนยันว่า สยามเองก็มีการปกครองแบบประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน เพียงแต่เป็น *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* เท่านั้นเอง (นราธิปพงศ์ประพันธ์. 2514) ดังคำอธิบายที่ว่า

> *เป็นการยกเอาประเพณีของเราแต่โบราณขึ้นกล่าวซ้ำเท่านั้นเอง คือถ้าเราค้นดูหนังสือโบราณพระนามพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม ขนบธรรมเนียมราชประเพณีก็ตาม จะปรากฏว่าความตอนหนึ่งในพระนามพระเจ้าแผ่นดินนั้นมีว่า เอนกนิกรสโมสรสมมต และในพิธีบรมราชาภิเสกก็มีพราหมณ์และข้าราชการผู้ใหญ่ถวายเครื่องราชกกุภัณฑ์ซึ่งเป็นสิ่งซึ่งแสดงว่าพระมหากษัตริย์ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติโดยพระราชอำนาจที่มาจากสวรรค์อย่างประเทศบางแห่งเข้าใจไม่...* (บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ. 2541 : 96 ; อ้างอิงจาก รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร 34/2475 (วิสามัญ) วันที่ 16 พ.ย. 2475)

เมื่อพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นผู้ได้รับความเห็นชอบจากชุมชนการเมือง คณะราษฎรซึ่งเป็นคนเพียงกลุ่มเล็ก ๆ จึงไม่มีสิทธิที่จะถอดถอนพระองค์ได้ (นครินทร์ เมฆไตร

รัตน์. 2533 : 50) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยืนยันว่าทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน**ตาม**พระธรรมนูญ ไม่ใช่พระมหากษัตริย์**ใต้**พระธรรมนูญดังที่คณะราษฎรกล่าวอัญเชิญ ดังข้อความตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขาถึงผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารความตอนหนึ่งว่า

> *ด้วยทราบความตามสำเนาหนังสือที่ส่งไปยังกระทรวงมุรธาธร คณะทหารมีความปรารถนาจะเชิญให้ข้าพเจ้ากลับพระนคร เป็นกษัตริย์อยู่ใต้พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ข้าพเจ้าเห็นแก่ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อ กับทั้งเพื่อจัดการโดยละม่อมละมัยไม่ให้ขึ้นชื่อว่า ได้จลาจลเสียหายแก่บ้านเมือง และความจริงข้าพเจ้าได้คิดอยู่แล้วที่จะเปลี่ยนแปลงทำนองนี้ คือมีพระเจ้าแผ่นดินตามพระธรรมนูญ...*(ตัวเข้มเน้นโดยผู้วิจัย ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. 2517 : 13 *รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517.)*)

แรงปะทะอย่างหนักหน่วงในสงครามเพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ยังทำให้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรกลายเป็นข้อตกลงร่วมระหว่างพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองกับราษฎรไปโดยปริยาย ดังจะเห็นได้จากการยืนยันของฝ่ายผู้นำคณะราษฎรที่ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทที่สำคัญในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ เนื่องจากทรงพระราชทานพระราชดำริและพระบรมราโชบายในการร่างรัฐธรรมนูญ ดังคำกล่าวของพระยามโนปกรณ์นิติธาดาและปรีดี พนมยงค์ที่ว่า

> *ได้มีโอกาสติดต่อกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้รับพระราชทานกระแสและพระบรมราโชบายในการร่างด้วยประการต่าง ๆ ฉะนั้นความสำเร็จแห่งรัฐธรรมนูญที่เป็นไปโดยเรียบร้อยดีเช่นนี้ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ ซึ่งเราจะลืมเสียมิได้..."* (บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ. 2541 : 95 ; อ้างอิงจาก *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร 43/2475 (วิสามัญ) วันที่ 2 ธ.ค. 2475) หรือการยืนยันของปรีดี พนมยงค์ที่ว่า ...ในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้พระปกเกล้าฯ ได้สนพระทัยพระราชทานพระราชดำริมายังรัฐบาลว่ารับสั่งให้พระยามโนปกรณ์ฯไปเฝ้าบ้าง ให้พระยาพหลฯกับข้าพเจ้าไปเฝ้าบ้าง และพระราชปรารภนั้นคณะราษฎรได้ถวายให้ทรงร่างโดยพระองค์เองตามพระราชประสงค์ ส่วนตัวบทนั้นก็ได้ทรงพิจารณาครบถ้วนกระบวนความอย่างแท้จริงตามที่ปรากฏในพระราชปรารภ...*(ปรีดี พนมยงค์. 2518 : 45)

นอกจากรัฐธรรมนูญฉบับถาวร จะกลายเป็นข้อตกลงร่วมระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนหรือที่ปรีดี พนมยงค์ เรียกว่า *"สังคมสัญญา"* ระหว่างพระปกเกล้าฯในฐานะแทนระบอบสมบูรณาญา

สมบูรณาญาสิทธิราชย์กับปวงชนชาวไทย (2518 : 45) แล้ว ชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังสร้างเรื่องเล่าของการได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญใหม่ ด้วยการทำให้รัฐธรรมนูญเกิดจากการพระราชทาน ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อสร้างเรื่องเล่าดังกล่าวกระทำผ่านการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับถ้อยคำในคำปรารภของธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับชั่วคราวจาก *"มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า โดยที่คณะราษฎรได้ขอร้องให้อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม เพื่อบ้านเมืองจะเจริญขึ้น และโดยที่ได้ทรงยอมรับตามคำขอร้องของคณะราษฎร"* มาเป็น *"ให้ประกาศความพระราชปรารภว่า ข้าราชการ ทหาร พลเรือนและอาณาประชาราษฎรของพระองค์ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เพื่อให้สยามราชอาณาจักรได้มีการปกครองตามวิสัยอารยประเทศในสมัยปัจจุบัน...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามตามความประสงค์"* (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 213 และ 221-2) เมื่อคำปรารภดังกล่าวได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 เรื่องเล่าของการได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญจึงพลิกผัน เพราะบัดนี้พระมหากษัตริย์มิได้ทรงอยู่ในฐานะที่ถูกบังคับให้ยอมรับรัฐธรรมนูญที่คณะราษฎรเป็นผู้ร่างอีกต่อไป หากแต่ทรงเป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญด้วยพระองค์เอง เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าขณะนี้ประชาชนได้รับการศึกษาสูงขึ้น และมีข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถแล้ว *"...ประชาชนชาวสยาม...บัดนี้มีการศึกษาสูงขึ้นแล้ว มีข้าราชการประกอบด้วยวุฒิปรีชาในรัฐาภิปาลโยบาย...สมควรแล้วที่จะพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ข้าราชการและประชาชนของพระองค์ ได้มีส่วนเสียงตามความเห็นดีเห็นชอบในการจรรโลงประเทศสยามให้วัฒนาการในภายภาคหน้า..."* (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 222) และนครินทร์ (2533 : 50) ได้ชี้ให้เห็นว่า ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมนี้ได้กระทำอย่างต่อเนื่องมาตลอดจนถึงปัจจุบัน โดยกระทำผ่านคำอธิบายของรัฐบาลในงานพิธีต่าง ๆ การสร้างอนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นที่หน้าตึกใหม่ของที่ประชุมรัฐสภาไทย รวมทั้งในแบบเรียนต่าง ๆ ดังเช่นคำอธิบายในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมและคำอธิบายพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในแบบเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 หลักสูตรปีพ.ศ. 2521 ที่ว่า

> *เช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จึงมีบุคคลคณะหนึ่งเรียกว่า "คณะราษฎร" ได้พร้อมใจกันเปลี่ยนแปลงการปกครอง ขอพระราชทานธรรมนูญจากกษัตริย์ เพื่อให้ราษฎรได้ร่วมมือกันในการปกครอง และให้กษัตริย์ทรงใช้อำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมืองตามที่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ กษัตริย์ก็ทรงพระราชทานให้...* (ลักขณา ปันวิชัย. 2542 : 131 อ้างอิงจาก น้อย เลปาจารย์ และสุภาพ ปาลบุตร. 2490 : 108 *หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม*.)

พระองค์ทรงเป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ชาวไทยโดยใช้ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 และทรงลดอำนาจของพระองค์เองมาอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ อันเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ...(รุจิร์ ภู่สาระ และคณะ. 2533 : 132)

นอกจากความจริงที่ถูกสร้างขึ้นใหม่เกี่ยวกับที่มาของรัฐธรรมนูญแล้ว นครินทร์ (2542 : 63-64) ยังชี้ให้เห็นว่า อำนาจของสภาผู้แทนในรัฐธรรมนูญฉบับถาวรมีน้อยลง เนื่องจากถูกยุบโดยฝ่ายบริหารได้ ขณะที่อำนาจของรัฐบาลกลับเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเป็นอิสระจากการควบคุมของสภาฯ มีอำนาจกราบบังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงยุบสภา และประเด็นที่สำคัญก็คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงได้รับอำนาจที่เคยถูกจำกัดจากธรรมนูญฉบับชั่วคราวคืนมาหลายประการ เช่น ทรงอยู่ในฐานะที่ผู้ใดจะละเมิดมิได้ (มาตรา 3) ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติโดยคำแนะนำและยินยอมของสภาฯ (มาตรา 6) อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี (มาตรา 7) และอำนาจตุลาการทางศาล (มาตรา 8)

ยิ่งไปกว่านั้น ชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังสามารถพลิกกลับมามีบทบาทนำในการสถาปนาประชาธิปไตยด้วยซ้ำไป เพราะด้วยความหมายในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสละราชสมบัติที่ว่า *"...ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใดคณะใดโดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิขาดและไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของราษฎร..."* นั้น ได้ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์พลิกกลับมาเป็นฝ่ายผลักดันระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากข้อความดังกล่าวทำให้คณะราษฎรถูกสลับตำแหน่งกลายเป็นผู้หวงแหนอำนาจ แทนที่จะให้อำนาจที่ยึดมาจากพระมหากษัตริย์แก่ประชาชน (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538 :121) นอกจากความหมายในพระราชหัตถเลขาจะทำให้คณะราษฎรกลายเป็นผู้หวงแหนอำนาจแล้ว คณะราษฎรยังถูกทำให้กลายเป็นต้นเหตุของปัญหาความวุ่นวายทางการเมืองหรือการที่ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่นอีกด้วย เพราะรีบร้อนชิงทำการปฏิวัติโดยที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่พร้อม ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงเตรียมที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ชาวไทยอยู่แล้ว ดังความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา (ลักขณา ปันวิชัย. 2542 : 161)

อันที่จริง การขับเคี่ยวกันในสนามของวาทกรรมเพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการนิยามความหมายของระบอบการเมืองที่ชอบธรรมนั้นไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงของการปฏิวัติสยามเท่านั้น ทั้งนี้เพราะกระแสของการเรียกร้องระบอบการปกครองใหม่ที่เรียกว่า *"คอนสติติวชั่นแนลโมนากี"* ปรากฏตัวขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการ

แผ่นดิน ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2428) โดยคณะเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เพื่อเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีของการปกครองเป็นคอนสติติวชั่น เพื่อแก้ปัญหาการคุกคามจากภายนอกประเทศ เนื่องจากเป็นระบอบการปกครองที่ถือว่า *"ศิวิไลซ์"* (ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2538 : 79-93) ต่อมากระแสของการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็ดังขึ้นอย่างต่อเนื่องและขยายวงเพิ่มขึ้นในหมู่ของชนชั้นนำ ปัญญาชนที่เคยศึกษาในประเทศตะวันตกหรือได้รับการศึกษาแบบใหม่ รวมทั้งคนชั้นกลางหรือสามัญชนที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้น ตามการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตราในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2532 : 155-174) การที่คนกลุ่มนี้กลายเป็นพลังผลักดันและส่วนหนึ่งได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ในด้านหนึ่งถูกอธิบายว่า เป็นเพราะคนเหล่านี้ได้รับอิทธิพลของแนวความคิดทางการเมืองแบบตะวันตก จึงเห็นว่าการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสิ่งที่ล้าหลัง และขัดขวางความเจริญของบ้านเมือง (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2538 : 19) เมื่อระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่เป็นต้นเหตุของความล้าหลัง การปรับปรุงจึงเป็นสิ่งที่กระทำมิได้นอกจากจะต้องรื้อถอน นอกจากเงื่อนไขภายนอกแล้ว พลวัตภายในของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองก็เป็นเงื่อนไขที่สำคัญด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขดังกล่าวทำให้คนเหล่านี้เกิดสำนึกในศักยภาพของตน สำนึกดังกล่าวทำให้เชื่อว่าสามัญชนก็สามารถมีส่วนในการกำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ได้เช่นกัน ดังที่อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2532 : 174) อธิบายว่า

> *ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่กระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของสามัญชน ได้ทำให้สามัญชนกลุ่มหนึ่งมีความสำนึกในศักยภาพของปัจเจกชน และได้อธิบายภาพ"อดีต"เสียใหม่ ให้สอดคล้องกับความรู้สึกนึกคิดของตนเอง... ภาพอดีตที่สามัญชนมีส่วนในการกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ชาติไทยนี้ ทำให้สามัญชนมีความสำนึกในศักยภาพของตนเองว่าตนก็มีส่วนกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าในอนาคตด้วย และด้วยความสำนึกนี้เองจึงเป็นพลังผลักดันทางภูมิปัญญาที่ทำให้สามัญชนเหล่านี้แสดงออกในวิถีทางต่าง ๆ ซึ่งพวกเขาเชื่อว่าเป็นหนทางที่ทำให้ชาติก้าวหน้า เป็นต้นว่าการเขียนบทความในหนังสือพิมพ์ เสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหาที่สำคัญ ๆ ของประเทศชาติแก่รัฐบาล การแนะนำให้รัฐบาลสนับสนุนการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ ปรากฏว่าองค์อธิปัตย์หาได้ทรงยอมรับต่อการที่สามัญชนจะมีส่วนร่วมในการกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ไม่ ในท้ายที่สุดข้าราชการและราษฎรกลุ่มหนึ่งจึงหันไปเลือกวิถีทางใหม่ที่คาดว่าจะเปิดโอกาสให้สามัญชนได้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างแท้จริง นั่นคือการดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง...*

อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางกระแสของการเรียกร้องเพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใหม่นี้ ชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็มิได้นิ่งเฉย เพราะได้กระโจนเข้าร่วมใน

สงครามทางวาทกรรมนี้ด้วยเช่นกัน ผ่านการสร้างความรู้และความจริงเพื่อต่อต้านกระแสของการเรียกร้องดังกล่าว ด้วยการทำให้เห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบการปกครองที่สอดคล้องกับสังคมไทยอยู่แล้ว เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ เนื่องจากทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม และทรงนำพาชาติไปสู่ความเจริญเสมอ ส่วนระบอบการปกครองใหม่นั้นถึงแม้จะดี แต่ก็เป็นสิ่งแปลกปลอม เป็นของนอก เป็นของฝรั่ง ไม่เหมาะสมกับสังคมไทย การลอกเลียนจึงเสมือนการ *"ลอกเอาตำราทำนาปลูกข้าวสาลีในเมืองยุโรปมาปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียวในเมืองไทย ก็จะไม่ได้ผลอันใด"* (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2518 : 175 และชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 161) นอกจากจะตอกย้ำถึงตำแหน่งและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบเดิม และตอกย้ำถึงความเหมาะสมของระบอบการปกครองแบบเดิมด้วยการใช้ความกลัวเพื่อสร้างจินตภาพเกี่ยวกับระบอบใหม่ว่าเป็นสิ่งที่แปลกปลอม ไม่เหมาะสมกับสังคมไทยแล้ว ยังขยายเส้นแบ่งของการนิยามความหมายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยการผนวกเอารัฐธรรมนูญไว้ในคำนิยามด้วย โดยยืนยันว่าสยามก็มีรัฐธรรมนูญมาแต่โบราณแล้วเช่นกัน อันได้แก่ *"คัมภีร์พระธรรมศาสตร์"* ซึ่งเป็นกฎหมายหลักมูลตามประเพณีนิยมของไทย (นราธิปพงศ์ประพันธ์. 2514 : 7 *ปกิณกะ.)* รวมทั้งยังสร้างความรู้และความจริงเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมาใหม่ว่าพระมหากษัตริย์เองก็ทรงได้รับเลือกจากมหาชนผ่านความคิดว่าด้วยเอนกนิกรสโมสรสมมติซึ่งเป็นหลักการประชาธิปไตยในจารีตแบบไทย ที่ผู้ปกครองต้องสังเกตด้วยญาณทัศนะ ไม่ใช่หลักเกณฑ์เรื่องจำนวนดังเช่นในวาทกรรมประชาธิปไตยแบบตะวันตก (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. 2533 : 53)

แรงต้านจากพลังของอำนาจเดิม หรือวัฒนธรรมทางการเมืองของไทย ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 : 136-171) เรียกว่า *"รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย"* ทำให้ระบอบประชาธิปไตยที่ถูกลดทอนให้มีความหมายเพียงแค่การมีรัฐธรรมนูญ ไม่สามารถที่จะหยั่งรากลงลึกเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่เพื่อเปิดพื้นที่ให้คนชั้นกลางหรือสามัญชนที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นสามารถมีส่วนร่วมทางการเมืองได้นอกจากชนชั้นนำรุ่นใหม่ที่อยู่ในระบบราชการเท่านั้น อย่างไรก็ตามสงครามทางวาทกรรมต้องยุติลงอย่างกระทันหันโดยวาทกรรมประชาธิปไตยแบบตะวันตกเป็นฝ่ายปราชัย เมื่อสถาบันทหารสามารถตั้งตนขึ้นเป็นสถาบันหลักทางการเมืองภายหลังจากความล้มเหลวในการรอมชอมระหว่างพลังของระบอบอำนาจเดิมกับพลังที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงโดยมีเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นชนวนของการแตกหัก (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 141-143) แต่กระนั้นวาทกรรมประชาธิปไตยแบบตะวันตกก็สามารถกลับมาช่วงชิงพื้นที่ในสนามของวาทกรรมได้อีกครั้งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อชนชั้นนำที่เข้าร่วมปฏิบัติการเพื่อปฏิวัติสยาม 2475 เกิดแตกแยกกัน และมีผลให้เกิดขบวนการใต้ดินเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นหรือที่เรียกว่าเสรีไทยขึ้นมา ชัยชนะของฝ่ายสัมพันธมิตรทำให้ชนชั้นนำรุ่นใหม่ฝ่ายพลเรือนสามารถพลิกกลับมาช่วงชิงอำนาจทางการเมืองได้อีกครั้งด้วยการให้กำเนิดรัฐธรรมนูญที่หลายฝ่ายเชื่อว่ามี

ความเป็นประชาธิปไตยหากยึดมาตรฐานของสังคมตะวันตกเป็นเกณฑ์ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489) ในขณะที่ผู้นำฝ่ายทหารต้องถอยร่นออกไปชั่วคราว แต่ชนชั้นนำรุ่นใหม่เหล่านี้ก็สามารถตรึงรัฐธรรมนูญฉบับที่มีความเป็นประชาธิปไตยนี้ไว้ได้ในช่วงเวลาเพียงสั้น ๆ เท่านั้น ทั้งนี้เพราะเส้นทางการสร้างประชาธิปไตยแบบตะวันตกต้องสะดุดหยุดลงอีกครั้งเมื่อคณะทหารทำการรัฐประหารติดต่อกันอีกหลายครั้ง คือรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน 2490 ในเดือนกันยายน 2500 และสิ้นสุดด้วยการปฏิวัติในเดือนตุลาคม 2501 พร้อม ๆ กับการกลับมาใหม่อีกครั้งของระบอบอำนาจนิยมที่อ้างความชอบธรรมในการปฏิวัติ ด้วยการอ้างการสร้างประชาธิปไตยในสังคมไทยให้เป็น *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* และอาศัยความชอบธรรมจากสถาบันพระมหากษัตริย์ (ลักขณา ปันวิชัย. 2542 : 135) หรือที่ทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2526) เรียกว่า การเมืองในระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ

การลดทอนความหมายของประชาธิปไตยในสังคมไทยให้มีความหมายเพียงแค่การมีรัฐธรรมนูญ

การก่อตัวขึ้นท่ามกลางความขัดแย้งและการช่วงชิงความเป็นเจ้าในการนิยามความหมายของระบอบการเมืองที่ชอบธรรมระหว่างกลุ่มพลังต่าง ๆ ในสังคม ทำให้ความหมายของประชาธิปไตยชุดที่ถูกสถาปนาขึ้นมานั้นแปรเปลี่ยนไปตามอำนาจที่ครองความเป็นเจ้า อันเป็นพลังที่กำกับอยู่ในช่วงขณะหนึ่ง ๆ ผลลัพธ์ของการต่อสู้ขับเคี่ยวกันในเชิงวาทกรรม ทำให้ความหมายของประชาธิปไตยบางอย่างถูกกดทับ ขณะที่ความหมายบางอย่างถูกผลิตขึ้นใหม่ หรือถูกตีความในความหมายใหม่ การวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงวาทกรรมต่าง ๆ ที่เข้ามาปะทะประสานกันในสนามของความสัมพันธ์เชิงอำนาจจนสร้างอัตลักษณ์และความหมายของวาทกรรมประชาธิปไตยในสังคมไทยก่อนยุคของการปฏิวัติประชาธิปไตยในช่วงต่อมา จะเป็นการวิเคราะห์ผ่านกระบวนการทางวาทกรรมในการสร้างความหมายว่าด้วยเสรีภาพและความเสมอภาคอันเป็นหลักสองในหกประการที่คณะราษฎรประกาศเจตนารมณ์ที่จะจัดให้มีขึ้นเพื่อนำไปสู่การสร้างประชาธิปไตยในสังคมไทย ส่วนวาทกรรมว่าด้วยการปกครองโดยกฎหมาย และการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นจะกล่าวถึงในช่วงยุคหลัง ทั้งนี้เพราะหากยึดเอาเอกสารงานเขียนในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม วาทกรรมว่าด้วยการปกครองโดยกฎหมาย และการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยปรากฏอยู่เพียงผิวเผินเท่านั้น

กล่าวสำหรับความหมายว่าด้วยเสรีภาพ แม้ผู้นำคนสำคัญฝ่ายพลเรือนในคณะราษฎรจะมีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมเสรีภาพก็ตาม (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. 2533 : 56 ; อ้างอิงจาก ปรีดี พนมยงค์. 2526 : 150 *ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน*) แต่หากวิเคราะห์จากสาระที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า รัฐธรรมนูญกลับไม่ได้ให้คำอธิบายเพื่อยืนยันว่าสิทธิเสรีภาพของประชาชนเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอันละเมิดมิได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งรัฐธรรมนูญไม่ได้บัญญัติขึ้นเพื่อ

รับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ดังหลักความคิดที่ว่า *"มนุษย์เกิดมาเป็นเสรี"* แต่ในทางตรงกันข้ามรัฐธรรมนูญกลับเป็นตัวกำหนดว่าสิ่งใดคือสิทธิและเสรีภาพที่ประชาชนจะพึงมีหรือพึงกระทำได้หรือไม่ได้ ผ่านการบัญญัติว่า ***"บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ..."***(นรนิติ เศรษฐบุตร. 2543 : 33) ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมซึ่งอธิบายว่าสิทธิและเสรีภาพของประชาชนเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ มิใช่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะที่เกิดมาเป็นเสรีนั้น มีต่อเนื่องมาโดยตลอดในรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ รวมทั้งใน *"คู่มือพลเมือง"* และในแบบเรียนชั้นประถมศึกษาด้วย ลักขณา ปันวิชัย (2542 : 122-123) ซึ่งศึกษาแบบเรียนสังคมศึกษาชั้นประถมศึกษาชี้ให้เห็นว่า แบบเรียนในหลักสูตรปี พ.ศ.2480-2503 ให้ความหมายของคำว่าพลเมืองว่าเป็นผู้มีสิทธิและหน้าที่อย่างพร้อมมูล แต่ในการอธิบายแบบเรียนกลับเน้นความสำคัญของหน้าที่พลเมืองมากกว่า ขณะที่การอธิบายเรื่องเสรีภาพมีลักษณะเพียงผิวเผิน เช่น กล่าวเพียงว่าพลเมืองมีเสรีภาพในร่างกาย ทรัพย์สิน การประกอบอาชีพ แต่จะต้องไม่ขัดต่อประเพณีนิยม โดยมิได้อธิบายในรายละเอียดว่าการใช้สิทธิและเสรีภาพในลักษณะที่ไม่ขัดต่อประเพณีนิยมนั้นมีลักษณะเช่นใด ส่วนท่วงทำนองในการอธิบายหน้าที่เป็นการอธิบายในความหมายเดียวกันกับความหมายในเรื่องสิทธิ เช่น สิทธิในการเลือกผู้แทนราษฎร-หน้าที่ในการไปเลือกตั้ง สิทธิในการศึกษา-หน้าที่ที่จะต้องได้รับการศึกษาภาคบังคับ ความเสมอภาคในการเป็นทหาร-หน้าที่ในการเป็นทหาร ความเสมอภาคในการเสียภาษี-หน้าที่ในการเสียภาษี การวิเคราะห์ของลักขณาสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 : 80) ที่ศึกษาแบบเรียนวิชาภาษาไทย สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และสร้างเสริมลักษณะนิสัยชั้นประถมศึกษาหลักสูตรปี พ.ศ.2521 ดังที่นิธิวิเคราะห์ไว้ในบทความเรื่อง ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา ว่า

> *ส่วนที่ว่าด้วยการปกครองหรือกฎหมายในแบบเรียนนั้น เน้นแต่หน้าที่ของพลเมืองเป็นสำคัญโดยไม่ได้กล่าวถึงสิทธิของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยบ้างเลย (เช่น กรมวิชาการ สปช. ป.5) ดูเหมือนแบบเรียนทั้งหมดไม่ได้กล่าวถึงสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานซึ่งบ้านเมืองจะละเมิดไม่ได้ ยกเว้นสิทธิเสรีภาพเพียงเรื่องเดียวคือสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่ก็ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในความหมายของสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน ดูเหมือนเป็นการ "อนุญาต" ของรัฐให้ทำเช่นนั้นได้มากกว่า ส่วนสิทธิเสรีภาพในการพูด เขียน โฆษณาโดยสงบ สิทธิเสรีภาพในการรวมกลุ่ม สิทธิเสรีภาพในร่างกาย ฯลฯ ไม่มีกล่าวถึงไว้เลย แม้แต่สิทธิเหนือทรัพย์สิน...ก็ยังไม่กล่าวถึงไว้เลย...สิทธิมนุษยชน...ย่อมไม่ปรากฏในแบบเรียนเป็นธรรมดา...*

ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมในการสร้างให้ความหมายของสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอยู่ *"ภายใต้บทบัญญัติของกฎหมาย"* นั้น จึงเป็นการเปิดช่องให้รัฐ / กลไกรัฐสามารถละเมิดหรือลิด

รอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ ด้วยการออกกฎหมายเพื่อจำกัดสิทธิเสรีภาพภายใต้ข้ออ้างในเรื่องความมั่นคง ความเป็นระเบียบ และศีลธรรมอันดีของประชาชน ซึ่งรัฐ / กลไกรัฐก็เป็นผู้กำหนดนิยามเช่นเดียวกัน

ส่วนความเสมอภาคนั้น หากวิเคราะห์จากข้อความที่ปรากฏอยู่ในหลักหกประการที่ว่า "... *จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)...*" (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 211) ข้อความในวงเล็บที่เพิ่มเข้ามาย่อมสะท้อนถึงสถานการณ์ที่ดำรงอยู่ในขณะนั้นเป็นอย่างดีว่า *"พวกเจ้า"*เป็นกลุ่มคนที่มีสิทธิมากกว่าราษฎร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งทุกคนไม่เท่ากัน สถานการณ์เช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่คณะราษฎรมุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลง แต่อะไรคือสิทธิที่ *"พวกเจ้า"*มีมากกว่าราษฎร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง อะไรคือความหมายของความเสมอภาคที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อขจัดสิทธิที่เหนือกว่าของ *"พวกเจ้า"* หากวิเคราะห์รัฐธรรมนูญในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมในการสร้างความหมายว่าด้วยความเสมอภาคแล้วจะเห็นได้ว่า ความเสมอภาคในรัฐธรรมนูญถูกสร้างขึ้นบนฐานของการเป็นคนชาติเดียวกันหรือเป็นคนไทยเหมือนกัน โดยนิยามในความหมายเดียวกับการมีสัญชาติไทยตามกฎหมาย ดังปรากฏในมาตรา 11 ในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวว่า

> *ราษฎรไม่ว่าเพศใด เมื่อมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ย่อมมีสิทธิออกเสียงลงมติเลือกผู้แทนหมู่บ้านได้คือ*
>
> 1. *มีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์*
> 2. *ไม่เป็นผู้ไร้หรือเสมือนไร้ความสามารถ*
> 3. *ไม่ถูกศาลพิพากษาให้เสียสิทธิในการออกเสียง*
> 4. *ต้องเป็นบุคคลที่มีสัญชาติเป็นไทยตามกฎหมาย...* (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และขัตติยา กรรณสูต. 2518 : 215)

เมื่อทุกคนในชาติถูกทำให้เท่ากันจากการมีสถานะเป็นคนไทยเหมือนกันแล้ว การอ้างสิทธิที่จะปกครองคนอื่นที่เท่ากันผ่านข้ออ้างของการเป็นผู้มีบุญญาบารมีจึงกลายเป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม การกำหนดนิยามความหมายของความเสมอภาคในลักษณะดังกล่าวจึงสอดรับกับการหันมาใช้หลักเกณฑ์เรื่องจำนวนในการเลือกผู้ปกครองหรือผู้ใช้อำนาจแทนตน ด้วยการใช้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งอย่างเท่าเทียมกัน และการลดทอนความเท่ากันหรือความเสมอภาคทางการเมืองให้มีความหมายเดียวกับคุณสมบัติที่เหมือนกันของบุคคลดังที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับต่อ ๆ มา ยังช่วยปิดบังอำพรางหรือเก็บกดความแตกต่างในมิติอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ โดยนัยนี้ แม้ในที่สุดจะมีเพียงคนบางกลุ่มเท่านั้นที่ได้รับ

เลือกเป็นตัวแทนเพื่อใช้อำนาจอธิปไตย แต่ด้วยความเสมอภาคทางการเมืองที่ถูกกำหนดนิยามขึ้น ก็ทำให้การผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้าสู่อำนาจของคนบางกลุ่มกลายเป็นความชอบธรรมไปโดยปริยาย

นอกจากความเสมอภาคหรือความเท่ากันจะถูกกำหนดนิยามบนฐานของความเหมือนกันในฐานะที่เป็นคนในชาติเดียวกันแล้ว ความเสมอภาคยังถูกนิยามบนฐานของ *"ความเสมอกันในทางกฎหมาย"* อีกด้วย การนิยามความเสมอภาคโดยยึดกฎหมายเป็นฐาน มีนัยที่แสดงให้เห็นว่ากฎหมายถูกนิยามในความหมายเดียวกับความเป็นธรรม อย่างไรก็ตามคำนิยามความหมายของกฎหมายอาจพลิกผันไปจากสิ่งเดียวกับความเป็นธรรม หากยึดทัศนะของนักกฎหมายบางคนที่มองว่ากฎหมายในสังคมไทยอยู่ภายใต้กรอบของรัฐประชาชาติซึ่งทำให้กฎหมายถูกนิยามด้วยมุมมองที่ว่าต้องเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรและภายใต้ทฤษฎีของสำนักบ้านเมืองที่ว่ากฎหมายคือคำสั่งของรัฐาธิปัตย์ (กองบรรณาธิการจดหมายข่าวการเมืองใหม่. 2544 ข : 19) เพราะด้วยมุมมองเช่นนี้ คำสั่งของผู้เข้าสู่อำนาจไม่ว่าจะโดยการยึดอำนาจหรือไม่ก็ตาม ก็ถูกนิยามในฐานะที่เป็นกฎหมาย คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1662/2505 สะท้อนมุมมองดังกล่าวอย่างชัดเจน *"...เมื่อใน พ.ศ. 2501 คณะปฏิวัติได้ทำการยึดอำนาจปกครองประเทศไทยได้เป็นผลสำเร็จ หัวหน้าคณะปฏิวัติย่อมเป็นผู้ใช้อำนาจปกครองบ้านเมือง ข้อความที่หัวหน้าคณะปฏิวัติสั่งบังคับประชาชนก็ต้องถือว่าเป็นกฎหมาย แม้พระมหากษัตริย์จะมิได้ทรงตราออกมาด้วยคำแนะนำหรือยินยอมของผู้แทนราษฎรหรือสภานิติบัญญัติของประเทศก็ตาม..."* (จรัญ โฆษณานันท์. 2528 : 1) เมื่อกฎหมายไม่ใช่สิ่งเดียวกับความยุติธรรม แต่ในทางตรงกันข้าม กฎหมายกับสร้างสิ่งที่เรียกกันว่าความยุติธรรมขึ้นมา เมื่อกฎหมายกับความเป็นธรรมเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันได้ *"ความเสมอภาคกันในกฎหมาย"* ก็เป็นเพียงภาพลวงตาของความเสมอภาคหรือความเท่ากันที่ถูกสร้างขึ้นเท่านั้นเอง

ปฏิวัติตุลาคม 2516 - ปัจจุบัน

ถ้าปฏิวัติสยาม 2475 เป็นการปฏิวัติของข้าราชการ เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองที่ชอบธรรมระหว่างชนชั้นนำรุ่นใหม่ในระบบราชการที่มีพื้นเพมาจากสามัญชนกับชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งปิดฉากลงเมื่อสถาบันทหารในฐานะที่เป็นชนชั้นนำรุ่นใหม่จากระบบราชการ สามารถครองความเป็นเจ้าในการสถาปนาระบอบอำนาจนิยมมายาวนานกว่าสองทศวรรษ การต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองที่ชอบธรรมในช่วงระยะต่อไปนี้ เป็นการต่อสู้เพื่อล้มล้างระบอบอำนาจนิยมที่บงการโดยชนชั้นนำในระบบราชการ เพื่อสถาปนาระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่เปิดพื้นที่ให้ชนชั้นนำที่อยู่นอกระบบราชการเข้ามาอยู่ในศูนย์อำนาจได้อย่างชอบธรรม

สงครามทางวาทกรรมระหว่างชนชั้นนำในระบบราชการกับชนชั้นนำนอกระบบราชการ

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นปฏิบัติการทางอำนาจที่ทำให้ระบอบอำนาจสิทธิ์ขาดและอภิสิทธิ์ของราชการหรือกล่าวอย่างเฉพาะเจาะจงก็คือระบอบปฏิวัติของสฤษดิ์-ถนอม-ประภาสที่สถาปนาขึ้นภายหลังการปฏิวัติสยาม 2475 ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 สิ้นสุดลง ปฏิบัติการทางอำนาจครั้งนี้กระทำผ่านการเรียกร้องรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยภายใต้หลักการของพวกเสรีนิยม (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 349) โดยมุ่งหวังที่จะจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ซึ่งเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้แก่คนทุกกลุ่มที่มีผลประโยชน์แตกต่างหลากหลายกัน ได้เข้ามาต่อรองผลประโยชน์ในกระบวนการทางรัฐสภาโดยผ่านระบบการเลือกตั้ง หรือที่เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2538 : 127) ใช้ถ้อยคำว่า *"...ให้สังคมเป็นผู้สงคนนอกราชการขึ้นไปกุมอำนาจบังคับบัญชากลไกของรัฐ..."* ดังนั้นแม้ว่าศัตรูของชาติในจินตภาพของนิสิตนักศึกษาซึ่งเป็นแกนนำในขบวนการเคลื่อนไหว จะเป็นระบบทุนนิยมโลกที่มีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ร้ายรายสำคัญก็ตาม (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538 : 179) แต่กระนั้นในกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของระบอบการเมืองที่ชอบธรรม วาทกรรมประชาธิปไตยของพวกเสรีนิยมกลับถูกเชื้อเชิญเข้ามาในฐานะเครื่องมือของการต่อสู้ทางการเมือง ดังการเขียนประวัติศาสตร์ของชาญวิทย์ (2543 : 13) ที่ว่า *"...ผลสุดท้าย เยาวชน-คนหนุ่มสาว-รุ่นใหม่ ก็ได้ข้อสรุปว่า ปราศจากเสียซึ่งสิทธิเสรีภาพและการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของประเทศไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมก็เป็นไปได้ยาก..."*

แม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2517 ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของปฏิบัติการทางอำนาจในครั้งนั้น จะเป็นรัฐธรรมนูญที่แสดงให้เห็นถึงหลักการของประชาธิปไตยเสรีนิยมอย่างครบถ้วน รวมทั้งยังสามารถจำกัดอำนาจของชนชั้นนำในระบบราชการหรือที่เกษียร เตชะพีระ (2537 : 91) ระบุว่าหมายถึงผู้นำกลไกรัฐราชการฝ่ายความมั่นคง-ปกครองได้ก็ตาม แต่กระนั้นในสายตาของเสน่ห์ จามริก (2540 : 351-352) พลังของฝ่ายราชการก็ยังคงดำรงอยู่ ทั้งนี้เพราะยังสามารถสกัดกั้นไม่ให้กลุ่มคนในวัยนิสิตนักศึกษามีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองตามกระแสของการเรียกร้อง ด้วยการผลักดันให้มีการเพิ่มอายุผู้มีสิทธิเลือกตั้งจาก 18 ปี เป็น 20 ปี รวมทั้งเพิ่มอายุผู้สมัครรับเลือกตั้งจาก 23 ปี เป็น 25 ปี ความพยายามที่จะปิดกั้นสิทธิทางการเมืองดังกล่าวมีนัยที่แสดงให้เห็นว่าคนเหล่านี้มีความหวาดกลัวในพลังการเปลี่ยนแปลงของนิสิตนักศึกษา ซึ่งถูกมองในฐานะที่เป็นต้นเหตุของการสูญเสียอำนาจของระบบราชการ และเป็นเป้าของการแทรกซึมของฝ่ายคอมมิวนิสต์อีกด้วย

นอกจากผู้นำกลไกรัฐราชการฝ่ายความมั่นคง-ปกครองจะพยายามกันนิสิตนักศึกษาออกไปจากกระบวนการทางการเมืองในระบบแล้ว ยังพยายามที่จะสกัดกั้นแนวทางปฏิรูปเพื่อกระจายอำนาจการปกครองออกไปสู่ท้องถิ่นตามบทเฉพาะกาลแห่งรัฐธรรมนูญที่กำหนดให้มีการเลือกตั้งเพื่อปกครองท้องถิ่นภายใน 2 ปีอีกด้วย เนื่องจากเกรงว่าการปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจของระบอบราชการ (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 357-358) ความพยายามที่จะสกัดกั้นแนวทางปฏิรูปดังกล่าวประสบความสำเร็จเมื่อผู้นำกลไกรัฐราชการฝ่ายความมั่นคง-ปกครองสามารถพลิกกลับมาช่วงชิงความเป็นเจ้าในการนิยามความหมายของระบอบการเมืองที่ชอบธรรมในสนามทางวาทกรรมได้อีกครั้งด้วยการอธิบายว่ารัฐบาลเสรีนิยมที่มีขึ้นใหม่เป็นสาเหตุของโรคร้ายและความคิดที่บ่อนทำลายอย่างฉับพลัน (แอนเดอร์สัน. 2541 : 131) และด้วยอาวุธอันทรงพลังในนามของวาทกรรมว่าด้วยคอมมิวนิสต์ (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2544 : 128-133) ผู้นำกลไกรัฐราชการฝ่ายความมั่นคง-ปกครองจึงสามารถทำให้นิสิตนักศึกษากลายเป็นภัยที่คุกคาม *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* อันเป็นอุดมการณ์เฉพาะที่ก่อตัวขึ้นเพื่อจัดกระทำให้สังคมกลับเข้าสู่ภาวะปรกติ หลังจากที่ *"...หลงระเริงอยู่กับสิทธิเสรีภาพที่ปราศจากขอบเขต..."* (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 361) การเบียดขับนิสิตนักศึกษาออกจากพื้นที่ทางการเมืองผ่านการจัดตั้งและปลุกระดมมวลชนจึงกระทำได้อย่างง่ายดาย (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2544 : 133-144) โดยเฉพาะในบริบทที่ช่องว่างระหว่างนิสิตนักศึกษากับคนชั้นกลางขยายวงเพิ่มมากขึ้น อันเนื่องมาจากความพยายามของนิสิตนักศึกษาเองที่มุ่งสร้างแรงกดดันต่อรัฐบาลให้เร่งแก้ปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคม รวมทั้งกระแสแห่งการขยายตัวของแนวคิดสังคมนิยมที่นิสิตนักศึกษานำมาเสนอเพื่อเป็นทางออกใหม่ให้แก่สังคม (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2544 : 116-120) แต่อย่างไรก็ตาม ผู้นำกลไกรัฐราชการฝ่ายความมั่นคง-ปกครองก็สามารถตรึงความหมายของ *"การปฏิรูปการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข"* ไว้ได้ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้นเอง เพราะคณะทหารชุดเดียวกับคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินซึ่งกระทำรัฐประหารเมื่อ 6 ตุลาคม 2519 ด้วยข้ออ้างเพื่อนำสังคมไทยกลับเข้าสู่ภาวะปรกติในครั้งนั้นได้เข้าทำการปฏิวัติยึดอำนาจอีกครั้ง พร้อม ๆ กับบงการให้มีการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาใหม่ แต่กระนั้นคณะทหารชุดนี้ก็ไม่สามารถที่จะสานต่อแนวทางในการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจตามแนวทางระบอบปฏิวัติของสฤษดิ์-ถนอม-ประภาสได้อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะถูกปะทะจากพลังของชนชั้นนำในระบบธุรกิจเอกชนและนักวิชาชีพอิสระซึ่งเป็นคนชั้นกลางรุ่นใหม่ที่เติบโตขึ้นอย่างกระทันหันจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมรวมทั้งการขยายการศึกษาขนานใหญ่ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา (แอนเดอร์สัน. 2541 : 109) ผลลัพธ์ของการปะทะระหว่างพลังอำนาจของทั้งสองฝ่ายคือ *"รัฐธรรมนูญฉบับประชาธิปไตยครึ่งใบ"* (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521) ที่เปิดช่องให้ชนชั้นนำนอกระบบราชการเหล่านี้สามารถเข้าสู่ศูนย์กลางของอำนาจได้โดยผ่านระบบเลือกตั้ง (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 365-376)

อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะหวนกลับไปสู่วัฏจักรของกำลังอำนาจก็ปรากฏขึ้นอีกครั้งด้วยการรัฐประหารของสถาบันทหารในนามสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 แต่ความพยายามหวนกลับคืนสู่ระบอบอำนาจนิยมครั้งนี้กลับกลายเป็นกระบวนการทำลายตนเองของสถาบันแห่งอำนาจดังกล่าวจนย่อยยับ ทั้งนี้เพราะคนชั้นกลางซึ่งต้องการให้รัฐเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นเพื่อจะได้ผันตนเองเข้าร่วมในกระบวนการทางการเมืองมิอาจนิ่งเฉยคอยส่งเสียงเชียร์อยู่เพียงภายนอกได้อีกต่อไป คนชั้นกลางรุ่นใหม่เหล่านี้จึงเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านความพยายามที่จะสถาปนารัฐอำนาจนิยม (เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2536 ค : 184-187,ผาสุก พงษ์ไพจิตร. 2536 : 106-107,วรวิทย์ เจริญเลิศ. 2536 : 117-142) การปรากฏตัวขึ้นของคนชั้นกลางในกระบวนการเคลื่อนไหว ทำให้เหตุการณ์พฤษภา'35 ถูกเรียกขานว่าเป็นการปฏิวัติของกระฎุมพีไทย (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538 : 187) และแน่นอนว่าในกระบวนการต่อสู้มีเพียงประชาธิปไตยภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมเท่านั้นที่ถูกชูขึ้นในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการต่อสู้ ดังที่ผาสุก (2536 : 107-108) กล่าวว่า

> *กลุ่มผู้นำของชนชั้นกลางที่เป็นนักธุรกิจ...ได้ข้อสรุปต่อไปว่า การปกครองในระบบรัฐสภาประชาธิปไตยน่าจะเป็นระบบการเมืองเปิดที่พึงปรารถนา เพราะจะเปิดโอกาสให้พวกเขาได้เข้าถึงโครงสร้างของอำนาจ สามารถมีบทบาทในการปรับเปลี่ยนกฎหมาย และนโยบายเศรษฐกิจสังคมของประเทศได้ดีกว่าการอิงเพียงระบบอุปถัมภ์ หรือระบบพรรคพวกภายใต้การเมืองที่นำโดยอภิสิทธิ์ชนและทหาร...วิธีการที่ได้ผลที่สุดในระบบรัฐสภาประชาธิปไตยคือการก่อตั้งพรรคการเมือง ส่งตัวแทนลงสมัครเลือกตั้งเป็น ส.ส. เพื่อช่วงชิงเสียงข้างมากในสภา ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะจัดตั้งรัฐบาล ทำการบริหารประเทศตามแนวทางที่ตนประสงค์...*

ผลลัพธ์ของเหตุการณ์พฤษภา'35 ทำให้สถาบันทหารต้องม้วนเสื่อกลับไป และรัฐบาลพลเรือนที่นายกรัฐมนตรีเป็น *"คนนอก"* กลับเข้ามาบริหารประเทศอีกครั้งหนึ่งท่ามกลางความยินดีปรีดีของผู้คนในสังคม แม้ว่าป้ายประท้วงที่ถูกชูขึ้นเพื่อคัดค้านการก้าวขึ้นสู่อำนาจของพลเอก สุจินดา คราประยูร จะเลือกใช้ถ้อยคำที่ระบุเจตนารมณ์ของพวกเขาว่า *"นายกฯต้องมาจากการเลือกตั้ง"* ก็ตาม หลังจากมีการเลือกตั้งทั่วไป กระแสของการเรียกร้องให้ปฏิรูปการเมืองผ่านการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ก็ดังกระหึ่มขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นยังมีกระแสของการเรียกร้องให้สภาผู้แทนราษฎรเท่านั้นที่มีสิทธิในการแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยกันวุฒิสภาออกไป (นฤมล ทับจุมพล. 2544 : 12) เมื่อมิอาจกระทำการอย่างอื่นได้ ในที่สุดรัฐสภาก็เห็นชอบให้มีองค์กรในการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ในรูปแบบของสภาร่างรัฐธรรมนูญ กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญจึงกลายเป็นสนามของการต่อสู้ทางวาทกรรมเพื่อช่วงชิงความเป็นเจ้าในการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อกำหนดอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตย ในกระบวนการต่อสู้ในสนามทางวาทกรรมนี้ มีกลุ่มคนที่แตกต่างหลากหลายจำนวน

มากที่ปรากฏตัวขึ้น ทั้งเพื่อขัดขวางและสนับสนุนการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐใหม่เพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้คนธรรมดาสามัญ กลุ่มคนเหล่านี้นอกจากจะเป็นกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจที่ปรากฏตัวอยู่แล้ว ดังเช่นผู้นำกลไกรัฐราชการฝ่ายความมั่นคง-ปกครอง ศาล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พรรคการเมือง สมาชิกวุฒิสภา และยังมีกลุ่มคนที่เพิ่งปรากฏตัวขึ้นอีกจำนวนมาก ดังเช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชาวบ้าน กลุ่มนักธุรกิจ นักวิชาการ กลุ่มนักวิชาชีพ ในที่สุดสงครามทางวาทกรรมได้ยุติลงด้วยการปรากฏตัวขึ้นของรัฐธรรมนูญที่เรียกกันว่า รัฐธรรมนูญ *"ฉบับประชาชน"* (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540)

การทำให้การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมในสังคมไทยไม่มีความเป็นประชาธิปไตยอยู่จริง

การปรากฏตัวขึ้นของนักศึกษาและคนชั้นกลางรุ่นใหม่ที่พึ่งพาเศรษฐกิจโลกในสนามทางวาทกรรมในช่วงยุคนี้ ทำให้อัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ถูกสถาปนาขึ้นในสังคมไทยอยู่ภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยม ดังจะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2517 และรัฐธรรมนูญ*"ฉบับประชาชน"*ที่ได้รับการกล่าวขานกันว่า เป็นรัฐธรรมนูญที่สะท้อนถึงหลักการประชาธิปไตยเสรีนิยมอย่างเต็มเปี่ยม เนื่องจากอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ครองพื้นที่อยู่ในสนามทางวาทกรรมนั้นเป็นการปะทะประสานกันของวาทกรรมต่าง ๆ การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทยในช่วงนี้จึงเป็นการวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการทางวาทกรรมในการสร้างความหมายว่าด้วยเสรีภาพ ความเสมอภาค วาทกรรมว่าด้วยการปกครองโดยกฎหมาย และการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านการเลือกตัวแทน

ความหมายของเสรีภาพในวาทกรรมประชาธิปไตยในช่วงนี้ มีการปรับเปลี่ยนตามพลังอำนาจที่กำกับอยู่ ณ ช่วงขณะหนึ่ง ๆ หากวิเคราะห์ความหมายของเสรีภาพที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญซึ่งถูกสถาปนาขึ้นใหม่ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้น แม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวจะได้รับสมญานามว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาธิปไตย แต่สิทธิและเสรีภาพก็ยังคงถูกกำหนดนิยามโดยรัฐธรรมนูญ ภายใต้บทบัญญัติในมาตรา 28 ที่ว่า *"...บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน..."* (นรนิติ เศรษฐบุตร. 2543 : 33) ซึ่งแสดงนัยสำคัญว่า ความหมายของเสรีภาพมิได้อยู่ภายใต้หลักความคิดที่ว่า *"มนุษย์เกิดมาเป็นเสรี"* แต่อย่างไรก็ตาม ความหมายของสิทธิและเสรีภาพที่ถูกสถาปนาขึ้นในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็แตกต่างจากความหมายที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับก่อน ๆ เพราะรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพไว้อย่างครบถ้วนภายใต้หมวดว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย (มาตรา 27-53) และ

เมื่อประกอบกับบทบัญญัติในหมวดว่าด้วยนโยบายแห่งรัฐแล้ว เสน่ห์ (2540 : 350) จึงลงความเห็นว่า รัฐธรรมนูญฉบับนี้ *"...เป็นการให้หลักประกันและการกระทำส่งเสริมของรัฐต่อสิทธิมนุษยชนทั้งในด้านการเมืองและกระบวนการยุติธรรม และในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม..."* ส่วนสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการเคลื่อนไหวเรียกร้องนั้น รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2517 ก็ตอบสนองต่อข้อเรียกร้องดังกล่าวด้วยการให้สิทธิและเสรีภาพอย่างกว้างขวาง เสน่ห์ (2540 : 352-354) ชี้ว่า ผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ปี พ.ศ.2518 และ 2519 สะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาการปิดกั้นสิทธิทางการเมืองได้คลี่คลายลงเนื่องจากโครงสร้างของสมาชิกสภาผู้แทนฯเปลี่ยนแปลงไป *"...สะท้อนถึงกระแสพลังเศรษฐกิจการเมือง 3 กระแสใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ เสรี-อนุรักษ์นิยม...เสรีนิยม...และสังคมนิยม...ในกระแสของเสรี-อนุรักษ์แม้จะคละกันไปบ้างระหว่างประเภทต่อต้านกับพวกหนุนทหาร หากแต่โดยพื้นฐานมีความร่วมกันอยู่ที่ต่างก็จัดอยู่ในประเภทนักธุรกิจการเงิน...สภาผู้แทนจึงค่อนข้างจะเป็นเวทีสำหรับกลุ่มชนชั้นกลาง..."*

ส่วนความหมายของสิทธิและเสรีภาพที่ถูกเขียนขึ้นในแบบเรียนในช่วงก่อนหน้าเหตุการณ์พฤษภา'35 ก็มิได้มีความหมายที่แตกต่างออกไป ทั้งนี้เพราะยังคงกล่าวถึงหน้าที่มากกว่าสิทธิและเสรีภาพ และกล่าวถึงสิทธิและเสรีภาพของพลเมืองในลักษณะผิวเผิน รวมทั้งยังไม่ได้กล่าวถึงการได้มาหรือการดำรงรักษาสิทธิและเสรีภาพเหล่านี้อีกด้วย (ลักขณา ปันวิชัย. 2542 : 152) แต่ความน่าสนใจเกี่ยวกับความหมายของสิทธิและเสรีภาพในช่วงนี้อยู่ที่การสร้างความหมายว่าด้วย *"เสรีภาพพอสมควร"* ผ่านพระบรมราโชวาทของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันในหนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต สุขศึกษาและสังคมศึกษา ชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ 5 ว่า *"...ความพอสมควรเป็นหัวใจของประชาธิปไตย เพราะว่าทุกคนมีเสรีภาพ แต่เสรีภาพนั้นเป็นเสรีภาพพอสมควร..."* โดยเสรีภาพพอสมควรนั้นถูกนิยามว่าหมายถึง *"...เสรีภาพของแต่ละคน จำกัดอยู่ด้วยเสรีภาพของผู้อื่น การแสวงหาประโยชน์ใด ๆ ถ้าละเมิดและก้าวก่ายกัน จะกลายเป็นการเบียดเบียน ซึ่งมีอันตรายมากทันที..."* อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าพิจารณาเกี่ยวกับเสรีภาพพอสมควรก็คือ ข้อความที่อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมที่อยู่ใต้พระบรมราโชวาทที่ว่า *"...กฎหมายรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศได้กำหนดสิทธิเสรีภาพ หน้าที่ของประชาชนในประเทศไว้เพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตาม ใครจะละเมิดไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขของประชาชนในประเทศ..."* (กรมวิชาการ. 2544 : 134) ด้วยนัยนี้ *"ความพอสมควร"* ของเสรีภาพจึงถูกกำหนดโดยรัฐธรรมนูญ เมื่อรัฐธรรมนูญกลายเป็นกรอบที่กำหนดขอบเขตของเสรีภาพ ความหมายของเสรีภาพพอสมควรจึงพลิกผันไปตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สะท้อนอยู่ในรัฐธรรมนูญ ดังจะเห็นได้จากการนิยามบรรยากาศทางการเมืองในช่วงหลังปฏิวัติตุลาคม 2516 ว่าเป็น *"ภาวะหลงระเริงอยู่กับสิทธิเสรีภาพ"* ดังข้อความตอนหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในคำแถลงการณ์ฉบับแรกของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่ทำรัฐประหารเมื่อ 6 ตุลาคม 2519 ที่ว่า *"...รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517 บัญญัติตัดทอนอำนาจวุฒิสภาไว้จนเกือบจะไม่มีอำนาจใดเลยก็ว่าได้ ที่*

เป็นเช่นนี้ เพราะสภานิติบัญญัติแห่งชาติถูกกดดัน โดยบรรยากาศทางการเมือง ซึ่งกำลังหลงระเริงอยู่กับสิทธิเสรีภาพที่ปราศจากขอบเขตนั่นเอง..." (ตัวเข้มเน้นโดยผู้วิจัย, เสน่ห์ จามริก. 2540 : 361)

สิทธิและเสรีภาพที่ถูกเขียนขึ้นในรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนมีความหมายที่แตกต่างจากที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ ที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะสิทธิและเสรีภาพถูกบัญญัติขึ้นภายใต้หลักความคิดที่ว่า *"มนุษย์เกิดมาเป็นเสรี"* เสรีภาพจึงถูกนิยามใหม่ในฐานะที่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ด้วยฐานคิดดังกล่าวรัฐจึงมิอาจละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล หากแต่จักต้องคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานนี้ ดังนั้นรัฐธรรมนูญจึงบัญญัติขึ้นเพื่อรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพดังกล่าว นอกจากเสรีภาพจะถูกเขียนขึ้นใหม่ภายใต้หลักการดังกล่าวแล้ว รัฐธรรมนูญในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมยังให้คำอธิบายเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพของบุคคลทั้งในฐานะพลเมือง ในทางการเมืองและในทางสังคมไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย (มาตรา 26-65) แต่สิทธิและเสรีภาพในทางการเมืองถูกนิยามในความหมายที่เปลี่ยนแปลงออกไป ทั้งนี้เพราะการออกเสียงเลือกตั้งไม่ได้ถูกนิยามในฐานะที่เป็นสิทธิในทางการเมืองอีกต่อไป หากแต่ถูกนิยามใหม่ในฐานะที่เป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำ การพลิกโฉมการนิยามความหมายของสิทธิและเสรีภาพของบุคคลปรากฏอยู่ในคำอธิบายเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพในทางสังคม ทั้งนี้เพราะการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน การรับบริการทางสาธารณสุข การได้รับการเลี้ยงดูจากรัฐในกรณีของเด็กและเยาวชน การได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในกรณีของบุคคลที่มีอายุเกินหกสิบปีและมีรายได้ไม่เพียงพอ หรือในกรณีของผู้พิการและทุพพลภาพ ไม่ถูกนิยามในฐานะที่เป็นการได้รับบริการและการสงเคราะห์จากรัฐอีกต่อไป หากแต่ถูกนิยามใหม่ในฐานะที่เป็นสิทธิในทางสังคมของบุคคล

นอกจากสิทธิและเสรีภาพของบุคคลจะมีพื้นที่อยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนแล้ว ขบวนการสิทธิชุมชนยังสามารถช่วงชิงพื้นที่ในรัฐธรรมนูญได้เป็นครั้งแรกอีกด้วย รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนจึงบัญญัติรับรองสิทธิชุมชน แต่กระนั้นสิทธิชุมชนก็ยังคงเป็นเรื่องของ *"...ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ..."* ด้วยนัยดังกล่าว ชะตากรรมของสิทธิชุมชนย่อมเป็นสิ่งที่คาดเดาไม่ได้ว่าจะถูกแปรออกมาเป็นระเบียบของสังคมในรูปลักษณะอย่างไรภายใต้ระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทยที่ไม่เคยมีพื้นที่ให้กับความเป็นชุมชน บางทีประสบการณ์ของนักมานุษยวิทยาคนสำคัญของไทยในการผลักดันกฎหมายป่าชุมชนจะเผยให้เห็นถึงความรู้และความจริงซึ่งเป็นอำนาจที่ปะทะ ขัดขืนและต่อต้านไม่ให้สิทธิชุมชนสามารถช่วงชิงพื้นที่เพื่อมีตำแหน่งแห่งที่ในระบบกฎหมายของไทยได้

ผมเองได้ผลักดันกฎหมายป่าชุมชนมาเป็นเวลานาน และก็พยายามที่จะไปทำเรื่องการร่างกฎหมายป่าชุมชนนะครับ ผมพบว่า นักกฎหมายก็ดี ข้าราชการก็ดี เขาถามผมอย่างเดียวว่า บอกมาซิว่า ไอ้สิทธิชุมชนของคุณเนี่ยหน่วยมันเป็นอย่างไร เขาถามผมอย่างนี้ จะเอา สภา จะเอา อบต. หรือจะเอากี่คนมารวมกัน แล้วชุมชนเนี่ยหน่วยมันเป็นอย่างไร เขาถามผมอยู่แค่นี้นะครับ ผมก็ตายละหว่า เพราะสิทธิชุมชนมันไม่ได้เกี่ยวกับหน่วย แต่มาถามว่าหน่วยมันเป็นอย่างไร เพื่อจะบันทึกไปในกฎหมาย เขียนแปรไปเป็นกฎหมาย...ถ้าเผื่อนักนิติศาสตร์ยังติดอยู่กับหน่วยจะไปไม่รอด เพราะว่าชุมชนผมบอกแล้วว่าเป็นเรื่องของกระบวนการทั้งหมด เสร็จแล้วจึงพยายามมาหาเครื่องมือหรือกลไกที่จะทำให้กระบวนการนั้นเกิดขึ้นได้ อันนี้ต้องเป็นวิธีคิดก่อน... (กองบรรณาธิการจดหมายข่าวการเมืองใหม่. 2544 ข : 16)

ด้วยนัยดังกล่าว แม้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนจะใช้สิทธิและเสรีภาพเป็นอัตลักษณ์ในการนิยามตนเอง แต่สงครามทางวาทกรรมในการช่วงชิงพื้นที่เพื่อแสดงถึงอำนาจหรือสิทธิของความเป็นชุมชนในระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทยก็เพียงแค่เริ่มต้นเท่านั้นเอง

กล่าวสำหรับความหมายว่าด้วยเสมอภาคนั้น เมื่อคำนี้ปรากฏตัวขึ้นพร้อมกับระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก ความหมายของความเสมอภาคที่ถูกสร้างขึ้นผ่านคำพูดและภาษาแทบจะไม่มีการปรับเปลี่ยนเลย เพราะความเสมอภาคในช่วงระยะนี้ยังคงถูกนิยามอยู่ใน 2 มิติซึ่งเกี่ยวพันกันดังเช่นในช่วงที่ผ่านมา กล่าวคือ ในมิติแรก ความเสมอภาคมีความหมายเดียวกับความเป็นคนในชาติไทยเหมือนกันหรือเท่ากันโดยยึดความหมายของสัญชาติตามกฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ ซึ่งหมายความว่าทุกคนในชาติย่อมมีสิทธิ มีเสียงและมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศเท่ากัน และในมิติที่สอง ความเสมอภาคถูกนิยามในความหมายของความเสมอกันในกฎหมายและการได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน แม้ว่าสาระสำคัญโดยรวมของคำนิยามจะไม่ถูกปรับเปลี่ยนแต่ความน่าสนใจอยู่ที่การเขียนความเสมอภาคให้ครอบคลุมถึงการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะมีความคิดเห็นทางการเมืองที่แตกต่างอันไม่ขัดต่อบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่กระทำมิได้ (มาตรา 30) อย่างไรก็ตาม ความเสมอภาคที่ถูกเขียนขึ้นใหม่นี้กลับมีความหมายกำกวมและน่ากังวลเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะเท่ากับรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนไม่ได้รับรองเสรีภาพในการนับถือลัทธิใด ๆ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 บัญญัติไว้ในมาตรา 13 และรัฐธรรมนูญที่เขียนขึ้นตั้งแต่ฉบับ 2492 ได้ตัดออกไป (นรนิติ เศรษฐบุตร. 2543 : 34) เนื่องจากความคิดเห็นทางการเมืองที่แตกต่างที่ไม่ขัดต่อบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญซึ่งบัญญัติอย่างชัดแจ้งอยู่แล้วว่าประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขย่อมไม่มี

การยึดกฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ของการนิยามความหมายว่าด้วยความเสมอภาคสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่ออันแข็งแกร่งในหลักนิติธรรม อย่างไรก็ตามหากกฎหมายคือคำสั่งของผู้มีอำนาจ และนักกฎหมายคือผู้รับใช้คำสั่งของผู้มีอำนาจ (กองบรรณาธิการจดหมายข่าวการเมืองใหม่. 2544 ข : 19) ความเสมอภาคภายใต้หลักนิติธรรมตามคำนิยามดังกล่าวอาจพลิกผันจากหน้ามือเป็นหลังมือได้อย่างง่ายดาย ด้วยนัยดังกล่าวการวิเคราะห์ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมในการสถาปนาหลักนิติธรรมในสังคมไทยเพื่อสร้างอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น นักรัฐศาสตร์คนสำคัญคนหนึ่งของไทยชี้ว่า หลังการปฏิวัติสยาม 2475 จนถึงช่วงทศวรรษ 2520 หลักนิติธรรมและกระบวนการยุติธรรมก็ยังไม่ได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างเป็นอิสระ (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 377-378) เนื่องจาก *"...แบบแผนของกฎหมายว่าด้วยการปฏิวัติรัฐประหารสามารถวิวัฒนาการมาได้อย่างเป็นระบบ และมีสภาพบังคับค่อนข้างถาวรในระบบกฎหมายไทยปัจจุบัน ก็เนื่องจากอาศัยการยืนยันความชอบธรรมตามกฎหมายจากสถาบันอำนาจตุลาการของไทยอีกด้วย..."* (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 256 ; อ้างอิงจาก พนัส ทัศนียานนท์.2526 : 7 *สิทธิมนุษยชน : วิวัฒนาการในกฎหมายไทย.*) เสน่ห์จึงให้สมญาหลักนิติธรรมในสังคมไทยว่าเป็น *"หลักนิติธรรมแบบจำยอมตามคตินิยมทางนิติศาสตร์"* (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 377) เพราะฝ่ายนิติศาสตร์ยึดถือทัศนะว่า ประกาศของคณะปฏิวัติยังคงสภาพเป็นกฎหมายและมีผลบังคับอยู่ต่อไป หากยังไม่มีกฎหมายภายใต้กระบวนการทางรัฐธรรมนูญมายกเลิกหรือแก้ไข ในมุมมองของเสน่ห์ ทัศนะดังกล่าวเป็นการวินิจฉัย *"ตามความสะดวกปล่อยให้เป็นไปตามเกณฑ์ของการใช้กำลังอำนาจเป็นใหญ่"* เนื่องจากเขาเห็นว่าในการวินิจฉัยสถานภาพทางกฎหมายของคำสั่งหรือประกาศของคณะปฏิวัติ จะต้องแยกวินิจฉัยระหว่างสถานภาพทางกฎหมายในกระบวนการนิติบัญญัติและตุลาการปรกติ กับสถานภาพอันเทียบเท่ากฎหมายตามข้อเท็จจริงของสถานการณ์ปฏิวัติรัฐประหาร ซึ่งหากยึดตามแนวทางนี้ คำสั่งและประกาศของคณะปฏิวัติก็มีสถานภาพเทียบเท่ากฎหมายในสถานการณ์ปฏิวัติเท่านั้น และจะต้องหมดสภาพความเป็นกฎหมายทันทีเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเข้าสู่กระบวนการนิติบัญญัติและตุลาการปรกติ (เสน่ห์ จามริก 2540 : 254)

นอกจากกระบวนการสถาปนาหลักนิติธรรมในสังคมไทย จะอยู่ภายใต้หลักนิติธรรมแบบจำยอมตามคตินิยมทางนิติศาสตร์แล้ว ความเชื่อที่ว่ากฎหมายไม่ได้ถูกบัญญัติขึ้นตามอำเภอใจของใครหรือองค์กรใด หากแต่ถูกบัญญัติขึ้นโดยองค์กรที่เชื่อว่ากระทำหน้าที่แทนหรือในนามของประชาชนนั้นก็เป็นเพียงมายาคติเท่านั้น ทั้งนี้เพราะ *"ตัวแทน"* ในสภาผู้แทนฯซึ่งเป็นองค์กรที่ใช้อำนาจแทนตัวที่ถูกแทนในกระบวนการนิติบัญญัติไม่ได้สะท้อนถึงความหลากหลายและความเป็นพหุสังคมเลย เนื่องจากตัวแทนสะท้อนคุณสมบัติของคนเพียงบางกลุ่มเท่านั้น ดังนั้นคนบางกลุ่มคนจึงไม่เคยมีหรือแทบจะไม่มี

ตัวแทนที่สะท้อนคุณสมบัติของตนเองในสภาผู้แทนฯเลย เช่นประชาชนในระดับรากหญ้ากลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชาวนาชาวไร่ ผู้ใช้แรงงาน ชาวเขา เป็นต้น (ดู เสน่ห์ จามริก. 2540 : 371) ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่คาดเดาได้ไม่ยากว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาหรือสร้างอำนาจต่อรองให้แก่คนกลุ่มนี้ซึ่งอาจจะทำให้คนกลุ่มอื่น ๆ เสียผลประโยชน์จึงยังไม่ได้ถูกบัญญัติขึ้นแม้ว่าพวกเขาจะพยายามเคลื่อนไหวมาโดยตลอดก็ตาม ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543 ค : 55) กล่าวไว้ในงานเขียนของเขาว่า *"...แทบจะไม่มีประเทศไหนในโลก ปล่อยให้ที่ดินเป็นสินค้าเก็งกำไรเต็มรูปแบบเท่ากับประเทศไทย ที่นี่ไม่มีกฎหมายจำกัดการถือครองที่ดิน ที่นี่ไม่มีการเก็บภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้า ที่นี่แทบจะไม่มีการจำแนกภาษีที่ดินออกเป็นประเภทตามการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้น ที่นี่ไม่มีเงื่อนเวลาจำกัดการถือครองที่ดินของบุคคล (เช่น 99 ปี)..."*

แม้ว่าการเลือกตั้งไม่อาจนำไปสู่ความเสมอภาคของการมีตัวแทนของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม แต่กระนั้นกลับไม่มีใครสนใจที่จะถามถึงปัญหาของการเลือกตั้งในมิตินี้ รวมถึงแสดงความห่วงกังวลต่อการมีและใช้ตัวแทนในกระบวนการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่สถาปนาขึ้นในสังคมไทย ในทำนองตรงกันข้าม หลังการปฏิวัติตุลาคม 2516 การเลือกตัวแทนกลับถูกสร้างให้มีความหมายในระดับปฏิบัติที่แสดงถึงการใช้สิทธิในทางการเมืองหรือการมีส่วนร่วมในทางการเมืองด้วยซ้ำไป ดังงานเขียนเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในทางการเมืองในสังคมไทย มักยกกรณีการไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง โดยยึดจำนวนผู้ไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเปรียบเทียบกับจำนวนผู้มีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งทั้งหมดเพื่อวัดการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประชาชนว่ามีมากน้อยเพียงใด (วิสุทธิ์ โพธิแท่น. 2519 : 43-44) เมื่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองถูกลดทอนให้มีความหมายเพียงแค่การเลือกตัวแทน กระบวนการเลือกตัวแทนก็ถูกจับจ้องตามไปด้วยว่าจะผลักดันตัวแทนคุณภาพอย่างไรเข้าไปในสภาผู้แทนราษฎร ทั้งนี้ยังเชื่อกันอีกด้วยว่าผู้แทนที่ *"ไร้คุณภาพ"* ไม่อาจเข้าไปนั่งในสภาผู้แทนฯได้หากพวกเขาไม่ได้ซื้อสิทธิและไม่มีประชาชนขายเสียง (สมเกียรติ วันทะนะ. 2543 : 203) การปรากฏตัวขึ้นของผู้แทนที่ไร้คุณภาพจำนวนมากในสภาผู้แทนฯ จึงย่อมเป็นการทำลายระบอบประชาธิปไตยโดยปริยาย ดังนั้นการซื้อสิทธิขายเสียงจึงกลายเป็นปัญหาวิกฤติที่ต้องได้รับการแก้ไข และจะต้องเริ่มต้นจากการปฏิรูปการเมือง ซึ่งจะบรรลุผลอย่างแท้จริงหาก *"...หาหนทางป้องกันมิให้คนชั่วคนเลวมีโอกาสเข้ามามีอำนาจปกครองบ้านเมืองได้โดยความร่วมมือร่วมใจกันของประชาชนคนไทยทั้งชาติ..."* (คณะกรรมาธิการประชาสัมพันธ์ สภาร่างรัฐธรรมนูญ. 2540 : 163) รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนในฐานะภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อส่งเสริม *"คนดี"* และขจัด *"คนชั่วคนเลว"* ออกจากการมีอำนาจปกครองประเทศ กระทำผ่านการปรับปรุงระบบการเลือกตั้งด้วยการนำระบบการเลือกตั้งแบบสัดส่วนหรือที่เรียกว่าระบบบัญชีรายชื่อเข้ามาใช้คู่กับระบบการเลือกตั้งแบบที่คัดเอาแต่ผู้ชนะตามแบบเดิมแต่ลดขนาดของเขตเลือกตั้งให้เล็กลง ให้เป็นหนึ่งเขตมีผู้แทนหนึ่งคน รวมทั้งจัดตั้งคณะกรรมการการเลือกตั้งเพื่อควบคุมและดำเนินการ

เลือกตั้งด้วย การทำให้การปฏิรูปการเมืองมีความหมายเพียงเพื่อส่งเสริม *"คนดี"* และขจัด *"คนชั่วคนเลว"* ออกจากการมีอำนาจปกครองประเทศตามวาทกรรมว่าด้วยการปฏิรูปการเมือง จึงเป็นการเก็บกด / ปิดกั้นปัญหาความเสมอภาคของการมีตัวแทน หรือการสร้างความสมดุล หรือความเป็นธรรมภายในสังคมการเมือง (เสน่ห์ จามริก. 2540 : 408) ทั้ง ๆ ที่ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาหลักของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมในสังคมไทยรวมทั้งในสังคมอีกหลายแห่งก็ตาม

สรุป

ประชาธิปไตยในวาทกรรมทางการเมืองของคนชั้นกลางซึ่งพัฒนาขึ้นในบริบทของการต่อสู้ทางการเมืองของสังคมตะวันตกในยุคแสงสว่างแห่งปัญญา ได้ถูก *"นำเข้า"* โดยชนชั้นนำรุ่นใหม่และปัญญาชนที่เคยได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตกในฐานะที่เป็นผู้ก่อการปฏิวัติสยาม 2475 ในนามคณะราษฎรเพื่อเป็นเครื่องมือทางการเมืองในการโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่อาจนำไปสู่การรื้อถอนระบอบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมไทย เพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ที่เปิดพื้นที่ทางการเมืองให้คนส่วนใหญ่ในสังคมซึ่งเป็นคนในระดับรากหญ้า สามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ได้อย่างเท่าเทียมนั้น เนื่องจากประชาธิปไตยในวาทกรรมของคณะราษฎรซึ่งนอกจากจะให้สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคแก่ราษฎรแล้วยังมีเป้าหมายให้รัฐขยายบทบาทเข้ามาดูแลความเป็นอยู่ของประชาชนผ่าน *"เค้าโครงเศรษฐกิจ"* รวมทั้งจัดการศึกษาอีกด้วย ต้องปะทะกับประชาธิปไตยในวาทกรรมของพลังอำนาจเดิมที่พยายามต่อสู้ขัดขืนเพื่อขัดขวางการเปลี่ยนแปลง สงครามทางวาทกรรมยุติลงจากการปรากฏตัวขึ้นของกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่จากสถาบันทหารซึ่งไม่ได้มีภูมิหลังการศึกษาจากประเทศตะวันตกโดยตรงในฐานะที่เป็นตัวแสดงหน้าใหม่ซึ่งสามารถช่วงชิงอำนาจได้ในที่สุด แม้ว่าชนชั้นนำรุ่นใหม่ที่เป็นผู้ก่อการฝ่ายพลเรือนในคณะราษฎรจะอาศัยความได้เปรียบจากการเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่สองในนามของขบวนการเสรีไทยพลิกกลับมาช่วงชิงอำนาจจนสามารถสถาปนารัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยได้ก็ตาม แต่หลังจากนั้นไม่นานพวกเขาก็ถูกกวาดต้อนออกไปจากเวทีทางการเมืองอย่างถาวรจากการกระทำรัฐประหาร 2490 โดยกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่จากสถาบันทหารกลุ่มเดิม ซึ่งต่อมามีความขัดแย้งกันจนนำไปสู่การกระทำปฏิวัติ 2501 และสถาปนาระบอบปฏิวัติสฤษดิ์-ถนอม-ประภาสที่สร้างความชอบธรรมในการครองอำนาจผ่านการอ้างสถาบันกษัตริย์และสถาปนาวาทกรรมประชาธิปไตยแบบไทยที่ไม่ต้องอาศัยรัฐธรรมนูญที่มีสภาผู้แทนฯที่มาจากการเลือกตั้ง ด้วยการสถาปนาธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรที่ให้อำนาจกับผู้ปฏิวัติขึ้นมา ดังนั้นกระบวนการสถาปนาประชาธิปไตยในช่วงหลังการปฏิวัติสยาม 2475 จนถึงก่อนการปฏิวัติตุลาคมจึงเป็นเพียงการทำสงครามทางวาทกรรมเพื่อช่วงชิงอำนาจกันเองในระหว่างชนชั้นนำที่อาศัยสถานภาพในระบบราชการเป็นฐานของอำนาจในระบบการเมืองเพื่อนำไปสู่การสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญที่ทำให้

พวกเขาสามารถธำรงรักษาอำนาจที่ช่วงชิงมาได้อย่างชอบธรรมเท่านั้น แม้ว่าการปฏิวัติตุลาคมจะทำให้ฝ่ายที่ขับเคี่ยวกันในสงครามทางวาทกรรมเปลี่ยนแปลงไป เพราะต่อไปนี้สงครามทางวาทกรรมมิได้เป็นเพียงสงครามภายในของชนชั้นนำในระบบราชการเท่านั้น หากแต่ได้ขยายวงออกนอกระบบราชการกลายเป็นสงครามทางวาทกรรมระหว่างชนชั้นนำในระบบราชการกับชนชั้นนำนอกระบบราชการ แม้ว่าในที่สุดประชาธิปไตยในวาทกรรมของชนชั้นนำนอกระบบราชการจะสามารถครองความเป็นเจ้าในสนามทางวาทกรรมได้ แต่กระนั้นด้วยความไม่เป็นประชาธิปไตยในวาทกรรมประชาธิปไตยของชนชั้นนำ ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วงชิงอำนาจผ่านการเลือกตั้ง ประชาธิปไตยในวาทกรรมของชนชั้นนำนอกระบบราชการจึงมิได้นำไปสู่การจัดระเบียบเพื่อสถาปนาอำนาจชุดใหม่ที่เปิดหรือขยายพื้นที่ทางการเมืองให้ประชาชนในระดับรากหญ้าแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากความหมายของสิทธิและเสรีภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรมตามกฎหมาย และการมีส่วนร่วมในทางการเมืองที่ถูกสถาปนาขึ้นมา

บทที่ 5

การสร้างความเป็นอื่นให้กับประชาชนในระดับรากหญ้า

การวิเคราะห์กระบวนการสถาปนาอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทยในบทที่ผ่านมา เผยให้เราเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วกระบวนการสถาปนาดังกล่าวเป็นเพียงการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจกันเองในระหว่างชนชั้นนำกลุ่มต่าง ๆ ที่ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามายึดครองอำนาจรัฐด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน มากกว่าจะเป็นกระบวนการที่นำไปสู่การจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ ที่เปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มสามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์กันได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม หรือเป็นการสร้างประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่น่าแปลกใจนักหากคนกลุ่มที่มีสถานะอ่อนด้อยที่สุดในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังเช่นประชาชนในระดับรากหญ้า จะเป็นคนกลุ่มที่ถูกผลักให้อยู่นอกกระบวนการสถาปนาประชาธิปไตยดังกล่าว แม้ว่าในช่วงหลังการปฏิวัติตุลาคม คนชั้นกลางจะสามารถสรรค์สร้างอำนาจจนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการสถาปนาประชาธิปไตย จนกระทั่งอุดมการณ์เสรีนิยมสามารถปักธงได้ในสังคมไทย ดังที่ปรากฏชัดในรัฐธรรมนูญ *"ฉบับประชาชน"*

อย่างไรก็ตาม การถูกผลักให้อยู่นอกกระบวนการสถาปนาประชาธิปไตย กลับมิได้ทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้เดือดเนื้อร้อนใจ หรือพยายามที่จะเข้ามาต่อสู้เพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองแต่อย่างใด จนกระทั่งถูกมองว่าเป็นคนกลุ่มที่มีความเฉื่อยชาทางการเมือง อันที่จริงหากวิเคราะห์พฤติกรรมทางการเมืองของคนเหล่านี้อย่างผิวเผิน ข้อสรุปที่ได้ก็คงไม่แตกต่างไปจากมุมมองแบบสำเร็จรูปดังกล่าวเท่าใดนัก แต่ในทำนองตรงกันข้าม หากเรายอ้นกลับมาพิจารณาว่า กระบวนการสถาปนาประชาธิปไตยดังกล่าวส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนเหล่านี้อย่างไรบ้าง บางทีคำตอบที่ได้อาจจะช่วยไขปริศนาว่าทำไมประชาชนในระดับรากหญ้าจึงมีพฤติกรรมทางการเมืองในลักษณะที่ทำให้ถูกจัดประเภทว่าเป็นคนกลุ่มที่มีความเฉื่อยชาทางการเมือง การวิเคราะห์ในบทที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า กระบวนการสถาปนาประชาธิปไตย เป็นกระบวนการที่มุ่งเปลี่ยนแปลงในระดับกฎเกณฑ์และกติกาของการเข้าสู่อำนาจ กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงแทบจะไม่ได้เข้ามาข้องแวะกับวิถีชีวิตของประชาชนในระดับรากหญ้า นอกจากจะคอยมากะเกณฑ์ให้ไปร่วมประกอบพิธีกรรมในการมอบอำนาจอธิปไตยเพื่อเปลี่ยนสถานะของคนที่ได้รับการเลือกตั้งให้กลายเป็นตัวแทนเพื่ออ้างสิทธิในการใช้อำนาจปกครองแทนเท่านั้น เมื่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังไม่ได้รุกรานหรือส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ก็คงเป็นสิ่งที่คาดเดาได้ไม่ยากว่า เพราะเหตุใดประชาชนในระดับรากหญ้าจึงยังไม่กระโจนเข้าร่วมต่อสู้เพื่อจัดปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้เขาสามารถต่อรองผลประโยชน์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม

ครั้นเมื่อสภาวการณ์เช่นนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในสังคมชนบทหลายแห่งในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากรัฐได้ขยายอำนาจเข้าไปอ้างสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติที่ประชาชนในระดับรากหญ้าพึ่งพาอยู่ พร้อม ๆ กับเพิกถอนอำนาจในการดูแลและจัดการทรัพยากรเหล่านี้ของชุมชนทิ้งเสีย ขณะเดียวกันก็จัดการทรัพยากรเหล่านั้นไปในทิศทางที่ประชาชนในระดับรากหญ้าไม่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์เพื่อผลิตซ้ำความต่อเนื่องของวิถีชีวิต ครอบครัวและชุมชนได้อีกต่อไป โดยที่พวกเขาไม่อาจอ้างสิทธิใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิตามจารีตประเพณีที่มีอยู่เดิม สิทธิมนุษยชน หรือสิทธิตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ มาปกป้องสิทธิที่ถูกเพิกถอนโดยอำนาจรัฐได้ เมื่อทรัพยากรธรรมชาติที่เคยพึ่งพาอยู่ถูกดูดกลืนไปอย่างกระทันหัน คนส่วนหนึ่งจึงพยายามดิ้นรนเพื่อหาทางประคับประคองให้ชีวิตอยู่รอดต่อไปภายในเงื่อนไขเท่าที่จะกระทำได้ เช่น ส่งลูกหลานเข้ามาหางานทำในเมือง แปรตนเองเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ หรือเร่ขายสินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือยึดอาชีพขอทาน เป็นคนรับใช้ตามบ้านเรือน หรือทำงานบริการอื่น ๆ ที่ได้รับค่าตอบแทนต่ำ เป็นต้น แต่คนอีกส่วนหนึ่งกลับมิได้เลือกที่จะหาทางออกในระดับปัจเจกหรือครอบครัวในลักษณะดังกล่าว เพราะคนเหล่านี้ได้พยายามสรรค์สร้างอำนาจผ่านการรวมตัวกันเพื่อปกป้องหรือเรียกร้องสิทธิที่ถูกเพิกถอนจากรัฐ ชุมชนริมแม่น้ำมูนตอนล่างในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นตัวอย่างของชุมชนแห่งหนึ่งที่กำลังประสบความเดือดร้อนจากการที่รัฐได้ขยายอำนาจเข้าไปอ้างสิทธิเพื่อแปรแม่น้ำมูนให้เป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้า โดยที่คนส่วนหนึ่งในชุมชนแห่งนี้เลือกที่จะลุกขึ้นสู้เพื่อทวงสิทธิกลับคืนมา แต่กระนั้นการลุกขึ้นปกป้องสิทธิของคนเหล่านี้ก็ไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้อย่างง่ายดาย เพราะกระบวนการเพิกถอนสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของรัฐ มิได้ดำเนินไปโดยใช้กำลังอำนาจที่เหนือกว่ากวาดต้อนให้ผู้คนเหล่านี้อพยพออกจากพื้นที่อย่างรุนแรงหรือไร้มนุษยธรรม หากแต่ดำเนินไปด้วยกระบวนการที่แยบยลและชอบธรรม

การลุกขึ้นสู้ของชาวบ้านริมแม่น้ำมูนแห่งนี้ เป็นผลมาจากความผูกพันระหว่างชาวบ้านกับแม่น้ำมูน ในวิถีทางที่ผู้คนซึ่งมีวิถีชีวิตในระบบความสัมพันธ์แบบอื่น แบบที่ไม่ได้พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่เป็นฐานชีวิตไม่อาจจินตนาการถึงกันได้ง่าย ๆ ขณะเดียวกัน วิถีที่รัฐจัดการแม่น้ำมูนก็สะท้อนสถานะของแม่น้ำในสายตาของรัฐเช่นเดียวกัน ดังนั้น การวิเคราะห์สถานะที่แตกต่างกันของแม่น้ำมูนในโลกหรือวิถีชีวิตของชาวบ้านและในสายตาของรัฐ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการทำความเข้าใจว่า เพราะเหตุใดประชาชนในระดับรากหญ้าจึงไม่เลือกที่จะยอมรับชะตากรรมที่รัฐกำหนดขึ้นมาในเชิงอำนาจ แต่เลือกที่จะปกป้องแม่น้ำของพวกเขาและเรียกร้องเพื่อทวงสิทธิที่ถูกเพิกถอนกลับคืนมา และเพราะเหตุใดรัฐจึงมองไม่เห็นหรือมองข้ามคุณค่าของแม่น้ำในโลกหรือวิถีชีวิตของชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำมูน

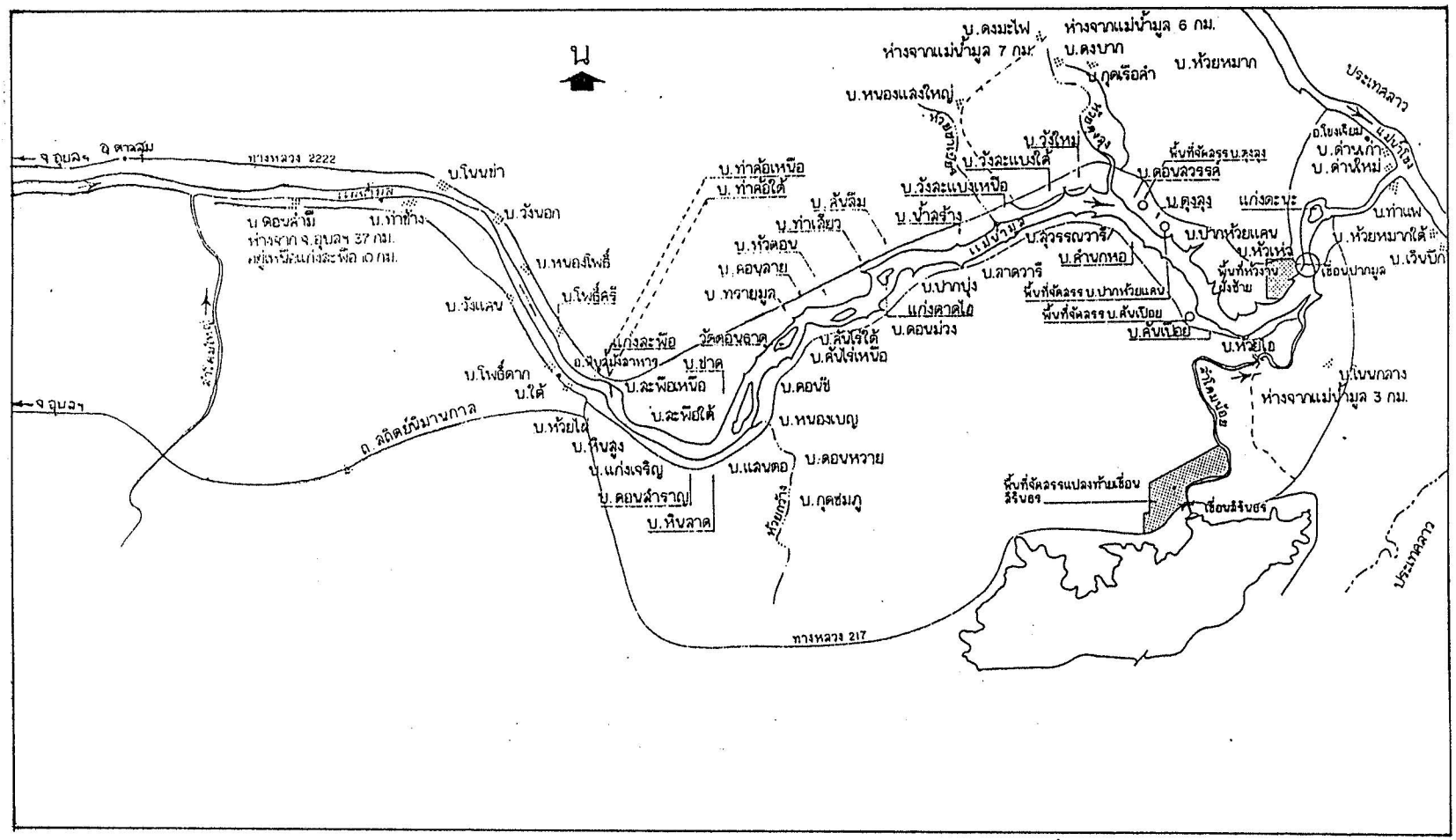
ส่วนที่หนึ่ง แม่น้ำมูนในโลกของชาวบ้าน

ภาพของแม่น้ำมูน ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักของภาคอีสาน และเป็นลำน้ำสาขาที่ใหญ่ที่สุดของแม่น้ำโขง ที่ไหลคดเคี้ยวจากต้นน้ำที่บริเวณเทือกเขาอีจาน ในเขตอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ก่อนที่จะไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่บ้านด่าน ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีด้วยความยาวกว่า 750 กิโลเมตร และเป็นแม่น้ำที่มีลำน้ำหลายสาขาไหลมาบรรจบ จนทำให้มีพื้นที่รับน้ำครอบคลุมพื้นที่ถึง 117,000 ตารางกิโลเมตร ในมุมมองของรัฐ / กลไกรัฐหรือกล่าวอย่างเฉพาะเจาะจงในที่นี้ก็คือ กฟผ.นั้น เป็นเพียงแม่น้ำที่ไม่ได้ให้ผลตอบแทนอย่างคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ เนื่องจากปริมาณน้ำจำนวนมากในแม่น้ำสายนี้ ซึ่งมีเฉลี่ยถึงปีละกว่า 24,000 ล้านลูกบาศก์เมตร และมากเป็นอันดับสองรองจากแม่น้ำเจ้าพระยา ต้องไหลลงสู่แม่น้ำโขงโดยยังไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า ภาพของแม่น้ำมูนในสายตารัฐ / กลไกรัฐอย่าง กฟผ.จึงแตกต่างจากสถานะของแม่น้ำมูนในโลกของชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำ เพราะสำหรับชาวบ้านเหล่านี้แล้ว ผืนน้ำแห่งนี้เป็นทั้งแหล่งทำมาหากิน แหล่งสร้างความรู้และสายสัมพันธ์ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตครอบครัวและชุมชนของพวกเขามาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ

1.1 ความผูกพันระหว่างแม่น้ำมูนกับชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำ

ก่อนที่แม่น้ำมูนจะกลายเป็นเพียงแม่น้ำอีกสายหนึ่งที่ถูกขวางกั้นด้วยเขื่อนปากมูลนั้น ผู้คนมากมายริมสองฝั่งแม่น้ำล้วนพึ่งพาแม่น้ำสายนี้ในการดำรงชีวิตแทบทั้งสิ้น (ดูภาพประกอบ 1) ทั้งนี้เพราะแม้ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำ จะมีที่ดินทำกินและปลูกข้าวไว้บริโภคก็ตาม แต่ผลผลิตที่บางครอบครัวได้รับหลังเก็บเกี่ยวก็มักไม่พอกิน เนื่องจากที่ดินทำกินมีสภาพที่ไม่เหมาะสมในการเพาะปลูก และชาวบ้านในหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านด่านเก่า บ้านด่านใหม่ บ้านห้วยสะคาม บ้านท่าแพ บ้านห้วยหมากใต้ บ้านเวินบึก ก็ไม่มีที่ดินทำกิน ดังนั้นแม่น้ำมูนจึงเป็นทั้งแหล่งอาหารโดยตรง แหล่งจับปลาเพื่อนำมาแลกข้าวและแลกเกลือกับเพื่อนบ้านที่อยู่ห่างไกลออกไป รวมทั้งยังเป็นแหล่งเงินสดและเงินออมของครอบครัว นอกจากนั้นแม่น้ำมูนยังเป็นแหล่งน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค รวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ แหล่งในการประกอบพิธีกรรม แหล่งพักผ่อนหย่อนใจอีกด้วย คำกล่าวที่ว่า *"ถ้าบ่มีน้ำ(แม่น้ำมูน) ละกะบ่มีคน กะบ่มีปลา"* จึงเป็นคำกล่าวที่แสดงถึงความผูกพันอันลึกซึ้งระหว่างแม่น้ำมูนกับชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำได้เป็นอย่างดี

แผนที่หมู่บ้านริมสองฝั่งแม่น้ำมูน

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำมูน

ที่มา : คณะทำงานประสานงานเขื่อนปากมูล การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2544). ***ข้อมูลเขื่อนปากมูล.***

1.1.1 แหล่งอาหาร แหล่งเงินสด เงินออม และธนาคารของครอบครัวคนหาปลา

ชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำมูนเรียกขานตนเองว่าเป็นคนหาปลา เพราะแม่น้ำสายนี้มีสัตว์น้ำอาศัยอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเป็นตะพาบน้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา โดยเฉพาะปลาซึ่งมีอยู่อย่างมากมายหลากหลายชนิดพันธุ์ เนื่องจากแม่น้ำสายนี้ช่วงตั้งแต่แก่งสะพือถึงปากมูนมีสภาพทางนิเวศน์วิทยาที่เป็นเกาะแก่งสลับกับวังน้ำทั้งขนาดใหญ่และเล็ก สภาพใต้น้ำมีถ้ำและซอกหลืบหิน รวมทั้งร่องหินต่าง ๆ จึงเอื้อต่อการอยู่อาศัยของปลานานาชนิด บริเวณที่มีปลาอยู่ชุกชุมมีอยู่หลายแห่ง เช่นบริเวณแก่งตะนะที่มีปลาอยู่ชุกชุมมากมายจนชาวบ้านตั้งให้เป็นเสมือน *"เมืองหลวงของปลา"* ส่วนบริเวณที่มีปลาลดหลั่นลงไปชาวบ้านก็จะเปรียบเป็น *"จังหวัดของปลา"* หรือ *"วังปลา"* เช่น บริเวณแก่งหัวเหว่ แก่งตาดภู (บูชิตา สังข์แก้ว. 2540 : 38) วังสะแบง เป็นต้น แต่ปลานานาชนิดที่มีอยู่อย่างหลากหลายในแม่น้ำสายนี้ เป็นปลาที่อพยพตามฤดูกาลจากแม่น้ำโขงเพื่อขึ้นมาผสมพันธุ์และวางไข่ ช่วงเวลาของการอพยพเริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นฤดูฝน ประมาณเดือนพฤษภาคมและกินเวลานานจนถึงประมาณเดือนสิงหาคม หลังจากวางไข่ ลูกปลาเติบโตและแข็งแรงดีแล้ว ปลาพ่อพันธุ์แม่พันธุ์และลูกปลาจะว่ายตามลำน้ำอย่างแข็งขันเพื่อกลับสู่แม่น้ำโขง แต่ลูกปลาจำนวนหนึ่งที่ว่ายตามพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ลงสู่แม่น้ำโขงไม่ทัน จะอาศัยอยู่ตามเกาะ แก่งและวังน้ำลึก ปลาที่อพยพตามฤดูกาลจากแม่น้ำโขงเพื่อมาผสมพันธุ์และวางไข่ในลุ่มน้ำมูนนี้มีมากมาย ทำให้ท้องน้ำเต็มไปด้วยฝูงปลานานาชนิดจนกระทั่งมืดฟ้ามัวดินหรือ *"มืดน้ำมืดไน"* ดังนั้น ชีวิตของคนหาปลาแห่งลำน้ำสายนี้จึงสัมพันธ์กับการเดินทางของปลา และวิถีแห่งการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำที่เกิดขึ้นตามฤดูกาล

ฤดูฝนซึ่งชาวบ้านเรียกว่าหน้าปลาขึ้น จะเป็นช่วงเวลาที่คนหาปลาต่างตั้งตารอคอย เพราะจะเป็นช่วงเวลาที่จับปลาได้มากที่สุดในรอบปีหนึ่ง ๆ ปลาที่จับได้ในช่วงเดือนแรก ๆ จะเป็นปลาขนาดเล็ก เดือนถัดมาปลาที่จับได้จะมีขนาดใหญ่ขึ้น และในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคมปลาที่จับได้จะมีขนาดใหญ่มาก บางตัวมีน้ำหนักถึง 9-10 หรือ 20 กิโลกรัม หรือขนาดเท่าแขน จนทำให้ปลาที่จับได้ในการทอดแหแต่ละครั้งมีน้ำหนักมาก แม้กระทั่งผู้หญิงบางคนยังยกแหขึ้นจากน้ำไม่ไหว ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...ตอนใหญ่ ๆ นี่เดือน 6 เดือน 7 ปลาตัวใหญ่ บาดนี่แม่ตีกบ่ได้ พ่อตีก มันตัวใหญ่ ยกแหบ่ขึ้น แม่ตีกแต่แหซำนี่...ยามน้ำแก้ง (น้ำหลากล้นตลิ่ง) เอาแหซำนี่ เอาปลาอีตู๋ ปลาบึ่ง สารพัดปลา[1]..."* (สัมภาษณ์ แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) ความชุกชุมของปลาในช่วงนี้ ซึ่งเป็นปลาที่โต

---

[1] ชื่อปลาในงานวิจัยนี้ เป็นชื่อที่สะกดตามคำเรียกของชาวบ้าน ชื่อปลาจึงอาจแตกต่างจากชื่อสามัญในโลกของความรู้แบบวิชาการ

เต็มที่ และปลาหลายชนิดยังเป็นปลาที่มีขนาดใหญ่ ทำให้คนที่หาปลาเก่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่าพรานปลา หลายคนสามารถหาปลาได้จำนวนมากจนนำไปแลกข้าวได้เต็มยุ้งจนเก็บไว้กินได้ตลอดทั้งปี ส่วนในช่วงปลายฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงหน้าปลาล่อง กระแสน้ำในลำน้ำมูนลดความเชี่ยวกรากลง ชาวบ้านก็สามารถจับปลาได้มากเช่นเดียวกัน แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นลูกปลาที่มีขนาดเล็ก ในช่วงระยะเวลาที่ปลาอพยพกลับจำนวนมากนั้น ชาวบ้านสามารถจับปลาได้จำนวนมาก ถึงคราวละ 30-50 กิโลกรัมก็มี

ปลาที่จับได้ในช่วงนี้ นอกจากนำมาเป็นอาหารประจำวันของครอบครัวแล้ว ส่วนหนึ่งจะนำมาตากแห้งเพื่อเก็บไว้บริโภคในช่วงฤดูทำนา ปลาที่มีขนาดเล็กชาวบ้านมักจะนำมาทำปลาร้าหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าปลาแดก และปลาส้ม เพื่อเก็บไว้บริโภคเองหรือนำไปแลกข้าวแลกเกลือ บางครอบครัวอาจจะทำปลาร้าเก็บไว้ถึง 30-40 ไห หากนำไปแลกข้าว ปลาร้า 1 ไห จะแลกข้าวได้ 10 หมื่นข้าวเปลือก (1 หมื่น = 12 กิโลกรัม) บางครอบครัว เช่น ครอบครัวนางบัวศรี ผ่องใส[2] (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) จะแลกข้าวได้ประมาณ 200 หมื่นข้าวเปลือก นอกจากจะนำปลาร้าไปแลกข้าวแลกเกลือแล้ว ชาวบ้านยังนำปลาที่ยังไม่ได้แปรรูปหรือที่เรียกว่าปลาสดไปแลกข้าวแลกเกลืออีกด้วย โดยจะนำไปแลกกับ *"หมู่เฮ็ดนา"* ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างไกลจากแม่น้ำมูนและจับปลาไม่เป็น เมื่อคนหาปลาส่งข่าวกันว่าปลาขึ้นมาจากแม่น้ำโขงแล้ว ชาวบ้านเหล่านี้จะนำข้าวนำเกลือใส่เกวียนลากมาแลกปลาสด ปลาร้า กับคนหาปลาริมแม่น้ำมูน ส่วนปลาขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านเรียกว่าปลาเศรษฐกิจนั้น ชาวบ้านจะขายให้แม่ค้าที่ล่องเรือตระเวนรับซื้ออยู่ในแม่น้ำ หรือนำมาขายกับแม่ค้าที่มารอรับซื้ออยู่ริมฝั่ง แม่ค้ารับซื้อปลานี้มีทั้งคนในชุมชนและต่างชุมชน แม่ค้าที่เป็นคนในชุมชนมักเป็นคนหาปลาหรือเป็นพรานปลา แม่ค้าเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะนำปลาไปขายที่ตลาดเอง ซึ่งมักจะเป็นตลาดที่อำเภอพิบูลมังสาหาร เนื่องจากจะได้ราคาดีกว่าขายที่ตลาดโขงเจียม แม่ค้าอีกส่วนหนึ่งจะนำปลาไปขายส่งให้แม่ค้ารายใหญ่ ในการขายปลา คนหาปลามักจะขายให้แม่ค้าขาประจำหรือที่เรียกว่าขาใครขามัน ดังนั้นในช่วงฤดูจับปลา หมู่บ้านริมแม่น้ำมูนจึงคึกคักไปด้วยผู้คนมากมายที่นำข้าวนำเกลือมาแลกปลาสดปลาร้าเก็บไว้บริโภค และแม่ค้าน้อยใหญ่ที่ต่างมาเฝ้ารอรับซื้อปลาเพื่อนำไปขายต่อ

ในช่วงฤดูจับปลานี้ แต่ละครอบครัวมักจะจับปลาได้จำนวนมากกว่าในช่วงอื่น ๆ จนกระทั่งสามารถนำไปแลกข้าวแลกเกลือเก็บไว้บริโภคได้โดย *"ป่อ็ดกินป่อ็ดอยาก"* แล้ว เงินที่ได้จากการขายปลาเหล่านี้ ซึ่งนอกจากจะนำไปใช้ซื้อของใช้จำเป็น ซื้อปุ๋ย เป็นค่าเล่าเรียนของลูก ๆ ค่าเดินทาง ค่ารักษาพยาบาล เป็นต้นแล้ว บางครอบครัวที่จับปลาเก่ง ยังมีเหลือเก็บไว้เป็นเงินออมอีกด้วย บางครอบครัวเก็บไว้ในรูปเงินสดซึ่งชาวบ้านเล่าว่ามักเก็บไว้ในกระบอกไม้ไผ่ ก่อนสร้างเขื่อนบางครอบครัวมี

---

[2] ชื่อบุคคลและชื่อหมู่บ้านที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ เป็นเพียงชื่อสมมติที่ตั้งขึ้นเพื่อใช้เรียกแทนชื่อจริง

เงินออมถึงประมาณ 100,000 บาท (เช่น ครอบครัวนางสมจิต ทองศรี (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)) บางครอบครัวเก็บไว้ในรูปที่ดิน (เช่น ครอบครัวนางสมศรี กองคำ (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) ซื้อที่ดินหลังจากแต่งงานด้วยเงินที่ได้จากการจับปลาและรับซื้อปลาไปขายต่อได้ประมาณ 20 ไร่) บางครอบครัวนำเงินไปซื้อวัวควาย (เช่น ครอบครัวนางอุดม สมบูรณ์ดี (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) ก่อนสร้างเขื่อนมีวัวควายประมาณ 60-70 ตัว) เป็นต้น ดังเสียงเล่าของนางอุดม สมบูรณ์ดี ที่ว่า

> *คนสองริมแม่น้ำมูนรวย รวยจั่งใด๋ หนึ่งเงินเก็บซื้องัวไว้ สองเงินเก็บซื้อควายไว้ สามเงินเก็บซื้อดินไว้ สี่เงินเก็บซื้อทองไว้ ทองแต่กี้ฉันเกิดตอนนั้นบาทละสามร้อยแปดสิบ ถ้ามีลูกสาวเฮือนนั่นห้าคน กะมีทองใส่หมดทุกคน บ่มีผู้หนึ่งบ่ได้ใส่ เก็บอีกเป็นเงินสดๆเอาไปฝากไว้ใส ออมสอน ออมทรัพย์ กรุงเทพ ธกส. บ่แม่น บั้งไม้ไผ่พ่อแม่เฮ็ดตอก เหลาดีๆ แล้วเอาอัดลงใส่บั้งไม้ไผ่ แล้วกะติดกีบ เอาขี้ซีกับขี้ยางมาผสมกัน นับเป็นจำนวนแล้วกะเอาใส่บั้งไม้ไผ่ไว้ แล้วกะฝังไว้ใต้ล่างบ้าน อาทิตย์หนึ่งกะไปจอบเบิ่ง...*

ดังนั้นก่อนที่แม่น้ำมูนจะถูกเขื่อนขวางกั้น คนหาปลาแห่งลุ่มน้ำสายนี้ไม่เคยคิดว่าตนเองเป็นคนยากจน เพราะชีวิตอุดมสมบูรณ์ ไม่เดือดร้อนหรือมีหนี้สิน มีข้าวเต็มยุ้งฉาง เพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี และมีปลารวมทั้งสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่สามารถจับมาเป็นอาหารได้ทุกมื้อ หรือหากต้องการเงินใช้ในยามฉุกเฉิน ก็สามารถหาได้ตลอดเวลา ด้วยการจับปลาในลำน้ำสายนี้ แม่น้ำมูนในโลกของชาวบ้านจึงไม่ได้เป็นเพียงแหล่งอาหาร แหล่งเงินสด เงินออมเท่านั้น หากแต่ยังเปรียบเสมือนธนาคารของชาวบ้านที่สามารถเบิกถอนมาใช้จ่ายได้ตลอดเวลา เพราะ *"...อยากเช้าก็ไปเอาเช้า อยากเย็นก็ไปเอาเย็น อยากกลางคืนก็ไปเอากลางคืน..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) แม้กระทั่งในยามที่มีเพื่อนมาเยี่ยมเยียนก็ยังหาอาหารมาเลี้ยงดูได้อย่างอิ่มหนำสำราญจากแม่น้ำสายนี้อีกด้วย *"...ธนาคารเงินพวกแม่อยู่ในน้ำ คือลูกมายาม สมมุติว่าเนอะ ตะกี้ยังบ่ได้เฮ็ดเขื่อน พ่อก็แบกแหลงไปติหละ หว่างไฟบ่ทันติดดอก ปลาแบกมาเป็นพวง คือแม่เว้าให้ฟัง อยากกินปลาหยังก็ได้กิน..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง)

นอกจากสัตว์น้ำนานาชนิดที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในแม่น้ำจะเป็นแหล่งอาหารประจำวัน เป็นสิ่งที่ใช้แลกข้าวแลกเกลือไว้บริโภค เป็นแหล่งเงินสดเงินออมและธนาคารแล้ว ชาวบ้านยังพึ่งพา *"ป่าบุ่งป่าทาม"*[3] ซึ่งเป็นป่าที่อยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำในฐานะที่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้

---

[3] ทาม เป็นคำที่ชาวอีสานใช้เรียกพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plains) ในฤดูน้ำหลาก สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ลุ่มที่ดอนสลับกัน ประกอบด้วยแอ่งน้ำ หนองน้ำ และร่องน้ำที่

เล็ก ๆ น้อย ๆ อีกด้วย ป่าบุ่งป่าทามหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าป่าทามนั้นเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (wetlands) ประเภทหนึ่งที่เกิดจากสภาพการไหลคดเคี้ยวกัดเซาะของแม่น้ำมูน ป่าทามเป็นพื้นที่ที่มีพรรณพืชนานาชนิดขึ้นอยู่มากมาย รวมทั้งยังอุดมไปด้วยสัตว์นานาชนิด ทั้งที่อาศัยอยู่บนบกและอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีน้ำแช่ขัง ซึ่งทุกครอบครัวสามารถใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพได้ อาหารที่ชาวบ้านได้จากป่าทาม จึงมีทั้งพืชผักนานาชนิด เช่น เห็ดชนิดต่าง ๆ ทั้งเห็ดโคน เห็ดปลวก เห็ดขอน เห็ดผึ้ง หน่อไม้ ผลไม้ และผักต่าง ๆ เช่น ผักแว่น ผักหนาม ผักหวาน ผักอีฮิน และสัตว์ต่าง ๆ เช่น แลน กระแต กระรอก กระต่าย หนู งูชนิดต่าง ๆ กิ้งก่า นกชนิดต่าง ๆ แมลงชนิดต่าง ๆ เต่า ปลา หอย กบ ปู กุ้ง เป็นต้น อาหารจากป่าทามนี้ ส่วนที่เหลือจากบริโภคยังสามารถนำไปขายที่ตลาดในชุมชนหรือขายกับแม่ค้าที่มักมารับซื้อเพื่อนำไปขายต่อที่ตลาดในเมืองอีกด้วย ดังเสียงเล่าว่า *"...ผักอะไรที่กินได้ขายได้ก็มี อย่างเห็ด จะมีเห็ดผึ้ง มันเป็นเห็ดกินได้ขายได้ พวกผู้หญิงเขาหากินตามริมฝั่งแม่น้ำ วันหนึ่งก็ได้หลาย ไม่ต้องไปหาซื้อกินที่ตลาดมันมีผลหลายอย่างมีทรัพยากรเยอะเลยในแม่น้ำมูนนี่..."* (สัมภาษณ์สมาชิก / เข้าร่วมเคลื่อนไหวปี 2537)

ด้วยระบบนิเวศน์ของแม่น้ำมูน ชาวบ้านจึงมีอาหารหลากหลายประเภท ทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ครึ่งน้ำครึ่งบก และพืชผักต่าง ๆ ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติอย่างอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นในช่วงฤดูแล้งของทุกปี เมื่อแม่น้ำมูนลดระดับลง ชาวบ้านยังได้พื้นที่ลาดชันริมตลิ่งสำหรับเป็นที่ปลูกผักนานาชนิดอีกด้วย พื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมสำหรับทำการเกษตรแม้ว่าจะเป็นการปลูกผักในฤดูแล้งก็ตาม เพราะมีความอุดมสมบูรณ์จากดินตะกอนที่น้ำพัดพามาทับถมกัน เมื่อน้ำลดระดับลง ชาวบ้านจะเริ่มปลูกพืชผักต่าง ๆ ในที่ดินที่ตนเองจับจองและจะเก็บผลผลิตก่อนที่ที่ดินเหล่านี้จะถูกน้ำท่วมตามฤดูกาลอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้น เมื่อน้ำลดระดับลงพื้นที่ลาดชันริมตลิ่งจึงถูกแปรเป็นแหล่งปลูกผักตลอดริมแม่น้ำมูน ข้อมูลจากการสำรวจชาวบ้าน 291 ครัวเรือนใน 11 หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำมูนและอยู่ในพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลของโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ (2536 : 21) พบว่า ชาวบ้านประมาณครึ่งหนึ่ง (147 ครัวเรือน)ปลูกผักในบริเวณนี้ไว้บริโภค หากเหลือก็จะนำไปขายที่ตลาดภายในชุมชน พืชที่ปลูกมีหลายชนิด เช่น แตงกวา ถั่วฝักยาว ฟักทอง มันเทศ

เรียกว่ากุดมากมาย ส่วนคำว่า บุ่ง เป็นคำที่ใช้เรียกพื้นที่ที่เป็นแอ่งลุ่มต่ำมีน้ำ ซึ่งเป็นบริเวณหนึ่งในพื้นที่ทาม มีน้ำแช่ขังตลอดปี พื้นที่ทามและพื้นที่บุ่งจะปกคลุมด้วยพืชพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดตามระดับของพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นพวกไม้พุ่ม ไม้หนามที่ทนต่อสภาพน้ำท่วมหรือน้ำแช่ขังได้ดี ทำให้บริเวณพื้นที่ทามและพื้นที่บุ่งถูกเรียกว่า ป่าบุ่งป่าทาม (ศิริพร โคตะวินนท์. 2543 : 37 ; อ้างอิงจาก ประสิทธิ์ คุณรัตน์. 2539)

มะเขือเทศ มะเขือ กระเทียม ผักกาดหอม ผักชี หัวหอม ผักบุ้ง น้ำเต้า และพริกไทย ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารนานาชนิด ทำให้รายจ่ายเกี่ยวกับอาหารของชาวบ้านมีน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นเพียงของแห้ง เช่น น้ำปลา น้ำมัน หรือเครื่องปรุงรสอื่นๆ

ผักเฮากะบ่ได้ไปซื้อตลาด เฮากะปลูกกิน คั่นเฮาบ่อยากจากธรรมชาติเฮาก็ปลูกกิน ดินริมแม่น้ำมูนปลูกผักกาด บักพริก บักแตง บักเขือ ข้าวโพด อีหยังเฮากะปลูกไว้ คั่นผักเก็บจากอิมมูนมีผักกระโดน ผักกุ่มมาคั้นส้มบ่จำเป็นต้องไปซื้อเขามาคั้น ผักแว่น ผักหนาม ผักหวาน เฮาเก็บมาได้หลาย พี่น้องมาหาปูปลา กะสั่งให้เฮาเก็บไว้ให้ พี่น้องสิมารับเอาไปขายตลาดต่อ เฮากะเก็บมาให้พี่ให้น้อง ขายเนาะมีรายได้ อยู่ได้อย่างอุดมสมบูรณ์ การใช้จ่ายตลาดบ่มี แต่ก่อนเนาะ... (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

1.1.2 แหล่งน้ำกินน้ำใช้ของชุมชนคนหาปลา

"...เมื่อพวกเราเกิดมา พ่อแม่ปู่ย่าตายายของพวกเรา ก็ใช้น้ำมูนล้างทำความสะอาด แม้อยู่ไฟหลังคลอด ก็ใช้แม่น้ำมูนต้มอาบ สายรกที่ติดตัวมาก็ถูกฝังอยู่ริมมูน น้ำอาบ น้ำกิน น้ำใช้ไปมาค้าขายขึ้นเหนือล่องใต้ด้วยอาศัยแม่น้ำสายนี้..." ข้อความข้างต้นแสดงถึงความผูกพันระหว่างชาวบ้านกับแม่น้ำในอีกสถานะหนึ่ง ในฐานะที่แม่น้ำเป็นทั้งแหล่งน้ำกินและแหล่งน้ำใช้ที่ชาวบ้านใช้มาตั้งแต่แรกเกิด รวมทั้งยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญของชาวบ้านก่อนที่จะมีถนนอีกด้วย ยิ่งกว่านั้น ในโลกของชาวบ้าน แม่น้ำมูนยังเป็นแม่น้ำที่มีชีวิตชีวา เพราะมีเกาะแก่งน้อยใหญ่ที่เรียงรายลดหลั่นอยู่ในลำน้ำเป็นเสมือนระบบบำบัดน้ำเสียโดยธรรมชาติ ดังนั้นแม้ว่าน้ำเสียจากเมืองจะถูกปล่อยลงแม่น้ำมูน แต่น้ำในแม่น้ำมูนก็ยังคงใสสะอาด *"...แต่ก่อนแม่น้ำมูนอาบได้ กินได้ เพราะน้ำใสสะอาด ในน้ำมีเกาะ มีแก่ง มีขุม มีวัง มันปั่นมันหมุนของมันเอง คือตะกอนดินเกาะแก่ง คือขุม คือวัง คือเวิน มันทำความสะอาดมันเอง น้ำมันกะมีชีวิตชีวา..."* นอกจากเกาะแก่งในลำน้ำจะเป็นระบบบำบัดน้ำตามธรรมชาติแล้ว เกาะ แก่ง ขุม วัง เวิน คู คัน ยังเปรียบเสมือนเขื่อนที่กักเก็บน้ำไว้อีกด้วย แม่น้ำมูนจึงไม่เคยเหือดแห้ง มีน้ำให้ชาวบ้านได้ใช้ตลอดทุกฤดูกาล

1.1.3 แหล่งสมุนไพรและแหล่งไม้ใช้สอย

นอกเหนือจากอาหารหลากหลายประเภทและเงินสดเงินออมที่ได้จากการ*"หาอยู่หากิน"* รวมทั้งแหล่งน้ำกินน้ำใช้ขนาดใหญ่แล้ว ชาวบ้านยังพึ่งพาป่าทามที่อยู่ริมแม่น้ำมูนในฐานะที่เป็นแหล่งสมุนไพรที่ใช้เป็นยารักษาโรคได้ตลอดเวลาอีกด้วย ชุมชนของคนหาปลาจึงมีตู้ยาสามัญขนาดใหญ่ที่หยิบใช้ได้อย่างสะดวกสบาย ชาวบ้านสามารถเก็บสมุนไพรจากพืชและส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ที่ขึ้นอยู่

มากมายในป่าทาม เช่น ก้านเหลือง ตะโกน้ำ ทับน้ำ ฝ้ายน้ำ เสียวน้อย แตงแซว กระเจียวลาย กระโดน ขมิ้น ขมิ้นเครือ เข็มแดง เข็มขาว มุยแดง เสลดพังพอน เพื่อนำมาใช้เป็นยารักษาโรคหลายประเภท เช่น เปลือก ใบ และผลของกระโดน ใช้เป็นยาสมานแผล และเปลือกยังเป็นยาละลายเสมหะได้อีกด้วย ส่วนผลใช้ช่วยย่อยอาหาร แก้อาการท้องอืด ท้องผูก เสลดพังพอนนอกจากจะใช้เป็นยาสมานแผล ฆ่าเชื้อโรค ใช้ทาแผลพุพองที่เกิดจากโรคผิวหนังบางชนิดแล้ว ยังใช้ทาลดพิษเมื่อถูกแมงป่องต่อยอีกด้วย (โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. 2536 : 25) นอกจากชาวบ้านจะเก็บสมุนไพรที่ขึ้นอยู่ในป่าทามตามธรรมชาติแล้ว ชาวบ้านบางคนยังนำปลาไปแลกสมุนไพรจากชาวบ้านที่อยู่ไกลออกไปอีกด้วย

ไม้ใช้สอยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น ฟืนและไม้ไผ่ ก็หาได้จากป่าทาม ไม้ไผ่เป็นไม้ที่ชาวบ้านนำมาทำเครื่องใช้สอยที่จำเป็นหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นกับดักสัตว์ เครื่องมือจับปลาหลายชนิด เช่น ตุ้ม สุ่ม (ใช้จับปลาใต้น้ำ) ลาน จั่น ข้อง หรือทำภาชนะใส่อาหาร เช่น กระติบใส่ข้าวเหนียว ตะกร้า เป็นต้น และไม้ไผ่ที่เป็นไม้ท่อนยังนำมาสร้างเพิงใกล้บ้าน สร้างเถียงนา ใช้ทำราวระเบียงบ้าน ทำรั้ว ทำเสื่อ หรือทุบเป็นไม้ฟากเพื่อใช้ทำพื้น ทำฝาผนังบ้านหรือใช้กั้นห้องในบ้าน

ป่าทามยังเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านอีกด้วย ชาวบ้านมักนำวัวควายที่เลี้ยงไว้มาปล่อยให้กินหญ้าในเวลาเช้า และนำกลับเข้าคอกในเวลาเย็น การนำสัตว์มาปล่อยในบริเวณป่าทามทำให้ชาวบ้านไม่ต้องเสียเวลาไปหาหญ้าและน้ำมาเป็นอาหารสำหรับเลี้ยงสัตว์เหล่านี้

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า วิถีชีวิตของชาวบ้านพึ่งพาแม่น้ำมูนอย่างเข้มข้น ทั้งในฐานะที่เป็นแหล่งอาหารประจำวันสำหรับครอบครัว เป็นแหล่งที่ชาวบ้านจับปลาไปแลกข้าวแลกเกลือหรือขายเพื่อนำเงินสดมาซื้อสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต และยังพึ่งพาแม่น้ำมูนในฐานะที่เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้ รวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญของชาวบ้าน นอกจากนั้นป่าทามริมแม่น้ำยังเป็นแหล่งสมุนไพรสำหรับใช้รักษาโรค เป็นแหล่งเก็บฟืนและไม้ไผ่สำหรับทำของใช้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน รวมทั้งยังใช้เป็นวัสดุส่วนหนึ่งในการสร้างบ้าน และเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์อีกด้วย

1.1.4 แหล่งพบปะ ประกอบพิธีกรรม สร้างสายสัมพันธ์ของชาวบ้านริมมูน

นอกจากแม่น้ำมูนจะหล่อเลี้ยงครอบครัวของคนหาปลาในทุกมิติของชีวิตแล้ว แม่น้ำมูนยังเป็นแหล่งสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำ ให้เกิดความผูกพันร่วมกันอีกด้วย เพราะในช่วงฤดูแล้งซึ่งเป็นช่วงที่ระดับน้ำในแม่น้ำมูนลดลงจนต่ำสุด เกาะแก่งหลายแห่งจะมีส่วนที่โผล่

พ้นน้ำขึ้นมาบ้าง เกาะแก่งหลายแห่งในลำน้ำสายนี้จึงกลายเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านนัดหมายมาพบปะเพื่อทำบุญในวันสงกรานต์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าวันเนาร่วมกัน ชาวบ้านมักจะนัดหมายมาทำบุญบริเวณแก่งที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน บางแก่งเป็นสถานที่นัดหมายของชาวบ้านถึงกว่า 10 หมู่บ้าน หลังจากทำบุญเลี้ยงพระแล้ว ชาวบ้านมักจะร่วมกันจับปลาบริเวณแก่งนั้น ๆ เพื่อนำมาเผาปิ้งกินร่วมกัน นอกจากเกาะแก่งจะเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านนัดหมายมาพบปะเพื่อทำบุญในวันสงกรานต์ร่วมกันแล้ว เกาะแก่งยังเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้านอีกด้วย

เกาะแก่งในลำน้ำสายนี้ไม่เพียงเป็นแหล่งสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านด้วยการเป็นสถานที่นัดหมายเพื่อทำบุญหรือเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจเท่านั้น แต่เกาะแก่งยังเป็นแหล่งสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่มาจับปลาร่วมกันอีกด้วย สำหรับคนหาปลาแล้ว แก่งเปรียบเสมือนบ้านหลังที่สองของพวกเขา เพราะเวลาจับปลาชาวบ้านมักจะมากินนอนอยู่ที่แก่งครั้งละหลาย ๆ วัน โดยจะนำเรือมาจอดไว้ที่แก่งแล้วสร้างซุ้มใบไม้ หรือเอาหญ้าคามามุงเพื่อทำเป็นที่นอน แก่งจึงเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านล่องเรือมา *"หากินนำกัน"* ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...เวลาหาปลาไปเป็นทัพ หมายถึงคาราวานที่เขาเรียกกันบางที่ 5 คน 10 คน บางที่ก็ 20 คน ไปนอนที่แก่งตะนะคืนสองคืนก็จะกลับมาหาที่แก่งคันวัว แก่งวังสะแบง ขึ้นมาเรื่อย ๆ ..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) การหากินเป็นเพื่อนกันเช่นนี้ นอกจากจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนแล้ว ยังทำให้หนุ่มสาวมีโอกาสพบปะพูดคุยกันอีกด้วย และในหลายกรณีนำไปสู่การ *"สร้างแก่วสร้างดอง"* หรือการแต่งงานกัน ชาวบ้านริมแม่น้ำมูนจึงนับญาติกันทั้งสายน้ำ ดังนั้น ในโลกของชาวบ้าน แก่งจึงไม่ได้เป็นเพียงหมู่หินตามธรรมชาติที่เรียงตัวลดหลั่นอยู่กลางแม่น้ำมูนเท่านั้น หากแต่แก่งยังเป็นแหล่งสร้างมิตร สร้างเพื่อนและสร้างความผูกพันระหว่างคนหาปลาริมแม่น้ำมูนอีกด้วย

1.2 การสร้างความรู้และกระบวนการเรียนรู้จากแม่น้ำมูน

เมื่อชาวบ้านต้องพึ่งพาแม่น้ำมูนในทุกมิติของชีวิต แม่น้ำมูนในโลกของชาวบ้านจึงไม่เพียงเป็นฐานทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงครอบครัวและสร้างความเป็นชุมชนของพวกเขาเท่านั้น หากแต่แม่น้ำมูนยังกลายเป็นแหล่งสร้างความรู้ คัดสรร ถ่ายทอดและผลิตซ้ำความรู้อีกมากมายเพื่อให้ชาวบ้านสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่มีลักษณะเฉพาะแบบนี้และสามารถดำรงชีวิตอยู่รอดร่วมกันได้อีกด้วย ดังนั้น ความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นจากระบบความสัมพันธ์กับแม่น้ำมูนในลักษณะพึ่งพานี้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้เกี่ยวกับปลาและธรรมชาติของปลา ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และวิถีในการจับปลา จึงเป็นความรู้ในบริบทเฉพาะ หรือเป็นความรู้แบบเฉพาะที่ ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว หากแต่ปรับเปลี่ยนตามสภาพของแม่น้ำที่เปลี่ยนแปลงไปอีกด้วย

1.2.1 ความรู้เกี่ยวกับปลาและธรรมชาติของปลา

แม่น้ำมูนเป็นแม่น้ำที่แตกต่างจากแม่น้ำสายอื่น เพราะเป็นแม่น้ำที่มีเกาะแก่ง ซอกหิน โพรงหินสลับกับบริเวณที่เป็นน้ำลึก ท้องน้ำเรียบ เป็นทราย สม่ำเสมอกัน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าวัง แม่น้ำมูนช่วงที่ไหลผ่านอำเภอพิบูลมังสาหารและอำเภอโขงเจียมซึ่งมีระยะทางประมาณ 60 กิโลเมตรนั้น มีแก่งน้อยใหญ่มากมายเรียงรายอยู่ระหว่างแก่งสะพือกับแก่งตะนะซึ่งเป็นแก่งขนาดใหญ่ เช่น แก่งไก่เขี่ย แก่งคำพวง แก่งหัวดอน แก่งคอนเสียว แก่งคันลืม แก่งตุงลุง แก่งหัวคันวัว แก่งหินคันงู แก่งคันน้ำสร้าง แก่งตาดหัวภู แม่น้ำมูนในแต่ละช่วงจึงมีลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นเกาะแก่งน้อยใหญ่ยังทำให้การไหลและระดับความลึกของลำน้ำในแต่ละช่วงแตกต่างกันอีกด้วย บริเวณที่มีน้ำไหลวน ชาวบ้านจะเรียกว่า เวิน ส่วนบริเวณที่มีความลึกตั้งแต่ 30 เมตรขึ้นไป ชาวบ้านจะเรียกว่า ขุม คนหาปลาแห่งลำน้ำมูนจะมีความรู้เกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศในลำน้ำเป็นอย่างดีว่า แก่งบริเวณใดมีซอกหินหรือโพรงหินลึกตื้น มากน้อยเพียงใด บริเวณใดเป็นวัง เวิน ขุม บริเวณใดมีปลาอาศัยอยู่ชุกชุม และบริเวณใดมีปลาชนิดพันธุ์ใดอาศัยอยู่ ดังเช่น แก่งตะนะเป็นแก่งที่มีปลาอาศัยอยู่มาก เพราะมีแก่งต่อเนื่องกันหลายแก่งและมีน้ำลึก เวินเป็นที่อาศัยของปลาขนาดใหญ่ ส่วนวังเป็นที่รวมของปลาหลายชนิดพันธุ์ เช่นปลาเนื้ออ่อน ปลาเคิง ปลาแค่ หรือถ้าเป็นคันที่น้ำไหลเชี่ยว ก็จะพบปลาเคิง ปลาเบิ่ง ปลาเอิน เป็นต้น

นอกจากคนหาปลาจะรู้ว่าปลาแต่ละชนิดชอบอาศัยอยู่บริเวณใดในลำน้ำมูนแล้ว เขายังรู้จักปลาเหล่านั้นเป็นอย่างดีว่าปลาชนิดพันธุ์ใดกินอาหารบริเวณไหนและชอบอาหารประเภทใด เช่น ปลาแตบ ปลาสร้อย ปลาสะทง ปลายอมขี้นกหงส์ ปลายอมน้อย เป็นปลาที่กินอาหารบริเวณผิวน้ำ ชอบกินแมลง หมากไม้ ดอกไม้ เป็นต้น ส่วนปลาปาก ปลาเปลี่ยน จะกินอาหารกลางน้ำ ประเภทกุ้ง ไส้เดือน และปลาสะอี ปลาเกเกาะ ปลาแกง ปลากด จะชอบกินตะไคร่น้ำ ขี้ตมบริเวณใต้น้ำลึก เป็นต้น

เมื่อถึงช่วงต้นฤดูฝน คนหาปลาแห่งลำน้ำมูนจะรู้ดีว่า ถึงช่วงเวลาของการอพยพตามฤดูกาลของปลานานาชนิดแล้ว เสียงเล่าการเดินทางของฝูงปลาน้อยใหญ่ที่ว่ายทวนน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำโขงเพื่อไปวางไข่ที่ต้นน้ำจึงเต็มไปด้วยความมีชีวิตชีวา แม่อุดม สมบูรณ์ดี พรานปลาคนหนึ่งแห่งลำน้ำมูนเล่าว่า เสียงฟ้าร้องในช่วงเดือนสาม (กุมภาพันธ์) ขึ้นสามค่ำจะเป็นเสมือนสัญญาณเตือนการนัดหมายตามฤดูกาลระหว่างคนกับปลา เสียงฟ้าร้องจะเตือนให้คนหาปลาเตรียมเครื่องมือจับปลาไว้ให้พร้อม และจะเตือนให้ปลาในแม่น้ำโขงเตรียมตัวเดินทางว่ายทวนน้ำขึ้นมาวางไข่ ปลาสร้อยซึ่งเป็นปลาที่มีขนาดเล็ก จะเป็นปลากลุ่มแรกที่ว่ายทวนน้ำเข้ามาถึงแก่งตะนะในช่วงเดือนหก (พฤษภาคม) ชาวบ้านจึงมักเรียกว่าเป็นปลาหัวปี ปลาสร้อยจะอยู่ในแก่งตะนะประมาณ 15 วันจึงว่ายทวนน้ำขึ้นไป หลัง

จากปลาสร้อยว่ายออกจากแก่งตะนะแล้ว ปลาพอน ปลาหว้าส่อง ปลาหว้าบักกอก ปลาตาดำ ปลาสะกางก็จะว่ายทวนน้ำตามมาถึงแก่งตะนะ คนหาปลาเล่าว่าเมื่อปลาอพยพเข้ามาแล้วจะไปแวะพักตามแก่งต่าง ๆ หรือ *"บ้านไผบ้านมัน"*ก่อน และไม่เพียงปลาจากแม่น้ำโขงเท่านั้นที่จะว่ายทวนน้ำขึ้นไปวางไข่ แต่ปลาที่อาศัยอยู่ในลำน้ำมูนหรือปลาค้างวัง ซึ่งอพยพกลับแม่น้ำโขงไม่ทันเมื่อช่วงของการอพยพในฤดูกาลที่ผ่านมาและอาศัยอยู่ในบริเวณวังน้ำ ก็จะว่ายทวนน้ำขึ้นไปวางไข่เหนือต้นน้ำด้วยเช่นกัน เมื่อปลาวางไข่ และลูกปลาเติบโตจนแข็งแรงดีแล้ว ประมาณเดือนสิบเอ็ด เดือนสิบสอง (ตุลาคม-พฤศจิกายน) เมื่อกระแสน้ำในลำน้ำมูนลดความเชี่ยวกรากลง ปลาพ่อพันธุ์แม่พันธุ์และลูกปลาก็จะว่ายตามลำน้ำกลับลงมา ปลาส่วนหนึ่งซึ่งมักเป็นปลาพ่อพันธุ์แม่พันธุ์จะว่ายตามลำน้ำอย่างแข็งขันเพื่อรีบกลับแม่น้ำโขง ปลาอีกส่วนหนึ่งซึ่งมักเป็นลูกปลาหรือปลาที่มีขนาด *"ปรกติ"* จะอาศัยอยู่ตามขุม ตามวัง ตามเวินในแม่น้ำมูน

แม้ในยามฤดูกาลอพยพ ซึ่งแม่น้ำมูนจะคราคร่ำไปด้วยฝูงปลาน้อยใหญ่ที่ต่างเบียดเสียดแหวกว่ายกันอยู่เต็มสายน้ำ แต่คนหาปลาก็รู้จักปลาแต่ละชนิดพันธุ์เหล่านี้เป็นอย่างดี แม่อุดม สมบูรณ์ดีพรานปลาแห่งลำน้ำมูนเล่าว่า นับปลาในแม่น้ำสายนี้ได้ถึง 250 ชนิด *"...ตามที่แม่ให้ชื่อเพิ่นไป เพิ่นมาจดเอาหลาย ครูอาจารย์มหาลัยมาเอา แม่ใส่ได้ 250 ชื่อ แล้วกะเอาปลามาให้แม่ชี้ทุกโตบ่พลาด ชี้ได้หมด เพราะเอาเรื่องจริงมาคุยกันเนาะ..."* นอกจากนั้นคนหาปลายังรู้ดีว่าในรอบปีหนึ่ง ๆ จะจับปลาชนิดพันธุ์ใดและขนาดใดได้เมื่อใด ดังเช่น จับปลาปากหนวด ปลากดใหญ่ ปลาเขี้ยวไก่ ปลาหนู ปลาซ่อนขนาดประมาณ 3-6 กิโลกรัมได้ในช่วงฤดูแล้ง จับปลาค้างวัง เช่น ปลาเนื้ออ่อน ปลาอีก่ำ ปลาอีตู๋ ปลาตอง ปลาบู่ ปลากด ปลาเคิง ปลาหลาด ปลาน้ำเงิน (ปากแหล่) ปลาขบ ปลาหอย ปลาหนูได้ในช่วงเดือนสี่และเดือนห้า ในช่วงหน้าปลาขึ้นนอกจากปลาที่จับได้ในช่วงเดือนสี่ เดือนห้าแล้ว จะมีปลาที่จับได้เพิ่มขึ้นอีก เช่น ปลาคบ ปลานาง ปลากะมัน ปลาเขว้า ปลาสะงั่ว ปลาเริ่ม ปลาโจก ปลากะปัว ปลาหมากผาง ปลาเอิน ปลากาง เป็นต้น

1.2.2 ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ในวิถีชีวิตของคนหาปลา

ในการหาปลา ชาวบ้านมีคติดั้งเดิมว่า จะต้องหาปลาเท่าที่จำเป็นสำหรับดำรงชีวิตเท่านั้น ดังเสียงยืนยันของพรานปลาที่ว่า *"...เราต้องไม่เอาเปรียบธรรมชาติ แม่น้ำนั้นมีชีวิตจิตใจ ปลาทุกตัวในแม่น้ำคือเพื่อนร่วมโลก เราจะกินมันแต่พออิ่ม ตัวไหนไม่กินเราจะปล่อยไป เราจะรักษาเผ่าพันธุ์ของพวกมัน เหมือนที่รักษาเผ่าพันธุ์ของพวกเรา..."* (บูชิตา สังข์แก้ว. 2540 : 43) คติในการหาปลาดังกล่าวมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า คนหาปลาเหล่านี้มองตนเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ธรรมชาติจึงไม่ได้ถูกมองในฐานะที่เป็นแหล่งซึ่งพวกเขาจะตักตวงหรือใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่จำกัดเพื่อตอบสนองความต้องการเท่านั้น หากแต่เขายังต้องดูแลรักษาธรรมชาติซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของเขาอีกด้วย

เพราะถ้าความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติถูกทำลายลงไป เขาก็จะเป็นคนกลุ่มแรก ๆ ที่ได้รับผลกระทบ เมื่อชาวบ้านไม่ได้มองตนเองในฐานะผู้บริโภค ชาวบ้านจึงใช้ประโยชน์จากแม่น้ำหรือธรรมชาติเท่าที่จำเป็นและใช้อย่างอ่อนน้อมถ่อมตน รวมทั้งยังกระทำไปโดยตระหนักรู้ในคุณค่าและบุญคุณของแม่น้ำอยู่เสมอ

ด้วยคติในการมองธรรมชาติในลักษณะดังกล่าว ความรู้ในการจับปลาของชาวบ้านจึงถูกสร้างและพัฒนาขึ้นมาบนฐานของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพัน วิถีแห่งการจับปลาหรือการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำจึงไม่ได้แยกออกจากการอนุรักษ์ปลาและแม่น้ำ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การอนุรักษ์ในโลกของชาวบ้านไม่ได้ถูกมองในฐานะที่เป็นคู่ตรงข้ามของการใช้ประโยชน์และสามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด เพราะชาวบ้าน *"อนุรักษ์ไปในโต"* นั่นเอง การ *"อนุรักษ์ไปในโต"* ทำให้ก่อนที่แม่น้ำมูนจะถูกขวางกั้นด้วยเขื่อนขนาดใหญ่ ไม่เคยมีปลาชนิดพันธุ์ใดที่หายไปจากแม่น้ำสายนี้ ปลาในลำน้ำจึงยังคงมีอยู่อย่างหลากหลายชนิดพันธุ์และอยู่รอดเลี้ยงเผ่าพันธุ์ของชาวบ้านมาอย่างต่อเนื่อง ดังคำกล่าวที่ว่า *"บ่หมดจักเทื่อ ชนิดนั้นบ่เห็น ชนิดนี้บ่เห็น บ่เคยมี ได้คู้ปี ปลาที่เฮาเคยจับได้"*

ในวิถีชีวิตของคนหาปลาแห่งลำน้ำมูน การอนุรักษ์และการหาปลาเป็นสิ่งที่กระทำควบคู่กันไปเสมอจากเงื่อนไขของธรรมชาติ วิถีของการใช้เครื่องมือในการจับปลา และวิถีในการบริโภคอาหาร ลักษณะทางกายภายของลำน้ำสายนี้ที่ประกอบด้วยเกาะแก่งน้อยใหญ่ ทำให้แม่น้ำมีระบบนิเวศแบบต่าง ๆ ทั้งส่วนที่มีระดับน้ำลึกและตื้น รวมทั้งลักษณะการไหลและความแรงของกระแสน้ำที่แตกต่างกัน และใต้ท้องน้ำยังเต็มไปด้วยซอกหินและโพรงหิน การจับปลาในแม่น้ำมูนจึงต้องอาศัยความรู้ความชำนาญ ไม่มีพรานปลาคนใดที่สามารถใช้เครื่องมือประเภท *"กวาดไปทีเดียว"* ได้ดังเช่นการจับปลาในแม่น้ำสายอื่นที่มีท้องน้ำเรียบหรือมีระดับของความลึกที่ไม่แตกต่างกันมากนัก *"...เขามีบ่อนหลบบ่อนหลีกของเขา มีคัน มีแก่ง มีเกาะ มีแก่ง มีขุม มีวัง มีเวิน มันสลับซับซ้อนเหมือนโรงแรมใหญ่ ๆ มันเป็นชั้น ๆ ถ้าเรามุดลงไปเบิ่งสัมผัสกับมัน มุดเบิ่งด้วยตาว่ามันอยู่กันจั่งใด เขากะเฮ็ดบ้านเป็นซิกแซกหลบหลีกคน บ่มีไผสิไปล้างปลาซุมนี้ให้ฉิบหายได้ เป็นไปบ่ได้ เพราะบ้านเขามีบ่อนหลบหลีกหลาย เก่งกว่าค่ายทหาร เก่งกว่าสนามรบ บ้านปลาน่ะ..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) นอกจากสภาพของแม่น้ำจะทำให้ปลามีที่หลบหลีกจนเหลือรอดเพียงพอที่จะแพร่พันธุ์ได้แล้ว กระแสน้ำและระดับความลึกที่ไม่สม่ำเสมอยังทำให้การจับปลาบางบริเวณเต็มไปด้วยอันตราย จนชาวบ้านไม่สามารถจับปลาได้ทุกหนทุกแห่ง

นอกจากลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำ ระดับน้ำขึ้นหรือน้ำลงและความแรงของกระแสน้ำในแต่ละฤดูกาลบังคับให้คนหาปลาต้อง *"อนุรักษ์ไปในโต"* แล้ว ธรรมชาติยังบังคับให้คนหาปลาไม่อาจเลือกใช้เครื่องมือในการจับปลาได้ตามอำเภอใจ หรือทำให้เขาต้องอนุรักษ์ไปพร้อม ๆ กับ *"การหาอยู่หากิน"* คนหาปลารู้ดีว่าช่วงหน้าปลาขึ้นจะเป็นช่วงที่หาปลาได้อย่างเต็มที่ เพราะน้ำไม่ไหลเชี่ยว สามารถใช้เครื่องมือจับปลาได้ทุกประเภท ส่วนเดือนเก้า เดือนสิบก่อนหน้าปลาล่อง น้ำจะหลากไหลเชี่ยวกราก จนชาวบ้านไม่สามารถจับปลากลางแม่น้ำมูนได้ แม้ว่าจะใช้เรือยนต์ก็ตาม เพราะ *"... กลางแม่น้ำมูนเฮาสิกางบ่ได้ บ่มีหยังสิไปกางมัน กางมอง (ตาข่าย) กะบ่ได้..."* ในฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านจึงมักใช้เบ็ดตกปลาและหากินตามป่าทามริมแม่น้ำมูน

การใช้เครื่องมือจับปลาที่แตกต่างหลากหลายในหมู่คนหาปลาก็เป็นการ *"อนุรักษ์ไปในโต"* ด้วยเช่นกัน เครื่องมือที่คนหาปลาในแม่น้ำมูนใช้มีหลายประเภท เช่น มอง เบ็ดราว ตุ้มทุกขนาด อวนทับตลิ่ง ลอบ ไซ ขา พร้อมอุปกรณ์จับปลาประเภทฉมวก คางต่อง ขอทกขนาดใหญ่ รวมทั้งยังมีเครื่องมือจับปลาเฉพาะแม่น้ำมูน เช่น มองไหล (ข่ายลอย) มองซำ (ข่ายดัก) ตุ้มปลายอน และตุ้มปลากด การเลือกใช้เครื่องมือจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ ในช่วงหน้าปลาขึ้นซึ่งคนหาปลาจะใช้เครื่องมือได้ทุกประเภทนั้น เครื่องมือที่คนหาปลาแต่ละคนเลือกใช้นอกจากจะขึ้นอยู่กับความชำนาญแล้ว ยังขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ที่หาปลาด้วยว่าอยู่บริเวณใด เช่น ถ้าจับปลาที่เวิน จะใช้อวนโพงพาง เบ็ดราว ตาข่าย หรือแห และยังขึ้นอยู่กับประเภทและขนาดของปลาที่ต้องการอีกด้วย เช่น ถ้าต้องการจับปลากดมาทำปลาร้าก็จะใช้แหขนาด 2 เซนติเมตร ถ้าต้องการปลาที่มีขนาดใหญ่ขึ้นก็จะใช้แหที่มีขนาดใหญ่ขึ้น นอกจากความหลากหลายของเครื่องมือที่คนหาปลาแต่ละคนเลือกใช้จะช่วยรักษาชนิดพันธุ์และจำนวนของปลาในลำน้ำสายนี้แล้ว ลักษณะและวิธีการใช้เครื่องมือก็ยังมีส่วนทำให้ *"อนุรักษ์ไปในโต"* ด้วย เพราะไม่ได้ใช้เครื่องมือขนาดใหญ่ ปลาจึงสามารถหลุดลอดไปได้ *"...ตาข่ายที่เฮาจับก็บ่แม่นว่าแก่ดินคากๆ ห่างจากดินเป็นแขน ปลากะลอดออก ทางเทิงกะเหลืออีกเป็นวา ส่วนกะข่วมทางเทิง ส่วนกะลอกทาลุ่ม ปลามาทางกลางกะจั่งถูก ถูกกะโตขนาดจั่งคา โตบ่ขนาดกะลอดไป..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

การ *"อนุรักษ์ไปในโต"* ยังกระทำผ่านการกินอาหารที่หลากหลายอีกด้วย แม้ว่าคนหาปลาในสายน้ำแห่งนี้จะกินข้าวกับปลา จนข้าวกับปลาเป็นวัฒนธรรมในการบริโภคของพวกเขาก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ยังพึ่งพาอาหารประเภทอื่น ๆ อีกด้วย ความหลากหลายของพรรณพืชนานาชนิดและสัตว์น้อยใหญ่ที่อยู่ในป่าทามช่วยให้ชาวบ้านสามารถ *"หากิน"* ได้อย่างหลากหลาย รวมทั้งในยามฤดูแล้งผักที่ปลูกริมฝั่งแม่น้ำยังทำให้ชาวบ้านได้บริโภคอาหารประเภทอื่นอีกด้วย ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...เฮาหาปลาเฮาบ่อยากปลาเฮากะขึ้นไปโคก ขึ้นไปหาหน่อไม้ หาเห็ด หาเต่า หากระแต กระจ้อน หลังจากกิน*

ของป่าแล้ว เฮากะฮ่วยลงมากินปลาแม่น้ำมูน เฮาสิบ่ได้กินอาหารซ้ำซาก กินเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ผักเฮากะบ่ได้ไปซื้อ เฮาปลูกเกษตรเลาะแม่น้ำมูน น้ำลงเฮาปลูกแล้ว น้ำขึ้นเก็บเกี่ยวแล้ว..." (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

1.2.3 ความรู้เกี่ยวกับการจับปลา

แม้คนหาปลาแห่งลำน้ำมูนจะไม่เคยปิดกั้นหรือหวงห้ามไม่ให้คนจากถิ่นอื่นมาหากินจากแม่น้ำเช่นเดียวกับตนเองและบรรพบุรุษก็ตาม แต่คนจากบ้านโคก(หมู่บ้านอื่น ๆ ที่อยู่บนที่ดอนห่างไกลจากแม่น้ำมูน) ก็สมัครใจที่จะปลูกข้าวแล้วนำข้าวส่วนที่เหลือจากการบริโภคใส่เกวียนลากมาแลกปลา เช่นเดียวกับคนอีกหลายหมู่บ้านที่นำเกลือใส่เกวียนหรือล่องเรือมาแลกปลา เพราะคนเหล่านี้ต่างรู้ดีว่าการหาปลาในลำน้ำสายนี้ไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ยิ่งไปกว่านั้น บางบริเวณที่มีปลาอยู่ชุกชุมยังเต็มไปด้วยอันตราย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง สิ่งที่ปิดกั้นไม่ให้คนที่อยู่ห่างไกลจากแม่น้ำมูนมา *"หากิน"* จากลำน้ำสายนี้ก็คือ ความรู้มากมายที่คนหาปลาสร้างและเรียนรู้จากแม่น้ำมูนนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับสภาพของแม่น้ำที่มีระบบนิเวศเฉพาะแบบหนึ่ง ความรู้ความเข้าใจในวิถีแห่งการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำที่เกิดขึ้นตามฤดูกาล ความรู้เกี่ยวกับแหล่งที่อยู่ของปลาและช่วงฤดูกาลแห่งการอพยพ และความรู้ความชำนาญในการใช้เครื่องมือจับปลาประเภทต่าง ๆ เป็นต้น

คนหาปลาที่มีความชำนาญจนถูกเรียกขานว่าเป็นพรานปลานั้น จะมีความรอบรู้เกี่ยวกับสภาพของแม่น้ำมูนในแต่ละพื้นที่เป็นอย่างดีหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า *"รู้วิธีหาของแก่ง"* พรานปลาจะรู้สภาพทางกายภาพของแก่งทั้งหมดในลำน้ำสายนี้เป็นอย่างดีว่าแต่ละแก่งมีลักษณะอย่างไร โพรงหินใต้น้ำมีลักษณะอย่างไร โพรงลึกหรือไม่ ปากถ้ำอยู่บริเวณใด น้ำลึกหรือตื้น เพราะความยากหรือง่ายในการจับปลาจะขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่นั้น ๆ เช่น แก่งจมจะเป็นแก่งที่จับปลายากที่สุด เนื่องจากแก่งลึกและโพรงหินซึ่งเป็นบ้านของปลาก็จะลึกตามไปด้วย เวลาจับปลาต้องดำน้ำ ดังนั้นพรานปลาที่หาปลาบริเวณแก่งจมจึงต้องมีความเชี่ยวชาญในการดำน้ำเพิ่มขึ้นอีกด้วย ส่วนแก่งที่จับปลาง่ายจะเป็นแก่งที่มีก้อนหินโผล่ขึ้นพ้นน้ำสูงและมีเนินเรียบ การจับปลาบริเวณนี้จึงเพียงนำตาข่ายไปปักรอที่ปากถ้ำเท่านั้น

นอกจาก *"รู้วิธีหาของแก่ง"* แต่ละแก่งแล้ว คนหาปลาที่มีความชำนาญยังรู้อีกด้วยว่าปลาแต่ละชนิดพันธุ์อาศัยอยู่ในบริเวณใด เช่นถ้าเวินลึกมากจะมีปลาขนาดใหญ่ที่สุดอาศัยอยู่ เช่น ปลากะมัน ปลาบึก (ขนาดที่จับได้มีน้ำหนักประมาณ 70 กิโลกรัม) ปลาเลิ่มหรือปลาเทพา(ขนาดที่จับได้มีน้ำหนักประมาณ 30-70 กิโลกรัม) และบริเวณใดมีปลาอาศัยอยู่ชุกชุม รวมทั้งยังมีความรอบรู้เกี่ยวกับนิสัยของปลาด้วย เช่น ชอบกินอาหารประเภทอะไร กินอาหารเวลาใด ชอบนอนที่ไหน มีวิธีนอน

อย่างไร ตื่นเวลาใด ความรู้เกี่ยวกับนิสัยของปลาจะช่วยให้สามารถจับปลาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น จะมาจับปลาในเวลาที่ปลาออกมากินอาหาร ในช่วงเช้าประมาณตี 2 ตี 3 และกลางวันเวลาประมาณบ่ายโมงถึงบ่ายสอง ส่วนเวลาที่ปลาพักผ่อน ชาวบ้านก็จะไปทำกิจกรรมอย่างอื่น

ส่วนฤดูกาลอพยพของปลาน้อยใหญ่ คนหาปลาต่างก็รู้ดีว่าไม่ได้กำหนดอย่างตายตัวแบบปฏิทิน จึงอาศัยการสังเกตจากธรรมชาติ เช่น สีของน้ำ ลักษณะท้องฟ้า และพฤติกรรมของสัตว์บางชนิด เช่น นกเค้าอ่านคอน พรานปลาคนหนึ่งเล่าวิธีที่ใช้สังเกตว่าปลาอพยพขึ้นจากพฤติกรรมของนกเค้าอ่านคอนว่า *"...มันลงไปจิกกินปลา มันเตือนเพื่อนมัน ขณะนี้ปลากำลังขึ้นมา มันบอกกันโดยวิธีใช้เสียงเยือกเย็นมาก โดยใช้เสียงโกรกๆๆๆๆ ตอนเช้านะ ก็รู้แล้วว่านกเค้าอ่านคอนตอนเช้านี่ปลาขึ้นแน่นอน แล้วสังเกตฟ้าลายอีก ถ้าเป็นเกร็ดเล็ก ๆ ปลาน้อย ถ้าเกร็ดใหญ่ปลาใหญ่ขึ้น..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) นอกจากจะอาศัยธรรมชาติในการคาดเดาเวลาในการอพยพแล้ว ชาวบ้านยังรู้อีกด้วยว่า ปลาจะว่ายทวนน้ำเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับสภาพของน้ำ เพราะถ้าน้ำในแม่น้ำมูนใส ปลาจะว่ายทวนน้ำขึ้นไปวางไข่อย่างรวดเร็ว แต่หากน้ำในแม่น้ำขุ่น ปลาจะว่ายทวนน้ำช้าลง โดยทั่วไปในช่วงฤดูวางไข่นี้ ปลามักจะว่ายทวนน้ำขึ้นไปยังต้นน้ำอย่างรวดเร็วยกเว้นปลาหัวปี นอกจากนั้นพรานปลาที่มีความชำนาญยังรู้เส้นทางของปลาหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า *"แปวปลา"* อีกด้วย เขาจะรู้ว่าเวลาปลาขึ้น ปลาแต่ละชนิดจะว่ายทวนน้ำผ่านเกาะแก่งบริเวณใด และจะไปแวะพักที่ใด การรู้ว่าปลาชนิดพันธุ์ใด และขนาดใดกำลังจะว่ายทวนน้ำจากแม่น้ำโขงเพื่อขึ้นมาวางไข่ จะช่วยให้ชาวบ้านสามารถเลือกใช้เครื่องมือจับปลาได้อย่างเหมาะสม

> *ยามเดือน 5-6 เราจะใช้แหเบอร์ 1-2 แม่สานแหเอง ตีก(ทอด)แห เอาหมด เดือน 5-6 เราจะใส่ปลาแดกไว้เต็ม เดือน 6-7 ปลาตัวใหญ่ พ่อจะตีกแห แม่ตีกบ่ได้เพราะตัวมันใหญ่ นอกจากแหก็มีมองหรือข่าย พ่อจะเอาไปลง แล้วก็เปลี่ยนกันไปยาม พอเดือน 8 ตัวยิ่งใหญ่ ตัวละ 9-10 โล เราจะเลิกตีกแห ไปใส่มองใส่เบ็ดราว พอเดือน 8-9 เลิกใส่มอง น้ำหลากล้นตลิ่ง เราก็ใส่เบ็ดใหญ่ ซื้อปลาดุกมาเหยื่อ ได้ปลาเคิงตัวละ 9-10 กก. 20 กก.ก็ได้...* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง)

นอกจากความรอบรู้ดังกล่าวแล้ว คนหาปลาที่มีความชำนาญยังมีความสามารถในการทำเครื่องมือสำหรับจับปลาอีกด้วย ในอดีตพรานปลามักจะทำเครื่องมือจับปลาเอง แต่ปัจจุบันมักจะทำเองบางประเภทซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นเครื่องมือที่ทำจากไม้ไผ่ ส่วนเครื่องมือที่ซื้อจากตลาดนั้นจะต้องนำมา *"ปรับปรุง"* เพื่อให้ใช้จับปลาได้ดีหรือคล่องขึ้นก่อนที่จะนำไปใช้จับปลา พรานปลาที่มีความเชี่ยวชาญจะทราบว่าตนเองทำเครื่องมือได้ดีหรือไม่ หรือปรับปรุงเครื่องมือที่ซื้อมาได้ดีหรือยัง เมื่อนำเครื่องมือเหล่านั้นมา *"ลองผิดลองถูก"* ถ้าเครื่องมือเหล่านั้นจับปลาได้ไม่ดี เขาก็จะนำเครื่องมือเหล่านั้น

มาปรับปรุงใหม่อีกครั้งหนึ่ง *"...ถ้าคนเชี่ยวชาญมาก เขาจะรู้เลยเวลาเขาสาวมองขึ้นมาใส่เรือ รู้เลยว่าตาข่ายแบบไหนที่มันติดปลา ถ้าแบบดึงขึ้นมาแล้วมีเนื้อยู่ยี่นี่ แน่นอนแล้วตาข่ายทำถูกต้อง อีกไม่นานสองเที่ยว สามเที่ยว เจอแน่นอนปลา..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) นอกจากจะรู้วิธีการทำเครื่องมือประเภทต่าง ๆ แล้ว พรานปลายังรู้วิธีที่จะใช้เครื่องมือเหล่านั้นให้มีประสิทธิภาพอีกด้วย เช่น มองไหล(ข่ายไหล) จะใช้บริเวณที่น้ำลึกและน้ำไหล ไม่มีไม้และแก่งหิน ส่วนมองซำ (ข่ายดัก) จะใช้ช่วงน้ำขึ้น บริเวณที่น้ำนิ่ง ดักบริเวณที่คาดว่าปลาจะผ่าน มองทั้งสองประเภทนี้จะใช้ดักปลาที่โผล่ขึ้นมาหายใจเหนือน้ำ เช่น ปลาช่อน ปลาขาว ปลากระสูบ ช้อนตักปลาจะใช้ตักปลาช่วงหน้าปลาขึ้นในเดือนแรก ๆ ช่วงน้ำหลากใหม่ เพราะปลาจะมารวมกันบริเวณโขดหิน และเบ็ดราวจะใช้ช่วงน้ำหลาก เป็นต้น

ความรู้มากมายเหล่านี้ จะถูกถ่ายทอดสู่ลูกหลานเพื่อให้เรียนรู้ *"การหาอยู่หากิน"* ด้วยการช่วยพ่อแม่จับปลาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ๆ ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...ไปช่วยพ่อทุกครั้ง ตั้งแต่อายุ 9 ปีเลย พายเรือไปช่วยพ่อ พายเรือเวลาตีกตาข่ายนะ พ่อบอกเอาลงแบบนี้ ปลาถึงจะถูก ต้องหย่อนแบบนี้ให้มันลึกขนาดนี้ ทุ่นกับสายตาข่ายให้มันห่างกันขนาดนี้ ระยะมัน บอกวิธีการ เวลาไปเกี่ยวขาดมาเราก็ทำสานใหม่ บ้านเราเรียกฝูงมอง ฝูงให้มันดีขึ้น..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) และ *"...พี่เริ่มจับปลาตั้งแต่อายุ 12 พ่อเอานั่งเรือไปด้วย ก็เอาเหยื่อมาเกี่ยวเบ็ด มาเหวี่ยงแห แล้วมาตกมอง พ่อทำเราอยู่ท้ายเรือ เราก็พายเรือ คัดอย่างนี้ วาดอย่างนี้ ให้เรือมันตรงจะทำยังไง พายยังไง ร่องยังไง ตรงไหนเป็นเหว เป็นโขดหินน้ำลึก เรือจะไปได้ไหม แกจะบอกหมด..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) ดังนั้น แม่น้ำมูนจึงไม่เพียงเป็นแหล่งสร้างความรู้มากมายเพื่อตอบสนองชีวิตของชาวบ้านเท่านั้น หากแต่ยังเป็นแหล่งที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบทอดความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นอีกด้วย

1.3 ความผูกพันระหว่างชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำมูน

ความรู้มากมายที่ถูกสร้างและพัฒนาขึ้นในระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับแม่น้ำ ซึ่งวางอยู่บนฐานของการจัดความสัมพันธ์แบบพึ่งพาและผูกพันนั้น ไม่เพียงทำให้ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เท่านั้น หากแต่ความรู้ที่ก่อกำเนิดภายในระบบนิเวศของแม่น้ำมูนยังเป็นพื้นฐานที่สำคัญของกระบวนการสร้างและพัฒนากฎเกณฑ์หรือแนวทางปฏิบัติ ที่จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนที่ต้องพึ่งพาแม่น้ำมูนร่วมกันใน *"การหาอยู่หากิน"* ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นอีกด้วย

กฎเกณฑ์หรือแนวทางปฏิบัติ ที่ถูกสร้างและพัฒนาขึ้นเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ในสังคมของชุมชนคนหาปลานั้น มีพื้นฐานที่สำคัญจากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแม่น้ำมูน ปลา และธรรม

ชาติของปลารวมทั้งฤดูกาลแห่งการอพยพ เพราะความรู้ดังกล่าวทำให้คนหาปลาเข้าใจดีว่า การจับปลาในลำน้ำสายนี้มิอาจกระทำได้ในทุกหนทุกแห่ง และบริเวณที่มีปลาอยู่ชุกชุมที่จะทำให้เขา *"หาอยู่หากิน"* จากธรรมชาติได้อย่างอุดมสมบูรณ์ก็มีไม่มากนัก เช่น บริเวณแก่งตะนะ วังสะแบง แก่งสะพือ เป็นต้น นอกจากนั้นช่วงเวลาที่สามารถจับปลาได้อย่าง *"เต็มที่"* หรือ *"หน้าทำเงิน"* ในรอบปีหนึ่ง ๆ ก็มีระยะเวลาที่ไม่ยาวนานนักเพียงประมาณ 4 เดือนเท่านั้น แม้ว่าชาวบ้านจะสามารถจับปลาเพื่อเป็นอาหารประจำวันหรือขายได้เงินเล็ก ๆ น้อย ๆ ตลอดทั้งปีก็ตาม ดังนั้น เพื่อทำให้ความสัมพันธ์ในระหว่างชาวบ้านดำเนินไปอย่างราบรื่นและสร้างหลักประกันของความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งจะทำให้สามารถรักษาความสมดุลของระบบความสัมพันธ์กับแม่น้ำไว้ได้อย่างยั่งยืน ชาวบ้านจึงจัดความสัมพันธ์ในระหว่างพวกเขาในรูปของความสัมพันธ์แบบร่วมมือ ซึ่งจะเห็นได้จากกฎเกณฑ์หรือแนวทางปฏิบัติในการหาปลาที่ได้รับการยอมรับและถือปฏิบัติในหมู่ชาวบ้านด้วยกันเอง

โดยทั่วไปบริเวณที่มีปลาชุกชุมมักเป็นจุดรวมของการหาปลาหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า*"ลวง"* ลวงที่มีชาวบ้านมาหาปลาจำนวนมากเช่นลวงวังสะแบงนั้น ในช่วงหน้าปลาขึ้นจะมีชาวบ้านทั้งจากอำเภอเมือง วารินชำราบ พิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งชาวบ้านจากอำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดยโสธรที่ทราบข่าวว่าปลาขึ้นจะล่องเรือมาหาปลาร่วมกันถึงประมาณ 100-200 ลำเรือ การหาปลาร่วมกันนี้ดำเนินไปอย่างราบรื่นด้วยการ *"เข้าคิวหาร่วมกัน"* โดยชาวบ้านที่มาก่อนจะหาก่อนเรียงตามลำดับกันไป เมื่อกู้เครื่องมือขึ้นแล้วก็จะมาเรียงคิวต่อใหม่อีกครั้งหนึ่ง การลัดคิวมักจะเป็นการเล่นสนุกของคนหนุ่มที่ไม่เกิดขึ้นบ่อยนักและจบลงด้วยการดุด่ากันเล็กๆ น้อย ๆ ดังเช่น

> *ส่วนใหญ่จะเป็นคนหนุ่ม เด็ก ๆ มันซน มันไม่ฟังผู้ใหญ่ เวลาดึกผู้ใหญ่มักจะนอน เออถึงคิวกูมึงปลุกด้วยเด้อ พอถึงคิวไม่ปลุก ปล่อยให้นอน พอตื่นขึ้นมา อุ้ยมันลัดคิวไปแล้วก็ไล่ด่ากัน ทีหลังมึงอย่าทำนะ...* (สัมภาษณ์แม่สมศรี กองคำ แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)
>
> *บ่ บ่มีการทะเลาะกัน คั่นมันหลายก็ไปเย็ดคิวกัน เอาเรือต่อกัน ตกออกผู้นี้ก็มาต่อ ตกออกไปเรื่อย ม่วน ก็บ่ได้ว่าหยังกัน ลวงใครลวงมัน บ่มีใผสิว่า คั่นเขาไปกางมันได้อีหลีได้หลายมองนี่ยอบขึ้นดอก คือจับปลาไม่เคยมีทะเลาะกัน ...* (สัมภาษณ์แม่อุดม สมบูรณ์ดี แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

นอกจากการ *"เข้าคิวหาร่วมกัน"* จะเป็นแนวปฏิบัติของการหาปลาที่ลวงแล้ว ชาวบ้านยังมักจะจับปลาร่วมกันหรือ *"หากินนำกัน"* หรือ *"หาสัมผัสกัน"* อีกด้วย ดังเช่นการจับปลาในลวงมอง (จุดรวมของการหาปลาที่ท้องน้ำเรียบและน้ำลึกซึ่งทำให้ตาข่ายเป็นเครื่องมือของการจับปลาที่มีประสิทธิ

ภาพที่สุด) ชาวบ้านจะนำตาข่ายมาเรียงต่อกันแล้วช่วยกันไล่ปลาเข้าหาตาข่ายเพื่อไม่ให้ปลาหลบหลีกไปได้ ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...เราถือว่าทุกคนไล่ปลาเข้าหากัน ถ้าไปจับคนเดียวมันจะไม่ได้ เพราะปลามันหลบตาข่าย หลบจากตาข่ายเราไปโดนตาข่ายคนอื่นเราก็ไม่เสียใจ เพราะว่าบางครั้งอาจจะโดนของเราบ้าง ทำนองนี้ คือวิธีไล่ปลา เราจะไล่เอาตาข่ายไล่เรียงลงไปทีละ 20 ลำ 30 ลำ..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) การ *"หากินนำกัน"* จึงเป็นแนวปฏิบัติเพื่อลดความเสี่ยงในการจับปลาด้วยการจัดความสัมพันธ์ในรูปของความร่วมมือ แต่อย่างไรก็ตาม บางคนก็อาจจะจับปลาได้น้อยหรือจับปลาไม่ได้เลย ดังนั้นคนที่หาปลาได้มากจึงมักจะแบ่งปลาให้คนที่หาปลาได้น้อยหรือไม่ได้เลย

การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระหว่างชาวบ้านในลักษณะของความร่วมมือกันนี้ ได้ถูกผลิตซ้ำผ่านพิธีเลี้ยงลวงซึ่งเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงเดือนสามก่อนที่ฤดูกาลแห่งการอพยพของฝูงปลาจะเริ่มขึ้น พิธีเลี้ยงลวงจึงเป็นการจัดเตรียมชุมชนของคนที่หาปลาในบริเวณเดียวกันให้พร้อมสำหรับการหาปลาในรอบปีต่อไป การทำพิธีเลี้ยงลวงเป็นเสมือนการขออนุญาตแม่ย่านางหรือผีเสื้อน้ำ เพื่อขอจับปลาในแม่น้ำมูน พร้อมทั้งอ้อนวอนขอให้ช่วยคุ้มครองให้จับปลาได้อย่างอุดมสมบูรณ์ โดยในการประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านจะใช้ปลาบ่าวปลาสาวเพื่อบูชาแม่ย่านางหรือผีเสื้อน้ำ เพราะถือว่าเป็นปลากลุ่มแรกที่ว่ายทวนน้ำขึ้นมาในแม่น้ำมูน ชาวบ้านที่จับปลาในบริเวณเดียวกันไม่เพียงจะร่วมกันประกอบพิธีเลี้ยงลวงในทุกปีเท่านั้น หากแต่ยังร่วมมือกันในการปรับปรุงลวงหรือที่เรียกว่าการซาวลวงอีกด้วย ในการปรับปรุงลวงนั้น หากเป็นลวงที่เป็นขุมซึ่งท้องน้ำเรียบและเป็นดินทราย และเครื่องมือที่ใช้จับปลามักเป็นตาข่ายหรือที่ชาวบ้านเรียกลวงมองนั้น ชาวบ้านจะช่วยกันซาวลวงโดยจะดำน้ำนำดินไปกลบให้ท้องน้ำเสมอกัน เพื่อไม่ให้หินโผล่มาเกี่ยวตาข่ายขาด หากเป็นลวงกรวดซึ่งมักจะใช้ตาข่ายอวนทับตลิ่งในการจับปลา จะซาวลวงโดยการนำทรายใส่กระสอบไปทับหินที่เกี่ยวตาข่าย ถ้าบริเวณที่จับปลาเป็นแก่ง จะปรับปรุงโดยการ*"ปักที่"* ด้วยการนำเสาไปปักที่โพรงของถ้ำหินต่าง ๆ เพื่อให้เป็นที่เกี่ยวโพงพางให้อยู่นิ่งไม่ไหลไปกับกระแสน้ำ ในการปรับปรุงลวงนี้ชาวบ้านจะกระทำโดยการเก็บเงินจากคนที่จับปลาในลวงและร่วมมือกันซาวลวงทุกปี แต่ในหลายกรณีแม่ค้าปลาในหมู่บ้านมักออกเงินให้ก่อน หากเป็นลวงที่มีชาวบ้านจากต่างถิ่นมาจับปลาด้วย การซาวลวงก็มักจะเก็บเงินจากคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันก่อน แต่ชาวบ้านที่ไม่ได้มาร่วมซาวลวงก็มักจะจ่ายเงินให้ทันทีหากทราบว่าลวงที่ตนเองมาจับปลาอยู่เป็นประจำมีการทำซาวลวงแล้ว การร่วมกันทำซาวลวงจึงเป็นการตอกย้ำสำนึกแห่งความร่วมมือกันในการจับปลาเช่นเดียวกับพิธีเลี้ยงลวง

นอกจากความรู้ที่ก่อกำเนิดภายในระบบนิเวศของแม่น้ำมูนจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาแม่น้ำมูนในการดำเนินชีวิตเพื่อให้สามารถอยู่รอดร่วม

กันได้อย่างราบรื่นแล้ว ความรู้ดังกล่าวยังเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านริมแม่น้ำมูนกับชาวบ้านในถิ่นอื่น ๆ อีกด้วย การที่ชุมชนริมแม่น้ำมูนเป็นชุมชนที่ไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอกับความต้องการและการอยู่รอดของสมาชิกในชุมชน ทำให้ชาวบ้านต้องสร้างและพัฒนากฎเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติเพื่อจัดความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชนอื่นที่สามารถผลิตข้าวหรือสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต เช่น เกลือ ในลักษณะของการแลกเปลี่ยน

ในช่วงหน้าปลาขึ้น ชุมชนริมแม่น้ำมูนจะคึกคักไปด้วยผู้คนจากต่างถิ่น บางส่วนล่องเรือมาจับปลา และบางส่วนนำข้าวหรือเกลือใส่เกวียนลากมาแลกปลาร้าปลาสด นอกจากการแลกข้าวแลกปลาอย่างเอิกเกริกในช่วงนี้แล้ว การแลกข้าวกับหมู่ที่เฮ็ดนายังดำเนินไปตลอดทั้งปี จนเกิดคำพูดที่ว่า *"ไปหาบปลา มาหาบข้าว"* วิถีในการแลกเปลี่ยนของชาวบ้านเป็นการแลกเปลี่ยนโดยเปรียบเทียบเคียงจากน้ำหนักของสิ่งที่แลก ดังที่แม่อุดม สมบูรณ์ดี (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดเขื่อน) เล่าว่า *"...เอาข้าวมาแลก เอาเกลือมาแลก หนักต่อหนัก ข้าวกะหนักต่อหนัก ปลาสิบกิโล เกลือกะสิบกิโล ข้าวกะสิบกิโล ปลากะสิบกิโล แลกกันมาแต่พ่อแต่แม่ นั่นคือความฮักความแพง เฮาบ่ให้เกินบ่ให้เหลือ..."* การแลกเปลี่ยนในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการแลกเปลี่ยนโดยมิได้พิจารณาจากมูลค่าของสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยนกัน แต่เป็นการแลกเปลี่ยนโดยให้ความสำคัญกับคุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งที่นำมาแลก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ในโลกของชาวบ้าน ข้าว ปลา และเกลือ มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของเขาอย่างเท่าเทียมกัน

ความผูกพันกับแม่น้ำมูนในทุกมิติของชีวิต ทั้งในฐานะเป็นแหล่งอาหาร แหล่งเงินสดเงินออม แหล่งน้ำกินน้ำใช้ แหล่งสร้างความเป็นชุมชน ทำให้ชาวบ้านสร้างความรู้ขึ้นมามากมายจากแม่น้ำมูน เพื่อตอบสนองวิถีในการดำรงชีพบนฐานของการจัดระเบียบความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบพึ่งพาและผูกพัน และแม่น้ำมูนยังเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อสืบทอดความรู้ของชุมชนคนหาปลาอีกด้วย นอกจากนั้นความรู้มากมายที่ถูกสร้างขึ้นในบริบทของความสัมพันธ์กับแม่น้ำ ยังช่วยให้ชาวบ้านสามารถจัดความสัมพันธ์กันเองภายในชุมชนของคนหาปลา และจัดความสัมพันธ์กับคนต่างถิ่นได้อย่างราบรื่นและยั่งยืน เมื่อในโลกของชาวบ้าน แม่น้ำมูนมีคุณค่าเสมือนสายเลือด สายชีวิต และสายวัฒนธรรม การขยายอำนาจรัฐเข้ามาจัดการแม่น้ำมูนโดยแปรเป็นแหล่งผลิตไฟฟ้าพลังน้ำจึงไม่ได้เป็นเพียงการทำลายฐานทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของชาวบ้านเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการทำลายกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทำลายแหล่งสร้างความรู้ของชาวบ้าน และทำลายความเป็นชุมชนอีกด้วย การขยายอำนาจรัฐจึงดำเนินไปท่ามกลางการลุกขึ้นต่อสู้คัดค้านอย่างแข็งขันของคนหาปลาเหล่านี้ แม้จะเผชิญหน้ากับการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านอย่างหนักหน่วง แต่ในที่สุดรัฐก็สามารถขยายอำนาจเข้ามาจัดการแม่น้ำมูนได้อย่างชอบธรรม ยิ่งไปกว่านั้น ยังทำให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในการปกป้องวิถีชีวิตของ

คนหาปลาเหล่านี้เป็นเรื่องของการใช้กฎหมู่อยู่เหนือกฎหมาย เป็นการละเมิดกฎเกณฑ์และกติกาของสังคม การวิเคราะห์ในส่วนต่อไปนี้ จึงเป็นการสืบค้นกระบวนการในการอ้างสิทธิเพื่อจัดการแม่น้ำมูนของรัฐ ซึ่งดำเนินไปอย่างแยบยลและชอบธรรม

ส่วนที่สอง แม่น้ำ *"มูล"* ในสายตาของรัฐ

ความพยายามที่จะแปรแม่น้ำมูนให้เป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้า ด้วยการสร้างเขื่อนขวางกั้นลำน้ำ โดยอ้างว่าเป็นวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่างคุ้มค่านั้น สะท้อนให้เห็นว่า ในสายตาของรัฐแล้ว แม่น้ำมูนมีสถานะเป็นเพียงต้นทุนของการผลิตในภาคอุตสาหกรรมเท่านั้น เมื่อคุณค่าของแม่น้ำถูกกำหนดนิยามจากมูลค่าทางเศรษฐกิจ การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำในวิถีแบบอื่นที่ไม่ได้เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ จึงไม่ได้เป็นวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำที่ถูกนิยามว่ามีความคุ้มค่าอีกต่อไป การกำหนดนิยามวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโดยพิจารณาจากมูลค่าทางเศรษฐกิจที่ได้รับในเชิงอำนาจ เพื่อผูกขาดอำนาจในการอธิบาย จึงเป็นการปิดกั้นวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำในโลกหรือวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

การขยายอำนาจรัฐเพื่อจัดการแม่น้ำมูนไปในวิถีทางที่ถูกนิยามว่ามีคุณค่านี้ ไม่ได้ดำเนินไปโดยใช้กำลังบีบบังคับเพื่อกวาดต้อนผู้คนที่พึ่งพาแม่น้ำมูนให้ออกจากถิ่นฐาน หากแต่ดำเนินไปโดยใช้กระบวนการที่แยบยล เพื่อให้สังคมยอมรับกระบวนการดังกล่าว ด้วยการเบียดขับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ดำรงชีพในลักษณะพึ่งพาและผูกพันกับแม่น้ำมูนให้กลายเป็นวิถีชีวิตที่ต่ำต้อย การวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการอันแยบยลของรัฐในการขยายอำนาจเพื่อจัดการแม่น้ำมูนในที่นี้ จะแบ่งออกเป็นสี่ส่วน ส่วนแรกจะเป็นการวิเคราะห์การอ้างสิทธิอำนาจของรัฐเพื่อผูกขาดการตัดสินใจในการจัดการแม่น้ำมูน ส่วนที่สองเป็นการวิเคราะห์การใช้อำนาจเพื่อสร้างความรู้และความจริงว่าการสร้างเขื่อนไม่ได้เป็นการทำลายแม่น้ำแต่เป็นวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่างคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ ส่วนที่สามเป็นการวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการที่ทำให้ประโยชน์ที่ได้รับจากการสร้างเขื่อน กลายเป็น *"ผลประโยชน์ของชาติ"* และเบียดขับให้การต่อสู้เพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนกลายการต่อสู้เพื่อปกป้องผลประโยชน์ส่วนตัว และส่วนที่สี่เป็นการวิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการที่ทำให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน กลายเป็นสิ่งที่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน

2.1 การอ้างสิทธิอำนาจเพื่อจัดการแม่น้ำมูน

วาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมได้ทำให้รัฐกลายเป็นเวทีของการตกลงหรือเวทีของการใช้อำนาจตัดสินใจในการจัดสรรทรัพยากรในสังคมได้อย่างชอบธรรม เนื่องจากเป็นเวทีที่มีตัวแทนของคน

ทั้งปวงมาพิจารณาความเสี่ยงของคนทุกฝ่ายอยู่แล้ว การตัดสินใจของรัฐจึงถูกนิยามในฐานะที่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการต่อรองที่ได้พิจารณาสิทธิ ความเสี่ยง ผลประโยชน์ของคนทุกฝ่ายอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม โดยยึดผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นหลักอยู่แล้ว ด้วยนัยนี้ รัฐจึงสามารถอ้างสิทธิอำนาจในการจัดการแม่น้ำมูนได้อย่างชอบธรรม ปฏิบัติการของการอ้างสิทธิอำนาจดังกล่าวเห็นได้ชัดจากการพูดถึงเสียงคัดค้านหรือเสียงทักท้วงเกี่ยวกับการตัดสินใจว่าเป็นเพียงเสียงอันเกิดจากการขาดความเข้าใจ หรือเป็นเสียงของผู้เสียผลประโยชน์จากการดำเนินโครงการ จึงเป็นเสียงที่ไม่มีความหมายต่อการตัดสินใจ ดังทัศนะของผู้นำรัฐบาลในขณะนั้นที่ว่า *"...เขื่อนปากมูลจะได้รับประโยชน์ทั้งทางการเกษตรและไฟฟ้า ซึ่งจังหวัดอุบลฯ ยังขาดอยู่ และรัฐบาลตั้งใจแล้วว่าจะสร้างแน่นอน แม้มีอุปสรรคก็จะพยายามทำความเข้าใจกับราษฎร.."* (ไพศาล สังโวลี. 2532 : 9)

การอ้างสิทธิอำนาจ เพื่อหักล้างสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและการหักล้างสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนา กลายเป็นปฏิบัติการที่ชอบธรรมในสังคมการเมืองที่เชิดชูหรืออ้างว่าปกครองระบอบประชาธิปไตยได้อย่างไร คำตอบของคำถามนี้เกี่ยวพันโดยตรงกับความหมายของความเป็นตัวแทนในทางการเมือง ซึ่งถูกกำหนดนิยามขึ้นมาในเชิงอำนาจ เพราะด้วยนัยแห่งอำนาจของความเป็นตัวแทนที่ถูกนิยามขึ้นมานี้ ได้ทำให้การใช้อำนาจในการจัดสรรสิ่งที่มีค่าให้แก่คนในสังคมถูกสงวนเอาไว้เฉพาะกลุ่มคนที่ผ่านการเลือกตั้งในฐานะที่เป็นตัวแทนของคนทั้งปวง ขณะที่ประชาชนมีส่วนร่วมเพียงการตัดสินใจเลือกคนที่ขึ้นไปกุมอำนาจเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุกคนถูกทำให้เชื่อว่าการเมืองในระบบรัฐสภามีพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มที่มีผลประโยชน์แตกต่างหลากหลายเข้ามาเรียกร้องหรือต่อรองกันได้โดยผ่านการเลือกตัวแทนอยู่แล้ว เมื่อการต่อรองถูกทำให้เชื่อว่ามีจริงและจำกัดอยู่ในระบบรัฐสภา การใช้สิทธิอำนาจเพื่อจัดสรรทรัพยากรของคนกลุ่มที่เข้าสู่อำนาจผ่านการเลือกตั้งจึงกลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรม

แต่ความเชื่อที่ว่าการเมืองในระบบรัฐสภามีพื้นที่ให้คนทุกกลุ่ม เข้ามาเรียกร้องหรือต่อรองผลประโยชน์กันได้และถูกทำให้กลายเป็นความจริงด้วยอำนาจของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นนั้น จะกลายเป็นสิ่งที่น่าขบขันไปทันที หากวิเคราะห์เรื่องราวการต่อสู้เพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนของชาวบ้านริมแม่น้ำมูน ทั้งนี้เพราะการต่อรองในเวทีการเมืองแบบรัฐสภา ไม่มีพื้นที่ให้กับประชาชนในระดับรากหญ้าเช่นพวกเขาที่ตัดสินใจปฏิเสธ *"การพัฒนา"* ที่มาเยือน แต่กลับเลือกที่จะดำรงชีวิตโดยผูกพันกับป่าและสายน้ำดังเช่นวิถีชีวิตของบรรพบุรุษอีกต่อไป เพราะวิถีชีวิตที่คนเหล่านี้เลือกเป็นวิถีชีวิตที่คนกลุ่มที่เข้าสู่อำนาจผ่านการเลือกตั้งเห็นว่าต่ำต้อยหรือด้อยพัฒนา ด้วยนัยนี้ การบังคับให้ยอมรับการพัฒนาโดยไม่ยอมให้ขัดขืนหรือหลีกเลี่ยงได้อีกต่อไปจึงเป็นสิ่งที่พึงกระทำ ดังเช่นที่แม่สมศรี กองคำ แกนนำที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่งเล่าว่า *"...บอกเขาว่า เป็นส.ส.ต้องฟังเสียงชาวบ้าน แต่เขาบอกไม่ฟัง เพราะการ*

พัฒนานี้เป็นผลดีต่อพวกเรา เขาพูดเลย เราบอกว่าเป็นผลดีอย่างไร มาเถียงกันอยู่ที่เวทีของบ้านนี้ เขาไม่ยอมฟัง เขาบอกว่าสร้างเขื่อนดี เพราะแถวอุบลฯยังไม่มีเขื่อนใหญ่...” เมื่อในโลกของคนกลุ่มที่เข้าสู่อำนาจผ่านการเลือกตั้งไม่มีที่ว่างให้กับวิถีชีวิตแบบอื่น ที่แตกต่างไปจากความหมายของวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก นอกจากจัดวางไว้ในฐานะของวิถีชีวิตที่เป็นอื่นหรือวิถีชีวิตที่ด้อยพัฒนา การใช้สิทธิอำนาจในฐานะเป็นตัวแทนของคนทั้งปวงจึงเป็นเพียงการอ้างความเป็นตัวแทนเพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของชาวบ้านที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในวิถีที่แตกต่างออกไปเท่านั้น การวิเคราะห์การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนของชาวบ้านริมแม่น้ำมูนจึงเผยให้เห็นถึงปัญหาของความเป็นตัวแทนในแง่มุมที่แตกต่างออกไปจากที่มักเคยเข้าใจกันว่า ปัญหาของความเป็นตัวแทนเป็นเรื่องความไม่สมบูรณ์ของความเป็นตัวแทน และปัญหาการขาดประสิทธิภาพของการเลือกตัวแทน เพราะการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเผยให้เห็นว่า ปัญหาที่สำคัญของความเป็นตัวแทนก็คือ ปัญหาที่คนบางกลุ่มไม่เคยมีตัวแทน ไม่ว่าจะมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมเลือกตั้งที่กำหนดขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหรือไม่ก็ตาม

การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลของชาวบ้านเหล่านี้ ยังสะท้อนถึงการใช้อำนาจที่เป็นระบบหรือแสดงตัวอย่างมีกฎเกณฑ์ เช่น การใช้กลไกรัฐ และอำนาจกฎหมาย เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของชาวบ้านอีกด้วย ดังเช่นการอ้างกรรมสิทธิ์เอกชนตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายที่ดิน เพื่อยืนยันว่าชาวบ้านไม่อาจอ้างสิทธิในที่ดินที่ถือครองอยู่ได้ เนื่องจากไม่มีหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ชาวบ้านเหล่านี้จึงมีฐานะเป็นเพียงผู้อาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐ ด้วยนัยนี้ รัฐจึงมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะใช้พื้นที่ดังกล่าวเพื่อสร้างเขื่อนปากมูล ดังเสียงเล่าของนางสมศรี กองคำ (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) ที่ว่า *“...เขา(ชาวบ้าน)คิดว่าเป็นที่ดินหลวง ผู้นำในหมู่บ้านพูดกับเรามาตลอดว่าเป็นที่ดินหลวง เขาจะสร้างอะไรก็ได้ พวกเราอาศัยเขาอยู่เท่านั้นเอง บ้านดอนสะแบงไม่มีเอกสารสิทธิ์สักคนเลย เขาจึงคิดว่าที่ดินตรงนี้ไม่มีสิทธิเลย เขาคิดว่าเป็นที่ดินหลวง เขาจะสร้างอะไรก็ได้เพราะถือเป็นของหลวง เขาจะสร้างอะไรก็เรื่องของเขา...”* หรือที่นางสมจิต ทองศรี แกนนำอีกคนหนึ่งที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่งเล่าว่า *“...พ่อบอกว่ามันเป็นโครงการของรัฐว่าจะมาสร้างเขื่อนและทำให้พี่น้องมีอยู่มีกิน...เขา (เจ้าหน้าที่กฟผ.) บอกว่า สวนของพ่อนี่ถ้าสร้างเสร็จ เขาจะจัดตรงนี้เป็นที่ท่องเที่ยว ให้พ่อใหญ่ย้ายไปซะไปหาที่อยู่ใหม่ พ่อก็บอกว่าจะไปอยู่ที่ไหน ก็ที่เราอยู่ตรงนี้ เขาก็บอกถ้าพ่อใหญ่ไม่เชื่อผม ทางการเขาจะยึด ถ้าพ่อใหญ่ไม่เชื่อผม อีก 4-5 ปีเขาจะยึดที่นี่...”* นอกจากจะใช้อำนาจที่เป็นระบบหรือแสดงตัวอย่างมีกฎเกณฑ์เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของชาวบ้านแล้ว การใช้อำนาจที่กระทำต่อประชาชนในระดับรากหญ้ายังเป็นการใช้อำนาจในลักษณะของการบังคับ ครอบงำ ซึ่งเป็นการใช้อำนาจในลักษณะที่เหนือกว่า พร้อม ๆ ไปกับการทำให้คนเหล่านี้ต้องสูญเสียอำนาจไปในขณะเดียวกัน หรือเป็นการใช้อำนาจเพื่อทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้ายอมรับสถานะแห่งการเป็นคน

ไร้อำนาจในการเรียกร้องหรือต่อรองกับรัฐ ดังจะเห็นได้จากมุมมองของคนเหล่านี้ที่มีต่อตนเองซึ่งปรากฏอยู่ในภาษาว่า ตนเองเป็นกลุ่มคนที่ต่ำต้อย ไร้อำนาจไม่สามารถที่จะไปคัดค้านการกระทำของรัฐ ดังเช่น *"...มันมีแต่เอาโครงการรัฐมาวาง เอาเหล็กเอาหยังมา พอถึงเวลามันก็เฮ็ด คนส่วนน้อยเทียบกับคนมีอำนาจ คนมีเงิน เฮาประชาชนมันบ่มีเงินเด้ สิซื้อกินก็ยังบ่มี มันสิไปสู้กับเขาได้..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) หรือเสียงเล่าของแม่อุดม สมบูรณ์ดี (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) ที่ว่า

> *ผู้ใหญ่บ้านบอกมาว่า เจ้าหน้าที่เพิ่นสิจับ เพราะหาว่าไปขัดขวางนโยบายของรัฐสิพัฒนาประเทศ เป็นอาญาแผ่นดิน เขาห้ามเด็ดขาด ห้ามคัดค้านต่อต้าน บ่ให้มีเกิดขึ้นกับเขื่อนลูกนี้ เขาประกาศใส่หอกระจายข่าวสองริมแม่น้ำมูน... (และ)...ผู้ว่าฯบอกว่าสิ่งที่มันเป็นไปบ่ได้บ่ต้องพูดถึง พูดสิ่งที่มันเป็นไปได้ จั่งใด่เขาก็ต้องสร้าง...กะซี้แจงแล้วกะสรุปกันว่าจำเป็นต้องสร้าง สรุปแล้วคือสร้าง ว่าไผสิคัดค้านท่อใด่เขากะบ่ถาม เขาบอกว่าจะสร้างแน่นอน...(และ)...รัฐบาลคือพ่อ พ่อว่าสิขายนาต้องได้ขาย พ่อว่าสิขายควายต้องได้ขาย เฮาไม่มีสิทธิสิไปขวางโครงการของรัฐบาลได้ นี่คือคำบอกของผู้ว่าฯอุบล...*

2.2 การใช้อำนาจเพื่อสร้างความรู้และความจริงเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนปากมูล

ข้ออ้างอันชอบธรรมของการตัดสินใจดำเนินโครงการเขื่อนปากมูลก็คือประโยชน์ที่จะได้รับจากโครงการซึ่งครอบคลุมทั้งประโยชน์ในด้านชลประทาน พลังงานไฟฟ้า ประมง การท่องเที่ยว และป้องกันอุทกภัย ซึ่งทำให้เขื่อนปากมูลกลายเป็นเขื่อนเอนกประสงค์ไปโดยปริยาย การตอกย้ำให้เห็นถึงการเป็นเขื่อนเอนกประสงค์ยังกระทำผ่านการจัดเรียงลำดับประโยชน์ของโครงการใหม่ในเอกสารที่ผลิตขึ้นเพื่อเผยแพร่โครงการเขื่อนปากมูล ด้วยการเริ่มต้นประโยชน์ของโครงการจากประโยชน์ในด้านชลประทานก่อน และสลับประโยชน์ด้านพลังงานไฟฟ้าซึ่งในเอกสารโครงการเขื่อนปากมูลชิ้นแรก ๆ จัดไว้ในลำดับที่หนึ่งมาไว้ในลำดับที่สอง อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์เอกสารเผยแพร่โครงการโดยละเอียดจะเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วเขื่อนปากมูลถูกสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อต้องการแหล่งผลิตกระแสไฟฟ้า ส่วนประโยชน์ในด้านอื่น ๆ นั้น ล้วนเป็นเพียงข้ออ้างเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อประกอบตกแต่งให้เขื่อนกลายเป็นเขื่อนเอนกประสงค์เท่านั้น เอง (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ก : 1-2, ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 : 1-2)

ความพยายามที่จะแปรแม่น้ำมูนให้เป็นแหล่งผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ เป็นกระบวนการที่ดำเนินควบคู่ไปกับการดูดกลืนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ให้เป็นส่วนหนึ่งของอ่างเก็บน้ำและที่ตั้งโรงไฟฟ้า รวมทั้งการเพิกถอนสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแม่น้ำของชาวบ้าน ด้วยนัยนี้ การ

ทำให้กระบวนการดังกล่าวกลายเป็นความชอบธรรม จึงไม่เพียงกระทำผ่านการอ้างสิทธิอำนาจในฐานะตัวแทนของคนทั้งปวง เพื่อเพิกถอนสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านเท่านั้น หากแต่ยังต้องกระทำผ่านการสร้างความรู้เพื่อทำให้เห็นว่า การสร้างเขื่อนไม่ได้เป็นการทำลายแม่น้ำ หากแต่เป็นวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่างคุ้มค่า มิได้ปล่อยให้น้ำปริมาณมหาศาลไหลลงสู่แม่น้ำโขงอย่างเปล่าประโยชน์อีกต่อไป เพราะการสร้างเขื่อนเป็นการนำน้ำเหล่านั้นมาเดินเครื่องปั่นกระแสไฟฟ้าเพื่อตอบสนองความต้องการพลังงานไฟฟ้าที่เพิ่มสูงขึ้น

การสร้างเขื่อนกลายเป็นวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่างคุ้มค่า ด้วยการใช้อำนาจของความรู้เกี่ยวกับการพยากรณ์ความต้องการพลังงานไฟฟ้า ที่ยึดโยงเข้ากับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ รวมทั้งทำให้การแสวงหาแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าเป็นวิธีการตอบสนองความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้า การพยากรณ์ความต้องการพลังงานไฟฟ้าในประเทศไทยทำให้เชื่อว่า ระบบไฟฟ้าของประเทศขาดความมั่นคง เพราะความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้าได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นทั้งในกรณีฐาน (base load) และในช่วงที่มีความต้องการใช้ไฟสูงสุด (peak load) อย่างต่อเนื่อง ด้วยนัยนี้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าเพื่อสำรองพลังงานไฟฟ้าเสริมไว้ตามความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้าที่เพิ่มขึ้น แม้ว่าความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้าที่เพิ่มสูงขึ้นนั้นจะเป็นความต้องการใช้ในช่วงสั้น ๆ ของแต่ละวันก็ตาม และยังทำให้เห็นว่าไฟฟ้าพลังน้ำเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าเสริมหรือสำรองที่เหมาะสม เพราะสามารถเดินเครื่องจ่ายไฟฟ้าได้อย่างรวดเร็ว (พิชิต แท้ประสาทสิทธิ์. 2536 : ไม่มีเลขหน้า) และยังทำให้เห็นว่า สถานการณ์การใช้พลังงานไฟฟ้าในภาคอีสานอยู่ในภาวะที่น่าเป็นห่วงแตกต่างจากสถานการณ์การใช้พลังงานไฟฟ้าของประเทศโดยรวม เนื่องจากความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้าสูงกว่ากำลังการผลิตที่มีอยู่จริงในภาคนี้มากกว่าสองเท่า ระบบไฟฟ้าของภาคอีสานจึงขาดความมั่นคงและไม่ประหยัด เพราะสายส่งต้องทอดยาวนับร้อยกิโลเมตรจากไฟฟ้าที่ส่งมาจากภาคกลางและภาคเหนือ รวมทั้งยังต้องซื้อไฟฟ้ามาจากประเทศลาวมาเพิ่มอีกด้วย (ฝ่ายประชาสัมพันธ์,การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 : 2)

การพยากรณ์ความต้องการพลังงานไฟฟ้าในลักษณะดังกล่าว มีนัยที่มองการขยายตัวของความต้องการพลังงานไฟฟ้าในความหมายเชิงบวกในฐานะสิ่งที่แสดงถึงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลของการกำหนดนิยามความหมายของการพัฒนาตามวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก การพยากรณ์ความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้าด้วยมุมมองดังกล่าว จึงดูเหมือนว่าความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้าเป็นความต้องการที่ไร้ขีดจำกัด จนกระทั่งอาจจะต้องแสวงหาแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าเพิ่มขึ้นไม่รู้จักหยุดหย่อน หรือแม้กระทั่งอาจจะต้องแปรแม่น้ำทุกสายที่ถูกมองว่ามีศักยภาพให้เป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้า เพื่อตอบสนองความต้องการพลังงานไฟฟ้าที่ไม่สามารถควบคุมได้ แต่อย่างไรก็ตาม การ

พยากรณ์อาจให้ผลที่แตกต่างออกไปหากนิยามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนอกปริมณฑลของความหมายของการพัฒนาตามวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก

นอกจากจะสร้างความรู้เพื่อทำให้เห็นว่า การแปรแม่น้ำมูนเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับระบบไฟฟ้าแล้ว ยังทำให้เห็นว่า เขื่อนเป็นผลผลิตของการใช้เทคโนโลยีและความรู้ที่ทันสมัยเพื่อจัดกระทำกับสภาวการณ์ทางธรรมชาติในด้านที่ไม่เป็นผลดีต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความแห้งแล้ง การขาดแคลนน้ำ เมื่อเขื่อนเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญก้าวหน้าและประสิทธิภาพทางเทคโนโลยี การสร้างเขื่อนจึงเป็นการตอกย้ำถึงความเหนือกว่า หรือดีกว่าของความรู้แบบวิทยาศาสตร์อีกด้วย ดังที่เขียนไว้ในเอกสารเผยแพร่โครงการเขื่อนปากมูลความตอนหนึ่งว่า *"...โครงการปากมูลเป็นโครงการแรกของการพัฒนาแม่น้ำมูลให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมของประเทศโดยอาศัยเทคโนโลยีและวิชาการที่ทันสมัย จึงเป็นที่คาดหวังไว้ว่าโครงการนี้จะช่วยพลิกฟื้นผืนดิน ที่เคยแห้งแล้งและขาดแคลนกลับสู่ความเขียวชะอุ่มได้ในอนาคต อันจะนำมาซึ่งความกินดีอยู่ดีของประชาชนสืบไป..."* (ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. : 2531)

ดังนั้น ด้วยอำนาจของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น การควบคุมหรือจำกัดอัตราการเพิ่มขึ้นของความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้า จึงไม่ใช่ประเด็นปัญหาที่ควรจะต้องให้ความสนใจหรือนำมาขบคิดอย่างจริงจัง แม้ว่าอันที่จริงแล้วการแสวงหาแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าไม่ควรเป็นวิธีการต้น ๆ หรือเป็นวิธีการหลักในการตอบสนองความต้องการพลังงานไฟฟ้าที่เพิ่มขึ้นแต่อย่างใด ดังเช่นในกรณีเขื่อนปากมูล เพราะกฟผ.สามารถแสวงหาพลังงานทดแทนไฟฟ้า 136 เมกกะวัตต์ที่คาดว่าจะได้จากการสร้างเขื่อนปากมูลได้ด้วยวิธีอื่น ๆ แทนที่จะเลือกสร้างเขื่อนปากมูล ซึ่งในทัศนะของพิชิต แท้ประสาทสิทธิ์ (2536. : ไม่มีเลขหน้า) มี 4 แนวทางด้วยกันคือ การใช้นโยบายอนุรักษ์พลังงาน เพื่อให้มีการใช้พลังงานไฟฟ้าอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพผู้ผลิต ผู้จัดจำหน่ายและผู้ใช้ไฟฟ้า พิชิตอ้างข้อมูลการศึกษาของสำนักงานพลังงานแห่งชาติที่ใช้ฐานข้อมูลในปี 2530 เพื่อชี้ให้เห็นว่าในปี 2534 ประเทศไทยมีศักยภาพในการประหยัดพลังงานไฟฟ้าทั้งหมดเท่ากับ 2,494.508 ล้านหน่วยต่อปี หรือเท่ากับกำลังการผลิตของเขื่อนปากมูลถึง 7 เขื่อน หรือหากใช้แผนอนุรักษ์พลังงานในปี 2536 ก็สามารถประหยัดพลังงานไฟฟ้าถึง 3,022.108 ล้านหน่วยต่อปี หรือเท่ากับกำลังการผลิตของเขื่อนปากมูลถึง 9 เขื่อน ส่วนแนวทางที่สอง เป็นการปรับปรุงนโยบายราคาไฟฟ้าและเพิ่มมาตรการจูงใจ เพื่อผลักดันให้มีการใช้พลังงานไฟฟ้าอย่างสม่ำเสมอ ด้วยการคิดค่าบริการในราคาสูงในช่วงที่มีความต้องการใช้ไฟฟ้าสูงสุดและคิดค่าบริการต่ำในช่วงที่มีความต้องการใช้ไฟฟ้าต่ำ แนวทางที่สาม คือการเร่งศึกษาและพัฒนาแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าที่สะอาด และไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พลังงานแสงอาทิตย์ และแนวทางที่สี่ เป็นการฟื้นฟูประสิทธิภาพในการผลิตกระแสไฟฟ้าของเขื่อนที่ได้ก่อสร้างไปแล้ว ทั้งนี้

เพราะเขื่อนเกือบทุกแห่งผลิตไฟฟ้าได้ต่ำกว่าเป้าหมายแทบทั้งสิ้น เนื่องจากสถานการณ์เฉพาะของเขื่อนแต่ละแห่ง เช่น ระดับน้ำในอ่างเก็บน้ำลดต่ำลงมาก ปัญหาตะกอนดินถูกกักทับถมอยู่เหนือเขื่อน เป็นต้น การศึกษาของพิชิตจึงมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า การสร้างเขื่อนเพื่อเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าแทนที่จะแสวงหาทางเลือกอื่น ๆ ก่อนนั้น มีสถานะเป็นเพียงนโยบายที่อยู่ภายใต้ฐานคิดแบบหนึ่งเท่านั้น

นอกจากอำนาจของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ จะทำให้ความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้าเป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้ และทำให้การแสวงหาแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าเป็นวิธีการหลักในการตอบสนองความต้องการพลังงานไฟฟ้าแล้ว ยังทำให้เห็นว่า เขื่อนเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าที่มีต้นทุนต่ำอีกด้วย เพราะต้นทุนในการสร้างเขื่อนมีเพียงค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง ค่าดำเนินการและการบำรุงรักษาเขื่อน แม้ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเขื่อนจะสูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายในการสร้างโรงไฟฟ้าพลังความร้อนก็ตาม แต่ค่าใช้จ่ายในการเดินเครื่องจะมีมูลค่าที่ต่ำกว่า เพราะน้ำที่นำมาใช้ในการเดินเครื่องปั่นไฟฟ้าเป็นสิ่งที่ได้มาโดยไม่ต้องซื้อหาแตกต่างจากน้ำมันหรือถ่านหินซึ่งเป็นวัตถุดิบของโรงไฟฟ้า ด้วยนัยนี้ การสร้างเขื่อนจึงเป็นการ *"พัฒนาแหล่งน้ำ"* เพื่อลดการสูญเสียของปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่ทะเลหรือแม่น้ำสายอื่นโดยเปล่าประโยชน์อีกด้วย

เขื่อนปากมูลกลายเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าที่มีต้นทุนต่ำ ด้วยการเบียดขับต้นทุนที่แท้จริงจากการสร้างเขื่อนไว้ด้วยอำนาจของความรู้ที่เป็นสากลแบบวิทยาศาสตร์ การเบียดขับกระทำด้วยการลดทอนคุณค่าของแม่น้ำมูนในโลกของชาวบ้านผ่านการสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดสภาวะการทำประมงหรือการดำรงชีพด้วยการหาปลาในลำน้ำขึ้นมา เมื่อแม่น้ำมูนไม่มี *"ท่าขึ้นปลา"* ซึ่งถูกนิยามในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้กำหนดสภาวะการทำประมง การจับปลาในแม่น้ำมูนจึงเป็นเพียงการจับปลาเพื่อยังชีพ เป็นอาหารประจำวัน หรือเป็นอาชีพเสริมเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น การจับปลาในลำน้ำสายนี้จึงไม่มีคุณค่ามากนัก เพราะวัดมูลค่าทางเศรษฐกิจได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังข้อความที่ว่า

> *ก่อนการสร้างเขื่อนปากมูลไม่ปรากฏว่ามีการทำประมงเชิงพาณิชย์ในแม่น้ำมูลมาก่อน มีราษฎรเพียงไม่กี่รายที่ประกอบอาชีพประมงเป็นอาชีพหลัก ราษฎรส่วนใหญ่จับปลาเป็นการเสริมรายได้ หรือเพื่อใช้เป็นอาหารประจำวันเท่านั้น สิ่งที่สามารถจะยืนยันคำกล่าวนี้ได้อย่างชัดเจนคือ หากมีการทำประมงเป็นหลักจริง ๆ แล้ว จะต้องมีท่าขึ้นปลาที่พร้อมจะรองรับปลาวันละกว่า 10 ตัน ที่จะขึ้นจากแม่น้ำ เหมือนที่ปรากฏอยู่ในอ่างเก็บน้ำโดยทั่วไป...*(ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 : 27)

เมื่อคุณค่าของแม่น้ำมูนในโลกของชาวบ้านไม่มีพื้นที่อยู่ในความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น วิถีชีวิตที่พึ่งพาแม่น้ำของชาวบ้าน จึงไม่ถูกนำมาพิจารณาในฐานะต้นทุนของการสร้างเขื่อน ยิ่งไปกว่านั้น การผลิตไฟฟ้าด้วยการสร้างเขื่อนปากมูลยังมีต้นทุนที่ต่ำลงไปอีก ด้วยการประเมินค่าเสียโอกาสและผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนให้มีค่าเป็นศูนย์ ไม่ว่าจะเป็นค่าเสียโอกาสของพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วม ทั้งที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านและพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม ซึ่งในกรณีของพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามทำให้สูญเสียพรรณไม้และสัตว์นานาชนิดที่อาศัยอยู่ไปโดยปริยาย การสูญเสียแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใต้ดิน[4] และผลกระทบต่อปริมาณและชนิดพันธุ์ปลา รวมทั้งการไม่นำผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนแห่งอื่น ๆ ในโลกมาคิดคำนวณในฐานะต้นทุนของการสร้างเขื่อน เช่น ผลกระทบจากการลดลงของความอุดมสมบูรณ์ของกระแสน้ำท้ายเขื่อนเนื่องจากตะกอนดินถูกกักอยู่เหนือเขื่อน ผลกระทบจากการที่ที่ดินปากแม่น้ำถูกกัดเซาะเนื่องจากเขื่อนกักตะกอนดินไว้จึงทำให้กระแสน้ำใต้เขื่อนไม่มีตะกอนดิน ผลกระทบจากการสูญเสียน้ำที่กักเก็บไว้ในอ่างเก็บน้ำเนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การระเหย การขยายพันธุ์ของพืชขนาดเล็กในน้ำหรือวัชพืชน้ำ เช่น ไมยราบ ผลกระทบจากปัญหาการแพร่ระบาดของแมลงศัตรูพืช เป็นต้น (โกลสมิทธิ์ และฮิลยาร์ด. 2537 : 73-136) เมื่อเขื่อนถูกทำให้กลายเป็นวิถีของการพัฒนาไฟฟ้าที่มีต้นทุนต่ำที่สุด การสร้างเขื่อนจึงเป็นโครงการที่มีความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ เพราะผลตอบแทนหรือพลังงานไฟฟ้าที่ได้จากการสร้างเขื่อน จะมีมูลค่าสูงกว่าต้นทุนที่ถูกกำหนดนิยามด้วยอำนาจของความรู้

ผลกระทบต่อปริมาณและชนิดพันธุ์ปลาเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความแยบยลของอำนาจจากความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น เพราะความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นได้สร้างความจริงเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนปากมูลว่าไม่ได้เป็นการทำให้เกิดการสูญพันธุ์ของปลาธรรมชาติในแม่น้ำมูนและลำน้ำสาขาแต่อย่างใด ด้วยการอ้างความรู้ทางด้านประมงเพื่อชี้ให้เห็นว่า ชนิดพันธุ์ของปลาในแม่น้ำมูนและลำน้ำสาขาเป็นปลาที่พบในแหล่งน้ำอื่น ๆ ไม่ใช่พันธุ์ปลาที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ หรือเป็นพันธุ์ปลาที่อาศัยอยู่เฉพาะในแม่น้ำมูนเท่านั้น เมื่อปลาไม่ได้อพยพมาจากแม่น้ำโขง และปลาชนิดพันธุ์เหล่านั้นยังมีอยู่อย่างมากมายในแม่น้ำโขง การสร้างเขื่อนขวางกั้นแม่น้ำมูนจึงไม่มีผลต่อการลดลงของพันธุ์ปลาแต่อย่างใด ดังที่ระบุไว้ในคำชี้แจงและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล

---

[4] ศรีศักร วัลลิโภดม (ม.ป.ป. : 1-5) ยืนยันว่า จากการสำรวจและค้นคว้าหลักฐานทางโบราณคดีร่วมกับนักวิชาการที่เกี่ยวข้องพบว่า บริเวณลุ่มน้ำมูล-ชีตอนล่างที่เชื่อมกับแม่น้ำโขง ในเขตจังหวัดยโสธรและอุบลราชธานี เป็นแหล่งอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะพบร่องรอยของโบราณสถานวัตถุทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และยุคต้นประวัติศาสตร์

ว่า *"...ชนิดปลาในแม่น้ำมูลและลำน้ำสาขา เป็นปลาที่มีถิ่นที่อยู่อาศัยไม่จำเพาะสามารถอาศัยได้ในแหล่งน้ำทั่ว ๆ ไป จึงเกิดการสูญพันธุ์ของปลาเหล่านี้ได้ยากเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสายพันธุ์ของปลาเหล่านี้ยังมีอยู่ในแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแหล่งสายพันธุ์ปลาอันอุดมสมบูรณ์อีกด้วย..."* (คณะกรรมการตรวจสอบติดตามและประเมินผลด้านสิ่งแวดล้อม โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล. 2536 : 15) การอ้างรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาของบริษัทที่ปรึกษาคอนซัลติ้งเอนจิเนียร์ จำกัด ซึ่งกฟผ.เป็นผู้ว่าจ้าง ที่รายงานผลการศึกษาว่า พบพันธุ์ปลาเพียง 74 ชนิด (สถาบันวิจัยประมงน้ำจืด,กรมประมง. 2536 : 33 ; อ้างอิงจาก Team Consulting Engineers Co. Ltd. 1982 : 4(1)- 4(47)) จึงเป็นการตอกย้ำว่า แม่น้ำมูนไม่ได้เป็นแม่น้ำที่มีชนิดพันธุ์ปลาอยู่ชุกชุมด้วยนัยนี้ การสร้างเขื่อนจึงไม่ได้เป็นการทำลายแม่น้ำมูน แต่ในทางตรงกันข้าม การสร้างเขื่อนยังทำให้มีอ่างเก็บน้ำขนาดประมาณ 37,500 ไร่ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการขยายพันธุ์ปลาอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ประโยชน์ของการสร้างเขื่อนในด้านการขยายพันธุ์ปลาเนื่องจากทำให้เกิดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่นั้น ถูกถกเถียงโดยโกลสมิทธ์ และฮิลยาร์ด (2537 : 125-136) ซึ่งศึกษาผลกระทบของโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ทั่วโลกทั้งก่อนและหลังสร้างเขื่อน ด้วยการชี้ให้เห็นว่า ความจริงที่ว่าอ่างเก็บน้ำที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนขวางกั้นลำน้ำมีประโยชน์ต่อการขยายพันธุ์ปลานั้น เป็นเพียงความจริงในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น เพราะการเพิ่มขึ้นของจำนวนปลานี้เป็นเพียงการเพิ่มขึ้นในช่วงระยะต้น ๆ หลังจากมีการกักเก็บน้ำแล้วเท่านั้น แต่ในระยะยาวแล้วการสร้างเขื่อนจะทำให้พันธุ์ปลาโดยรวมของลุ่มน้ำมีปริมาณที่ลดลง และเขื่อนหลายแห่งปริมาณปลาจะลดลงตั้งแต่ในช่วงระยะต้น ๆ อีกด้วย นอกจากนั้นการสร้างเขื่อนยังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของแม่น้ำโดยรวม จึงส่งผลต่อพันธุ์ปลาในแม่น้ำด้วย โกลสมิทธ์ และฮิลยาร์ดได้อ้างงานศึกษาของโทลมาซินที่ชี้ว่า การสร้างเขื่อนจะส่งผลกระทบต่อแบบแผนการอพยพของปลา เพราะจำนวนปลาที่ว่ายทวนน้ำข้ามเขื่อนไปยังต้นน้ำเพื่อวางไข่จะลดลงตามระดับความสูงที่เพิ่มมากขึ้นของสันเขื่อน (โกลสมิทธ์ และฮิลยาร์ด. 2537 : 127 ; อ้างอิงจาก Tolmazin. 1979 : 766 *New Scientist*)

จะเห็นได้ว่า ความพยายามจัดการแม่น้ำมูนเพื่อแปรให้เป็นแหล่งผลิตไฟฟ้าพลังน้ำกลายเป็นการกระทำที่ชอบธรรมด้วยอำนาจของความรู้และความจริงที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจ ทั้งนี้เพราะได้ทำให้สังคมเชื่อว่า การสร้างเขื่อนเป็นการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่างคุ้มค่า โดยมิได้เป็นการทำลายแม่น้ำและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำอีกด้วย ความรู้และความจริงที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจนี้ จึงเป็นการปิดกั้นการอ้างสิทธิและวิถีในการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำในโลกของชาวบ้าน ด้วยการทำให้ความผูกพันระหว่างชาวบ้านกับแม่น้ำมูนและความรู้ที่สร้างและพัฒนาขึ้นในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมายในโลกของความรู้และความจริงที่ถูกสร้างขึ้นมา

2.3 การทำให้พลังงานไฟฟ้าจากการสร้างเขื่อนกลายเป็น *"ผลประโยชน์ของชาติ"*

นอกจากการอ้างสิทธิของรัฐเพื่อจัดการแม่น้ำมูนจะกระทำผ่านการอ้างสิทธิอำนาจเพื่อผูกขาดการตัดสินใจในการจัดการแม่น้ำ และสร้างความรู้และความจริงขึ้นมาในเชิงอำนาจเพื่อทำให้การสร้างเขื่อนปากมูลกลายเป็นวิถีของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่างคุ้มค่าแล้ว การอ้างสิทธิยังกระทำได้อย่างแยบยลด้วยการทำให้พลังงานไฟฟ้าซึ่งเป็นประโยชน์หลักที่จะได้รับจากการสร้างเขื่อน กลายเป็น *"ผลประโยชน์ของชาติ"* หรือผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่อีกด้วย ขณะเดียวกันก็ทำให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นหรือความเดือดร้อนของชาวบ้านริมแม่น้ำมูนกลายเป็นเพียง *"ผลประโยชน์ส่วนตัว"* หรือผลประโยชน์ของคนส่วนน้อยเท่านั้น และยังทำให้ผลประโยชน์ส่วนตัวของชาวบ้านกลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผลประโยชน์ของชาติอีกต่อไป ยิ่งไปกว่านั้นยังจัดวางผลประโยชน์ของชาติไว้ในสถานะที่เหนือกว่าหรือดีกว่า และผลประโยชน์ส่วนตัวอยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าหรือด้อยกว่า ด้วยนัยของอำนาจในการนิยามดังกล่าว การตัดสินใจสร้างเขื่อนปากมูลจึงเป็นการตัดสินใจที่ชอบธรรมแม้ว่าจะเป็นการละเมิดสิทธิของประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้ก็ตาม เนื่องจากเป็นการตัดสินใจบนฐานของผลประโยชน์ของประเทศชาติ ดังภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ว่า *"...การสนับสนุนและการคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ควรจะอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ส่วนรวมของคนหมู่มาก มิใช่ผลประโยชน์หรือผลได้เสียของคนกลุ่มน้อย จะถกเถียงโต้แย้งกันอย่างไรก็ไม่แปลก แต่ขอให้ยืนอยู่บนความถูกต้องตามหลักวิชาและเพื่อประโยชน์สุขของคนหมู่มาก..."* (คำหมาน คนไค. 2532) หรือ

> *ถ้าคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุดของประชาชนแล้ว ย่อมรู้ดีว่า ต้องมีการสูญเสียบ้าง แต่เมื่อหักลบแล้วส่วนใดจะได้รับประโยชน์มากกว่าก็น่าจะยอมรับด้านนั้นไว้ ภาคอีสาน...มีน้ำบาดาลใช้อยู่เพียง 16,000 หมู่บ้าน รัฐบาลสามารถหาน้ำให้ภาคอีสานได้สูงสุดไม่เกิน 10 ล้านไร่ ในขณะที่มีพื้นที่การเกษตรถึง 53 ล้านไร่ จึงเห็นสมควรสร้างเขื่อนปากมูลอย่างยิ่ง แม้จะมีข้อเสียหายอยู่บ้างก็อาจแก้ไขได้ แต่ประโยชน์สูงสุดจะเกิดแก่ราษฎรชาวอีสาน และประเทศชาติโดยส่วนรวม โดยมีข้อมูลที่ได้จากการศึกษาที่ทำมาแล้วถึง 10-20 ปีมายืนยัน...* (สรพงศ์ ศรียานงศ์. 2539 : 112 ; อ้างอิงจาก *ข่าวสารกฟผ.* 2532 : 4-8)

การนิยามโดยกำหนดคุณสมบัติให้กับผลประโยชน์ของชาติและผลประโยชน์ส่วนตัวไว้บนฐานความคิดไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งในลักษณะเช่นนี้ เป็นเพียงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แสดงออกมาหรือการครอบงำเท่านั้น เพราะเส้นแบ่งระหว่างผลประโยชน์ของชาติกับผลประโยชน์ส่วนตัวไม่ได้ดำรงอยู่แยกกันอย่างเด็ดขาดในรูปของคู่ตรงข้าม เมื่อผลประโยชน์ส่วนตัวและผลประโยชน์ส่วนรวมมีคุณสมบัติที่ซ้อนทับกัน การนิยามว่าสิ่งใดเป็นผลประโยชน์ของชาติหรือผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่และสิ่งใดเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวหรือผลประโยชน์ของคนส่วนน้อยจึงเป็นเพียงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แสดง

ออกมาเท่านั้น ดังที่ผลประโยชน์ของชาติในคำนิยามนี้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากวาทกรรมการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ หรือกล่าวอย่างเฉพาะเจาะจงก็คือคนในเมืองหรือคนชั้นกลางและคนชั้นสูงซึ่งเป็นคนกลุ่มที่ดำเนินชีวิตโดยพึ่งพาการใช้พลังงานไฟฟ้าจำนวนมากนั่นเอง โครงสร้างการใช้พลังงานไฟฟ้าแสดงให้เห็นว่าแท้ที่จริงแล้วคนส่วนใหญ่ในสังคมชนบทเป็นคนกลุ่มที่ใช้พลังงานไฟฟ้าในสัดส่วนที่น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม ดังข้อมูลที่ระบุว่า ในปี 2530 จำนวนครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้ในประเทศไทยมีเพียงร้อยละ 63.56 หรือประมาณสองในสามของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดเท่านั้น และในจำนวนครัวเรือนทั้งหมดที่มีไฟฟ้าใช้นี้ คนในภาคอีสานใช้พลังงานไฟฟ้ารวมกันเพียง 1,814.73 ล้านหน่วย ขณะที่คนทั้งประเทศใช้พลังงานไฟฟ้าสูงถึง 24,894.20 ล้านหน่วย หรือหากนำพลังงานไฟฟ้ามาเฉลี่ยต่อคนจะพบว่าคนในภาคอีสานใช้เพียง 95.04 หน่วย / คน ต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศที่สูงถึง 461 หน่วย / คน (กองสารนิเทศ ฝ่ายประชาสัมพันธ์. 2532 : 10) ยิ่งไปกว่านั้นหากพิจารณาเป็นรายภาคแล้วจะพบว่า คนกรุงเทพฯและปริมณฑลใช้พลังงานไฟฟ้าถึงร้อยละ 48.21 ของทั้งประเทศหรือประมาณครึ่งหนึ่งของพลังงานไฟฟ้าทั้งหมดที่ใช้ในประเทศ และภาคที่ใช้พลังงานไฟฟ้าสูงสุดคือภาคธุรกิจและภาคอุตสาหกรรม ซึ่งใช้ไฟฟ้ารวมกันถึงร้อยละ 71.8 ของทั้งประเทศ (พิชิต แท้ประสาทสิทธิ์. 2536)

โครงสร้างการใช้พลังงานไฟฟ้าจึงสะท้อนให้เห็นว่า สัดส่วนของการบริโภคพลังงานไฟฟ้าในระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมีความแตกต่างกัน และคนเพียงหยิบมือเดียวเท่านั้นที่บริโภคพลังงานไฟฟ้าอย่างเมามัน ขณะที่คนส่วนใหญ่กลับใช้พลังงานไฟฟ้าในสัดส่วนที่น้อยมาก ยิ่งไปกว่านั้นคนบางกลุ่มยังเข้าไม่ถึงหรือไม่มีความสามารถที่จะใช้พลังงานไฟฟ้าซึ่งจัดสรรผ่านกลไกตลาดอีกด้วย เมื่อคนบางกลุ่มได้รับประโยชน์จากพลังงานไฟฟ้ามากกว่าคนบางกลุ่ม พลังงานไฟฟ้าที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนจึงเป็นเพียงผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มหรือผลประโยชน์ของคนส่วนน้อย ที่ถูกทำให้กลายเป็น *"ผลประโยชน์ของชาติ"* เท่านั้นเอง

การทำให้พลังงานไฟฟ้ากลายเป็น *"ผลประโยชน์ของชาติ"* จึงทำให้ *"ชาติ"* ไม่มีที่ว่างสำหรับผลประโยชน์ที่แตกต่างหรือขัดแย้งกันอีกต่อไป เพราะคนทุกกลุ่มหรือคนส่วนใหญ่ทั้งคนในเมืองและคนในชนบทต่างถูกทำให้มีผลประโยชน์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเหมือนกันนั่นคือความต้องการใช้พลังงานไฟฟ้า ด้วยอำนาจของคำนิยามดังกล่าว *"ชาติ"*จึงไม่ได้กำลังเผชิญหน้าหรือถูกคุกคามด้วยปัญหาความไม่เป็นธรรมในการแบ่งปันการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม เพราะไม่ต้องถกเถียงกันอีกต่อไปแล้วว่า เราควรใช้แม่น้ำมูนเพื่อเป็นแหล่งผลิตกระแสไฟฟ้าหรือไม่ การสร้างเขื่อนจึงกลายเป็นเวทีที่คนกลุ่มเล็ก ๆ จะได้แสดงวีรกรรมในการเสียสละ*"ผลประโยชน์ส่วนตน"*เพื่อ *"ผลประโยชน์ของชาติ"* ดังนั้นแม้การสร้างเขื่อนจะเป็นปฏิบัติการที่สะท้อนถึงการแบ่งปันการใช้ทรัพยากรที่

ไม่เป็นธรรมในระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม อันเป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันก็ตาม แต่ *"ชาติ"*ก็จัดการกับปัญหานี้ได้อย่างราบคาบด้วยอำนาจของคำนิยามที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจนั่นเอง

การทำให้พลังงานไฟฟ้าที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนกลายเป็น *"ผลประโยชน์ของชาติ"* และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนปากมูลกลายเป็น*"ผลประโยชน์ส่วนตัว"*ของชาวบ้าน ยังทำให้การกีดกันคนเหล่านี้ออกจากการอ้างสิทธิเพื่อปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานของตนในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติกระทำได้อย่างชอบธรรม เพราะด้วยอำนาจของการกำหนดนิยามดังกล่าว การเคลื่อนไหวเพื่ออ้างหรือเรียกร้องสิทธิของคนเหล่านี้ ย่อมเป็นการกระทำของคนเห็นแก่ตัว ที่ไม่ยอมเสียสละ*"ผลประโยชน์ส่วนตน"*เพื่อ*"ผลประโยชน์ของชาติ"* การจัดประเภทแยกแยะตามกฎเกณฑ์ของการกำหนดนิยามผลประโยชน์ของชาตินี้ จึงทำให้การก่นประณาม เพิกเฉยหรือแม้แต่ไม่สนใจไยดี รวมทั้งการมีและแสดงอคติใด ๆ ต่อการเคลื่อนไหวของคนเหล่านี้ ไม่ได้ถูกมองว่าเป็นพฤติกรรมที่ละเมิดศีลธรรมแต่อย่างใด ยิ่งกว่านั้นยังเป็นการกระทำที่ชอบธรรมด้วยซ้ำไป เพราะมีนัยที่แสดงถึงความพยายามที่จะรักษาหรือปกป้อง *"ผลประโยชน์ของชาติ"* เอาไว้

2.4 การทำให้ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกลายเป็นสิ่งที่ชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน

การอ้างสิทธิของรัฐเพื่อเข้าไปจัดการแม่น้ำมูน ยังกระทำได้อย่างชอบธรรม ด้วยการทำให้เห็นว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน เป็นสิ่งที่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทนที่ดินและทรัพย์สินให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบ การรับเงินทดแทนที่ดินและทรัพย์สินที่เสียหายจึงมีนัยที่แสดงว่า บัดนี้ผลกระทบที่เกิดขึ้นได้มีการชดเชยเรียบร้อยแล้ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านสามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทนนั่นเอง

การทำให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นกลายเป็นสิ่งที่ชดเชยได้นี้ กระทำผ่านการสร้างหลักเกณฑ์ชุดหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดอัตราการจ่ายค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สิน และทำให้หลักเกณฑ์ที่สร้างขึ้นกลายเป็นหลักเกณฑ์ที่ชอบธรรมโดยอาศัยอำนาจกฎหมาย การกำหนดหลักเกณฑ์ในการชดเชยความเสียหายโดยผูกยึดกับกฎหมาย ทำให้ผลกระทบภายใต้หลักเกณฑ์ชุดนี้นิยามความเสียหายเฉพาะความเสียหายที่เกิดขึ้นกับที่ดินและทรัพย์สินที่อยู่ในความครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายเท่านั้น การจ่ายค่าชดเชยความเสียหายภายใต้หลักเกณฑ์ดังกล่าว จึงจ่ายเฉพาะที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินที่ชาวบ้านมีหนังสือสำคัญแสดงสิทธิในที่ดินเท่านั้น ส่วนที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินที่ชาวบ้านไม่มีหนังสือสำคัญแสดงสิทธิในที่ดิน รวมทั้งความเดือดร้อนหรือความสูญเสียด้านอื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในความครอบครองโดย

ชอบด้วยกฎหมาย เช่น ความเดือนร้อนจากการจับปลาได้ลดน้อยลง ความเดือดร้อนจากการสูญเสียแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งไม้ไผ่ ฯลฯ เพราะป่าบุ่งป่าทามจะถูกน้ำท่วมจากการกักเก็บน้ำหลังเขื่อนสร้างเสร็จ การสูญเสียพื้นที่ริมแม่น้ำมูนที่เคยใช้ปลูกผักในฤดูแล้งไว้บริโภค การสูญเสียความสัมพันธ์และแหล่งสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน การสูญเสียแหล่งสร้างความรู้และกระบวนเรียนรู้ของชาวบ้าน จึงไม่ถูกนิยามในฐานะผลกระทบที่จะต้องชดเชยเพราะอยู่นอกหลักเกณฑ์ชุดดังกล่าว ทั้งนี้เพราะที่ดินที่ถือครองโดยไม่มีหนังสือสำคัญแสดงสิทธิในที่ดินยังคงเป็นที่ดินของรัฐตามกฎหมายที่ดิน เช่นเดียวกับแม่น้ำมูนซึ่งถูกถือว่าเป็นทรัพยากรสาธารณะ แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในแม่น้ำมูนจะทำให้ชาวบ้านไม่สามารถ *"หาอยู่หากิน"* ได้อีกก็ตาม ส่วนความสูญเสียในด้านอื่น ๆ ก็เป็นความสูญเสียที่อยู่นอกจินตนาการของกฎหมาย คำชี้แจงของอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเกี่ยวกับผลเสียจากการสร้างเขื่อนปากมูลต่อชาวบ้านในคราวประชุมเพื่อชี้แจงโครงการเขื่อนปากมูล แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านเป็นเพียงการสูญเสียที่ดิน ซึ่งสามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน

> *ผมยอมรับความจริงว่า ไฮ่นาถูกท่วม แต่ท่วมน้อยนิดบ่ท่วมมาก แล้วตรงนั้นเขากะสิชดเชยให้ ผู้ว่าฯว่า อย่างพอใจของพี่ของน้อง ช่วงนั้นมันเป็นไร่สิบหกร้อย ถามว่าอย่างพอใจพี่น้องท่อใด๋ เขากะบอกว่าไร่ละสิบหกร้อย บ่มีเขื่อนใด๋จ่ายมาก่อนทั่วประเทศไทย เขื่อนสิรินธรเขาจ่ายไร่ละสี่ร้อยที่ใกล้รัศมีของเขื่อน ห่างจากรัศมีเขาจ่ายสามร้อย นี่ผู้ว่าฯชี้แจง อันนี้เขื่อนปากมูลให้มากกว่าเพื่อน ไร่ละสิบหกร้อย นี่เขาเว้าถึงผลเสีย นี่คือรัฐบาลเขาบ่ป่าทิ่ม ให้พี่ให้น้องอย่างพอใจ...* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

ด้วยอำนาจของหลักเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้น ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านจึงถูกลดทอนให้กลายเป็นเพียงเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่สามารถชดเชยได้ และยังทำให้ผลกระทบและการแก้ไขหรือจัดการผลกระทบดังกล่าวเป็นเรื่องเฉพาะของปัจเจกบุคคลเท่านั้น ด้วยนัยนี้ การจ่ายค่าชดเชยตามหลักเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจ จึงเป็นกระบวนการที่มีส่วนทำให้การอ้างสิทธิของรัฐเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติสามารถดำเนินไปได้อย่างชอบธรรม

สรุป

เขื่อนที่ถูกสร้างขวางกั้นลำน้ำ จะมีความหมายพลิกผันไปในด้านที่เป็นบวกในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนา หรือจะมีความหมายในด้านลบในฐานะสิ่งที่ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำ ย่อมขึ้นอยู่กับสถานะของแม่น้ำในโลกหรือวิถีชีวิตของคนเหล่านั้นว่ามีความหมายแตกต่างกัน

เพียงใด เมื่อแม่น้ำในสายตาของคนที่มีอำนาจรัฐอยู่ในมือมีฐานะเป็นเพียงต้นทุนการผลิต การสร้างเขื่อนในจุดยืนของคนเหล่านี้ จึงเป็นวิถีในการจัดการแม่น้ำเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าที่สุด แต่เมื่อแม่น้ำในโลกของชาวบ้าน คือความเจริญ คือสายธารวัฒนธรรม และสายเลือดของเขา การสร้างเขื่อนก็มิอาจมีความหมายอื่นใดไปได้นอกจากเป็นการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำ ทำลายวัฒนธรรม และทำลายชีวิตของเขานั่นเอง การวิเคราะห์ในบทนี้ชี้ให้เห็นว่า รัฐสามารถอ้างสิทธิเพื่อผูกขาดการจัดการแม่น้ำได้อย่างชอบธรรม ด้วยการทำให้การอ้างสิทธิและวิถีการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำภายในโลกของชาวบ้านกลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมายหรือไร้คุณค่า การอ้างสิทธิและวิถีการใช้ประโยชน์ในแม่น้ำจากจุดยืนของรัฐในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นการปิดกั้นสิทธิของชาวบ้านหรือรุกรานพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์อยู่โดยปริยาย ซึ่งกล่าวอย่างถึงที่สุดก็คือการรุกรานตัวตนของชาวบ้านนั่นเอง ดังนั้น เมื่อชาวบ้านปฏิเสธที่จะแสวงหาทางออกแบบ *"ตัวใครตัวมัน"* และไม่สามารถที่จะเรียกร้องสิทธิที่ถูกเพิกถอนกลับคืนมาโดยอาศัยกฎเกณฑ์ที่ดำรงอยู่ได้ พวกเขาจึงต้องสรรค์สร้างอำนาจขึ้นมาเอง เพื่อตอบโต้การอ้างสิทธิและการใช้ประโยชน์ของรัฐที่กำหนดนิยามขึ้นมาในเชิงอำนาจ เพื่อให้คุณค่าและวิถีการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำในโลกแบบที่ชาวบ้านเลือกได้เผยตัวโดยไม่ถูกเบียดขับให้เป็นอื่นอีกต่อไป

บทที่ 6

การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า

อันที่จริง การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลในช่วงระยะแรก ๆ นั้น นอกจากชาวบ้านริมแม่น้ำมูนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งที่หวาดกลัวถึงผลกระทบที่จะได้รับจากการสร้างเขื่อนแล้ว ยังมีตัวแสดงอื่น ๆ ที่มีบทบาทสำคัญร่วมปรากฏตัวอยู่ด้วยในฐานะของกลุ่มคนหรือองค์กรที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนปากมูลจำนวนมาก ตัวแสดงเหล่านี้มีทั้งที่แสดงบทบาทในฐานะปัจเจกบุคคล ในฐานะกลุ่มและในนามองค์กร เช่น นักการเมืองในระดับท้องถิ่น อดีตผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่ไม่ได้รับการเลือกตั้ง นักธุรกิจในท้องถิ่น นักวิชาชีพอิสระ เช่น ทนายความ กลุ่มนักศึกษาจากวิทยาลัยครูอุบลราชธานี รวมทั้งกลุ่มอนุรักษ์และกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ ในระดับท้องถิ่นอีกหลายองค์กร เช่น กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าแก่งสะพือ ชมรมพ่อค้าชาวพิบูลฯ นอกจากนั้นยังมีองค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งขณะนั้นเป็นองค์กรด้านสิทธิมนุษยชน องค์กรพัฒนาเอกชนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยรามคำแหง เป็นต้น การปรากฏตัวขึ้นของบุคคล กลุ่มคนและองค์กรเหล่านี้ ทำให้กฟผ.ต้องเดินหน้าเล่าประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการดำเนินโครงการอย่างต่อเนื่องภายใต้แผนการประชาสัมพันธ์เชิงรุก โดยเลือกกลุ่มพ่อค้าและข้าราชการรวมทั้งนักการเมืองทั้งในระดับชาติและในระดับจังหวัดให้เป็นผู้รับฟังเรื่องเล่าเป็นลำดับแรก ๆ ก่อนที่จะขยายไปสู่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านทั่วไป ส่วนกลุ่มที่คัดค้านการสร้างเขื่อนก็พยายามเคลื่อนไหวเพื่อสร้างกระแสกดดันให้มีการยกเลิกโครงการอย่างต่อเนื่อง ในเดือนพฤษภาคม 2532 กลุ่มที่คัดค้านการสร้างเขื่อนได้ร่วมกับตัวแทนชาวบ้านจัดตั้งคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านเขื่อนปากมูลขึ้นมา โดยเชื่อว่าจะทำให้การคัดค้านการสร้างเขื่อนดำเนินไปอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ (สรพงค์ ศรียานงศ์. 2539 : 56,133) และได้ระดมชาวบ้านเข้าร่วมคัดค้านการสร้างเขื่อนหลายครั้งหลายหน ครั้งใหญ่ที่สุดก็คือการระดมชาวบ้านจาก 2 อำเภอประมาณ 1000-2000 คน ไปชุมนุมที่แก่งสะพือ และเคลื่อนขบวนไปศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2533 เพื่อเพิ่มแรงกดดันให้รัฐบาลทบทวนและระงับโครงการเขื่อนปากมูล ด้วยการยื่นหนังสือผ่านผู้ว่าราชการจังหวัดแต่หนังสือก็มิได้รับการส่งต่อไปยังรัฐบาล การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลในช่วงนี้ ได้รับการตอบโต้อย่างหนักหน่วงจากกลุ่มผู้สนับสนุนให้มีการสร้างเขื่อน โดยมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในจังหวัดอุบลราชธานีจำนวนหนึ่งเป็นแกนนำ (สรพงค์ ศรียานงศ์. 2539 : 102) ส่วนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เหลือก็ไม่มีผู้ใดแสดงความเห็นคัดค้านการสร้างเขื่อน กลุ่มผู้สนับสนุนให้มีการสร้างเขื่อนพยายามขัดขวางการชุมนุมของกลุ่มต่อต้านด้วยการระดมชาวบ้านผ่านกำนันผู้ใหญ่บ้านมาชุมนุมกดดัน และโจมตีผ่านใบปลิวกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เป็นคนหนักแผ่นดิน รับเงินต่างชาติ ขัดขวางความเจริญ เป็นต้น แม้ว่าจะถูกขัดขวางอย่างหนักหน่วง แต่กลุ่มผู้คัดค้านก็ยังพยายามดำเนินการทุกรูปแบบแม้กระทั่งทูลเกล้าถวายฎีกาแด่พระ

บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อให้ทรงระงับการสร้างเขื่อน แต่ในที่สุดคณะรัฐมนตรีก็มีมติอนุมัติงบประมาณให้กฟผ.ดำเนินการสร้างเขื่อนเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2533

หลังจากคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติงบประมาณโครงการเขื่อนปากมูลแล้ว คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านเขื่อนปากมูลรวมทั้งนักการเมืองในระดับท้องถิ่น นักธุรกิจในท้องถิ่น นักวิชาชีพอิสระ อดีตผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่ไม่ได้รับการเลือกตั้ง รวมทั้งกลุ่มอนุรักษ์และกลุ่มผลประโยชน์ในระดับท้องถิ่นต่างก็หายตัวไปอย่างลึกลับจากการเคลื่อนไหว (สรพงค์ ศรียานงศ์. 2539 : 55-64 และสมัชชาคนจน. 2543 ก : ไม่มีเลขหน้า) ตัวแสดงที่ยังคงปักหลักเคลื่อนไหวต่อมาจึงประกอบด้วยชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรง นักศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยในส่วนของนักศึกษานั้น คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 16 สถาบัน (คอทส.) และสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) ได้เข้ามามีบทบาทแทนที่กลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยรามคำแหง ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนก็มีองค์กรทางด้านสาธารณสุขรวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกประเทศเข้ามาร่วมเป็นตัวแสดงหลักในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อกดดันมิให้ธนาคารโลกอนุมัติเงินกู้แก่โครงการเขื่อนปากมูลด้วย ชัยชนะครั้งแรก ๆ ของฝ่ายคัดค้านการสร้างเขื่อนก็คือ การประสบความสำเร็จในการยับยั้งมิให้ธนาคารโลกจัดสรรเงินกู้ เนื่องจากที่ประชุมคณะกรรมการบริหารธนาคารโลกมีมติให้เลื่อนการพิจารณาโครงการออกไปโดยอ้างว่าต้องการเอกสารและข้อมูลประกอบการพิจารณาเพิ่มเติม (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. 2536 : 140-145) แต่ก็เป็นชัยชนะเพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะในที่สุดคณะกรรมการบริหารธนาคารโลกก็มีมติอนุมัติโดยมิได้เป็นมติเอกฉันท์ให้เงินกู้จำนวน 22 ล้านเหรียญอเมริกันแก่รัฐบาลไทยเพื่อดำเนินโครงการเขื่อนปากมูล โดยมีผู้แทนประเทศแคนาดางดออกเสียง ส่วนผู้แทนสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และเยอรมนีออกเสียงคัดค้าน (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. 2536 : 146) หลังจากประสบความล้มเหลวในการกดดันมิให้ธนาคารโลกมีมติอนุมัติเงินกู้แก่โครงการเขื่อนปากมูลแล้ว ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลก็ได้ปรากฏตัวขึ้นในฐานะตัวแสดงหลักของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนจนกระทั่งเปลี่ยนมาเรียกร้องเพื่อขอทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำ โดยมีนักศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนร่วมปรากฏตัวในฐานะผู้ให้การสนับสนุนในนามที่ปรึกษาหรือพี่เลี้ยง

การยืนหยัดต่อสู้อย่างต่อเนื่องเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลของชาวบ้านริมแม่น้ำมูนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งนับตั้งแต่ทราบข่าวคราวว่าจะมีการสร้างเขื่อน และเปลี่ยนมาเคลื่อนไหวเรียกร้องค่าชดเชยรวมทั้งค่าเสียโอกาสที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนเมื่อต้นปี 2536 เมื่อแน่ใจแล้วว่าแทบจะไม่มีโอกาสผลักดันให้มีการทบทวนการตัดสินใจเพื่อยกเลิกหรือยุติการสร้างเขื่อนได้อีกแล้ว เนื่องจากเขื่อนปากมูลได้ถูกก่อสร้างขึ้นจนกระทั่งหัวเขื่อนเป็นรูปเป็นร่างชัดเจน จนมาสู่ปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของ*

เจ้าของ" ในปัจจุบันที่ยาวนานเกือบ 13 ปี จนกระทั่งปัจจุบันมีชาวบ้านเข้าร่วมเคลื่อนไหวหลายพันคน และมีการประกาศจัดตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนขึ้นมา[1] เพื่อใช้เป็น *"ทัพ"* สำหรับปักหลักเคลื่อนไหวอย่างไม่มีกำหนด การที่ประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้ไม่หายตัวไปดังเช่นบุคคลและคนกลุ่มอื่น ๆ รวมทั้งยังพัฒนาข้อเรียกร้องไปสู่การทวงสิทธิในการร่วมจัดการแม่น้ำมูนอีกด้วยนั้น ย่อมเป็นปฏิบัติการที่ไม่ธรรมดาภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เท่าเทียมที่ดำรงอยู่ เพราะการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* มีนัยของความพยายามที่จะช่วงชิงการตีความหรือการสร้างความหมายของสิทธิในแม่น้ำมูนขึ้นมาใหม่เพื่อปิดกั้นมิให้รัฐสามารถอ้างสิทธิอำนาจเพื่อกำหนดแนวทางในการจัดการแม่น้ำมูนได้แต่เพียงลำพังอีกต่อไป การทวงสิทธิจึงเป็นปฏิบัติการที่มุ่งปะทะและตอบโต้กับอำนาจรัฐที่เข้ามาจัดการแม่น้ำมูนโดยตรง

การวิเคราะห์การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าในที่นี้ จะแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสามส่วน ส่วนแรกจะเป็นการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นว่า เพราะเหตุใดประชาชนในระดับรากหญ้าจึงเลือกที่จะสรรค์สร้างอำนาจหรือสร้างการเมืองของตนเองขึ้นมา แทนที่จะอาศัยกลไกการต่อรองทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในระบบการเมืองแบบที่เป็นทางการ เพื่อปกป้องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง ส่วนที่สองจะเป็นการวิเคราะห์กระบวนการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้าผ่านการนิยามความหมายว่าด้วยสิทธิชุดใหม่เพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง และส่วนที่สามจะเป็นการวิเคราะห์กระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าเพื่อขับเคลื่อนข้อเรียกร้อง

ส่วนที่หนึ่ง การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า : ทางออกจากการปิดกั้นของการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยม

การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล โดยอาศัยการชุมนุมประท้วงในพื้นที่สาธารณะ เช่น ถนน และสถานที่ราชการ เพื่อกดดันให้รัฐปฏิบัติตามข้อเรียกร้องนั้น ได้ถูกตอบโต้อย่างหนักหน่วงด้วยการเบียดขับให้ปฏิบัติการดังกล่าวกลายเป็นการกระทำที่ไม่ชอบธรรม เพราะถูกจัด

---

[1] หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนมีกลุ่มชาวบ้านที่ปักหลักเคลื่อนไหวอยู่ 5 กลุ่ม คือกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนสิรินธร กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนห้วยละห้า (กิ่งอำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี) โครงการพัฒนาด่านช่องเม็ก และกรณีปัญหาป่าไม้ที่ดินในจังหวัดอุบลราชธานี

ประเภทให้เป็นปฏิบัติการที่อยู่นอกกฎเกณฑ์ของระบบการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ การยึดโยงการกระทำการทางการเมืองที่ชอบธรรมภายใต้กรอบของเส้นแบ่งความเป็นอื่นในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นการตอกย้ำกฎเกณฑ์ที่ดำรงอยู่ให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น โดยมองข้ามหรือหลีกเลี่ยงที่จะตั้งคำถามต่อตัวกฎเกณฑ์ดังกล่าว แม้ว่าการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้ ย่อมเป็นการท้าทายหรือตั้งคำถามโดยตรงต่อตัวกฎเกณฑ์เหล่านั้นก็ตาม ดังนั้น ในการวิเคราะห์การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าในที่นี้ จึงเริ่มต้นด้วยคำถามพื้นฐานที่มักถูกมองข้ามไปโดยอคติที่ผูกยึดอยู่กับกฎเกณฑ์ในระบบการเมืองว่า ประชาชนในระดับรากหญ้าได้ใช้กลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในกระบวนการต่อรองเพื่อปกป้องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและกำหนดชะตากรรมของตนเองแล้วหรือยัง หากยังไม่ได้ใช้ มีเงื่อนไขอะไรที่เป็นอุปสรรค หากใช้แล้วส่งผลอย่างไรและทำไมจึงต้องสรรค์สร้างอำนาจทางการเมืองของตนขึ้นมา

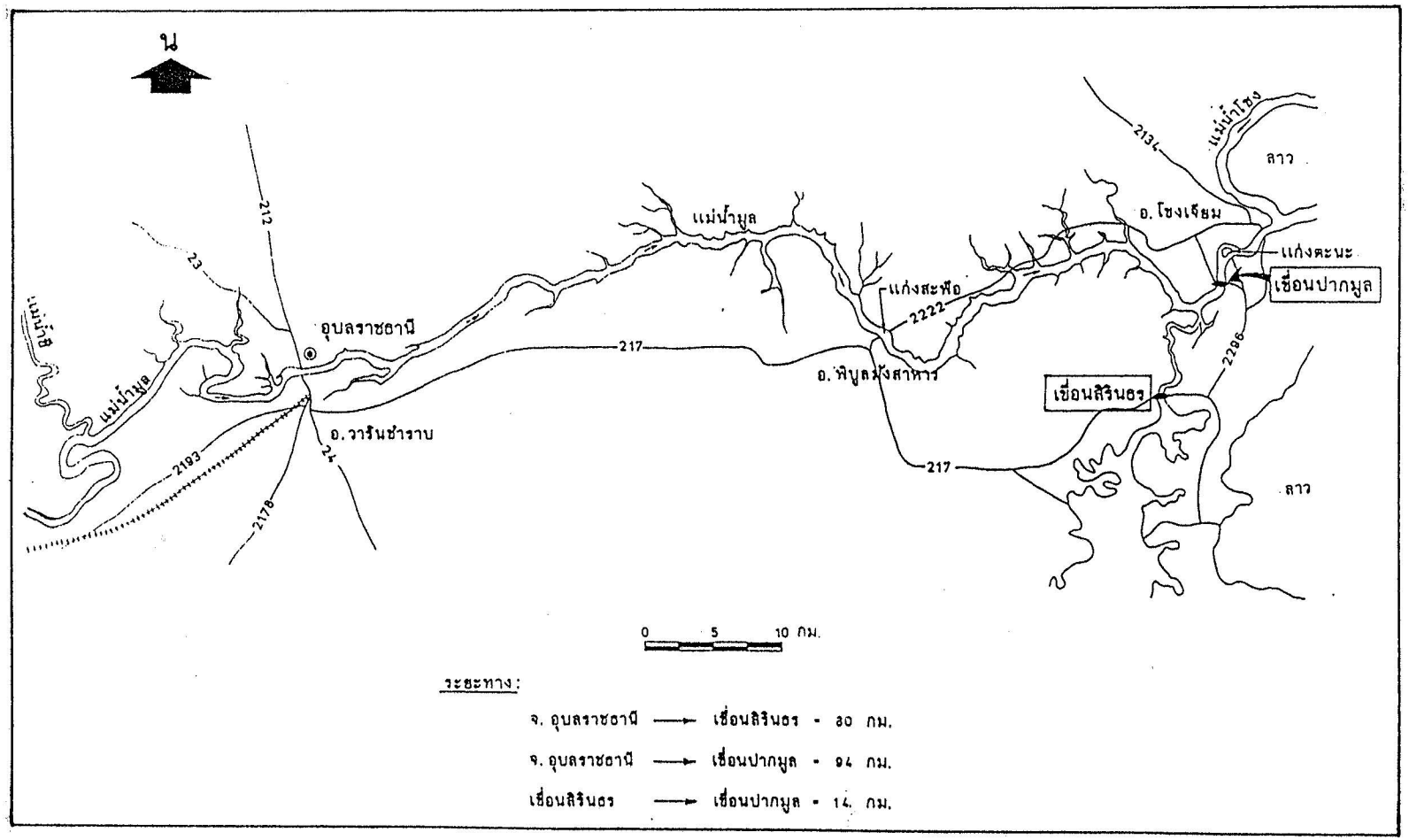
เพื่อที่จะตอบคำถามที่มีความสำคัญยิ่งนี้ มีความจำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไปตรวจสอบการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลโดยละเอียด ชาวบ้านเริ่มเรื่องเล่าของการเคลื่อนไหวอันยาวนานว่าเกิดขึ้นเนื่องจากความหวาดกลัวของชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งที่เกรงกันว่า ตนเองอาจจะต้องประสบชะตากรรมเช่นเดียวกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนสิรินธร[2] เพราะก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนสิรินธร ชาวบ้านเหล่านี้ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณริมลำโดมน้อยก็มีวิถีชีวิตที่อุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกับชาวบ้านริมแม่น้ำมูน แต่เมื่อมีการสร้างเขื่อนสิรินธร พวกเขากลับมีชีวิตที่ทุกข์ยาก ต้องหาเห็ดหามะขาม มะม่วง หาบมาแลกข้าวที่บ้านหัวเหว่ หรือแม้เมื่อชาวบ้านริมแม่น้ำมูนหาบปลาไปขาย ก็ไม่มีเงินหรือแม้แต่พืชผลใด ๆ ที่จะนำมาแลกเปลี่ยน เนื่องจากที่ดินทำกินถูกน้ำท่วมหมด ส่วนที่ดินที่ได้รับจัดสรรทดแทนที่ดินที่ถูกน้ำท่วมในนิคมสร้างตนเองลำโดมน้อยก็มีสภาพที่ไม่เหมาะสมกับการทำการเกษตร เพราะ *"...เป็นพื้นที่ลาดชัน ดินเป็นหินลูกรัง หินดาน มีทรายและทุรกันดาร..."* จึงปลูกพืชผักอะไรก็แทบไม่ขึ้น ความทุกข์ยากเหล่านี้ปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าของแม่สมศรี กองคำ (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) แม่ค้าปลาที่เคยหาบปลาไปขายว่า

> *เห็นแม่ใหญ่คนหนึ่งนะ แกได้มันแกวนะ แกอยากปลา แกบอกว่า โอ๊ยลูกเอ๋ย ตั้งแต่แม่ย้ายมาแม่ไม่มีกับข้าวเลย แม่ไม่มีเงินที่จะซื้อ แม่มีแต่มันแกวแลก เอามั๊ย เราก็สงสารคน*

---

[2] เขื่อนสิรินธร ถูกสร้างโดยสำนักงานพลังงานไฟฟ้าแห่งชาติตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อเดือนธันวาคม 2509 เพื่อกั้นลำโดมน้อย บริเวณใกล้บ้านเหล่าคำชมพู ตำบลคันไร่ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เริ่มก่อสร้างเมื่อเดือนมิถุนายน 2510 และก่อสร้างแล้วเสร็จประกอบพิธีเปิดในเดือนพฤศจิกายน 2514 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2532 : 21-24) (ดูภาพประกอบ 2)

แผนที่ตั้งเขื่อนปากมูลและเขื่อนสิรินธร

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงที่ตั้งเขื่อนปากมูลและเขื่อนสิรินธร

ที่มา : คณะทำงานประสานงานเขื่อนปากมูล การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2544). ***ข้อมูลเขื่อนปากมูล***

แก่เนอะ เอ! เอาอยู่แม่ แต่ลูกไปไหน ก็ถาม ลูกเขาไปหางานหมด แล้วที่เขาจัดให้ทำไม ไม่ทำ มันปลูกอะไรไม่ขึ้น ปลูกแล้วมันไม่ขึ้น ขนาดปลูกมันแกวยังไม่ลงหัว แกก็ชี้ให้ไปดู สวนพริก สวนอะไรแกนะ แกปรับปรุงดินอย่างดีเลย แต่มันไม่ขึ้น แกอยู่คนเดียว แกบอก ผัวก็ไป ลูกก็ไป เหลือแต่แกคนเดียว แกไม่มีอาหาร แล้วข้าวละ แม่กินจากไหน เขาก็ บอกว่าลูกส่งเงินมาให้ไปซื้อข้าว กับผัวไปเป็นกรรมกรก่อสร้าง...

ไม่เพียงที่ดินที่ได้รับจัดสรรในนิคมสร้างตนเองลำโดมน้อยจะมีสภาพ *"ปลูกอะไรก็ไม่ขึ้น"* แล้ว ในสายตาของชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ สภาพบ้านเรือนในพื้นที่ที่ได้รับจัดสรรในนิคมฯยังอยู่ห่างไกลกัน อีกด้วย ไม่มีสภาพของความเป็นชุมชน *"ที่แน่นหนาถาวร"* ชะตากรรมของชาวบ้านที่ถูกเขื่อนสิรินธร มาเยือนจึงเปรียบเสมือน *"หนังจอยักษ์จอใหญ่"* ที่ชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ดูซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนยากที่จะ ลืมเลือนได้ ดังคำพูดที่ว่า *"...คั่นบ่มีเขื่อนโดมน้อย (เขื่อนสิรินธร) นี่สิตั๋ว (โกหก) ได้อยู่ มีเขื่อนโดมน้อย อยู่ใกล้ ๆ ตานี่ ตั๋วบ่ได้ดอก..."* ชะตากรรมของชาวบ้านที่ถูกเขื่อนสิรินธรมาเยือนจึงทำให้ชาวบ้านกลุ่ม นี้แน่ใจว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับผลดีจากการสร้างเขื่อนจากคำชี้แจงของผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่กฟผ.และผู้ว่า ราชการจังหวัดที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตและชุมชนของพวกเขา เช่น ได้ทำนาปีละ 2 ครั้งเพราะจะมีการทำ คลองส่งน้ำ จับปลาได้มากขึ้นเช่นเดียวกับเขื่อนอุบลรัตน์ มีงานทำมากขึ้นเพราะจะมีโรงงานอุตสาห กรรมมาตั้งอยู่ในเขตชุมชน และความเจริญต่าง ๆ จะหลั่งไหลตามมาเยือนไม่ขาดสาย เช่น มีการสร้าง ถนนหนทาง อาจจะได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัด เป็นต้น รวมทั้งจะได้รับเงินชดเชยที่ดินที่ถูกน้ำท่วมใน อัตราที่สูงกว่าเขื่อนอื่น ๆ เป็นเพียงเรื่องโกหกเท่านั้น ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงตระเวนไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ริม สองฝั่งแม่น้ำมูน เพื่อชักชวนให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่คาดว่าที่ดินอาจจะถูกน้ำท่วมเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อ คัดค้านการสร้างเขื่อน การ *"หาหมู่"* ของคนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ดำเนินไปด้วยการฉายภาพชะตากรรมของ ชาวบ้านที่ถูกเขื่อนสิรินธรมาเยือนในฐานะ *"หนังจอยักษ์จอใหญ่"* ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ควบคู่ไปกับการอาศัย ความรู้ของชาวบ้านในการถกเถียงเกี่ยวกับการเพิ่มขึ้นของปริมาณปลาในแม่น้ำมูนหลังการสร้างเขื่อน เพื่อชี้ให้เห็นว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับผลดีจากการสร้างเขื่อนเป็นเพียงเรื่องโกหกเท่านั้น การ *"หาหมู่"* ดำเนิน ไปพร้อม ๆ กับการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มนักการเมืองท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัด อุบลราชธานีในนามของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านเขื่อนปากมูล ซึ่งทำให้ชาวบ้านได้มีประสบการณ์ ในการเข้าร่วมชุมนุมประท้วงในที่สาธารณะหลายครั้งหลายหน รวมทั้งการชุมนุมใหญ่ที่ศาลากลาง จังหวัดอุบลราชธานีเมื่อวันที่ 11-14 กุมภาพันธ์ 2533 อีกด้วย และแกนนำชาวบ้านคนหนึ่งได้ร่วมเดิน ทางไปยื่นหนังสือถึงพลเอก ชาติชาย ชุณหะวัน นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเพื่อให้ทบทวนการตัดสินใจ สร้างเขื่อนปากมูล รวมทั้งยังได้ไปพบนักศึกษาเพื่อขอความช่วยเหลือในการเคลื่อนไหวอีกด้วย

ชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ ไม่ได้เลือกที่จะเริ่มการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล โดยอาศัยกลไกของระบบราชการในการร้องเรียน ด้วยการส่งเรื่องผ่านผู้ใหญ่บ้านและกำนัน เพื่อให้ส่งเรื่องต่อไปยังอำเภอและจังหวัดตามลำดับ เพราะในสายตาของชาวบ้านกลุ่มนี้แล้ว กำนันและผู้ใหญ่บ้านในจังหวัดอุบลราชธานีในขณะนั้นล้วนสนับสนุนการสร้างเขื่อน และบางคนถึงกับเชื่อด้วยซ้ำไปว่า กำนันและผู้ใหญ่บ้านถูกจ้างให้พูดถึงแต่เฉพาะผลดีของการสร้างเขื่อน เพราะในการชี้แจงโครงการเขื่อนปากมูลทุกครั้ง กำนันและผู้ใหญ่บ้านจะไม่กล่าวถึงผลเสียใด ๆ จากการสร้างเขื่อนเลย ยิ่งไปกว่านั้นยังพยายามข่มขู่ไม่ให้ชาวบ้านคัดค้านการสร้างเขื่อนอีกด้วย โดยขู่ว่าชาวบ้านที่คัดค้านจะไม่ได้รับค่าชดเชยที่ดินที่ถูกน้ำท่วมและหากมีความเสียหายเกิดขึ้นอีก ก็จะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่เหมือนดังเช่นชาวบ้านที่ไม่ได้คัดค้านการสร้างเขื่อน

> *ถ้าผู้ใด่คัดค้านสิบ่จ่าย ถ้ามีการเสียหายเกิดขึ้นสิบ่รับผิดชอบ สิบ่ให้ความร่วมมือ ถ้าผู้ใด่มาเซ็นที่เฮือนผู้ใหญ่บ้านด้วยตัวเอง (ลงชื่อสนับสนุนการสร้างเขื่อน) ถึงน้ำท่วมฮั้วท่วมสวนท่วมไฮ่ท่วมนา สิให้ตามความพอใจของพี่ของน้อง เขื่อนปากมูลบ่เอ็ดคือเขื่อนทั่วไป สิเอ็ดให้พี่ให้น้องมีกินมีอยาก ถ้าผู้ใดไปคัดค้านเขาบ่จ่ายแม้แต่สตางค์เดียว ผู้ใหญ่บ้านประกาศหอกระจายข่าวรอบสอง...* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

ส่วนการร้องเรียนผ่านอำเภอนั้น ชาวบ้านก็ไม่ได้กระทำเช่นเดียวกัน เพราะถูกข่มขู่ว่าคนที่คัดค้านจะถูกจับเพราะขัดขวางโครงการรัฐ ขัดขวางการพัฒนา และคนทั้งจังหวัดอุบลราชธานีต่างก็เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...แรก ๆ บ่ได้ไปบอกทางอำเภอ เพราะว่าเฮากะคุยเบิ่งหมู่ซะก่อน เพราะเขากะขู่เฮาว่าสิจับแน่ เขาสนับสนุนหมด จังหวัดอุบลเขาสนับสนุนหมด มีแต่เจ้านี่ละค้าน...เจ้าสิไปแจ้งทางอำเภอ เขากะบ่ให้ความร่วมมือ แม่นน้ำท่วมนาเจ้า เขาสร้างเขื่อนนี่ เขากะบ่ให้พอบาท ขู่หลายเนอะ..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

อันที่จริง หากชาวบ้านเลือกที่จะร้องเรียนผ่านกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เพื่อส่งเรื่องมายังอำเภอและส่งต่อจากอำเภอมายังจังหวัดนั้น ข้อร้องเรียนก็คงไม่ถูกนำมาพิจารณา ท่าทีที่ชัดเจนในการสนับสนุนการสร้างเขื่อนปากมูลของผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัดและนายอำเภอในขณะนั้น เป็นสิ่งที่ยืนยันได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากทัศนะที่คนเหล่านี้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ทั้งในส่วนกลางและในระดับท้องถิ่นเกี่ยวกับผลดีจากการสร้างเขื่อนปากมูลซึ่งสอดคล้องกับประโยชน์ของการสร้างเขื่อนปากมูลที่ระบุไว้ในเอกสารที่กฟผ.ผลิตขึ้นเพื่อเผยแพร่โครงการ เช่น จะได้ประโยชน์ในด้านกระแสไฟฟ้า และน้ำเพื่อการชลประทาน รวมทั้งยังสามารถเพาะพันธุ์ปลา และเลี้ยงปลาในอ่างเก็บน้ำได้อีกด้วย การสร้างเขื่อนยังจะทำให้มีโรงงานอุตสาหกรรมมาตั้งในจังหวัดอุบลราชธานีอีกด้วย (เดลินิวส์. 1

ธันวาคม 2532) เขื่อนปากมูลจึงเป็นเขื่อนที่ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจอย่างคุ้มค่า ดังทัศนะของอดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีคนหนึ่งที่ว่า *"...เขื่อนปากมูลลงทุนมาก กว่าจะตัดสินใจทำได้ มีการศึกษาโดยนักวิชาการอย่างละเอียดแล้ว ต้องมีประโยชน์คุ้มกับการลงทุนแน่ จึงตัดสินใจทำ ส่วนที่วิตกกันว่าจะเกิดปัญหาตามมานั้น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตก็ได้เตรียมการแก้ไขไว้แล้ว ผมจึงเห็นว่าสมควรดำเนินการก่อสร้างต่อไป..."* (ปณิธาน. 2532 : 1) ยิ่งไปกว่านั้นคนเหล่านี้ยังใช้สิทธิอำนาจที่ตนเองมีอยู่เพื่อบังคับให้กลไกข้าราชการในระดับท้องถิ่นสนับสนุนโครงการเขื่อนปากมูลด้วย ดังเช่น เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2532 อดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีคนหนึ่งได้กล่าวเรียกร้องให้ครูประถมศึกษาในเขตอำเภอที่จะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนให้สนับสนุนโครงการเขื่อนปากมูล และในช่วงระหว่างการชุมนุมประท้วงเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัด ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีในขณะนั้นได้มีคำสั่งด่วนมากไปยังทุกอำเภอ ห้ามข้าราชการทุกสังกัดเข้าร่วมสนับสนุนกลุ่มคัดค้าน และเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2534 นายอำเภอและศึกษาธิการจังหวัดได้เรียกประชุมกลุ่มครูและข้าราชการชั้นผู้น้อยที่แสดงความเห็นสนับสนุนกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านการสร้างเขื่อน เพื่อกล่าวตักเตือนให้เลิกกระทำการดังกล่าว มิฉะนั้นจะมิได้รับการพิจารณาขั้นเงินเดือน (สรพงศ์ ศรียานงศ์. 2539 : 106 และฮัมเบล. 2537 : 274 ; อ้างอิงจาก *Bangkok Post.* 27 December 1989, Nantiya Tangwisuttijit and Ann Danaiya Usher. 1991 *The Nation.*)

จะเห็นได้ว่า กำนันและผู้ใหญ่บ้านตลอดจนเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองได้กลายเป็นกลไกที่สำคัญในการสนับสนุนการสร้างเขื่อนปากมูล เช่นเดียวกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในจังหวัดอุบลราชธานีในขณะนั้น และบางคนถึงกลับแสดงบทบาทในฐานะเป็นแกนนำของฝ่ายสนับสนุนด้วยซ้ำไป แม้ว่าชาวบ้านพยายามที่จะไปคุยกับ *"ตัวแทน"* ที่เชื่อว่าพอคุยได้ แต่เมื่อเดินเข้าประตูหน้าบ้าน *"ตัวแทน"* ก็หลบออกประตูหลัง หรือเมื่อไม่ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็ร่วมคัดค้าน แต่เมื่อได้รับเลือกตั้งกลับบอกให้ชาวบ้านยอมรับ *"การพัฒนา"* ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้ ความคิดที่จะอาศัยกลไกที่เป็นทางการในกระบวนการต่อรองเพื่อรักษามรดกชิ้นสุดท้ายที่พ่อแม่มอบให้ไว้ รวมทั้งเพื่อปกป้องสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูน จึงดูเป็นสิ่งที่เหลือเชื่อเว้นเสียแต่ชาวบ้านเหล่านี้จะมีหรือพึ่งพาอำนาจมหัศจรรย์เท่านั้น และชาวบ้านเองต่างก็ตระหนักในความจริงข้อนี้เป็นอย่างดี การ *"หาหมู่"* เพื่อเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล และการร่วมชุมนุมประท้วงในพื้นที่สาธารณะในเขตอำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหารกับคนกลุ่มอื่น ๆ จึงเป็นปฏิบัติการที่ชาวบ้านเลือก ดังจะเห็นได้ว่า ในช่วงเวลาประมาณ 1 ปี ระหว่างเดือนเมษายน 2532 ถึงเดือนพฤษภาคม 2533 ก่อนหน้าที่คณะรัฐมนตรีจะอนุมัติงบประมาณในการก่อสร้างเขื่อนปากมูลนั้น มีการจัดชุมนุมใหญ่ถึง 4 ครั้ง และมีหนึ่งครั้งคือการชุมนุมเมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2533 ที่มีการเคลื่อนขบวนไปชุมนุมที่ศาลากลางจังหวัด (ฮัมเบล. 2537 : 277) หลังการรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ชาวบ้านซึ่งในขณะนั้นได้รวมตัวกันจัด

ตั้งกลุ่ม *"ยักแม่น้ำมูล"* ได้หันมาใช้วิธีรวบรวมรายชื่อผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน และส่งตัวแทนไปยื่นหนังสือพร้อมรายชื่อชาวบ้าน 12,000 รายต่อหัวหน้าฝ่ายตัวแทนภูมิภาคเอเชียของธนาคารโลก (19 มีนาคม 2534) รวมทั้งยังได้ยื่นหนังสือ / จดหมายต่อบุคคลในคณะรัฐบาลโดยตรงเพิ่มขึ้นนอกเหนือไปจากการชุมนุมประท้วงในพื้นที่อีกด้วย อาทิเช่น ยื่นต่อนายกรัฐมนตรีเพื่อเรียกร้องให้สาธารณชนได้มีโอกาสพิจารณาผลกระทบของโครงการ (ฮัมเบล. 2537 : 278) เพื่อเรียกร้องให้มีการทบทวนการสร้างเขื่อน (20 มีนาคม 2534) เพื่อเรียกร้องให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนที่ประกอบด้วยตัวแทนของคนทุกฝ่าย (27 พฤษภาคม 2534) ยื่นต่อรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อให้มีการตั้งคณะกรรมการที่เป็นกลางเพื่อศึกษาผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม (7 มิถุนายน 2534) ซึ่งการเรียกร้องในครั้งหลังนี้ได้รับการตอบสนองด้วยดี เพราะคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบการจัดตั้งคณะกรรมการกลางฯ แต่อย่างไรก็ตาม การจัดตั้งคณะกรรมกลางฯก็มิได้มีผลต่อกระบวนการเรียกร้อง ทั้งนี้เพราะหลังวันที่ 23 กันยายน 2534 คณะกรรมการกลางฯถูกล้มเลิกไปโดยปริยายเนื่องจากไม่มีการเรียกประชุมแม้ว่าคณะกรรมการกลางฯยังศึกษาผลกระทบไม่เสร็จก็ตาม (สรพงค์ ศรียานงศ์. 2539 : 67-71)

เมื่อวิเคราะห์การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเฉพาะในช่วงของการคัดค้านการสร้างเขื่อนจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านเหล่านี้ไม่มีทางที่จะใช้กลไกแบบที่เป็นทางการเพื่อแสดงออกถึงความปรารถนาหรือวิถีชีวิตที่ตนเองต้องการได้ แม้ว่าจะถูกนิยามในฐานะพลเมืองหรือสมาชิกคนหนึ่งในสังคมการเมืองที่ยึดถือว่าการแสดงออกถึงความปรารถนาและความต้องการของพลเมืองเป็นเป้าหมายสูงสุดของระบอบการเมืองก็ตาม การสร้างกลไกเพื่อแสดงออกถึงปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ด้วยการสรรค์สร้างอำนาจผ่านการ *"หาหมู่"* เสียก่อน จึงกลายเป็นวิถีทางที่คนเหล่านี้ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

> *เฮากะจับเข่าคุยกับชาวบ้านว่าต้องเฮ็ด เพราะเฮาเป็นผู้เดือดร้อน เฮาเป็นผู้สิเสียไฮ่นา สิเสียอาชีพหาปลา เฮาต้องรวมโตกัน ช่วงนั้นแม่มีสมาชิกอยู่ร้อยห้าสิบคน สิบสามหมู่บ้านกะพากันเฮ็ดอยู่สองสามครั้ง หลังจากนั้นมันมาคุกคามบ้านแม่ แม่เองกะจำเป็นรวมบ้านหัวเหว่เบิ่งปิดทางเส้นนี้ ปิดช่วงสามโมงพี่น้องขึ้นมาแต่หาปูหาปลา กินข้าวกินน้ำ ขายปูขายปลาแล้วกะปิดถนน ยามมื้อแลงสี่โมงเด้อ อันนี่เฮาเฮ็ดตามสัดส่วนคนหน่อย เฮามาปิดถนนเส้นนี้ได้เจ็ดมื้อ กะมีทางผู้ว่าฯออกมา มีนายอำเภอเสนีย์ออกมาพูดคุยเถิงความเดือดร้อน อันนี้กะได้ผลคือกัน แต่เฮากะเฮ็ดอย่างต่อเนื่องบ่ได้ขาด เฮ็ดมาเรื่อย ๆ คือจั่งเฮ็ดอยู่คู่มื้อนี่ละ...* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

วิถีที่ประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้ใช้แสดงออกถึงความปรารถนาและความต้องการของตนเอง ย่อมแสดงให้เห็นว่า ทัศนะที่เชื่อกันว่าการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง

กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองที่มีเสรีภาพและมีความเท่าเทียมกันนั้น เป็นเพียงเรื่องขบขันเท่านั้น เพราะในฐานะบุคคล ชาวบ้านเยี่ยงพวกเขาย่อมไม่มีทางที่จะอาศัยกลไกที่มีอยู่เพื่อส่งผ่านความปรารถนาและความต้องการของตนเองได้เว้นเสียแต่จะต้อง *"หาหมู่"* เสียก่อนเท่านั้น

อันที่จริง แม้แต่การอาศัยกลไกที่เป็นทางการผ่านปฏิบัติการรวมหมู่เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐในการจัดการแม่น้ำมูนนั้น ก็เป็นสิ่งที่มิอาจกระทำได้เช่นเดียวกัน เพราะปัญหาของการเข้าไม่ถึงกลไกที่เป็นทางการของประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้ไม่ใช่ปัญหาเรื่องจำนวนว่ามีมากน้อยเพียงใด หรือกล่าวอย่างถึงที่สุดก็คือว่า ไม่ว่าชาวบ้านจะ *"หาหมู่"* เพิ่มมากขึ้นสักเพียงใด เขาก็ไม่มีทางที่จะใช้กลไกเหล่านี้ในการปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐที่กระทำด้วยการหักล้างหรือเพิกถอนสิทธิของเขาได้ หากกลไกเหล่านี้ยังคงเชื่อว่าการพัฒนามีแบบเดียว และเป็นแบบที่รัฐกำลังหยิบยื่นให้ชาวบ้านถึงประตูบ้านเท่านั้น เพราะด้วยจุดยืนเกี่ยวกับการพัฒนาในความหมายดังกล่าว การบังคับให้รับการพัฒนา คงเป็นวิธีการเดียวที่ต้องเลือกเพื่อจัดการกับชาวบ้าน *"ผู้ขัดขวางการพัฒนา"* ด้วยนัยนี้ เมื่อชาวบ้านเลือกที่จะดำรงวิถีชีวิตที่แตกต่างออกไปจากความหมายของการพัฒนาแบบที่รัฐกำลังหยิบยื่นให้ การสรรค์สร้างอำนาจผ่านการช่วงชิงหรือให้ความหมายของสิทธิชุดใหม่ เพื่อปิดกั้นการขยายอำนาจรัฐในการจัดการแม่น้ำมูนตามความหมายของการพัฒนาแบบที่รัฐเป็นผู้กำหนดเพียงฝ่ายเดียว จึงเป็นปฏิบัติการที่คนเหล่านี้เลือกกระทำ

ส่วนที่สอง กระบวนการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐเพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้ประชาชนในระดับรากหญ้า

กระบวนการสรรค์สร้างอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า เกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนการนิยามความหมายว่าด้วยสิทธิชุดใหม่เพื่อตอบโต้ สั่นคลอน และล้มล้างความหมายของสิทธิที่รัฐนิยามขึ้นมาในเชิงอำนาจ เพราะการช่วงชิงการนิยามความหมายของสิทธินี้ จะทำให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีตัวตนดังเช่นคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม อันจะนำไปสู่การรื้อถอนและจัดปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกับรัฐและคนกลุ่มอื่น ๆ แต่กระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่นี้ เป็นสิ่งที่มิอาจกระทำได้ หากประชาชนในระดับรากหญ้าเหล่านี้ไม่ปฏิเสธความหมายของสิทธิที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อปิดกั้นสิทธิของเขาเสียก่อน ดังนั้น การวิเคราะห์กระบวนการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐเพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเองในที่นี้ จึงแบ่งเนื้อหาออกเป็นสามส่วน โดยส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์เพื่อคลี่คลายให้เห็นถึงยุทธศาสตร์ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในกระบวนการปฏิเสธความหมายของสิทธิที่รัฐสร้างขึ้นในเชิงอำนาจ เนื้อหาที่สองเป็นการวิเคราะห์เพื่อคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ เพื่อปิดกั้นการผูกขาด

อำนาจรัฐในการจัดการแม่น้ำมูน และส่วนที่สามเป็นการวิเคราะห์ผลของกระบวนการสถาปนาความหมายของสิทธิชุดใหม่ของประชาชนในระดับรากหญ้า

2.1 การปฏิเสธการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมของรัฐ

การศึกษาในบทที่ผ่านมา เผยให้เห็นถึงความแยบยลของกระบวนการอ้างสิทธิหรือการขยายอำนาจรัฐในการจัดการแม่น้ำมูน ดังนั้น ปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* กลับคืนมา จึงไม่อาจกระทำได้ หากไม่ปฏิเสธความหมายของสิทธิที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อครองความเป็นเจ้าเสียก่อน การวิเคราะห์ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมในกระบวนการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* กลับคืนมา เผยให้เห็นว่า ชาวบ้านสร้างความชอบธรรมให้กับกระบวนการปฏิเสธความหมายของสิทธิที่รัฐสร้างขึ้นมาด้วยการชี้ให้เห็นว่ารัฐอ้างสิทธิเพื่อจัดการแม่น้ำมูนด้วยการหักล้างสิทธิของเขาโดยมิได้สร้างหลักประกันเพื่อจัดการความเสี่ยงอย่างเป็นธรรม จึงเป็นการใช้อำนาจรัฐอย่างไม่เป็นธรรมนั่นเอง เมื่อรัฐใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม ประชาชนย่อมมีความชอบธรรมที่จะเพิกถอนการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมได้ หรือในสายตาของชาวบ้าน การเคลื่อนไหวของพวกเขาเป็นปฏิบัติการเพื่อต่อสู้กับ *"รัฐอธรรม"* ดังคำกล่าวของแกนนำชาวบ้านคนหนึ่งที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่งว่า *"...ที่เขาเรียกว่าขบถนี่ ถ้าพูดตามความจริง ถ้าจะสู้กับรัฐที่เป็นอธรรม ก็ต้องเป็นขบถล่ะครับ..."*

การวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นถึงยุทธศาสตร์ที่ชาวบ้านนำมาใช้เพื่อปฏิเสธการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมของรัฐในกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ในที่นี้ จะเป็นการวิเคราะห์จากภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมในกระบวนการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* กลับคืนมา โดยจะสืบค้นว่าชาวบ้านพูดถึงการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมอย่างไร เมื่อวิเคราะห์ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมโดยละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่าชาวบ้านพูดถึงการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมในการชดเชยความเสียหายที่ได้รับจากการสร้างเขื่อน ด้วยการกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหายโดยอ้างอิงกฎหมายมากกว่าที่จะพิจารณาจากความเดือดร้อนชาวบ้านที่ได้รับอยู่จริง การจัดความสัมพันธ์กับชาวบ้านในลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหนือกว่าอยู่ตลอดเวลา และการใช้อำนาจเพื่อสร้างความรู้และความจริงเพื่อบิดเบือนผลกระทบที่ได้รับจากการสร้างเขื่อน ดังนั้น ชาวบ้านจึงปฏิเสธการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมทั้งสามลักษณะดังกล่าว

2.1.1 การปฏิเสธการใช้กฎหมายที่ไม่เป็นธรรม

การใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมในลักษณะแรก ปรากฏอย่างชัดเจนในการกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหายโดยอ้างอิงกฎหมายมากกว่าที่จะพิจารณาจากความเดือดร้อนที่ชาวบ้านได้รับอยู่จริง ดังเช่นการชดเชยในกรณีโครงการเขื่อนสิรินธรที่ผ่านมา ในทัศนะของชาวบ้าน การ

กำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหายโดยอ้างอิงกฎหมาย เป็นการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม เพราะทำให้การชดเชยที่ดินและทรัพย์สินที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน เป็นการชดเชยเฉพาะในที่ดินและทรัพย์สินที่ถือครองโดยชอบด้วยกฎหมายเท่านั้น ซึ่งหมายความว่าในกรณีของที่ดิน จะชดเชยให้เฉพาะที่ดินที่มีหนังสือสำคัญแสดงสิทธิในที่ดิน การชดเชยความเสียหายโดยยึดกฎเกณฑ์ตามกฎหมายจึงขัดแย้งกับจารีตประเพณีในการถือครองที่ดินที่ดำรงอยู่ในชุมชน ซึ่งบังคับและรับรองสิทธิในการถือครองที่ดินตามสิทธิในการใช้ประโยชน์ ยิ่งไปกว่านั้น ที่ดินที่ถือครองอยู่ส่วนใหญ่ในหลายชุมชน ยังเป็นที่ดินที่ผู้ถือครองไม่มีหนังสือสำคัญแสดงสิทธิในที่ดินอีกด้วย การสร้างหลักเกณฑ์การจ่ายค่าชดเชยในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมเนื่องจากอ้างอิงกฎเกณฑ์ที่นำเข้ามาจากสังคมตะวันตกโดยตัดขาดสิทธิตามประเพณี และจารีตปฏิบัติที่เป็นบรรทัดฐานของสังคมไทยเอง นอกจากนั้นการกำหนดราคาค่าทดแทนที่ดินในอัตราไร่ละ 1,600 ถึง 2,400 บาท ก็เป็นการชดเชยในอัตราที่ต่ำกว่าราคาตลาด ชาวบ้านจึงปฏิเสธที่จะรับเงินชดเชยตามหลักเกณฑ์ที่ไม่เป็นธรรมดังกล่าว พร้อมทั้งผลักดันให้ชดเชยในที่ดินที่ครอบครองและทำประโยชน์ตามจริงและกำหนดราคาค่าทดแทนที่ดินในราคาตามท้องตลาดอย่างเป็นธรรม รวมทั้งเรียกร้องให้ชดใช้ค่าเสียหายในสิ่งปลูกสร้าง ต้นไม้ หรือทรัพย์สินอย่างอื่นที่ถูกน้ำท่วมด้วย การเรียกร้องอย่างหนักหน่วงของชาวบ้านส่งผลให้มีการปรับปรุงหลักเกณฑ์การจ่ายค่าชดเชย ด้วยการจ่ายค่าทดแทนที่ดินทั้งที่มีเอกสารสิทธิ์ คือ โฉนดที่ดิน โฉนดแผนที่ โฉนดตราจอง ตราจองที่ตราว่า"ได้ทำประโยชน์"แล้ว รวมทั้ง น.ส.3 หรือ น.ส.3ก. และในที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์เหล่านี้ โดยในกรณีที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ จะดำเนินการขอออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินตามประมวลกฎหมายที่ดินให้ชาวบ้านก่อน โดยกฟผ.เป็นผู้ออกค่าธรรมเนียมและค่าใช้จ่ายในการดำเนินการแทนเจ้าของที่ดิน นอกจากนั้นยังจ่ายค่าทดแทนต้นไม้และสิ่งปลูกสร้างด้วย ส่วนค่าทดแทนที่ดินนั้นได้ปรับจากอัตราเดิมเป็นอัตราไร่ละ 31,000 ถึง 35,000 บาท (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ก : 3)

> *เราก็กดดันเรื่อย ๆ เราไม่ยอม ไม่ยอมมันก็ขึ้นให้หมื่นบาท หมื่นบาทก็ไม่เอา ก็ขึ้นมาหมื่นสี่ มันจะขึ้นมาให้เราเรื่อยๆ แล้วก็ขึ้นมา 2 หมื่น สองหมื่นเราก็ไม่ยอม เราก็เคลื่อนขบวนไปเรื่อยๆ เราก็เลยไปถามตามราคาท้องตลาด ในช่วงนั้นมันไร่นึงกี่บาท ของตลาดปีนั้นมันไร่ละสี่หมื่นบาท ไปถามพี่น้องที่วาริน เขาบอกที่ดินตรงนี้สี่หมื่น แสนบาทถ้ามีโฉนด แต่ของเรามันไม่มีโฉนดก็มานั่งคิดกัน ของเราที่ไม่มี นส.3 ไม่มีสิทธิอะไรเลย เราก็มาคิดกันว่าจะเอายังไง ก็มาคิดว่า ถ้ามันได้สามหมื่นห้าก็เอา ก็ถามกันว่า ถ้าเขาให้สามหมื่นห้า เอามั้ย ก็พูดกัน เอา ถ้ามันได้แค่นี้ เอา ไหน ๆ มันก็ท่วมแล้ว ก็เลยตกลงทำ เอาค่าที่ทำกินไร่นึงสามหมื่นห้าพันบาท ที่บ้านด้วย เขาตกลงแต่เขาไม่ได้ให้เราเด้ เราต้องไปเคลื่อนไหว ไปยื่นหนังสือ ต้องไปบอกว่านี่น้ำท่วมนะ ท่วมที่อยู่อาศัยฉันแล้วนะ คุณจะให้ยังไง เขาก็ให้ทางผู้ว่าราชการจังหวัดมาคุย มาเคลียร์กับพวกเรา แล้วก็ให้ทางกฟผ.มาคุย จนกว่าจะได้ มันทะเลาะกัน พอคุยกันมาก็ไม่ให้ พวกเราก็เข้ามาอยู่ใน*

สันเขื่อน แต่ก่อนเขื่อนมันยังสร้างไม่เสร็จ ยังเป็นสะพานข้ามอยู่ ยังก่อสร้างอยู่ เข้ามาอยู่ในที่นี่ก็มีการต่อรอง กดดันกัน..." (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

ชาวบ้านยังเรียกร้องให้มีการปรับปรุงหลักเกณฑ์การให้ความช่วยเหลือให้สอดคล้องกับสภาพความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นจริงอีกด้วย ดังเช่นปฏิเสธหลักเกณฑ์ที่ให้อพยพโยกย้ายใหม่เฉพาะผู้ที่ตั้งบ้านเรือนตั้งอยู่บนพื้นที่ต่ำกว่าระดับ 109 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง (รทก.) และระยะห่างจากน้ำท่วมไม่เกิน 30 เมตร ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2536 กำหนดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ให้ถือกรณีหมู่บ้านที่ถูกน้ำล้อมรอบว่าถูกน้ำท่วมต้องอพยพโยกย้ายและชดใช้ความเสียหายที่เกิดขึ้นด้วย ชาวบ้านเห็นว่าหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการฯ กำหนดนั้น พิจารณาเฉพาะมิติทางกายภาพโดยวัดจากเส้นระดับน้ำไม่เกิน 109 เมตร (รทก.) แต่ไม่ได้พิจารณามิติทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนชนบท เพราะหากยึดตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการฯกำหนด จะทำให้ครอบครัวที่มีบ้านพักอาศัยตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีระดับความสูงเกิน 109 เมตร (รทก.) ไม่ได้ย้ายออก ขณะที่ครอบครัวที่มีบ้านพักอาศัยตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีระดับความสูงไม่เกิน 109 เมตร (รทก.) กลับได้ย้ายออก ทั้ง ๆ ที่ต่างก็อยู่ในหมู่บ้านที่ถูกน้ำล้อมรอบเช่นเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้นบางครอบครัวอาจเคราะห์ร้าย เพราะหากยึดปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว อาจจะทำให้ครอบครัวพ่อแม่-ครอบครัวลูก ซึ่งมีบ้านพักอาศัยอยู่บนพื้นที่ที่มีระดับความสูงแตกต่างกันเกิน 109 เมตร (รทก.) ต้องแยกกันอยู่คนละหมู่บ้านอีกด้วย

นอกเหนือไปจากการปฏิเสธการกำหนดหลักเกณฑ์ในการจ่ายค่าชดเชยที่ดินและที่อยู่อาศัยที่อ้างหลักกฎหมายที่ดินโดยไม่พิจารณาจากความเดือดร้อนที่เป็นอยู่จริงแล้ว ชาวบ้านยังปฏิเสธการกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยผลกระทบโดยไม่จ่ายค่าชดเชยจากการจับปลาในแม่น้ำมูน โดยอ้างว่าไม่มีกฎหมายใดที่ระบุให้จ่ายค่าเสียโอกาสอีกด้วย ชาวบ้านปฏิเสธการนำหลักกฎหมายดังกล่าวมาอ้างความชอบธรรมด้วยการยืนยันว่า การจับปลาในแม่น้ำมูนเป็นแหล่งรายได้หลักของเขาโดยเฉพาะในกรณีของครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกิน เมื่อชาวบ้านไม่สามารถจับปลาได้หรือจับปลาได้น้อยลงเพราะการสร้างเขื่อนขวางกั้นลำน้ำ เขาจึงเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน การไม่จ่ายค่าชดเชยการสูญเสียรายได้จากการจับปลาโดยอ้างเพียงแต่ว่าไม่มีกฎหมายระบุให้จ่ายค่าชดเชยค่าเสียโอกาส จึงเป็นการใช้อำนาจรัฐที่ไม่เป็นธรรมด้วยการผลักภาระความเสี่ยงให้ชาวบ้านเป็นผู้แบกรับเพียงฝ่ายเดียว

2.1.2 การปฏิเสธการใช้อำนาจกีดกันชาวบ้านออกจากการมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักเกณฑ์เพื่อชดเชยความเสียหาย

นอกจากชาวบ้านจะปฏิเสธการอ้างกฎเกณฑ์ตามหลักกฎหมายโดยไม่พิจารณาความเดือดร้อนที่เป็นอยู่จริงแล้ว ยังปฏิเสธการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหนือกว่าของรัฐในการกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหายอีกด้วย เนื่องจากหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนที่ผ่านมานั้น ล้วนถูกกำหนดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ได้รับการแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีให้เป็นคณะกรรมการชุดต่าง ๆ แต่เพียงฝ่ายเดียว โดยมิได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในฐานะผู้ได้รับผลกระทบมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหายด้วยเลย การไม่มีส่วนร่วมทำให้ชาวบ้านไม่มีหลักประกันใด ๆ เลยว่าปัญหาความเดือดร้อนจะได้รับการแก้ไขหรือไม่ด้วยหลักเกณฑ์อย่างใดและใช้เวลามากน้อยเพียงใด การปฏิเสธที่จะให้รัฐเป็นผู้ใช้อำนาจที่เหนือกว่าในการกำหนดชะตากรรม กระทำด้วยการจัดทำ *"ร่างสัญญาปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล"* ขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันในการแก้ปัญหา โดยเรียกร้องให้ผู้ว่าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยเป็นผู้ลงนามแทนกฟผ.ในฐานะคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งกับฝ่ายชาวบ้านซึ่งมีตัวแทนชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบ 3 คน เป็นผู้ลงนามในฐานะคู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่ง และให้ลงนามร่วมกันต่อหน้าสื่อมวลชนและคนกลางที่คู่สัญญาต่างยอมรับในฐานะสักขีพยาน แต่ร่างสัญญาก็มิได้มีการลงนาม เพราะการเจรจาระหว่างทั้งสองฝ่ายที่มีขึ้นเมื่อวันที่ 12-13 มีนาคม 2536 เพื่อลงนามร่างสัญญาไม่สามารถหาข้อยุติลงได้ อย่างไรก็ตามในที่สุดหลังจากชาวบ้านยังคงปักหลักชุมนุมกดดันอย่างต่อเนื่องต่อไป ก็สามารถบรรลุข้อตกลงในการเจรจากับฝ่ายรัฐบาลได้เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2536 จนกระทั่งมีการลงนามในบันทึกความเข้าใจร่วมกัน[3] โดยฝ่ายรัฐมีรองเลขาธิการนายกรัฐมนตรีฝ่ายการเมืองในขณะนั้นและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

---

[3] บันทึกความเข้าใจมีข้อสรุปดังนี้ I. ให้กฟผ.ทำหนังสือข้อตกลง 5 ข้อ ดังนี้ ข้อ1) กฟผ.จะดำเนินการจัดทำแผนที่และประกาศเขตบริเวณที่น้ำท่วมถึงระดับ 108 เมตร (รทก.) ให้แก่สาธารณชนและผู้เสียหายได้รับทราบภายใน 30 วัน นับตั้งแต่วันที่ได้ตกลงกัน ข้อ 2) ชดใช้ค่าเสียหายค่าที่ดินและค่ารื้อถอนในที่ดินที่ผู้เสียหายครอบครองและทำประโยชน์ตามความเป็นจริง รวมทั้งค่าเสียหายในสิ่งปลูกสร้าง ต้นไม้ หรือทรัพย์สินอย่างอื่นอันถูกน้ำท่วม ตามประกาศในข้อ 1 โดยชดใช้ราคาตามท้องตลาดและอย่างเป็นธรรม ข้อ 3) สำหรับราษฎรที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านหัวเหว่ที่ต้องการที่อยู่อาศัยใหม่ กฟผ.จะดำเนินการตามข้อ 2 เฉพาะที่อยู่อาศัยและเป็นไปตามความสมัครใจแต่ละราย และกฟผ.จะดำเนินการจัดสร้างบ้าน จัดสรรที่ดิน ที่อยู่อาศัยและที่ทำนาหรือที่ทำกินให้แก่ผู้ได้รับผลกระทบ โดยที่ทำกินต้องมีความเหมาะสม มีแหล่งน้ำ สาธารณูปโภค และอยู่ใกล้เคียงกับที่อยู่อาศัยเดิม ในกรณีที่ไม่สามารถจัดหาที่ดินให้ได้ ให้ผู้ได้รับผลกระทบไปหาที่ดินที่มีสภาพใกล้เคียงกับที่เดิมเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน โดยกฟผ.เป็นผู้จ่ายเงินให้ตามจำนวนเนื้อที่ที่ได้รับผลกระทบจริงแต่ไม่เกิน 10 ไร่ ตามราคาท้องตลาดหรือราคาประเมิน

จังหวัดสกลนคร พรรคประชาธิปัตย์ ในฐานะเลขานุการรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ลงนามร่วมกับฝ่ายชาวบ้าน การลงนามในบันทึกความเข้าใจร่วมกันนี้ จึงเป็นปฏิบัติการทางอำนาจในการปิดกั้นมิให้รัฐใช้อำนาจที่เหนือกว่าในการกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหายตามอำเภอใจได้อีกต่อไป

การปฏิเสธการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหนือกว่าของรัฐ ยังกระทำด้วยการเรียกร้องให้มีการแต่งตั้งผู้แทนของชาวบ้านเข้าไปเป็นกรรมการในคณะกรรมการที่จัดตั้งขึ้นเพื่อสำรวจและศึกษาผลกระทบด้านอาชีพประมง แต่เมื่อผู้แทนของชาวบ้านในคณะอนุกรรมการที่จัดตั้งขึ้นตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านกลับมิได้เป็นชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว เพราะการแต่งตั้งยังคงเป็นของอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐ[4] ดังนั้นเมื่อหลักเกณฑ์ที่คณะอนุกรรมการฯชุดดังกล่าวกำหนดขึ้นโดยอาศัยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ไม่สอดคล้องกับวิถีในการจับปลา ชาวบ้านจึงปฏิเสธที่จะรับเงินชดเชยตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว และเสนอให้ชาวบ้านเป็นผู้มีอำนาจในการเสนอชื่อตัวแทนของชาวบ้านและนักวิชาการในคณะกรรมการชุดที่จัดตั้งขึ้นใหม่ คือคณะกรรมการช่วยเหลือและพัฒนาอาชีพเกษตรกรประมง เมื่อมิอาจหลีกเลี่ยงที่

ตามความเหมาะสม ส่วนในกรณีที่ดินที่ได้รับผลกระทบไม่เต็มแปลงและที่ดินส่วนที่เหลือใช้ประโยชน์ไม่ได้กฟผ.จะรับซื้อที่ดินดังกล่าวตามหลักเกณฑ์ของพรบ.เวนคืนอสังหาริมทรัพย์ ข้อ 4) ดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยตัวแทนชาวบ้าน นักวิชาการที่ชาวบ้านเสนอ ผู้แทนจากกรมประมง และตัวแทนจากกฟผ.เพื่อศึกษาและสำรวจผลกระทบจากอาชีพประมงในระหว่างก่อสร้างในบริเวณโครงการ (ตั้งแต่แก่งตะนะถึงแก่งสะพือ) และกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการช่วยเหลือและชดใช้ผู้ได้รับผลกระทบตามความเหมาะสม และให้รายงานผลการศึกษาต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป และข้อ 5) ถ้ามีโรคพยาธิในเลือดเกิดขึ้นจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล กฟผ.จะรับผิดชอบในค่ารักษาพยาบาลให้แก่ผู้เสียหายทุกคน รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการแก้ไขปัญหาทางด้านสาธารณสุข และ II. ให้สำนักนายกรัฐมนตรีแต่งตั้งคณะกรรมการติดตามผลกระทบโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลขึ้นมา โดยคณะกรรมการประกอบด้วยผู้แทนกฟผ.และผู้แทนชาวบ้านฝ่ายละ 3 คน นักวิชาการที่ทั้งสองฝ่ายเสนอฝ่ายละ 1 คน และกรรมการทั้งหมดเป็นผู้เลือกประธานเอง (สมัชชาคนจน. 2543 ก : ไม่มีเลขหน้า)

[4] เนื่องจากคำสั่งแต่งตั้งให้อำนาจนายอำเภอเป็นผู้รับรองการแต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายชาวบ้าน ดังที่ระบุไว้ว่า "...ตัวแทนราษฎรซึ่งมีอาชีพประมงที่มีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบ และนายอำเภอท้องที่รับรอง..." (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 11/15)

จะปฏิบัติการนอกเหนือไปจากข้อเสนอดังกล่าว คณะกรรมการฯชุดนี้ซึ่งแต่งตั้งตามคำสั่งของสำนักนายกรัฐมนตรี จึงมีทั้งตัวแทนของชาวบ้านที่ชุมนุมประท้วงและตัวแทนของชาวบ้านทั่วไป[5]

ประมาณหนึ่งปีเศษหลังจากชาวบ้านได้รับเงินค่าชดเชยค่าเสียโอกาสจากการจับปลาไม่ได้ในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดโดยคณะกรรมการช่วยเหลือและพัฒนาอาชีพเกษตรกรประมงซึ่งเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการต่อรองแล้วนั้น ชาวบ้านก็ยังไม่สามารถที่จะจับปลาในแม่น้ำมูนได้ดังที่กฟผ.เคยยืนยัน ชาวบ้านซึ่งในขณะนั้นได้ร่วมกับกลุ่มชาวบ้านที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนและรวมตัวกันเคลื่อนไหวในนามเครือข่ายปัญหาเรื่องเขื่อนหรือสมัชชาเขื่อนซึ่งต่อมาได้ร่วมกับกลุ่มชาวบ้านที่รวมตัวกันเคลื่อนไหวอีก 4 เครือข่าย[6] ประกาศจัดตั้งสมัชชาคนจนขึ้นที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2538 และต่อมาในช่วงต้นปี 2540[7] ชาวบ้านได้

---

[5] คณะกรรมการช่วยเหลือและพัฒนาอาชีพเกษตรกรประมงในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล ตามคำสั่งแต่งตั้งของสำนักนายกรัฐมนตรี ที่119/2538 ลงวันที่ 27 มกราคม 2538 มี 15 คน ประกอบด้วย นักวิชาการของรัฐ นักวิชาการอิสระ ผู้แทนการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ผู้แทนจังหวัดอุบลราชธานี ผู้แทนเกษตรกรผู้ชุมนุมประท้วง และเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี โดยมี ดร. ปลอดประสพ สุรัสวดี อธิบดีกรมประมงเป็นประธาน (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 18 / 3)

[6] คือ 1) เครือข่ายปัญหาป่าไม้ที่ดินและเครือข่ายปัญหาหนี้สินเกษตรกร 2) เครือข่ายปัญหาโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมและโครงการของราชการต่าง ๆ 3) เครือข่ายปัญหาชุมชนแออัด สลัม 4) เครือข่ายปัญหาแรงงานและผู้ป่วยจากการทำงาน (สมัชชาคนจน. 2543 ก : ไม่มีเลขหน้า)

[7] ในการชุมนุมใหญ่ที่ชาวบ้านเรียกว่า "มหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน" (26 มีนาคม-23เมษายน 2539) นั้น แม้ชาวบ้านซึ่งเพิ่งได้รับค่าชดเชยค่าเสียโอกาสในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนปากมูลเมื่อประมาณกลางปี 2538 จะเข้าร่วมชุมนุมกับชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ แต่ชาวบ้านก็ยังมิได้เรียกร้องขอค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพอย่างถาวร ดังจะเห็นได้จากข้อเรียกร้องของชาวบ้านทั้ง 5 ข้อคือ 1) ให้รัฐบาลและกฟผ.เร่งฟื้นฟูสภาพแวดล้อมบริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อนปากมูล (จากปัญหาป่าริมแม่น้ำมูนที่ถูกน้ำท่วมหลังการเก็บกักน้ำ ปัญหาขยะและผักตบชวา ปัญหาน้ำเสียจากระบบการไหลของน้ำที่เปลี่ยนไป) 2) ให้รัฐบาลเร่งแก้ปัญหาของชาวบ้านโดยฟื้นฟูและขยายพันธุ์สัตว์น้ำ พัฒนาและสนับสนุนอาชีพเสริม พัฒนาและส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจ 3) ต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจดำเนินโครงการที่จะส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของแม่น้ำมูน 4) ให้ถอนการดำเนินคดีแกนนำและที่ปรึกษา และ5) ขอให้รัฐบาลประสานให้กฟผ.อนุญาตให้ชาวบ้านจัดตั้งศาลเจ้าพ่อ-เจ้าแม่

เรียกร้องในนามสมัชชาคนจนให้มีการชดเชยการสูญเสียอาชีพอย่างถาวรเนื่องจากไม่สามารถจับปลาในแม่น้ำได้อีกต่อไป โดยให้จ่ายเป็นที่ดินครอบครัวละ 20 ไร่ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2541 : 67-91) การเคลื่อนไหวที่หนักหน่วงร่วมกับกลุ่มชาวบ้านที่เดือดร้อนในกรณีปัญหาอื่น ๆ ในนามสมัชชาคนจนในการชุมนุมใหญ่ยกที่ 2 ระหว่างวันที่ 24 มกราคม - 2 พฤษภาคม 2540 ทำให้ในที่สุดคณะรัฐมนตรีชุดที่มีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธเป็นนายกรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2540 เห็นชอบผลการประชุมเจรจาเพื่อแก้ไขปัญหาสมัชชาคนจนกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2540 ตามที่ชาวบ้านเรียกร้องให้จัดหาที่ดินให้ครอบครัวละ 15 ไร่ (ชาวบ้านลดขนาดของที่ดินที่เรียกร้องลงเป็น 15 ไร่ ตามจำนวนที่ดินที่รัฐกำหนดในการจัดสรรให้แก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน) หากไม่สามารถชดเชยได้ ให้ชดเชยราคาที่ดินในอัตราไร่ละ 35,000 บาท (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 19/4) แต่ชาวบ้านก็มิได้รับค่าชดเชยตามมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว ทั้งนี้เพราะคณะรัฐมนตรีชุดที่มีนายชวน หลีกภัยเป็นนายกรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2541 ไม่ให้มีการจ่ายค่าชดเชยหรือค่าทดแทนซ้ำซ้อนหรือย้อนหลังให้กับเขื่อนที่สร้างเสร็จแล้ว ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2539 เนื่องจาก *"...จะทำให้มีการเรียกร้องของเขื่อนที่สร้างเสร็จไปแล้วตามมาอีกมากมาย ซึ่งจะทำให้รัฐบาลต้องแก้ไขปัญหาไม่รู้จบ..."* (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 20/1)

ชาวบ้านปฏิเสธมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว โดยเห็นว่าเป็นการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม เพราะเคยยืนยันว่าเมื่อเขื่อนสร้างเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะจับปลาได้มากขึ้นกว่าเดิมด้วยซ้ำไป เมื่อชาวบ้านเรียกร้องขอให้สร้างหลักประกันว่าจะให้ความช่วยเหลือถ้าไม่สามารถจับปลาได้ ก็ให้มาเจรจากันภายหลังเมื่อเขื่อนสร้างเสร็จแล้วและจับไม่ได้ ดังนั้น การไม่จ่ายค่าชดเชยการสูญเสียอาชีพอย่างถาวรให้ชาวบ้านโดยอ้างเพียงว่าจะทำให้มีการเรียกร้องตามมาอีกมากมายนั้นจึงเป็นการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม เพราะเป็นการละเมิดข้อตกลงกับชาวบ้าน

> *ตอนนั้น เฮาเองกะบ่แม่นคนใจจืดใจดำ เคยสร้างสาพัฒนาบ้านเมืองมา พ่อแม่พาพัฒนามาจนเป็นเมืองใหญ่ บ้านใหญ่ประเทศใหญ่ เฮาเองกะเลยยอมเสียสละตรงนั้นให้เขาได้สร้างเขื่อนช่วงนั้น เพราะว่าสัญญาห้าข้อนี่ เขาตกลงว่าสิให้พี่น้อง ที่สูญเสียไปห้าอย่าง ที่เฮากำลังสู้อยู่เดียวนี้คือสูญเสียอาชีพ ถ้ามีการปิดเขื่อนแล้วปลาบ่มีจริง ตอนนั้นจั่งคุยกันต่อ ข้อที่สี่นี่เนาะ ข้อที่ห้านั่นกะคือถ้าปิดน้ำ น้ำนิ่งนี่น้ำสิเน่าสิเสีย สิเกิดโรคพยาธิตามมานั่น*

ปากมูน บริเวณสันเขื่อนปากมูลซึ่งเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้สักการะบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของลำน้ำมูน (คณะทำงานสมัชชาคนจน. 2539 : ไม่มีเลขหน้า)

คือข้อที่ห้าถ้ามันเป็นจริงตรงนั้นจั่งคุยกัน เฮาเสนอไว้ห้าข้อ เฮากะมาตามห้าข้อ มาตั้งบ้านกะมาตามห้าข้อ เมื่อเขา(กฟผ.)บ่ปฏิบัติตามข้อตกลงที่คุยกันไว้ ที่มีรัฐบาลร่วมด้วยสัญญากลายเป็นสายัณห์...ถ้าพ่อแม่เฮาเอิ้นเป็นภาษาลาวบ้านเฮา เพิ่นว่าพวกขี้สอตอแหล โกหกหลอกลวง นี่เป็นภาษาบ้านเฮา ทำปู้ยี่ปู้ยำ พูดออกไปบ่รักษาวาจาตัวเองคือ บ่มีศีลในโต เมื่อปลาขึ้นบ่ได้กะต้องหาอาชีพมารองรับจั่งแม่น... (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

2.1.3 การปฏิเสธความรู้วิทยาศาสตร์ที่อ้างว่ามีความถูกต้อง

การหักล้างสิทธิของชาวบ้านโดยมิได้สร้างหลักประกันเพื่อจัดการความเสี่ยงอย่างเป็นธรรมกระทำอย่างแยบยลด้วยการใช้ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่อ้างว่ามีความถูกต้องในการกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหาย ดังจะเห็นได้จากการยืนยันของคณะอนุกรรมการสำรวจและศึกษาผลกระทบด้านอาชีพประมง ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามบันทึกความเข้าใจร่วมกันระหว่างรัฐบาลกับชาวบ้าน เพื่อให้สำรวจ ศึกษาผลกระทบและเสนอหลักเกณฑ์ในการชดเชยผลกระทบว่า การจ่ายค่าชดเชยค่าเสียโอกาสจากการจับปลาในแม่น้ำมูนนั้นจะต้องใช้หลักเกณฑ์ทางวิชาการ โดยอ้างว่าจะทำให้เกิดความเป็นธรรมระหว่างกฟผ.ในฐานะผู้ก่อให้เกิดผลกระทบกับชาวบ้านในฐานะผู้ได้รับผลกระทบ เมื่อคณะอนุกรรมการสำรวจและศึกษาผลกระทบด้านอาชีพประมงเชื่อว่ามีความรู้แบบเดียวที่ถูกต้องและเป็นธรรม การสำรวจและศึกษาผลกระทบและการเสนอหลักเกณฑ์ในการชดเชยผลกระทบจึงดำเนินการตามหลักของความรู้ที่ถูกต้องดังกล่าว ดังนั้น ในการสำรวจและศึกษาผลกระทบ คณะอนุกรรมการฯจึงให้ภาควิชาการจัดการประมง คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทำการศึกษาสภาวะเศรษฐกิจการประมง และให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการประมง 11 คน เป็นผู้วิเคราะห์ปัจจัยที่อาจจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อรายได้จากการทำการประมง (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 11/3) และคณะอนุกรรมการฯได้นำผลการศึกษานั้น มากำหนดหลักเกณฑ์ในการจ่ายค่าชดเชยผลกระทบจากการประมง โดยกำหนดให้ช่วยเหลือ (คณะอนุกรรมการฯเลือกใช้คำนี้แทนคำว่าจ่ายค่าชดเชยค่าเสียโอกาส) เฉพาะผู้ที่มีภูมิลำเนาในท้องที่ที่กำหนดให้เป็นเขตผลกระทบ (หมู่บ้านที่อยู่ติดริมแม่น้ำมูน 36 หมู่บ้าน) และเป็นผู้ยื่นคำร้องก่อนวันที่ 11 เมษายน 2537 รวมทั้งเป็นผู้ถือครองเครื่องมือประมงและอุปกรณ์การประมงครบองค์ประกอบ คือ ตุ้ม ลอบ ลาน เบ็ดราว หรือข่ายที่มีความยาวมากกว่า 200 เมตร และมีเรือเป็นองค์ประกอบ ส่วนอัตราการช่วยเหลือชาวบ้านแต่ละรายให้คำนวณจากจำนวนเครื่องมือประมงที่ถือครอง อัตราการชดเชยต่อหน่วยเครื่องมือตามอัตราส่วนที่เป็นผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล และดัชนีการทำประมง โดยนำตัวแปรทั้งสามมาคูณกับ 2.5 ปี (ช่วงระยะเวลาการก่อสร้างเขื่อนปากมูล) ผลของการช่วยเหลือตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านที่ได้รับความช่วยเหลือสูงสุด ได้รับเงิน 96,079 บาท และชาวบ้านที่ได้

รับความช่วยเหลือต่ำสุด ได้รับเงิน 8 บาท ความแตกต่างของจำนวนเงินที่ชดเชยเป็นผลมาจากการกำหนดหลักเกณฑ์ของตัวแปรทั้งสาม

จำนวนเครื่องมือประมงที่ถือครอง กำหนดให้ถือยอดจากจำนวนเครื่องมือประมงที่แจ้งหรือที่ตรวจสอบได้ แล้วแต่ว่าจำนวนใดจะน้อยกว่าเป็นจำนวนถือครองจริง และจำนวนที่ได้รับการชดเชยจะต้องไม่เกิน 1.5 เท่าของจำนวนเครื่องมือเฉลี่ยตามผลการศึกษาสภาวะเศรษฐกิจการประมง โดยให้เหตุผลว่า

> *จำนวนเครื่องมือประมงถือเป็นตัวแปรกำหนดขนาดการประกอบอาชีพประมงด้วยประการหนึ่ง ชาวประมงที่ทำการประมงด้วยเครื่องมือประมงจำนวนมากย่อมมีรายได้มากกว่าชาวประมงที่ทำการประมงด้วยเครื่องมือที่น้อยกว่า และเมื่อได้รับผลกระทบก็ย่อมได้รับผลกระทบมากกว่า ส่วนที่ให้เลือกใช้จำนวนน้อยเป็นจำนวนถือครองจริงนั้น เนื่องจากช่วงระยะเวลาระหว่างการแจ้งและการตรวจสอบนั้นเป็นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ในกรณีที่ยอดจำนวนเครื่องมือตามแจ้งสูงกว่ายอดตรวจสอบ น่าเชื่อได้ว่ามิได้แจ้งไว้ตามจำนวนที่มีอยู่จริง ส่วนในกรณีที่จำนวนตรวจสอบมีมากกว่าจำนวนที่แจ้ง น่าจะเกิดจากการจัดหาเครื่องมือเพิ่มเติมเพื่อหวังผลในการรับการชดเชยผลกระทบ และกำหนดให้จำนวนที่จะนำมาคำนวณเงินชดเชยได้ไม่เกิน 1.5 เท่าของค่าเฉลี่ยที่สำรวจพบในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากตามปรกติวิสัยการทำประมงครั้งหนึ่ง ๆ จะใช้เครื่องมือได้จำกัด การมีเครื่องมือมากก็ไม่สามารถนำมาใช้ในการทำการประมงได้ทั้งหมดในคราวเดียวกัน...*(การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 11/12)

ส่วนอัตราการชดเชยต่อหน่วยเครื่องมือตามอัตราส่วนที่เป็นผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลนั้น เป็นการกำหนดหลักเกณฑ์โดยยึดอัตราส่วนผลกระทบตามผลการศึกษาทางวิชาการของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งพบว่าปัจจัยที่อาจจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อรายได้จากการทำประมงมีถึง 22 ปัจจัย[8] เมื่อการ

---

[8] ปัจจัยต้นเหตุทั้ง 22 ปัจจัยได้แก่ ปริมาณน้ำท่าที่ไหลผ่านแม่น้ำมูน ปริมาณน้ำฝนที่ตกในพื้นที่รับน้ำแก่งตะนะ สภาพภูมิประเทศ ความเร็วของกระแสน้ำในแม่น้ำมูน พฤติกรรมของปลาแต่ละชนิด โรคที่เกิดขึ้นกับปลา การล่าเหยื่อของปลากินเนื้อ ชนิดของปลาในแม่น้ำมูนและแม่น้ำโขง การก่อสร้างเขื่อนปากมูล กรณีน้ำเสียในแม่น้ำพอง การทำการเกษตรในพื้นที่รับน้ำ จำนวนเครื่องมือประมงที่ใช้ในแม่น้ำมูน ปริมาณการทำประมงที่ใช้ในแม่น้ำมูน อัตราการจับปลาในแม่น้ำมูน ปริมาณปลาที่นำมาจากที่อื่น เวลาประกอบอาชีพอื่น ๆ สถานที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ จำนวนผู้ประกอบอาชีพในครัวเรือน จำนวนผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 11/21)

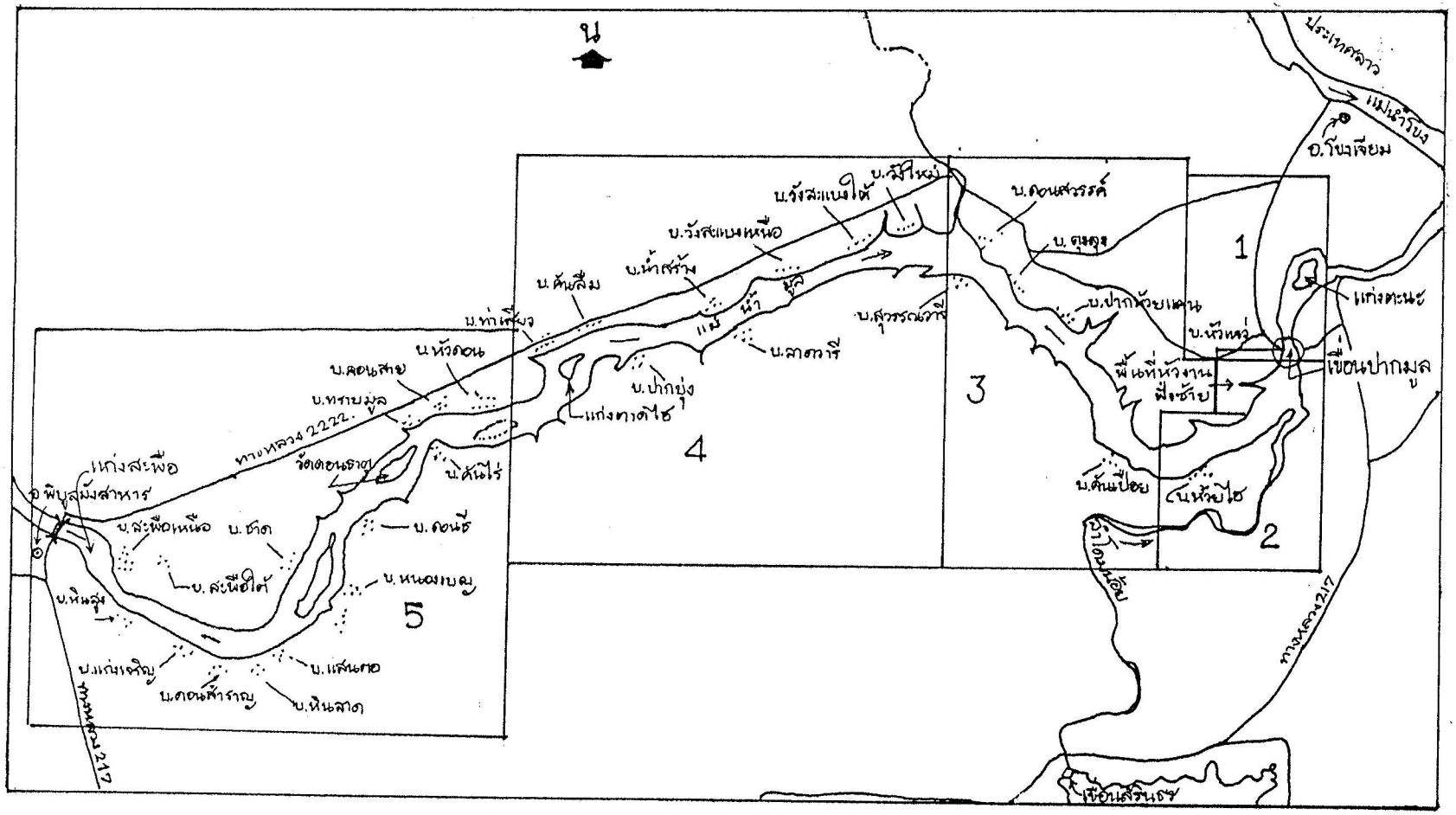
ก่อสร้างเขื่อนปากมูลเป็นเพียง 1 ใน 22 ปัจจัยเท่านั้น จึงกำหนดให้ กฟผ.รับผิดชอบชดเชยผลกระทบรายได้ประมงตามอัตราส่วนที่เป็นผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล โดยคิดจากค่าตัวแปรที่คำนวณแล้วมีมูลค่าผลกระทบสูงสุดจากตัวแปร 5 ตัวคือ อัตราการจับปลาในแต่ละครั้ง ความถี่ในการจับปลาแต่ละวัน จำนวนวันที่ทำการประมงในรอบปี จำนวนเครื่องมือประมงที่ใช้ทำการประมง และราคาปลาที่ขายได้ สำหรับดัชนีการทำประมงคิดจากการนำผลการประเมินระดับการทำการประมงของชาวบ้านแต่ละรายที่ประเมินโดยผู้แทนชาวประมงและกรรมการหมู่บ้านมาเปรียบเทียบกับค่าระดับการทำประมงเฉลี่ยภายในหมู่บ้าน หากค่าดัชนีการทำประมงสูงกว่า 1.00 ชาวบ้านก็จะได้รับการชดเชยสูงกว่าค่าเฉลี่ย แต่หากค่าดัชนีต่ำกว่า 1.00 ก็จะได้รับการชดเชยในอัตราที่ต่ำกว่าค่าเฉลี่ย นอกจากนี้ในการคำนวณอัตราการชดเชย ยังแบ่งพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบออกเป็น 5 เขตตามผลการศึกษาของภาควิชาการจัดการประมง คณะประมง (ดูภาพประกอบ 3) ที่พบว่าเขื่อนปากมูลก่อผลกระทบต่อพื้นที่ในแม่น้ำมูนแตกต่างกัน โดยพื้นที่ผลกระทบเขตที่ 1 (บ้านหัวเหว่) ซึ่งตั้งอยู่ตอนท้ายเขื่อนปากมูล เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมากที่สุด ส่วนพื้นที่ผลกระทบเขตที่ 2, 3, 4 และ 5 ได้รับผลกระทบน้อยลงเมื่อเปรียบกับพื้นที่ผลกระทบเขตที่ 1 (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 11/6)

ชาวบ้านปฏิเสธหลักเกณฑ์การจ่ายค่าเสียโอกาสดังกล่าว[9]โดยใช้ความรู้ที่สร้างจากแม่น้ำมูนเพื่อชี้ให้เห็นว่า วิถีในการจับปลาในแม่น้ำสายนี้ไม่เคยมีการแบ่งเขต เมื่อชาวบ้านที่อยู่ปลายสาย

---

[9] เอกสารเผยแพร่ขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นพันธมิตรรายสำคัญในการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ได้วิจารณ์หลักเกณฑ์การจ่ายชดเชยค่าเสียโอกาสว่า การกำหนดให้กฟผ.รับผิดชอบจ่ายค่าชดเชยเฉพาะสิ่งที่คณะอนุกรรมการฯเรียกว่าอัตราส่วนที่เขื่อนก่อผลกระทบนั้น แสดงให้เห็นว่า หลักเกณฑ์ดังกล่าวถูกกำหนดขึ้นโดยโต้แย้งว่า การลดลงของรายได้จากการทำการประมงเป็นผลมาจากปัจจัยต้นเหตุทั้ง 22 ปัจจัย ทั้ง ๆ ที่บางปัจจัยดำรงอยู่ในธรรมชาติมาก่อนการสร้างเขื่อน เช่น แก่งตะนะ สภาพภูมิประเทศ และบางปัจจัยก็เป็นผลมาจากการก่อสร้างเขื่อน เช่น สภาพภูมิประเทศ (มีการเปลี่ยนแปลงตลิ่งโดยการไถทำทางเพื่อสร้างเขื่อน) ความเร็วของกระแสน้ำ (มีการกั้นแม่น้ำมูนที่ละครึ่งเพื่อก่อสร้างเขื่อน) พฤติกรรมของปลา ชนิดของปลา (การระเบิดแก่งในระหว่างการก่อสร้างเขื่อน) เป็นต้น นอกจากนี้ การระเบิดแก่งก็ไม่ถูกนับรวมอยู่ในปัจจัยต้นเหตุอีกด้วย ทั้ง ๆ ที่เป็นการทำลายที่อยู่อาศัยของปลา และทำให้ปลาตายจำนวนมากก็ตาม ส่วนการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรรายได้ที่มีผลกระทบสูงสุดเพียงตัวแปรเดียวเป็นหลักในการคำนวณนั้น เป็นวิธีการเลือกที่จะไม่พิจารณาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนจากการเปลี่ยนแปลงรายได้จากการประมงโดยรวม (ข้อคิดเห็นเชิงวิจารณ์ต่อรายงานการประเมินผลกระทบด้านอาชีพประมง. ม.ป.ป. : ไม่มีเลขหน้า)

แผนที่การจัดแบ่งเขตผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล

ภาพประกอบ 3 แผนที่แสดงการจัดแบ่งเขตผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล

โดยคณะอนุกรรมการสำรวจและศึกษาผลกระทบด้านอาชีพประมง โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล

ที่มา : คณะอนุกรรมการสำรวจและศึกษาผลกระทบด้านอาชีพประมง. (2537). ***สรุปรายงานการประเมินผลกระทบฯ.***

น้ำทราบว่าปลาได้ว่ายทวนน้ำอพยพขึ้นมาจากแม่น้ำโขงแล้ว เขาก็จะบอกกันต่อ ๆ ไปตามสายแม่น้ำมูน ชาวบ้านที่อยู่ด้านบนเมื่อทราบข่าวก็จะล่องเรือลงมาจับปลา การกำหนดอัตราการจ่ายค่าเสียโอกาสโดยแบ่งพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบออกเป็น 5 เขต และจ่ายค่าเสียโอกาสในการจับปลาในแต่ละเขตลดหลั่นกันลงมา จึงเป็นการจ่ายค่าชดเชยที่ไม่สอดคล้องกับสภาพของการจับปลาที่เป็นอยู่จริงแต่อย่างใด ชาวบ้านจึงปฏิเสธที่จะรับเงินช่วยเหลือที่จ่ายตามหลักเกณฑ์ที่ถูกกำหนดขึ้นด้วยการอ้างความถูกต้องและความเหนือกว่าของความรู้แบบวิทยาศาสตร์ พร้อมทั้งเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการจ่ายค่าเสียโอกาสเพื่อชดเชยความเสียหายอย่างเป็นธรรมอีกต่อไป

2.2 การนิยามความหมายของสิทธิเพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐ

ปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* กลับคืนมา เป็นกระบวนการเรียกร้องหรือสร้างความหมายให้กับสิทธิชุดใหม่ เพื่อไม่ให้รัฐสามารถอ้างสิทธิหรือใช้อำนาจในการจัดการแม่น้ำมูนได้แต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป ด้วยการแสดงให้เห็นว่า การอ้างสิทธิของรัฐเป็นการเพิกถอนหรือหักล้างสิทธิที่ชาวบ้านเคยมีอยู่ของชาวบ้าน ยิ่งไปกว่านั้น ยังผลักภาระให้ชาวบ้านเป็นผู้แบกรับความเสี่ยงหรือผลกระทบทั้งหมดที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหนือกว่า เมื่อรัฐใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม ชาวบ้านจึงมีความชอบธรรมที่จะปฏิเสธการอ้างสิทธิหรือใช้อำนาจดังกล่าว ด้วยการทวงสิทธิที่ถูกเพิกถอนหรือหักล้างโดยไม่เป็นธรรมกลับคืนมา การวิเคราะห์ปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* เผยให้เห็นว่า ชาวบ้านได้สร้างความชอบธรรมให้กับการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่โดยอาศัยแหล่งที่มาที่มีความหลากหลาย ทั้งอาศัยความรู้ที่สร้างจากแม่น้ำมูนเพื่อรองรับความหมายของการใช้สิทธิ อาศัยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อปฏิเสธความรู้ที่รองรับการอ้างสิทธิของรัฐ นอกจากนั้นยังสร้างความชอบธรรมในการทวงสิทธิด้วยการนิยามความหมายของผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน รวมทั้งยังอ้างสิทธิตามจารีตประเพณีในฐานะที่แม่น้ำเป็นมรดกของบรรพบุรุษเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการทวงสิทธิอีกด้วย

2.2.1 การสร้างความรู้เพื่อรองรับความหมายของการใช้สิทธิ

เมื่อวิเคราะห์ปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* กลับคืนมา จะเห็นได้ว่าแหล่งสร้างความชอบธรรมให้กับการทวงสิทธิที่สำคัญแหล่งหนึ่งก็คือ การอาศัยความรู้ที่สร้างและพัฒนาขึ้นบนวิถีแห่งความสัมพันธ์กับแม่น้ำมูน ดังที่ชาวบ้านมักกล่าวกันว่า *"เฮาจบมาแต่แม่น้ำมูน"* นั่นเอง ในกระบวนการเรียกร้องสิทธิ ชาวบ้านได้อาศัยความรู้จากแม่น้ำมูนในการปะทะและตอบโต้กับความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่สร้างความชอบธรรมให้กับการขยายอำนาจรัฐด้วยการแสดงให้เห็นว่า การสร้างเขื่อนปากมูลเป็นการทำลายแม่น้ำมูน แตกต่างจากการใช้สิทธิของชาวบ้าน ซึ่งเป็นการใช้สิทธิบนฐานของความพึ่ง

พาและผูกพันกับแม่น้ำ จึงไม่ได้เป็นการทำลายแม่น้ำมูนดังที่รัฐกล่าวหา หากสืบค้นร่องรอยของการปะทะและการต่อสู้กันของความรู้ทั้งสองแบบจะเห็นได้ว่า ร่องรอยของการปะทะร่องรอยแรกก็คือ การถกเถียงเกี่ยวกับความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาและการอพยพของปลาในแม่น้ำมูน เนื่องจากความชอบธรรมของการอ้างสิทธิของรัฐในการจัดการแม่น้ำมูน กระทำด้วยการอ้างความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อยืนยันว่า การสร้างเขื่อนขวางกั้นลำน้ำไม่ได้เป็นการทำลายชนิดพันธุ์ปลาแต่อย่างใด เพราะปลาในลำน้ำสายนี้เป็นปลาที่มีแหล่งอาศัยอยู่ทั่วไปในแหล่งน้ำอื่น ๆ เช่นเดียวกัน ปลาจึงไม่ได้อพยพมาจากแม่น้ำโขง และชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูนก็มีไม่มากนัก รวมทั้งยังไม่ได้เป็นชนิดพันธุ์ที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ ดังเช่นรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยา (2525) ซึ่งกฟผ.ได้ว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษา คอนซัลติ้งเอนจิเนียร์ จำกัด ที่ระบุว่าพบชนิดพันธุ์ปลา 74 ชนิด และผลการศึกษาของนักวิชาการด้านประมงจากกรมประมงอีกหลายชิ้น เช่น การสำรวจชนิดและปริมาณปลาในบริเวณที่จะก่อสร้างเขื่อนปากมูล โดยสถาบันวิจัยประมงน้ำจืด (2536) ที่ระบุว่าพบชนิดพันธุ์ปลา 77 ชนิด ยิ่งไปกว่านั้นยังอ้างผลการศึกษาทางวิชาการเพื่อชี้ให้เห็นอีกว่า ปลาในแม่น้ำมูนมีแนวโน้มที่จะลดลงทั้งในเชิงปริมาณและชนิดพันธุ์อยู่แล้ว เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ชาวบ้านโต้แย้งความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ดังกล่าว ด้วยการยืนยันว่าปลาในแม่น้ำมูนเป็นปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขงตามฤดูกาล การสร้างเขื่อนขวางกั้นลำน้ำจึงเป็นการทำลายความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาในลำน้ำสายนี้ เพราะทำให้ปลาว่ายทวนน้ำอพยพขึ้นมาไม่ได้ ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...เขา (กฟผ.) กะประชาสัมพันธ์พอเขา เฮากะลงให้ข้อมูลตามหลักความจริงว่าผลกระทบสิตามมา ถ้าไฟฟ้าสิสร้างเขื่อนว่าปลาสิหลายนั่นบ่เป็นจริงพี่น้อง ยกโตอย่างเขื่อนสิรินธรมา ปลาบ่ได้ขึ้นมาแต่แม่น้ำโขง สิเอาปลาแต่ใสมาวางไข่ ปลาจากใสมาหลาย..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) และชาวบ้านยังโต้แย้งอีกด้วยว่าก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน ปลาในแม่น้ำมูนไม่ได้ลดลงแต่อย่างใด เขาจับปลาชนิดพันธุ์เดิมได้ทุกปี เพราะแม่น้ำมูนไม่ได้มีสภาพเหมือนแม่น้ำสายอื่น เกาะแก่ง ซอกหิน โพรงหินสลับกับวังน้ำลึกตื้นในลำน้ำสายนี้ทำให้ปลามีที่หลบหลีก จึงมีปลาพ่อพันธุ์แม่พันธุ์เหลือรอดสามารถขึ้นไปวางไข่ที่ต้นน้ำได้ นอกจากนี้ปลายังวางไข่ครั้งละมาก ๆ อีกด้วย และการจับปลาในแม่น้ำมูนต้องอาศัยความรู้ความชำนาญ รวมทั้งยังไม่สามารถจับปลาได้ทุกบริเวณและทุกฤดูกาล ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นเพราะวิถีแห่งการจับปลาที่ไม่เอาเปรียบธรรมชาติของชาวบ้าน หรือการ *"อนุรักษ์ไปในโต"* อีกด้วย

ความแตกต่างขัดแย้งต่อสู้กันของความรู้ทั้งสองแบบในการประเมินผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนปากมูล ทำให้กฟผ.อ้างความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อตอกย้ำว่าการสร้างเขื่อนมิได้เป็นการทำลายแม่น้ำมูน เพราะการสูญพันธุ์ของปลาธรรมชาติในแม่น้ำมูนล้วนเป็นผลกระทบที่สามารถป้องกันได้ด้วยการสร้างบันไดปลาโจน เพื่อเป็นทางผ่านให้ปลาธรรมชาติที่ว่ายทวนน้ำจากลำน้ำโขงขึ้นไปวางไข่ ผลการศึกษาบันไดปลาโจนที่กว๊านพะเยาซึ่งดำเนินการศึกษาโดยเสน่ห์ ผลประสิทธิ์และคณะ

(2533 : 414) ที่พบว่าในช่วงการเดินทางเพื่อวางไข่ของปลาในแม่น้ำอิงนั้น มีปลาจากแม่น้ำโขงที่ว่ายทวนน้ำเข้าสู่แม่น้ำอิงสามารถเดินทางข้ามบันไดปลาโจนได้ถึง 28 ชนิด และมีกุ้งฝอยอีก 1 ชนิด ส่วนปลาที่ไม่สามารถเดินทางผ่านบันไดปลาโจนได้มีเพียง 4 ชนิดเท่านั้น ได้ถูกนำมาใช้เพื่อยืนยันถึงประสิทธิภาพของบันไดปลาโจน และยังมีการสร้างความจริงโดยอาศัยความรู้ดังกล่าวเพื่อทำให้การสร้างบันไดปลาโจนกลายเป็นสัญลักษณ์ของการคืนความอุดมสมบูรณ์ให้ธรรมชาติ ดังภาพของปลาที่เริงร่าในโฆษณาบันไดปลาโจนที่เขื่อนปากมูล พร้อม ๆ กับวาทกรรม *"ปลาร้าบ่เบิดไห"* นอกจากนั้นการสูญพันธุ์ของปลาธรรมชาติยังป้องกันได้ ด้วยการนำพันธุ์ปลาที่อพยพหรือจับได้ในธรรมชาติมาเพาะพันธุ์แล้วปล่อยคืนลงสู่แม่น้ำมูน ซึ่งเท่ากับเป็นการ *"เพิ่มผลผลิตการประมง"* ควบคู่ไปพร้อมกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังตอกย้ำถึงความเหนือกว่าของความรู้ทางด้านประมงว่าปลาจะไม่สูญพันธุ์ หากมีการให้ความรู้ที่ *"ถูกต้อง"* แก่ชาวบ้านเพื่อจะได้ไม่จับปลามากเกินไปหรือไม่จับปลาในฤดูวางไข่ เพราะจะทำให้มีปลาพ่อพันธุ์แม่พันธุ์มากเพียงพอที่จะวางไข่ (คณะกรรมการตรวจสอบ ติดตามและประเมินผลด้านสิ่งแวดล้อมโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี. 2536 : 15-16)

หลังจากบันไดปลาโจนสร้างเสร็จแล้ว ประสิทธิภาพของบันไดปลาโจนก็ถูกโต้แย้งผ่านความรู้ของชาวบ้านว่า ปลาที่มีขนาดใหญ่ไม่สามารถใช้บันไดปลาโจนได้ หรือถ้าพยายามใช้ก็อาจจะได้รับบาดเจ็บจนบอบช้ำไม่อาจมีชีวิตอยู่รอดต่อไปได้อีก เพราะบันไดปลาโจนสูงและชันมาก ดังเช่นปลากะมันซึ่งชาวบ้านนำมาเป็นภาพปกเทปเพลงชุดแม่มูนสะอื้น ที่พยายามว่ายทวนน้ำไปวางไข่แต่ขึ้นบันไดปลาโจนไม่ได้เนื่องจากมีน้ำหนักตัวประมาณ 80 กิโลกรัม จนกระทบหินท้ายบันไดปลาโจนเสียชีวิตมาติดข่ายของชาวบ้านเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2542 และพบไข่ในท้องมีน้ำหนักเกือบ 20 กิโลกรัม เมื่อปลาที่ข้ามได้มักเป็นปลาขนาดเล็กและแข็งแรง แต่ปลาที่ว่ายทวนน้ำขึ้นไปวางไข่จะเป็นปลาพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ที่โตเต็มที่จึงมีขนาดใหญ่ ยิ่งไปกว่านั้นปลาที่กระโจนข้ามบันไดปลาโจนไปได้ยังต้องไปผจญกับน้ำเหนือเขื่อนที่เน่าเสียอีกด้วย ด้วยนัยนี้ บันไดปลาโจนจึงไม่ได้เป็นสัญลักษณ์ของการคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับธรรมชาติดังที่กฟผ.พยายามอ้างแต่อย่างใด ดังเพลงที่ชาวบ้านนำมาร้องเพื่อล้อเลียนประสิทธิภาพบันไดปลาโจนว่า

> *บันไดปลาโจน บันไดปลาโจน บันไดปลาโจน กูจะโจนยังไงดีหว่า เขื่อน เขื่อน เขื่อน เขื่อนที่ปากมูล เขาลงทุนทำบันได ให้ปลากระโจน หากแม้นทำลิฟท์ กลัวปลาติด ไม่ได้โลดโผน อยากให้ปลากระโจน ออกเหงื่อไคล จะได้มีแรง ฝึก ฝึก ฝึก ฝึกให้ปลาได้คิด ไม่ยึดติดธรรมชาติที่หน่ายแหนง ถ้าอยากสืบพันธุ์ต้องหมั่นฝึกให้คึกเข้มแข็ง ตัวไม่กล้าแกร่งแรงไม่มีต้องตีให้ตาย หนึ่งปลาต้องฝึก ให้สำนึกว่าต้องเป็นปลา สองปลาอย่ามาร้องหาความเป็นธรรม สามยอมจำนน ทนฝึกและออกกำลัง แม้น้ำขัง เหนือเขื่อนเน่า เราต้องไม่*

ตาย เขื่อน เขื่อน เขื่อน เขื่อนก็คือสนามฝึกความพยายาม ให้สัตว์น้ำไปแข่งกีฬา หมั่นฝึก หมั่นฝน ให้อดทนและพัฒนา โอลิมปิคครั้งหน้า จะส่งปลาไปแข่งเหรียญทอง เขื่อน เขื่อน เขื่อน เขื่อนปากมูลผ่านมา เขาโฆษณาว่าบันไดให้ปลารอดตาย ถ้าคุณเป็นปลา คุณคงบ้า สับสนวุ่นวาย หมดปลาแดกในไห ปลากระป๋องจะต้องครองเมือง

นอกจากจะอาศัยความรู้ที่สร้างและพัฒนาขึ้นมาจากระบบความสัมพันธ์กับแม่น้ำเพื่อโต้แย้งว่าบันไดปลาโจนไม่สามารถคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับแม่น้ำได้แล้ว ชาวบ้านยังใช้ความรู้ดังกล่าวโต้แย้งความรู้ทางด้านประมงด้วยการชี้ให้เห็นว่า การเพิ่มปริมาณและชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูนด้วยการนำปลามาเพาะพันธุ์แล้วปล่อยลงแม่น้ำนั้น ไม่ได้เป็นวิธีในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและยังไม่สามารถเพิ่มจำนวนปลาในแม่น้ำได้อีกด้วย เนื่องจากลูกปลาที่นำมาปล่อยมักจะกลายเป็นอาหารของปลาชนิดพันธุ์อื่นก่อนที่มันจะเติบโต ดังที่ชาวบ้านพูดถึงความรู้ทางด้านประมงว่า

ปกิน เขาก็รู้จักสัญชาติของเขาคือกัน ยกโตอย่างปลาเม่นนี่ มันออกไข่แล้วเฮาไปมุดไปพ้อมันยังล่วงกัดเข้าแขนนี่ มันหวงลูก ปลาโดยังสวบขา เป็นธรรมชาติของเขาเอง เขาสิยักกัน ปลาผิดประเภทเอาไปปล่อยลงมูน ปลาขุมนั้นกินเรียบร้อยบริบูรณ์ กินหมด ยายเองบอกนักวิชาการพวกนี้ว่าอย่าเอามาปล่อย น่าอายเทวดาฟ้าดินเขา จักแม่นจักพันปี แม่น้ำมูนเกิดมา เฮากะมาเกิดอายุป่านนี้ พันธุ์ปลากะบ่เคยสูญเสียไปใสจักเที่อ ตอนนี้มันสูญเสียไปสาเหตุใหญ่เพราะไปปิดทางเดินของปลา ปลาบ่สามารถที่จะไปวางไข่ได้ แต่ท่านสิไปแข่งเทวดาฟ้าดิน สิไปแข่งธรรมชาติ เซาสา แม่ว่า น่าอายเขา นั่นคือที่เห็นอยู่บ้านหัวเหว่ประมงเพิ่นเอามาเฮ้ดอยู่นั่น เงินหลายล้านเอามาลงทุนเฮ้ดเลี้ยงปลา รีดไข่ปลา ล้มเหลวอยู่หัวเขื่อนปากมูล เห็นบ่ ปีนี้เปิดเขื่อน ปลามา พี่น้องได้กันหมด ถึงยอดมูนพู้น...
(สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

แม้จะถูกโต้แย้งด้วยความรู้ที่อยู่รอบนอก แต่กฟผ.ก็ยังอ้างความเหนือกว่าของความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อยืนยันถึงประสิทธิภาพของบันไดปลาโจนว่า ปลาสามารถว่ายทวนน้ำขึ้นไปเหนือเขื่อนได้อย่างสบายโดยใช้บันไดปลาโจน แต่การที่ปริมาณและชนิดพันธุ์ของปลาลดจำนวนลงเป็นเพราะการละเมิดกฎหมายในการห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ของชาวบ้านเองมากกว่า เนื่องจากมักเข้ามาลักลอบจับปลาที่ว่ายทวนน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำโขงในช่วงระยะทางกว่า 6 กิโลเมตรก่อนที่จะมาถึงเขื่อน จึงทำให้จำนวนปลาที่ว่ายเข้ามาก่อนที่จะใช้บันไดปลาโจนลดลง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ชาวบ้านเป็นตัวปัญหาหรือเป็นสาเหตุที่ทำให้ปลาลดลง ไม่ใช่เขื่อนปากมูลหรือปัญหาประสิทธิภาพของบันไดปลาโจน ดังคำให้สัมภาษณ์ของเจ้าหน้าที่กฟผ. เกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้ปลาไม่สามารถข้ามบันไดปลาโจนได้ "*...จากการศึกษาของสถาบันประมงน้ำจืดพบว่า มีปลาขึ้นไปวางไข่ 63 ชนิด เฉลี่ยวันละ 948 ตัว แต่*

มีปัญหาชาวบ้านไปดักจับปลาบริเวณเส้นทางเข้าสู่เขื่อนบันไดปลาโจน ทำให้ปลาขึ้นไปวางไข่ไม่ได้ แม้ว่าจะห้ามก็ไม่ยอมฟัง..." (ไทยโพสต์. 7 มิ.ย. 2543 : 3) นอกจากนั้นยังโต้แย้งความรู้ของชาวบ้านที่ยืนยันว่าบันไดปลาโจนไม่สามารถช่วยลดการสูญพันธุ์ของปลาในแม่น้ำมูนได้ เนื่องจากปลาที่เดินทางข้ามบันไดปลาโจนได้มักเป็นปลาขนาดเล็กว่า หากปลาเหล่านี้เติบโตก็สามารถแพร่พันธุ์ต่อไปได้ ดังการพูดถึงความรู้ของชาวบ้านโดยนักวิชาการประมงที่ว่า *"...ปลากระมัง ปลานวลจันทร์ ปลาแกง นี่คือปลาขนาดเล็กที่ผ่านบันได เขาบอกว่าเป็นปลาที่ไม่มีคุณภาพ พูดอย่างนั้นไม่ได้ เพราะว่าโตไปก็แพร่พันธุ์ได้ แต่เราต้องพูดว่า ปลาที่โจนขึ้นไปแล้วสามารถออกลูกออกหลาน นั่นคือสิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ใช่ว่าตัวนี้ขึ้นไปแล้วไม่โตเมื่อไหร่ ต้องโตต้องขยายพันธุ์ อย่าไปบอกว่าสร้างเขื่อนแล้วกั้นปลาไม่ให้ขึ้น นั่นคือการพูดเหมือนคนไม่มีความรู้พูด ...*" (ไทยโพสต์. 8 มิ.ย. 2543 : 3)

แม้ว่าในที่สุดการปะทะและการต่อสู้ของความรู้สองแบบที่แตกต่างกันนี้ จะคลี่คลายไปสู่การอาศัยความรู้ที่เรารู้จักหรือคุ้นเคยเพื่อนำมาใช้ในกาศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลก็ตาม (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 2544) แต่กระนั้นความรู้ทั้งสองแบบก็มิได้มีสถานะคงเดิมอีกต่อไป เพราะแรงปะทะและการขับเคี่ยวกันอย่างหนักหน่วงนี้ ได้ทำให้ความรู้ของชาวบ้านที่เคยถูกกดทับหรือถูกเบียดขับว่าเป็นความรู้ที่ตื้นเขิน ไร้สาระ ได้เผยตัวหรือแสดงตัวออกมา การเผยตัวของความรู้ที่เราไม่คุ้นเคยนี้ นอกจากจะเป็นการตั้งคำถามต่อความถูกต้องของความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่รัฐนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมในการอ้างสิทธิเพื่อจัดการแม่น้ำมูนแล้ว การเผยตัวของความรู้ดังกล่าวยังเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้กับการเรียกร้องหรือทวงสิทธิของชาวบ้านด้วย เพราะแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านเองก็มีความรู้ในการใช้สิทธิเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม

2.2.2 การสร้างความรู้เพื่อปฏิเสธความรู้ที่รองรับการอ้างสิทธิของรัฐ

นอกเหนือไปจากความรู้ที่ก่อกำเนิดภายในระบบนิเวศของแม่น้ำมูนแล้ว แหล่งสร้างความชอบธรรมให้กับการทวงสิทธิของชาวบ้านอีกแหล่งหนึ่งก็คือ การอาศัยความรู้ที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยเพื่อนำมาโต้แย้งกับความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับความชอบธรรมในการสร้างเขื่อน ผลสรุปการศึกษากรณีเขื่อนปากมูลของคณะกรรมการเขื่อนโลกที่มีข้อสรุปสอดคล้องกับข้อโต้แย้งของชาวบ้านในประเด็นเรื่องผลกระทบถาวรต่อการลดลงของพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูน และความไม่คุ้มค่าของโครงการ ได้ถูกนำมาใช้เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐในการจัดการแม่น้ำมูนแต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป ผลสรุปการศึกษากรณีเขื่อนปากมูลของคณะกรรมการเขื่อนโลกช่วยให้ชาวบ้านมีข้อมูลที่ยืนยันถึงการลดลงของปริมาณและชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูนได้เป็นอย่างดี เพราะผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผลกระทบต่อการอพยพของปลาและความหลากหลายของพันธุ์ปลาเป็นผลกระทบที่ไม่ได้มีการคาดการณ์ไว้ล่วงหน้า ความแตกต่างของพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำมูน-ชีที่มีการจดบันทึกไว้ก่อนปี 2537 ว่ามี

ทั้งหมด 265 ชนิด เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับผลการสำรวจครั้งล่าสุดหลังจากสร้างเขื่อน ที่พบพันธุ์ปลาบริเวณเหนือเขื่อนเพียง 96 ชนิดนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีพันธุ์ปลาที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนถึง 169 ชนิด ข้อมูลดังกล่าวจึงช่วยสนับสนุนข้อโต้แย้งของชาวบ้านที่ว่า เขื่อนปากมูลเป็นสาเหตุที่ทำให้พันธุ์ปลาลดลง และบันไดปลาโจนไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะเป็นทางผ่านของปลาทุกชนิดในลำน้ำสายนี้ ผลการศึกษาดังกล่าวจึงช่วยสนับสนุนการโต้แย้งโดยอาศัยความรู้จากแม่น้ำของชาวบ้านว่าการสร้างเขื่อนเป็นการทำลายแม่น้ำมูน

ส่วนผลการวิเคราะห์เชิงเศรษฐกิจในการประเมินความคุ้มค่าของโครงการเขื่อนปากมูล ที่พบว่าหากมีการวิเคราะห์ความคุ้มค่าของโครงการเขื่อนปากมูลใหม่ตามสภาพการปฏิบัติงานจริงจะพบว่า เป็นโครงการที่ไม่มีความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ[10] เนื่องจากมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจเพียงแค่ประมาณร้อยละ 4.2 ถึง 5.5 นั้น ได้ถูกนำมาอ้างเพื่อแสดงให้เห็นว่า รัฐไม่ได้ใช้ประโยชน์ในแม่น้ำมูนอย่างคุ้มค่าตามข้ออ้างแต่อย่างใด เพราะเขื่อนปากมูลเป็นเพียงแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าสำรอง และในช่วงฤดูแล้งเขื่อนยังผลิตกระแสไฟฟ้าได้น้อยอีกด้วย เมื่อรัฐอ้างสิทธิแต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในแม่น้ำอย่างคุ้มค่า และการสร้างเขื่อนยังเป็นการทำลายแม่น้ำมูน รวมทั้งยังผลักความเสี่ยงทั้งหมดให้ชาวบ้านเป็นผู้แบกรับเพียงฝ่ายเดียว จนชาวบ้านกลายเป็น *"คนจน"* รัฐจึงไม่มีความชอบธรรมที่จะใช้สิทธิตามที่อ้างอีกต่อไป ชาวบ้านจึงเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร เพื่อให้ปลาขึ้นมาวางไข่ คืนความอุดมสมบูรณ์ให้ธรรมชาติ ดังเสียงที่พูดถึงเหตุผลในการขอคืนแม่น้ำมูนว่า *"...กะจั่งว่าขอคืน ใช้ประโยชน์ได้แปดปี เมื่อใช้ไฟมันกะบ่ไม่คุ้ม นักวิชาการบ้านเฮาเรียนจบสูง แถลงข่าวออกมาหน้าหนังสือพิมพ์กะมี ทั้งชาวโลกกะเอาไปศึกษาเขื่อนลูกนี้ คณะกรรมการเขื่อนโลกสรุปออกมาแล้ว เขื่อน*

---

[10] การประเมินผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจก่อนการดำเนินโครงการที่พบว่า โครงการเขื่อนปากมูลเป็นโครงการที่มีความคุ้มค่าในการลงทุน โดยให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจร้อยละ 12.1 นั้นเป็นการประเมินไว้สูงกว่าความเป็นจริง เพราะประเมินผลประโยชน์จากกำลังการผลิตสูงถึง 150 เมกะวัตต์ หากประเมินความคุ้มค่าของโครงการใหม่ตามสภาพการปฏิบัติงานจริงจะพบว่า เป็นโครงการที่ไม่มีความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจประมาณร้อยละ 4.2 ถึง 5.5 เพราะแม้ว่าจะสามารถผลิตพลังงานไฟฟ้าในแต่ละปีได้ใกล้เคียงกับที่วางแผนไว้ แต่จากการศึกษาพบว่า การที่เขื่อนปากมูลเป็นเขื่อนประเภทไม่มีอ่างเก็บน้ำ การผลิตกระแสไฟฟ้าจึงผันแปรอย่างมากตามปริมาณน้ำในลำน้ำมูน ในช่วงฤดูแล้งซึ่งเป็นช่วงที่ระบบไฟฟ้าของไทยมีความต้องการไฟฟ้าสูงสุด เขื่อนปากมูลกลับผลิตพลังงานไฟฟ้าได้น้อยมาก ประมาณ 5 ล้านหน่วยต่อเดือนเท่านั้น และเหลือกำลังการผลิตที่พึ่งพาได้เพียงประมาณ 40 เมกะวัตต์จากกำลังการผลิตที่ติดตั้ง 136 เมกะวัตต์ (เดชรัต สุขกำเนิด. 22 พ.ค.2543 : 19)

ปากมูลใช้ไฟบ่ได้เป็นแค่ไฟสำรอง บ่จำเป็นสิมาปิดไว้ เปิดให้พี่น้องใช้ประโยชน์ร่วมกันดีกว่าป่าให้เป็นคนจน..." (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

นอกจากชาวบ้านจะนำรายงานฉบับดังกล่าวมาใช้เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐแล้ว นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างก็นำรายงานฉบับดังกล่าวมาเผยแพร่ในลักษณะที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับการเคลื่อนไหวของชาวบ้านอีกด้วย (ธีรเวทย์ ประมวญรัฐการ. 2543, เดชรัต สุขกำเนิด. 2543, เกษียร เตชะพีระ. 2543 : 6,กฤษฎา บุญชัย. 2543 ศยามล ไกยูรวงศ์. 2543 : 2) ในสถานการณ์เช่นนี้ กฟผ.เลือกที่จะโต้แย้งการอ้างความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อปฏิเสธความรู้ที่รองรับการใช้สิทธิ ด้วยการลดทอนความน่าเชื่อถือของรายงานฉบับดังกล่าวลง โดยอ้างว่าเป็นเพียงฉบับร่างเท่านั้น ทำให้ยังมีข้อมูลที่คลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริง พร้อมทั้งยืนยันว่า ข้อกล่าวหาที่ว่าโรงไฟฟ้าเขื่อนปากมูลผลิตกระแสไฟฟ้าได้ไม่เต็มพิกัดนั้น ไม่เป็นความจริง เพราะโรงไฟฟ้าสามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้ 136 เมกะวัตต์ตามพิกัด และกล่าวหาว่าเป็นการนำรายงานฉบับดังกล่าวมาเผยแพร่โดยไม่พิจารณาข้อเท็จจริง หรือเป็นการใช้ความรู้สึก ซึ่งจะส่งผลร้ายต่อประเทศชาติโดยรวม (มติชน. 22 พฤษภาคม 2543 : 28)

2.2.3 สิทธิในแม่น้ำมูนไม่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน

ดังที่กล่าวในบทที่ผ่านมาแล้วว่า เงื่อนไขประการหนึ่งที่ทำให้รัฐสามารถอ้างสิทธิในการจัดการแม่น้ำมูนได้อย่างชอบธรรมก็คือ การทำให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนเป็นสิ่งที่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทนให้แก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบ ด้วยนัยนี้ กระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐ จึงตอบโต้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ ด้วยการอาศัยความรู้ของชาวบ้านเพื่อทำให้เห็นว่าผลกระทบจากการสร้างเขื่อนเป็นสิ่งไม่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน เพราะเป็นการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ วิถีชีวิต และชุมชนของชาวบ้าน

ชาวบ้านพูดถึงเขื่อนปากมูลในฐานะที่เป็นต้นเหตุแห่งการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ วิถีชีวิต และชุมชนของเขาว่า การสร้างเขื่อนทำให้ปลาหลากชนิดพันธุ์ไม่สามารถว่ายทวนน้ำขึ้นไปวางไข่ที่ต้นน้ำและว่ายกลับไปสู่แม่น้ำโขงได้ นอกจากเขื่อนจะขวางกั้นทางเดินของปลาแล้ว การสร้างเขื่อนยังทำลายที่อยู่อาศัยของปลานานาชนิดอีกด้วย เพราะในระหว่างการก่อสร้างมีการระเบิดแก่งเพื่อปรับปรุงร่องน้ำ และเมื่อเขื่อนสร้างเสร็จ ตะกอนดินที่ถูกเขื่อนกักไว้ยังไปทับถมอุดตันอยู่ตามซอกหิน โพรงหิน และถ้ำหินซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของปลา รวมทั้งระดับน้ำที่กักเก็บยังทำให้แก่งใต้น้ำและป่าบุ่งป่าทามจมอยู่ใต้สายน้ำอีกด้วย การสร้างเขื่อนไม่เพียงทำลายความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลา

ปริมาณของปลา และที่อยู่อาศัยของปลา รวมทั้งป่าบุ่งป่าทามเท่านั้น แต่การสร้างเขื่อนยังทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินริมแม่น้ำในช่วงฤดูแล้งเพื่อปลูกผักได้อีกต่อไป เพราะความสามารถในการคาดคะเนระดับน้ำตามฤดูกาลได้ถูกทำลายลงไปโดยสิ้นเชิง และยังทำให้น้ำในแม่น้ำมูนเน่าเสียจนไม่สามารถใช้กินใช้อาบได้อีก เมื่อความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติถูกทำลายลง วิถีชีวิตที่พึ่งพาผูกพันอยู่กับธรรมชาติจึงถูกทำลายลงตามไปพร้อมกันด้วย เพราะทำให้ชาวบ้านไม่มีแหล่งอาหาร แหล่งเงินสด เงินออม หลายครัวเรือนจึงหาทางออกด้วยการส่งสมาชิกไปหางานทำนอกชุมชนหมู่บ้าน บางคนไปรับจ้างเลี้ยงกุ้งไกลถึงภูเก็ต บางคนไปรับจ้างตัดอ้อยที่กำแพงเพชร บางคนไปรับจ้างเฝ้ายาม หรือไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่กรุงเทพฯหรือตามเมืองใหญ่ สมาชิกในครัวเรือนที่ถูกแรงกดดันทางเศรษฐกิจให้ต้องออกไปหางานทำนอกชุมชนนี้ ไม่ได้มีเฉพาะคนหนุ่มสาวเท่านั้น บางครัวเรือนยังต้องส่งคนอายุ 50 ปีออกไปหางานทำด้วย ทั้ง ๆ ที่ก่อนสร้างเขื่อนชาวบ้านไม่เคยถูกแรงกดดันให้ต้องอพยพออกไปทำงานนอกชุมชน การไปทำงานนอกชุมชนหมู่บ้านทำให้หลายครอบครัวต้องหย่าร้างแยกทางกัน *"...ผัวเมียกะไปคนละทิศละทาง ครอบครัวแตก ผัวเมียเคยอยู่นำกันให้ความอบอุ่น เฮากะบ่เคยได้ไปทำงาน ตอนนี้งานก่อสร้างเอาหมดทุกอย่าง ผู้อยู่บ้านเมียบ่เคยพรากกัน ทะเลาะกันหาว่าเมียมีชู้ มากะทะเลาะกัน นั่นคือเขื่อนลูกนี้เฮ็ดเฮาตั้งโตบ่ติด..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) สภาพของรถบรรทุกที่มารับชาวบ้านไปทำงานตามที่ต่าง ๆ ในช่วงฤดูกาล จึงกลายเป็นภาพที่ชินตาและสะเทือนใจ ดังเสียงเล่าที่เปรียบเปรยชาวบ้านดังควายที่ถูกลากไปทำงานว่า *"...เขาเอารถมาใส่มาหาจ้างเอา รถสิบล้อมาแก่เอาปานขายควายพู้น เอาสิบล้อมาแก่ไปเฮ็ดงาน ฮอดฤดูแล้วกะมาแก่มาเทลง แต่ก่อนบ่ฮอดกำแพงเพชร บ่จักฮอดเมืองอุบล กินเตี๋ยวกะยังบ่จัก คะเจ้าเอาให้กะกินโลด บ่เคย นั่นคือความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำมูน..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่ถูกทำลายลง ไม่เพียงทำให้ชาวบ้านสูญเสียแหล่งรายได้ แหล่งอาหาร แหล่งน้ำกินน้ำใช้ และหลักประกันความปลอดภัยในชีวิต รวมทั้งทำให้สมาชิกในหลายครัวเรือนต้องอพยพออกนอกชุมชนเพื่อหางานทำชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเท่านั้น แต่ยังทำให้ชาวบ้านไม่มีโอกาสที่จะถ่ายทอดความรู้ในการหาปลาให้แก่ลูกหลานได้อีกต่อไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เขื่อนได้ทำลายกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนคนหาปลาโดยสิ้นเชิง การทำลายกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นการทำลายความรู้ของชาวบ้านไปโดยปริยาย นอกจากนั้น ในโลกของชาวบ้าน การไม่มีปลาไม่ได้มีความหมายเพียงความอดยากหิวโหยและการไม่มีรายได้หรือขาดหลักประกันในชีวิตของครอบครัวเท่านั้น แต่การไม่มีปลายังทำให้ความสัมพันธ์ผ่านการแลกเปลี่ยนสิ่งของ และการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนระหว่างญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านที่อยู่ต่างชุมชนห่างไกลออกไปลดน้อยลง เพราะเมื่อแม่น้ำมูนไม่มีปลา คนหาปลาเช่นพวกเขาก็ไม่มีสิ่งใดที่มีค่าเพียงพอที่จะนำไปแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนอื่นได้อีกต่อไป

นัยแห่งผลกระทบที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตและชุมชนของชาวบ้านจึงไม่อาจชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทนที่ดินและทรัพย์สินที่สูญเสียไป รวมทั้งค่าเสียโอกาสจากการจับปลาในช่วงระหว่างการก่อสร้างเขื่อนดังที่ได้รับมาแล้วเท่านั้น เพราะในโลกของชาวบ้าน *"สิ่งที่ได้กับสิ่งที่สูญเสียมันบ่คุ้มกัน"* การโต้แย้งเพื่อนิยามความหมายของผลกระทบจึงเป็นแหล่งสร้างความชอบธรรมให้กับปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* เพราะเผยให้เห็นว่ารัฐอ้างสิทธิเพื่อใช้ประโยชน์ในแม่น้ำมูน ด้วยการใช้อำนาจของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจ เพื่อลดทอนความเสี่ยงที่ชาวบ้านแบกรับอยู่ ให้กลายเป็นเพียงเรื่อง *"เล็ก ๆ น้อย ๆ"* ที่ชดเชยได้

ความพยายามที่จะเปิดโปงให้เห็นว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนเป็นสิ่งที่ไม่สามารถชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน ดำเนินไปอย่างเข้มข้นในกระบวนการเรียกร้องอย่างต่อเนื่องให้มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร ให้ปลาขึ้นมาวางไข่ ภาพของชาวบ้านที่ชูปลาตัวอวบอ้วนหลากชนิดพันธุ์ พร้อมกับรอยยิ้มบนใบหน้าเมื่อรัฐบาลยอมเปิดประตูระบายน้ำครั้งแรกในช่วงระหว่างกลางเดือนสิงหาคมถึงกลางเดือนตุลาคม 2543 จึงเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำในยามที่เขื่อนปากมูลถูกทำให้หายไปจากสายน้ำด้วยการหยุดเดินเครื่องปั่นกระแสไฟฟ้าชั่วคราว ปีถัดมาเมื่อชาวบ้านประสบความสำเร็จในการเรียกร้องให้มีการเปิดประตูระบายน้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อกฟผ. ยอมเปิดประตูระบายน้ำอีกครั้งหนึ่งตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2543 ที่เห็นชอบตามข้อเสนอของคณะกรรมการกลางแก้ไขปัญหาเขื่อนปากมูล (แต่งตั้งโดยนายบัญญัติ บรรทัดฐานเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2543) ให้ทดลองเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 8 บานเป็นเวลา 4 เดือน ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงสิ้นเดือนสิงหาคมเพื่อให้ปลาขึ้นไปวางไข่ และต่อมามหาวิทยาลัยอุบลราชธานีในฐานะคณะทำงานวิชาการศึกษาวิจัยเพื่อกำหนดมาตรการแก้ปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลได้เสนอให้ขยายเวลาทดลองเปิดประตูระบายน้ำเพิ่มอีก 8 เดือนนั้น *"การกลับมาของปลาแดก"* เป็นวาทกรรมที่ชาวแม่มูนมั่นยืนนำมาใช้เพื่อสร้างความหมายและความรับรู้ถึงความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำมูนที่เต็มไปด้วยปลานานาชนิดในยามที่ไม่มีเขื่อนขวางกั้นลำน้ำ ชาวแม่มูนมั่นยืนพูดถึงการกลับมาของปลาแดกว่า หลังจากที่มีการเปิดประตูระบายน้ำชั่วคราวแล้ว พวกเขาจับปลาได้ ทำปลาแดกได้หลายไห ทำให้มีปลาแดกไปแลกข้าวกับเพื่อนบ้าน และบางคนยังมีเงินไปใช้หนี้สหกรณ์อีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น พรานปลายังร่วมกันสำรวจชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูนที่พบหลังจากมีการเปิดประตูระบายน้ำในนามของทีมวิจัยไทยบ้าน[11] โดยมีนักวิชาการและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนจากเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวัน

---

[11] ทีมวิจัยไทยบ้าน มีตัวแทนชาวบ้านจาก 65 หมู่บ้าน จำนวน 130 คนเป็นนักวิจัย โดยแบ่งการวิจัยออกเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ลุ่มน้ำมูน ผลกระทบทางด้านสังคมก่อน

ออกเฉียงใต้เป็นผู้ช่วย การทำวิจัยของชาวบ้านเองจึงเป็นความพยายามที่จะสร้างความรู้โดยอาศัยวิธีการที่ไม่คุ้นเคยเพื่อรองรับการใช้ความรู้ที่สร้างจากแม่น้ำในกระบวนการต่อสู้เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐ เพื่อยืนยันให้เห็นว่า การใช้สิทธิของรัฐเป็นการทำลายความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการยืนยันถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในยามที่ไม่มีเขื่อนขวางกั้นลำน้ำ ดังผลสรุปของการศึกษาความตอนหนึ่งว่า

> *ภายหลังการเปิดประตูเขื่อนปากมูล พบชนิดพันธุ์ปลาตามธรรมชาติ (ตัดชนิดปลาที่มีการผสมพันธุ์และนำไปปล่อยแล้ว) บริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อน 93 ชนิด เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับข้อมูลที่มีการศึกษาก่อนหน้านี้ พบว่ามีปลาเพิ่มขึ้น 57 ชนิด...ในจำนวน 93 ชนิดที่สำรวจพบนั้น เป็นพันธุ์ปลาที่ไม่เคยมีรายงานมาก่อนว่าพบในแม่น้ำมูนถึง 5 ชนิด ที่เหลือเป็นพันธุ์ปลาชนิดที่เคยพบในแม่น้ำมูนก่อนสร้างเขื่อนปากมูล...จากการศึกษายังพบอีกว่า ในจำนวนพันธุ์ปลา 93 ชนิดที่สำรวจพบนั้น มีเพียง 10 ชนิดเท่านั้นที่ข้ามบันไดปลาโจนในช่วงที่มีการปิดประตูเขื่อน ที่เหลือ 83 ชนิด เป็นปลาที่ไม่ปรากฏว่าเคยผ่านบันไดปลาโจน...* (เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. 2544 : ไม่มีเลขหน้า)

"การกลับมาของปลาแดก" จึงเป็นการตอกย้ำถึงผลกระทบที่ชาวบ้านได้รับจากการสร้างเขื่อนและเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับการทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำที่ชาวบ้านเคยเป็นเจ้าของ *"การกลับมาของปลาแดก"* จึงเป็นการปะทะและตอบโต้กับวาทกรรม *"ปลาร้าบ่เบิดไห"* ของ กฟผ.อย่างถอนรากถอนโคน เนื่องจากเสนอความจริงที่แตกต่างขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิงว่า การสร้างเขื่อนเป็นการทำลายปริมาณและชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูนที่มีอยู่อย่างมากมายมหาศาล และบันไดปลาโจนที่ถูกเสนอราวกับว่าเป็นทางออกที่มีประสิทธิภาพนั้น ไม่อาจคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับธรรมชาติได้ นอกจากการเปิดประตูระบายน้ำเท่านั้น *"...ให้เปิดเขื่อนให้เราถาวร เราไม่รู้จะไปเรียกเงินหรือไปเรียกอะไรแล้ว ให้พัฒนาฟื้นฟูชุมชนให้มันดีเหมือนเดิม เกาะแก่งแหล่งธรรมชาติที่ระเบิดไป ทำให้มันกลับคืนมา ฟื้นฟูธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมให้เราเหมือนเดิม เราก็พอใจ..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

และหลังเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล และชาวบ้านยังช่วยกันสำรวจพันธุ์ปลา และศึกษารูปแบบการทำประมงโดยพรานปลา 18 คน (มติชน. 11 กุมภาพันธ์ 2545 : 18)

2.2.4 การสร้างความหมายของสิทธิจากสิทธิตามประเพณี

การสร้างความชอบธรรมให้กับกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่นี้ ยังอาศัยการอ้างสิทธิตามประเพณีอีกด้วย ชาวแม่มูนมั่นยืนหันมาใช้ *"น"* เป็นตัวสะกดของคำว่า *"มูน"* แทนที่จะใช้ *"ล"*[12]เป็นตัวสะกด ดังเช่นที่รัฐและกฟผ.ใช้อยู่ โดยอธิบายคำว่า *"มูน"* ที่ใช้ *"น"* เป็นตัวสะกดว่าหมายถึงมรดกของบรรพบุรุษ ส่วนคำว่า *"มูล"* ที่ใช้ *"ล"* เป็นตัวสะกดนั้นหมายถึงมูลขี้มูลสัตว์ แม่น้ำ *"มูน"* ที่ใช้ *"น"* เป็นตัวสะกด จึงแตกต่างจากแม่น้ำ *"มูล"* ที่ใช้ *"ล"*เป็นตัวสะกด เพราะเป็นมรดกที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่มอบเอาไว้ให้ ชาวบ้านในฐานะคนรุ่นลูกจึงมีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์ในลำน้ำสายนี้ *"...มูนนี่บ้านเราถือว่ามูนมรดก พ่อพูดให้ฟัง เออ พ่อไม่มีมรดกให้ ไม่มีมูนให้ พ่อมีแต่น้ำมูน ช่วยกันฝึกอบรมในเรื่องการทำมาหากิน การจับปลาให้คล่องแคล่ว เราถือว่า คนนั้นนี่มีมูนมรดกอยู่แล้ว เราไปจับปลาในมูนมาขาย แลกข้าวแลกเกลือ..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

การหันมาใช้ *"น"* เป็นตัวสะกดแทน *"ล"* ซึ่งดำเนินไปพร้อม ๆ กับการประกาศตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนขึ้นมานั้น เป็นกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้กับการอ้างสิทธิของชาวบ้านในฐานะคนรุ่นลูก เพราะเมื่อแม่น้ำมูนเป็นมรดกของบรรพบุรุษ รัฐจึงไม่มีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์จากแม่น้ำ โดยปิดกั้นการอ้างสิทธิที่จะใช้แม่น้ำของชาวบ้าน โดยเฉพาะเมื่อรัฐผลักความเสี่ยงทั้งหมดให้ชาวบ้านเป็นผู้แบกรับเพียงฝ่ายเดียว *"...แม่น้ำมูนตอนนี้มันก็อยู่กับเรา แต่มันอยู่กับเราเฉพาะกับความเน่าเปื่อย ปูปลาก็ไม่มี เราก็เลยรู้ว่ามันไม่ใช่ของเรา มันเป็นของเขาที่เขาจะทำอะไรก็ได้ จริง ๆ มันเป็นของเราทั้งหมด..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง)

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อแม่น้ำมูนเป็นมรดกของบรรพบุรุษ คนรุ่นต่อไปจึงมีสิทธิที่จะใช้แม่น้ำสายนี้อีกด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ในฐานะคนรุ่นปัจจุบัน ชาวบ้านยังมีภาระหน้าที่ที่จะต้องปกป้องแม่

---

[12] การเคลื่อนไหวในช่วงคัดค้านการสร้างเขื่อนและในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยนั้น ชาวบ้านยังใช้ *"ล"* เป็นตัวสะกดของแม่น้ำมูล ดังที่ปรากฏอยู่ในเอกสารต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว แม้แต่ชื่อคณะกรรมการชาวบ้าน เช่น คณะกรรมการชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูชีวิตและชุมชนลุ่มน้ำมูล ก็ยังใช้ *"ล"* เป็นตัวสะกด แตกต่างจากเอกสารที่ผลิตขึ้นในช่วงหลังประกาศจัดตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน เพราะเอกสารและวัสดุที่ใช้เผยแพร่ส่วนใหญ่จะใช้ *"น"* เป็นตัวสะกดแทน *"ล"* อย่างไรก็ตาม ในช่วงของกระบวนการนิยามความหมายของแม่น้ำมูนนี้ ก็ยังพบว่ามีการใช้แม่น้ำ *"มูล"* ปนกับแม่น้ำ *"มูน"* ดังเช่นเทปเพลง *"แม่มูนสะอื้น"* ซึ่งเนื้อเพลงทั้งหมดใช้ *"น"* เป็นตัวสะกด ขณะที่หน้าปกเทปกลับใช้ *"ล"* เป็นตัวสะกด

น้ำสายนี้เอาไว้เพื่อสืบลูกสืบหลาน ด้วยนัยนี้ ปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* จึงเป็นการกระทำในนามของตัวแทนคนรุ่นต่อไปที่มีสิทธิในการเข้าถึงแม่น้ำอีกด้วย ดังเสียงที่พูดถึงปฏิบัติการในการปกป้องสายน้ำแห่งนี้ว่า *"...อยากให้เปิดเขื่อน ไม่ใช่ทำเพื่อตัวเจ้าของเองนะ ทำเพื่อลูกหลานเหลน เพื่อลูกหลานในอนาคต เราตายไปแล้วเขาจะกินอะไร ลูกหลานจะกินอะไร..."* (สัมภาษณ์สมาชิก / เข้าร่วมเคลื่อนไหวปี 2537) ดังนั้น ด้วยคำนิยามความหมายของแม่น้ำมูนที่ถูกสร้างขึ้นใหม่นี้ การอ้างสิทธิตามประเพณีในฐานะคนรุ่นปัจจุบันเพื่อ *"ทวงสิทธิของชาวบ้านและคนรุ่นต่อไป"* กลับคืนมาจากการอ้างสิทธิของรัฐ จึงกลายเป็นแหล่งที่ชาวบ้านสามารถใช้เพื่อเพิ่มความชอบธรรมให้กับกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ได้อีกด้วย

2.3 การสร้างพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า

ความหมายของสิทธิที่ถูกสร้างขึ้นในภาคปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* กลับคืนมานั้น ได้นำไปสู่การจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้าใหม่ เพราะกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่นี้ ได้เผยให้เห็นว่า บัดนี้รัฐได้หมดความชอบธรรมโดยปริยายที่จะอ้างสิทธิเพื่อจัดการแม่น้ำมูนอีกต่อไปแล้ว เพราะมิได้ใช้สิทธิในแม่น้ำตามที่อ้างอย่างคุ้มค่า ยิ่งไปกว่านั้นวิถีในการใช้สิทธิของรัฐยังทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติหรือของแม่น้ำอีกด้วย ซึ่งย่อมเป็นการกีดกั้นสิทธิที่จะเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านไปโดยปริยาย จึงเป็นการละเมิดสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานของตนในการแสวงหาสิ่งที่จำเป็นในการหล่อเลี้ยงชีวิตและครอบครัวของชาวบ้าน ดังนั้น การเรียกร้องสิทธิในการร่วมจัดการแม่น้ำมูน เพื่อให้มีการแบ่งปันการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำบนวิถีแห่งความเสมอภาคและเป็นธรรมจึงเป็นสิ่งที่ชอบธรรม

การต่อสู้ขัดขืนเพื่อให้รัฐยุติการใช้อำนาจเพียงฝ่ายเดียวในการจัดการแม่น้ำมูน จึงมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่ได้ยอมรับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะที่เหนือกว่าของรัฐอีกต่อไปแล้ว การไม่ยอมรับสถานะแห่งการเป็นคนไร้อำนาจในการเรียกร้องหรือต่อรองกับรัฐ ปรากฏอย่างชัดเจนในมุมมองที่ชาวแม่มูนมั่นยืนมีต่อตนเองว่า *"...เราไม่ได้โง่เหมือนรัฐคิด เรามีปัญญา เรายืนอยู่บนขาของตัวเอง ใช้ภูมิปัญญาที่พ่อแม่สั่งสอนเรามา ..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) การไม่ยอมรับสถานะของการเป็นคนไร้อำนาจหรือต่ำต้อย ถูกพูดถึงในฐานะที่ชาวบ้านเองเป็น *"ผู้สร้างบ้านแปลงเมือง"* เมื่อชาวบ้านเป็นผู้สร้างครอบครัวและชุมชนด้วยการพึ่งพาตนเองมาโดยตลอด ความสัมพันธ์กับรัฐจึงไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาหรือเคยอยู่ภายใต้ของการสงเคราะห์ของรัฐดังที่รัฐและสังคมคิด ดังคำยืนยันของแม่บัวศรี ผ่องใส (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) ที่ว่าชาวบ้านไม่เคยพึ่งพารัฐเลย *"...พึ่งตนเองเด้ เฮาอยากหยังเฮาก็ไปหากิน เอ้ออ้ายน้องเฮา แม่ใหญ่เลียเฮาป่มีก็มาขอกิน เฮาพึ่งชุมชนเดียวกัน อาศัยกัน เฮาป่ได้พึ่งไผ เฮาป่ได้พึ่งข้าราชการ เฮาพึ่งด้วย*

ตนเองเฮา...” ด้วยสถานะใหม่ภายในระบบความสัมพันธ์ที่ชาวแม่มูนมั่นยืนพยายามที่จะสถาปนาขึ้นนี้ รัฐจึงไม่มีสิทธิที่จะอ้างสิทธิโดยละเมิดหรือหักล้างสิทธิของพวกเขาได้อีกต่อไป แต่เมื่อรัฐละเมิดสิทธิ รัฐจึงต้องยอมรับความผิดพลาดและชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้นให้กับชาวบ้าน เพราะสิ่งนี้คือความเป็นธรรมในสายตาของชาวบ้าน เมื่อรัฐไม่ยอมรับผิดชอบชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น ยังคง *“ดื้อรั้น”* และไม่ยอมเจรจากับชาวบ้านว่าจะรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นหรือไม่ อย่างไร ชาวบ้านในฐานะผู้ถูกละเมิดสิทธิ จึงมีความชอบธรรมที่จะบังคับให้รัฐในฐานะผู้ละเมิดสิทธิมาเจรจาตกลงกัน เพราะชาวบ้านก็มองว่าตนเองก็ *“รู้ภาษามนุษย์”* เหมือนคนรวย ๆ (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) ในสายตาของชาวบ้าน การปีนทำเนียบเพื่อเข้าไปยึดที่ทำงาน การปิดถนน การอดอาหารเป็นสารพัดวิธีที่นำมาใช้เพียงเพื่อบังคับให้คนที่ *“ดื้อรั้น”* ยอมเจรจาเพื่อรับผิดชอบความเสียหายในการละเมิดสิทธิอย่างเป็นธรรมเท่านั้น

> *เมื่อไปยื่นหยังมันกะบ่ซา(สนใจ) ยื่นหมื่นครั้งแสนครั้งที่ทำเนียบรัฐบาลนั่น ไปหมดคู่บ้านหลังน้อยหลังใหญ่ เขากะบ่สนใจ กะเลยคิดเห็นพ่อสอนไว้ว่า เมื่อคนที่ล้ำเขตบอกบ่ฟัง นั่นถือว่าคนรั้นบ่แม่นดื้อธรรมดา คนรั้น เฮาบอกว่าอย่าก้าวเข้ามา หลักเฮาอยู่นี่ เฮากะสิเอาอยู่ในหลัก หลักนี่เป็นหลักแรก แต่นาย ก กะยังล้ำเขตเข้ามา เฮ็ดจั่งใดจัดการกับนาย ก ได้ เฮ็ดจั่งใดสิได้คุยกับนาย ก กะเลยคิดมาเป็นวิธีการ ต้องไปยึดบ่อนทำงาน เพื่อหาทางพูดคุยกับรัฐบาล ให้รัฐบาลมา บ้วยพวกนี้บ่ได้เฮ็ดงานมันกะสิฮ้อนถึงรัฐบาล เหมือนกับเฮาไปยึดนาย ก ไว้ บให้ล้ำนาเฮา...* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

สถานะที่อยู่ในระนาบเดียวกับรัฐและคนอื่น ๆ ในสังคมนี้ ปรากฏอย่างชัดเจนจากการที่ชาวบ้านไม่ยอมเป็นฝ่ายที่ถูกกระทำหรือถูกบังคับให้ยอมรับชะตากรรมที่ตนเองไม่ได้มีส่วนในการกำหนดอีกต่อไป ด้วยการลุกขึ้นมานิยามความหมายของการพัฒนาหรือความเจริญใหม่ว่า สำหรับชาวบ้านแล้ว การพัฒนาหรือความเจริญก็คือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาตินั่นเอง ดังที่ชาวแม่มูนมั่นยืนนำมาประกาศไว้หน้าปกม้วนวิดีโอเทปชุดเมื่อคนหาปลาเป็นขบถ ว่า

> ***เราเสียวัฒนธรรม เสียความอุดมสมบูรณ์แล้วยังมาหาว่าเราเป็นขบถ มาหาว่าเราไม่ชอบความดี ไม่ชอบความเจริญ อยากถามว่าความเจริญมันอยู่ตรงไหน สำหรับชาวบ้านแล้ว ให้คำตอบได้ว่า ความเจริญคือแม่น้ำของเขา ความเจริญคือสายธารชีวิตของเขา แม่น้ำมูนคือสายวัฒนธรรมของเขา แม่น้ำมูนคือสายเลือดของเขา นี่คือความเจริญของชาวบ้าน...***

เมื่อความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติคือความเจริญหรือความหมายของการพัฒนาในโลกของชาวบ้าน ชาวบ้านซึ่งบัดนี้ได้จัดความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกับรัฐแล้ว จึงไม่ยอมให้รัฐอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรในนามของการพัฒนาแบบที่รัฐกำหนดแต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป หรือกล่าวในเชิงรูปธรรม หากรัฐต้องการสร้างเขื่อน รัฐต้องถามชาวบ้านในฐานะ *"เจ้าของเฮือน"* ก่อนว่าเห็นด้วยหรือไม่ ไม่ใช่เพียงปฏิบัติดังเช่นที่ผ่านมาว่า *"เจ้าหนีเด้อ ข้อยสิเอาเขื่อนมาลง"* เพราะการกระทำดังกล่าวย่อมเป็นการละเมิดสิทธิตามธรรมชาติ และยังเป็นการข่มเหงชาวบ้าน รวมทั้งเป็นการละเมิด *"ฮีตนองคองธรรม"* ของชุมชนอีกด้วย

แม้ชาวบ้านจะพยายามจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐใหม่ แต่ก็ใช่ว่ารัฐจะยอมรับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่นี้ เพราะยังแสดงท่าที่จะใช้อำนาจในลักษณะที่เหนือกว่า พร้อม ๆ ไปกับการทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียอำนาจเพื่อบังคับให้ยอมรับกฎเกณฑ์ที่รัฐเป็นผู้กำหนด ดังนั้น ในสายตาของชาวบ้าน การสู้ต่อไปเรื่อย ๆ เพื่อให้พ้นสภาพที่แม่นวลจันทร์ ทองสุข (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) เรียกว่า *"ลูกไก่ในกำมือ"* จึงเป็นปฏิบัติการที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะบัดนี้พวกเขาได้ขจัดความกลัวออกไปจนหมดสิ้นแล้ว *"...ความอัดอั้นตันใจเฮ็ดบ่ให้เฮาย่าน (กลัว) แม่เทราย่านแล้วเกิดมาก็ตาม มันอยากฆ่าก็ให้มันฆ่า แม่สู้ไปเรื่อย ๆ คนเดียวแม่ก็สู้ แต่ว่าบ่มีคนเดียวหรอกมีทั่วประเทศ สมัชชาคนจนมีทั่วประเทศ แม่ก็บ่ย่าน คั่นแม่คนเดียวก็ไปร่วมหมู่กับพวกทั่งประเทศ แม่ตัดสินใจแล้วจังได้ลงเฮือน..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง)

จะเห็นได้ว่า กระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ เพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐ ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่วิถีในการดำรงชีพต้องพึ่งพาและผูกพันนั้น เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน เพราะต้องปะทะ ตอบโต้ และต่อสู้กับอำนาจรัฐที่ครองความเป็นเจ้าในการนิยามความหมายของสิทธิ เพื่อผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยกระบวนการที่แยบยล การวิเคราะห์ปฏิบัติการของชาวบ้านเผยให้เห็นว่า การลุกขึ้นมานิยามความหมายของสิทธิในอีกความหมายหนึ่ง เริ่มต้นจากการไม่ยอมรับการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมในการอ้างสิทธิของรัฐโดยผลักความเสี่ยงทั้งหมดให้ชาวบ้านเป็นผู้แบกรับ ชาวบ้านนิยามความหมายของสิทธิขึ้นมาใหม่เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐโดยอาศัยแหล่งที่มาหลายแหล่ง ทั้งโดยอาศัยความรู้ที่สร้างจากแม่น้ำเพื่อรองรับการอ้างสิทธิของตนว่าไม่ได้เป็นการใช้สิทธิโดยการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและแม่น้ำมูน นอกจากนั้นยังใช้ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อเผยให้เห็นว่า ความรู้ที่รัฐนำมาอ้างเพื่อรองรับการอ้างสิทธินั้นแท้ที่จริงแล้วเป็นเพียงอำนาจเท่านั้นเอง รวมทั้งยังนิยามความหมายของผลกระทบที่ได้รับจากการอ้างสิทธิของรัฐในความหมายใหม่ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติหรือความเจริญในโลกของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่ไม่อาจชดเชยได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทนดังที่รัฐอ้าง และการใช้จารีต

ประเพณีในการสร้างความหมายใหม่ให้แม่น้ำเป็นมรดกของบรรพบุรุษที่ชาวบ้านและคนรุ่นต่อไปมีสิทธิที่จะเข้าถึง เพื่อทำให้เห็นว่ารัฐหมดความชอบธรรมที่จะอ้างสิทธิโดยหักล้างสิทธิของเขาและลูกหลานอีกต่อไป

แต่กระบวนการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้าผ่านการนิยามความหมายของสิทธินี้ ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะปะทะ ตอบโต้ และต่อสู้กับอำนาจรัฐที่มีโครงข่ายโยงใยอยู่ในสังคมผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหลายรูปแบบได้ ดังนั้น กระบวนการดังกล่าวจึงต้องดำเนินไปด้วยการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อช่วงชิงการนิยามความหมายของสิทธิที่สร้างขึ้น การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองจึงเป็นปฏิบัติการอันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสร้างการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า การวิเคราะห์ในส่วนต่อไปนี้จึงเป็นความพยายามที่จะคลี่คลายให้เห็นว่า ประชาชนในระดับรากหญ้าสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของตนขึ้นมาได้อย่างไร ทั้ง ๆ ที่ครั้งหนึ่งพวกเขาเคยหวาดกลัวจนกระทั่งต้องนิยามการกระทำที่มองว่าละเมิด *"ฮีตนองคองธรรม"* ว่าเป็นเรื่องของเจ้านาย หรือทำไมพวกเขาจึงลุกขึ้นมาสู้และมองว่าตนเองก็มีสิทธิที่กำหนดชะตากรรมของตนเองเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม

ส่วนที่สาม การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า

การวิเคราะห์เพื่อคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าในที่นี้ จะมุ่งศึกษายุทธวิธีที่ชาวบ้านใช้ในการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อผลักดันให้ข้อเรียกร้องได้รับการตอบสนองนับตั้งแต่ในช่วงของต่อสู้เพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนจนถึงการเคลื่อนไหวเพื่อทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะยุทธวิธีที่ใช้ในการเคลื่อนไหวเป็นผลมาจากการจัดปรับขบวนและยุทธวิธีเพื่อสรรค์สร้างหรือรักษาอำนาจในกระบวนการต่อรอง ซึ่งดำเนินไปท่ามกลางแรงปะทะและตอบโต้อย่างหนักหน่วงจากรัฐ / กลไกรัฐ เพื่อ *"จัดการ"* ให้การเคลื่อนไหวยุติลง การวิเคราะห์กระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองจะยึดข้อเรียกร้องของการเคลื่อนไหวเป็นเกณฑ์ในการแบ่งช่วงของการวิเคราะห์ เนื่องจากข้อเรียกร้องเป็นทั้งเงื่อนไขที่กำหนดยุทธวิธีในกระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองรวมทั้งเป็นผลของการเคลื่อนไหวในช่วงที่ผ่านมา ดังนั้น จึงแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสามช่วงใหญ่ ๆ ตามความแตกต่างของข้อเรียกร้องในการเคลื่อนไหว คือ การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อน ในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชย และในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำ

3.1 การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลเริ่มขึ้นจากชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งที่หวาดวิตกว่า หากมีการก่อสร้างเขื่อนปากมูล ตนเองอาจจะต้องประสบชะตากรรมเช่นเดียวกับชาวบ้านริมลำโดมน้อยที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนสิรินธร เมื่อชาวบ้านกลุ่มนี้ไม่ต้องการที่จะสูญเสีย *"มรดกชิ้นสุดท้ายที่พ่อแม่มอบให้"* เขาจึงพยายาม *"หาหมู่"* เพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อน ยุทธวิธีในการ *"หาหมู่"* กระทำผ่านกระบวนการรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับเขื่อนสิรินธรในฐานะของ *"หนังจอยักษ์จอใหญ่"* และการพูดคุยถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการจับปลาในแม่น้ำมูนบนฐานของความรู้ที่สร้างจากแม่น้ำ ชาวบ้านกลุ่มนี้เริ่ม *"กระบวนการหาหมู่"* ด้วยการตระเวนไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ตลอดริมสองฝั่งแม่น้ำมูนเพื่อพูดคุยกับญาติพี่น้องและเพื่อน ๆ ที่เคย *"หากินนำกัน"* โดยนั่งเรือขึ้นไปจนถึงอำเภอเมือง และบอกต่อกันเป็นทอด ๆ ไปตามสายน้ำ ดังที่แม่อุดม สมบูรณ์ดี (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) เล่าว่า *"...ช่วงต่อต้านเขื่อนนี่ หยุดหมดทุกอาชีพ ไปทำความเข้าใจกับพี่น้องจนฮอดอำเภอเมือง บ้านหนองบักนาว ดอนบัวแดง...ไปนำกัน ไปลงบ้านนั่น แล้วกะรวมกันคุยอีก กินข้าวกินปลานำกัน ข้าวฮ่วมพา ปลาฮ่วมถ้วย กินกล้วยฮ่วมหวี คุยกันเสร็จสรรพทำความเข้าใจกันแล้วกะไปบ้านอื่นต่อ..."* แม่นวลจันทร์ ทองสุข (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) แห่งบ้านปากมูน อำเภอสิรินธร ยืนยันว่าชาวบ้านกลุ่มนี้ได้มาชักชวนคนที่ถูกน้ำท่วมถึงบ้านของเธอเพื่อให้เข้าร่วมเคลื่อนไหวด้วย ช่วงก่อนที่จะมีการระเบิดแก่งและปิดกั้นแม่น้ำมูนในระหว่างการก่อสร้างเขื่อน สภาพของหมู่บ้านริมสองฝั่งแม่น้ำสายนี้จึงเต็มไปด้วยความสับสนจากความจริงสองชุดที่ปะทะ ต่อสู้และขัดแย้งกัน เพราะนอกจากกระบวนการรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับเขื่อนสิรินธร และการตอกย้ำว่าปลาในแม่น้ำมูนเป็นปลาอพยพแล้ว ชาวบ้านยังถูกประชาสัมพันธ์อย่างหนักหน่วงเพื่อให้มีความเข้าใจที่ *"ถูกต้อง"*เกี่ยวกับประโยชน์ที่จะได้รับจากเขื่อนปากมูล ด้วยการเรียกประชุมชาวบ้านหลายครั้งหลายหนเพื่อรับฟังการชี้แจงจากผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่กฟผ.ซึ่งชาวบ้านยืนยันว่าประชาสัมพันธ์เก่งกว่าผู้ใหญ่บ้านหลายช่วงตัว และจากผู้ว่าราชการจังหวัด เกี่ยวกับบรรดาความเจริญต่าง ๆ ที่จะหลั่งไหลตามมาไม่ขาดสาย อำเภอโขงเจียมอาจจะได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัด มีโรงงานอุตสาหกรรมมาตั้งในเขตชุมชน ทำให้มีงานทำ จับปลาได้มากขึ้น มีถนนหนทาง มีคลองส่งน้ำ เป็นต้น รวมทั้งยังจะได้รับค่าทดแทนที่ดินในอัตราที่สูงกว่าเขื่อนอื่น ๆ อีกด้วย

> *ไปเจอพี่น้อง เราคุยกันเลยในกลุ่มพี่น้องหาปลาด้วยกัน ทุกวันเราจะเข้าคิวมอง เราจะคุยเรื่องนี้ทุกวันเลย เออ! ถ้าเราจับปลาอยู่ดี ๆ เกิดเขาปิดเขื่อนขึ้นมา เราจะมีอาชีพมั้ย เขาบอกแน่นอนไม่มีปลาขึ้นแน่นอน ก็มีการสังเกตวิพากษ์วิจารณ์กันว่า ปลานี่มันขึ้นตามฤดูกาล ถ้ามีการกั้นถึงขนาด 17-18 เมตร ปลาขึ้นไม่ได้แน่นอน มีการวิจารณ์กันก่อนอยู่แล้ว แต่มันมีอีกกลุ่มพยายามบอกว่า สร้างเขื่อนแล้ว คล้าย ๆ กับเขื่อนที่สร้างไปแล้ว อย่าง*

เขื่อนอุบลรัตน์นี่ปลาเยอะ เขาจะสร้างโรงงานอุตสาหกรรมปลาส่งแซ่แข็ง เราบอกว่าเป็นไปไม่ได้ ปลาบ้านเราไม่เหมือนที่อื่น ถ้ามีการปิดเขื่อนแล้ว ปลามันอุ้มท้องแล้วปลามันจะขึ้นได้มั๊ย มันมีการวิจารณ์กันอยู่แล้ว ... (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

แม้กระบวนการรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับเขื่อนสิรินธร และการตอกย้ำว่าปลาในแม่น้ำมูนเป็นปลาอพยพจะทำให้ชาวบ้านจำนวนมากเริ่มลังเลและไม่แน่ใจว่าเขื่อนจะทำให้ชีวิตของตนดีขึ้นหรือไม่ แต่กระนั้น ชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ กลับ *"หาหมู่"* ได้ไม่มากนัก เพียงหกถึงเจ็ดร้อยคนจากสิบสามหมู่บ้านในอำเภอโขงเจียมและอำเภอพิบูลมังสาหารเท่านั้น ชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้พูดถึงการที่คนส่วนใหญ่ยังคงวางเฉยไม่แสดงตัวออกมาอย่างชัดเจนว่าคัดค้านการสร้างเขื่อน ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้ก็ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนเช่นเดียวกับพวกเขาว่าเป็นเพราะการถูกข่มขู่คุกคามด้วยวิธีการสารพัดรูปแบบ และการ กล่าวหาชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวว่าเป็นคอมมิวนิสต์ หรือขัดขวางการพัฒนา หรือรับเงินต่างชาติ (ลาว) มาล้มเขื่อน ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...ถ้าบ่จับกะสิฆ่าน้อ ว่าเป็นหัวรุนแรง คอมมิวนิสต์ เงินประเทศลาวสนับสนุน จ้างมาคัดค้านเขื่อนลูกนี้ เพื่อสิทำลายประเทศไทย..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) ดังนั้น แม้กระบวนการรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับเขื่อนสิรินธรและการตอกย้ำว่าปลาในแม่น้ำมูนเป็นปลาอพยพ คงจะว่ายทวนน้ำขึ้นมาไม่ได้หากมีการสร้างเขื่อนขวางกั้นลำน้ำ จะทำให้ชาวบ้านมองเห็น *"ภัยใกล้โตสิกำลังตามมา"* ก็ตาม แต่กระนั้นก็ไม่อาจทำให้คนเหล่านี้ขจัดความกลัวที่ครอบงำอยู่ออกไปได้ ดังเสียงที่พูดถึงสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนในช่วงนี้ว่า *"...ย่านเพิ่นเอาไปฆ่า ย่านเพิ่นเอาไปยิงเป้า เฮากะย่านอาชีพเฮาหายไปอยู่ แต่ย่านหลาย ย่านเพิ่นจับ ย่านเพิ่นฆ่า..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) อย่างไรก็ตาม ในที่สุดชาวบ้านจำนวนหนึ่งก็สามารถขจัดความกลัวที่ครอบงำตนเองออกไปได้ เมื่อกฟผ.เริ่มระเบิดแก่งในแม่น้ำมูน และมีปลาตายจำนวนมาก การระเบิดแก่งทั้ง ๆ ที่กฟผ.เคยยืนยันกับชาวบ้านว่าจะไม่มีการระเบิดมีแต่เพียง *"การปรับปรุงร่องน้ำท้ายเขื่อน"* ทำให้ชาวบ้านซึ่งหากินอยู่กับแก่งไม่เชื่อสิ่งที่กฟผ.พูดอีกต่อไป เพราะชาวบ้านรู้ดีว่า ถ้าไม่มีแก่ง ปลาก็จะไม่มีที่อยู่อาศัย และถ้าไม่มีปลาในแม่น้ำมูน ก็จะไม่มีอาหาร ไม่มีรายได้ ดังนั้น หลังจากมีการระเบิดแก่ง ชาวบ้านที่แสดงตนว่าคัดค้านการสร้างเขื่อนจึงเพิ่มจำนวนมากขึ้น

นอกจากการประชาสัมพันธ์เชิงรุกและการข่มขู่ชาวบ้านด้วยวิธีการต่าง ๆ จะเป็นยุทธวิธีที่รัฐนำมาใช้เพื่อขัดขวางการเคลื่อนไหวแล้ว[13] การข่มขู่นักศึกษาและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็ดำเนินไปอย่างหนักหน่วง เช่นเดียวกับการกดบังคับไม่ให้ข้าราชการในระดับท้องถิ่นที่ใกล้ชิดกับชาวบ้าน เช่น ครู มาสนับสนุนการเคลื่อนไหว ทั้งนี้โดยเชื่อว่าหากปราศจากการสนับสนุนจากคนเหล่านี้แล้ว ชาวบ้านก็คงยุติการเคลื่อนไหวไปเอง ความพยายามที่จะ *"จัดการ"* กับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน โดยมองข้ามข้อเรียกร้อง หรือมองไม่เห็นว่าชาวบ้านพยายามเคลื่อนไหวเพราะมองเห็น *"ภัยใกล้โตสิกำลังสิตามมา"* นั้น เป็นเพราะในสายตาของรัฐ / กลไกรัฐ การสร้างเขื่อนคือการสร้างสิ่งที่เรียกกันว่า *"การพัฒนา"* นั่นเอง

3.2 การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อเรียกร้องค่าชดเชย

หลังจากการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลดำเนินมานานกว่า 4 ปี กลุ่มชาวบ้านที่เคลื่อนไหวจึงเริ่มตระหนักว่า แทบจะไม่มีโอกาสผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจเพื่อยกเลิกหรือยุติการสร้างเขื่อนอีกต่อไปแล้ว เพราะเขื่อนปากมูลได้ถูกก่อสร้างขึ้นจนกระทั่งหัวเขื่อนเป็นรูปเป็นร่างชัดเจน และอีกไม่นานก็จะก่อสร้างแล้วเสร็จเริ่มกักเก็บน้ำได้ ในสถานการณ์เช่นนี้ ชาวบ้านจึงไม่มีทางเลือกใด ๆ นอกจากจะเปลี่ยนข้อเรียกร้องของการเคลื่อนไหวมาเป็นการทวงสิทธิค่าชดเชยจากความเดือดร้อนที่คาดว่าจะได้รับจากการสร้างเขื่อน และเรียกร้องให้กฟผ.ดำเนินการให้เสร็จสิ้นก่อนที่

---

[13] เขื่อนปากมูลเป็นโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ที่กฟผ.สามารถผลักดันจนก่อสร้างได้สำเร็จท่ามกลางกระแสของการคัดค้านการสร้างเขื่อนที่ดำเนินไปอย่างหนักหน่วงในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ขณะที่โครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันถึง 3 โครงการต้องยุติลงชั่วคราว คือโครงการเขื่อนน้ำโจน ซึ่งคณะกรรมการรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 4 เมษายน 2531 ให้ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมและให้กฟผ.เร่งหาแหล่งพลังงานใหม่ (กองบรรณาธิการสารคดี. 2531 : 188) โครงการเขื่อนแก่งกรุง คณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2533 ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับระบบชลประทานและข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมภายใน 6-12 เดือน เพื่อนำเสนอให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาอีกครั้ง (กิตติพร ใจบุญ. 2538 : 64) และโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นถูกคัดค้านจนไม่ได้รับการอนุมัติในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีสัญจรชุดที่มีพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวันเป็นนายกรัฐมนตรี ในปี 2532 (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. ม.ป.ป. : ไม่มีเลขหน้า.)

เขื่อนจะสร้างเสร็จ รวมทั้งยังเรียกร้องให้กฟผ.สร้างหลักประกันว่าจะรับผิดชอบผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ดังข้อความที่ปรากฏในจดหมายถึงผู้ว่าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ฉบับลงวันที่ 2 กรกฎาคม 2536 ความตอนหนึ่งว่า *"...แม้พวกข้าพเจ้าจะคัดค้านการสร้างเขื่อน แต่เขื่อนก็อาจจะก่อสร้างจนเสร็จและบ้านเรือนของพวกข้าพเจ้าจะต้องได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมแน่นอน..."* หรือข้อความตอนหนึ่งใน"คำร้องทุกข์จากชาวบ้านปากมูลผู้ไร้ที่พึ่งต่อองค์การสหประชาชาติ" เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2537 ที่ว่า *"...ณ วันนี้ พวกเราไม่ได้คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล เราเพียงต้องการการชดเชยที่เป็นธรรม และปฏิบัติต่อพวกเรา เพื่อให้พวกเรามีชีวิตอยู่ได้ต่อไป..."* (คณะกรรมการชาวบ้านเพื่อการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนลุ่มน้ำมูล 15 หมู่บ้าน. 2537 ข : 1)

การเคลื่อนไหวในช่วงนี้จึงมุ่งสร้างแรงกดดันเพื่อบังคับให้กฟผ.ชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนในทุกด้านอย่างเป็นธรรมก่อนที่เขื่อนจะก่อสร้างเสร็จ ในกรณีที่ดินที่ได้รับความเสียหายเรียกร้องให้ชดเชยตามที่ครอบครองและทำประโยชน์ตามความเป็นจริงไม่ว่าจะมีเอกสารสิทธิ์หรือไม่มีก็ตาม กรณีน้ำล้อมรอบหมู่บ้านให้ชดเชยเช่นเดียวกับในกรณีถูกน้ำท่วมบ้าน กรณีบ้านพักอาศัยถูกระเบิดจากการระเบิดแก่งจนได้รับความเสียหายให้รับผิดชอบชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น ให้ชดเชยการขาดรายได้จากการหาปลาไม่ได้ในช่วงระหว่างการก่อสร้างเขื่อนเป็นเวลา 3 ปี และให้จัดหาที่ดินให้หากหาปลาไม่ได้อีกต่อไปหลังเขื่อนสร้างเสร็จแล้ว รวมทั้งชาวบ้านยังพยายามเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้มีการสร้างกลไกเพื่อให้พวกเขาเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักเกณฑ์ในการชดเชยความเสียหายดังกล่าวอีกด้วย การเคลื่อนไหวที่ยืดเยื้อยาวนานในช่วงนี้แบ่งออกเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกเริ่มขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ 2536 และยุติลงเมื่อได้รับค่าชดเชยค่าเสียโอกาสจากการจับปลาในช่วงระหว่างการก่อสร้างเขื่อนเป็นจำนวนเงิน 30,000 บาทและเงินพัฒนาอาชีพในรูปสหกรณ์อีก 60,000 บาท ส่วนการเคลื่อนไหวในช่วงที่สองเริ่มขึ้นปลายปี 2538 เป็นการเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายอื่น ๆ ในนามสมัชชาคนจนเพื่อเรียกร้องให้เร่งฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เร่งแก้ไขปัญหาของชุมชนให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการดำเนินโครงการที่มีผลกระทบต่อชุมชน ให้ถอนการดำเนินคดีแกนนำและที่ปรึกษาและขอจัดตั้งศาลในบริเวณสันเขื่อน (ดูรายละเอียดจากเชิงอรรถที่ 7 หน้า 141-142) และต่อมาในช่วงต้นปี 2540 ได้เรียกร้องค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพอย่างถาวร โดยเข้าร่วมชุมนุมประท้วงใหญ่ในนามสมัชชาคนจนที่หน้าทำเนียบรัฐบาล 2 ครั้ง (26 มีนาคม-23 เมษายน 2539 และ 25 มกราคม-2 พฤษภาคม 2540) และยุติลงเมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบผลการประชุมเจรจาเพื่อแก้ปัญหาสมัชชาคนจน กรณีผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อน โดยให้ชดเชยที่ดินทดแทนอาชีพที่สูญเสียไปครอบครัวละ 15 ไร่ ในกรณีที่ไม่มีที่ดินให้จ่ายเงินทดแทนในอัตราไร่ละ 35,000 บาท

แม้การเปลี่ยนข้อเรียกร้องของการเคลื่อนไหว จากการคัดค้านการสร้างเขื่อนมาเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชย ในสถานการณ์ที่ชาวบ้านมองว่า กฟผ.ไม่พูดความจริงในกรณีของการระเบิดเขื่อน จะทำให้การ *"หาหมู่"* กระทำได้ง่ายขึ้นจนทำให้สมาชิกที่เข้าร่วมมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นก็ตาม แต่การที่ข้อเรียกร้องของการเคลื่อนไหว เป็นสิ่งที่อยู่นอกกรอบของกฎหมาย การผลักดันให้ข้อเรียกร้องได้รับการตอบสนองจึงต้องอาศัยการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อเพิ่มแรงกดดันอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในเงื่อนไขที่ขบวนการเคลื่อนไหวถูกปะทะและตอบโต้อย่างหนักหน่วงด้วยการใช้ความรุนแรงทางตรง ควบคู่ไปกับการใช้อำนาจกฎหมายในการขัดขวางการเคลื่อนไหว ด้วยการทำให้เห็นว่าชาวบ้านละเมิดกฎหมายเพราะการชุมนุมประท้วงในสถานที่ราชการ การจัดตั้งชาวบ้านฝ่ายต่อต้านขึ้นมาเพื่อลดทอนความชอบธรรมในการเคลื่อนไหว และการให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านที่ยังไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวหรือเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อทำให้เห็นว่า หากมีการจ่ายค่าชดเชยจะจ่ายให้ชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อน ส่วนชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวอาจจะไม่จ่ายหรือจ่ายให้ภายหลัง หรือไม่จำเป็นต้องเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพราะถ้ามีการจ่ายค่าชดเชยก็จะได้รับเช่นเดียวกัน รวมทั้งการกล่าวหาชาวบ้าน นักศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวว่าเป็นคอมมิวนิสต์ กล่าวหาองค์กรพัฒนาเอกชนว่าเป็นมือที่สาม กล่าวหาชาวบ้านว่าไม่ได้เดือดร้อนจริง เป็นต้น ดังนั้น เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนข้อเรียกร้องอย่างแข็งแรง ขบวนการเคลื่อนไหวจึงกระทำผ่านยุทธวิธีที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ การรักษาจำนวนและคุณภาพของสมาชิกในขบวนการเคลื่อนไหว การใช้สันติวิธีในฐานะของอาวุธในกระบวนการต่อสู้ และการจัดความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพันกับพันธมิตรรายสำคัญโดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรของนักศึกษา

การเข้าร่วมเคลื่อนไหวเป็นกระบวนการเรียนรู้ท่ามกลางการต่อสู้ ดังนั้น การรักษาจำนวนของสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวให้ยาวนานที่สุดจึงเป็นการพัฒนาคุณภาพของสมาชิกไปโดยปริยาย ยุทธวิธีที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการรักษาจำนวนและคุณภาพของสมาชิกเพื่อสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองให้ดำเนินไปอย่างแข็งแรง กระทำผ่านกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ร่วม การเพิ่มพลังหรือกำลังใจของสมาชิกจากการสะสมชัยชนะในช่วงสั้น ๆ ตลอดการเคลื่อนไหว และยุทธวิธีการ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* กระบวนการสร้างอัตลักษณ์เพื่อทำให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันกระทำผ่านการสร้างสำนึกในฐานะที่เป็นผู้เดือดร้อนจากการสูญเสียอาชีพเหมือนกัน ด้วยสำนึกของความเป็นผู้เดือดร้อนร่วมกัน ชาวบ้านจึงต้องสู้และสู้ด้วยตนเอง *"...ใครจะมาสู้เหมือนกับเราได้ ถ้าเราไม่สู้ ใครจะมาสู้ให้เรา คนอื่นจะมาสู้ให้เราเขาไม่เดือดร้อนนี่ อย่างวนิดา (เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน) เขาจะมาสู้ไม่ได้ เขาเป็นเพียงที่ปรึกษาเอง เขาจะมาสู้ให้เราไม่ได้ เราต้องสู้เอง..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) สำนึกในฐานะผู้เดือดร้อนไม่เพียงทำให้ชาวบ้านมีตำแหน่งอย่างชัดเจนในกระบวนการเคลื่อนไหวและเป็นตำแหน่งที่แตกต่างจากที่ปรึกษาและพี่เลี้ยงในฐานะ *"เจ้าของปัญหา"*เท่า

นั้น แต่ยังทำให้ชาวบ้านแตกต่างจาก*"คนที่อยู่บ้าน"*เช่นชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวอีกด้วย เพราะ *"...ไผทุกข์ไผเดือดร้อนก็พากันมา ปัญหาของไผของมันตัวไผตัวมัน ไผอยากได้ก็มาเรียกร้องเอา..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) อย่างไรก็ตาม แม้สำนึกในฐานะผู้เดือดร้อนจะเป็นอัตลักษณ์ที่ชาวบ้านใช้ในการนิยามตนเองเพื่อให้แตกต่างจากชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวก็ตาม แต่กระนั้น *"คนที่อยู่บ้าน"*ก็สามารถก้าวข้ามเส้นแบ่งที่ถูกนิยามขึ้นได้อย่างง่ายดายด้วยการสมัครเข้าร่วมเคลื่อนไหวภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านกำหนดขึ้น ในทำนองเดียวกันผู้เดือดร้อนก็อาจกลายเป็น *"คนที่อยู่บ้าน"*ได้หากออกจากการเคลื่อนไหว

การเพิ่มพลังหรือกำลังใจของสมาชิกจากการบรรลุเป้าหมายของการทำกิจกรรมตลอดการเคลื่อนไหว เป็นยุทธวิธีที่ถูกนำมาใช้เพื่อรักษาจำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว การเคลื่อนไหวที่ไม่มีการกำหนดระยะเวลาสิ้นสุดนอกจากการบรรลุข้อเรียกร้อง ทำให้การสะสมชัยชนะเพื่อเพิ่มกำลังใจให้กับสมาชิกเป็นสิ่งที่ต้องกระทำอยู่อย่างสม่ำเสมอ ชาวบ้านจึงมักกำหนดเป้าหมายของการทำกิจกรรมส่วนใหญ่ในแต่ละครั้งไว้ในระดับที่สามารถบรรลุได้ เช่น ให้รัฐยอมเจรจาหรือพิจารณาข้อเรียกร้องของชาวบ้าน ดังเสียงเล่าของแกนนำชาวบ้านคนหนึ่งในการขัดขวางการระเบิดแก่งและทำให้กฟผ.และเจ้าหน้าที่รัฐมาเจรจากับชาวบ้านที่ว่า

> *เขากะบอกแม่ขึ้น ตอนนี้มันอันตราย เขากะใช้โทรโข่งไล่ขึ้น แม่กะว่าบ่ขึ้น จั๋งใด๋แม่กะบ่ขึ้น เขากะว่าไม่ขึ้นใช่ใหม่ละ มันกะกดเลย ใสพ่อแม่พี่น้อง แต่ว่าก้อนขี้หินมันกะตกลงจั๋งซี้บ่ถูกคนจักคน แม่กะงืดอยู่ บ่ถูก บัดนี้ทางการไฟฟ้ามันกะเลยมาขอร้องไปคุยกันมันว่าจั๋งซี้กะเลยคุยกัน ตอนนั้นคุยกันมันว่าสิไปเสนอนายใหญ่ เสนอนายใหญ่กะบ่ได้ผลเนาะ แม่กะไปทำเนียบพู้น บัดนี้กะจั่งว่ามามีมติให้ย้ายบ้านหัวเหว่ออกมา พ้นจากเขตอันตรายซะก่อนสู้กันปานนั้นจั๋งได้ บ่แม่นว่าสิได้ซื่อ ๆ กับการไฟฟ้านั่น บ่แม่นว่าเอ้อมาถูกบ้านถูกเฮือนขอเซิญเจ้าออก ข้อยสิใช้ค่าเสียหาย บ่มี จนว่าไปเรียกร้องเอาจั่งได้ย้ายบ้านออก เอาปานพู้นบาดนี่น้อ ตอนระเบิดแล้ว บาดนี้เพิ่นจั่งจ่ายเงินค่าปูค่าปลาเนาะ มันเป็นจั่งซี้ ระเบิดร่องน้ำสามเดือน สามปีตอนเย็ดเขื่อน ระเบิดเกาะแก่งนี่ปลามันบ่ขึ้นมาตั้งแต่สามปีพู้น เพิ่นกะยอมรับทางการไฟฟ้า บาดนี้สามปีเพิ่นกะใช้ค่าเสียโอกาสให้แม่เป็นเงินสดสามหมื่น ให้เป็นเงิน สหกรณ์หกหมื่น จั่งว่ามันได้เป็นสหกรณ์อยู่จั่งสั้นนา ...* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

นอกจากการสะสมชัยชนะจากการบรรลุเป้าหมายของการทำกิจกรรมที่กำหนดไว้ในระดับที่สามารถบรรลุได้แล้ว ยุทธวิธีที่ชาวบ้านนำมาใช้เพื่อรักษาจำนวนของสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวก็คือการทำให้การเข้าร่วมเคลื่อนไหวเป็นปฏิบัติการเพื่อ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* ซึ่งหมายความว่า ชาวบ้านที่

เดือดร้อนต้องมาร่วมเคลื่อนไหว เพื่อยืนยันในสิทธิของครอบครัวตนเอง หากไม่มายืนยันหรือรักษาสิทธิของตนเองก็จะไม่มีใครมารักษาให้ การ*"รักษาสิทธิเจ้าของ"* เป็นยุทธวิธีที่ชาวบ้านนำมาใช้เพื่อตอบโต้กับข้อกล่าวหาของกฟผ.ที่พยายามบั่นทอนความชอบธรรมของการเคลื่อนไหว ด้วยการทำให้สังคมเห็นว่ารายชื่อชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวมีมากกว่าจำนวนชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวจริง ทั้ง ๆ ที่ในสายตาของชาวบ้านแล้ว คนเหล่านี้ถูกกฟผ.ดึงไว้ด้วยวิธีการที่หลากหลายก็ตาม ด้วยนัยนี้ การแสดงตนของชาวบ้านที่เดือดร้อนจึงเป็นยุทธวิธีที่ใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน หรือเป็นกระบวนการทำให้รายชื่อของชาวบ้านมีตัวตน ดังที่แกนนำชาวบ้านรายหนึ่งกล่าวว่า *"...บ่มีผู้ใดผู้หนึ่งรักษาสิทธิให้ เจ้าของต้องรักษาเอาเอง รายชื่อเฮาสิสู้เอารายชื่อไผ รายชื่อมันมีตัวมีตน..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) ด้วยยุทธวิธีดังกล่าวการเข้าร่วมเคลื่อนไหวจึงกลายเป็นปฏิบัติการในการยืนยันสิทธิของผู้เดือดร้อนในแต่ละครอบครัวไปโดยปริยาย เมื่อการเคลื่อนไหวเป็นปฏิบัติการในการรักษาสิทธิของเจ้าของในแต่ละครอบครัว การจัดความสัมพันธ์ในระหว่างสมาชิกจึงเป็นการจัดความสัมพันธ์บนฐานของความเท่ากัน เพราะไม่มีเจ้าของสิทธิครอบครัวใดที่มีอำนาจเหนือกว่าเจ้าของสิทธิครอบครัวอื่น

อย่างไรก็ตาม การ*"รักษาสิทธิเจ้าของ"* ไม่อาจกลายเป็นปฏิบัติการที่ทรงพลังในการรักษาสมาชิกไว้ได้ หากชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวก็ได้รับค่าชดเชยเช่นเดียวกับชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว ด้วยนัยนี้ ในการเจรจาต่อรองเพื่อแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้อง ชาวบ้านจึงต้องพยายามที่จะให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวเป็นผู้มีสิทธิที่จะได้รับค่าชดเชยเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากความพยายามของชาวบ้านในการกำหนดเงื่อนไขและข้อกำหนดให้ชาวบ้านที่จะได้รับการตรวจสอบคุณสมบัติการเป็นชาวประมงต้องมาจากรายชื่อของสมัชชาคนจนเท่านั้น (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 19/8)

> *เขาถูกการไฟฟ้าฯหลอกว่าสิชดเชยให้เขา พวกบ่มาชุมนุมสิจ่ายก่อน พวกชุมนุมคือบ่จ่าย นี่คือเขาไปประชาสัมพันธ์ตามหมู่บ้าน พี่น้องมาลงชื่อไว้สามพัน หลังจากนั้นช่วงห้าเดือนกะมีคนอยู่สองพันกว่า เฮากะได้รับการแก้ไขในสองพัน หลังจากมื้อสุดท้ายมีการเจรจาเกิดขึ้น คนสองพันกว่าเฮาก็ยื่นรายชื่อให้เขาทันที พี่น้องส่วนนั้นถูกการไฟฟ้าฯดึงไว้ พี่น้องก็บ่ได้รับการแก้ไข...*(สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

ความพยายามที่จะจำกัดวงของผู้ได้รับค่าชดเชยเพื่อรักษาสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว ย่อมเป็นการเพิ่มความแข็งแกร่งให้กับการเคลื่อนไหวไปโดยปริยาย ดังนั้น จึงไม่ใช่สิ่งที่เหลือเชื่อหากจังหวัดอุบลราชธานีเป็นผู้ทำหนังสือขอให้รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรียกเลิกหลักเกณฑ์การยื่นคำร้อง

ขอรับความช่วยเหลือเรื่องประมงภายในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2538 โดยระบุว่าหลักเกณฑ์ดังกล่าวไม่ยุติธรรม เพราะ *"...กลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้านได้รับการกีดกันจากกลุ่มผู้ชุมนุมเรียกร้อง (สมัชชาคนจน) ไม่ให้ยื่นข้อเรียกร้องตามกำหนดเวลาดังกล่าว อีกทั้งหลักเกณฑ์ดังกล่าวไม่ได้ประกาศให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือประชาชนทั่วไปได้รับทราบแต่ประการใด..."* ข้อเสนอดังกล่าวได้รับการตอบสนองด้วยดีเพราะในที่สุดรัฐมนตรีประจำสำนักนายรัฐมนตรีได้ส่งเรื่องให้คณะกรรมการช่วยเหลือและพัฒนาอาชีพเกษตรประมง ซึ่งคณะกรรมการฯได้มีมติให้กฟผ.ช่วยเหลือกลุ่มชาวบ้านดังกล่าวเป็นกรณีพิเศษ และคณะกรรมการกฟผฯ.มีมติเห็นชอบตามมติดังกล่าว และต่อมาสำนักนายกรัฐมนตรีได้นำเสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อขออนุมัติงบประมาณเพื่อช่วยเหลือกลุ่มชาวบ้านกลุ่มนี้เป็นกรณีพิเศษตามความเห็นของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 ข : 21/4)

สันติวิธีเป็นยุทธวิธีสำคัญที่ชาวบ้านนำมาใช้ในกระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมือง ดังจะเห็นได้จากเป้าหมายของการดำเนินกิจกรรมในการเคลื่อนไหว ซึ่งหวังผลที่จะกดดันให้รัฐยอมเจรจากับชาวบ้าน และจากกิจกรรมที่ชาวบ้านเลือกใช้เพื่อกดดันให้มีการเจรจา ล้วนเป็นกิจกรรมที่ไม่ใช้ความรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นการกดดันโดยการยื่นข้อเรียกร้องผ่านกลไกแบบทางการ เช่น การยื่นข้อเรียกร้องผ่านกลไกในระดับอำเภอ (รวมกลุ่มกันยื่นข้อเรียกร้องต่อศูนย์รับเรื่องราวร้องทุกข์อำเภอโขงเจียม 3 ครั้งเกี่ยวกับปัญหาน้ำล้อมหมู่บ้านในเดือนมิถุนายน กรกฎาคม และสิงหาคม 2536) และการยื่นข้อเรียกร้องโดย *"เจ้าของปัญหาไปเอง"* (ยื่นข้อเรียกร้องต่อเจ้าหน้าที่รับเรื่องราวร้องทุกข์ ที่ทำเนียบรัฐบาล เมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2536 ยื่นหนังสือต่อประธานกรรมาธิการยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน และประธานกรรมาธิการสิ่งแวดล้อม เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2537) การกดดันให้รัฐยอมเจรจาผ่านการชุมนุมประท้วงในที่สาธารณะและท้องถนน เช่น การชุมนุมประท้วงในเขตอำเภอพิบูลมังสาหารและอำเภอโขงเจียม (27 กุมภาพันธ์-1 มีนาคม 2536) และการชุมนุมประท้วงที่หน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี (14 ตุลาคม 2537) บริเวณทำเนียบรัฐบาล (9 มีนาคม 2536,25 เมษายน 2537) การกดดันโดยการขัดขวางไม่ให้มีการสร้างเขื่อนหากมิได้มีการจ่ายค่าชดเชยความเสียหายอย่างเป็นธรรมและสร้างหลักประกันเพื่อชดเชยความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต เช่น การชุมนุมที่สะพานเชื่อมหัวงานเขื่อนซึ่งเป็นทางสัญจรทางเดียวของการก่อสร้างเขื่อน (2-6 มีนาคม 2536) การชุมนุมบริเวณฝั่งซ้ายขอบสันเขื่อนซึ่งเป็นเขตหวงห้ามของกฟผ. (27 พฤศจิกายน 2537) การใช้ชีวิตของตนเองเข้าขัดขวางการระเบิดแก่ง โดยผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปนั่งอยู่ในบริเวณแก่งที่กฟผ.ระเบิด (18 ตุลาคม 2536, 21 ธันวาคม 2536) การเข้าขัดขวางการเจาะระเบิดหินโดยการล้อมวงรถเจาะหินของบริษัทผู้รับเหมา (9 มีนาคม 2537) การเดินเท้าเพื่อบอกทุกข์จากศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานีไปยังเขื่อนปากมูล (เริ่ม14 พฤศจิกายน 2537)

ความพยายามที่จะใช้สันติวิธีเพื่อสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองนั้น ไม่ได้เป็นไปเพียงเพื่อหวังผลทางการเมืองหรือสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวเท่านั้น แต่ชาวบ้านใช้สันติวิธีในฐานะที่เป็นวิถีแห่งวัฒนธรรมในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากวิธีที่ชาวบ้านใช้ในการระงับหรือจัดการความขัดแย้ง ซึ่งโดยทั่วไปมักจะเป็นการพูดคุยกันเองเพื่อให้ผู้ละเมิดสิทธิชดใช้ความเสียหายที่เกิดขึ้น หากคุยกันเองไม่สำเร็จก็มักจะพากันไปคุยต่อหน้าผู้อาวุโส การพูดคุยกันจึงเป็นกระบวนการในการเจรจาต่อรองเพื่อประเมินและเลือกวิธีชดใช้ความเสียหายที่สร้างความพอใจในระหว่างคู่กรณีหรือความเป็นธรรมในสายตาของชาวบ้านนั่นเอง ดังเสียงเล่าที่ว่า

> *ความเป็นธรรมนี่บ้อ แบบเฮากำลังอยากคุยกับนาย ก.เดียวนี่กำลังยาดไฮ่ ยาดนากัน นาต่อแดนกัน โตเอานาเฮา มาคุยกันบ้านตาแสน บ้านผู้อาวุโสมายาดตกลงกัน คั่นนาย ก. ยอมมาคุยกัน กะแต่นี่มานี่เอาเฒ่าแก่มาเว้ากัน นี่ ยาดแม่นนานาย ก.บ่ นี่หลัก แต่นาย ก. ฟันเข้ามาในพี้ สิบปากคิ้วกว่าหมอมอยาด (แม่นกว่าหมอดู) หมอมอผู้เดียว เขาเลยเอาสิบปากนี่มาตัดสิน ของนาย ก. เอาเข้ามาอีหลีงุ้มมือหนึ่ง ส่งคืนเขาซะ คั่นบ่ส่งคืนกะพอขอกะขอนั่น แต่ผู้ที่เอาของเขายอมรับบ่ว่าโตเอา ยอมรับว่าโตเอากะยอมรับว่าไหนๆได้ผิดได้พลาดแล้ว กะได้เอาอีหลีนั่นละ กะนึกว่ามันสิบ่ผิดบ่พลาดหลาย สิเอาเงินบ้อ ข้อยกะได้เย็ดลงแล้วหรือสิเอาจั่งใด๋ หรือสิเอาอีหยังนำข้อย นั่นคือความเป็นธรรม ถ้าเจ้าของเขาว่าเงินคำเฮากะบ่เอานำโตดอก ส่งดินคืนเฮาซะ แต่เฮากะยังบ่ใจจืดใจดำกะสิให้ค่าแฮงอีก...*
> (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายของกิจกรรมที่ชาวบ้านเลือกใช้ นับตั้งแต่การรวมกลุ่มยื่นข้อเรียกร้องผ่านกลไกที่มีอยู่ จนถึงขั้นเอาชีวิตของตนเองเข้าขัดขวางการระเบิดแก่งนั้น สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านไม่อาจใช้การพูดคุยเป็นวิถีในการบรรลุข้อเรียกร้องหรือจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับรัฐได้ นอกจากจะต้องสร้างเงื่อนไขเพื่อบังคับให้รัฐยอมเจรจาเท่านั้น เพราะอันที่จริงแล้วการพูดคุยจะเกิดขึ้นได้หรือไม่นั้นย่อมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคู่กรณีเป็นสำคัญ หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมองอีกฝ่ายมีสถานภาพที่ต่ำต้อยกว่า การพูดคุยก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้โดยความสมัครใจ คำพูดของแม่นวลจันทร์ กองสุข จึงสะท้อนว่าชาวบ้านมีสถานภาพอย่างไรในสายตาของรัฐ *"...คนเราถ้าหากพูดกันดี ๆ มันก็ต้องเข้าใจนะ คนจนเขาถือว่าถ้าพูดกับเขา เขาก็ฟัง แต่นี่ไม่พูดกับเขา..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) เมื่อรัฐไม่ยอมพูดคุยกับชาวบ้าน การสร้างเงื่อนไขเพื่อกดดันให้รัฐ *"ยอมพูดคุย"* ด้วย ผ่านการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

การจัดความสัมพันธ์กับพันธมิตรเป็นยุทธวิธีที่สำคัญอีกยุทธวิธีในกระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองในช่วงนี้ ความรู้และกระบวนการเรียนรู้จากการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ทำให้ชาวบ้าน

จัดประเภทของพันธมิตรในกระบวนการเคลื่อนไหวออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ พันธมิตรประเภทแรกเป็นพันธมิตรที่ชาวบ้านจัดความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพัน หรือมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหว พันธมิตรประเภทนี้แบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มคือ ชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ที่ประสบความเดือดร้อนจากกรณีปัญหาต่าง ๆ เช่น กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายป่าไม้ที่ดิน และต่อมาได้ร่วมเคลื่อนไหวด้วยกันในนามสมัชชาคนจน พันธมิตรกลุ่มที่สองคือองค์กรพัฒนาเอกชนและนักศึกษา / องค์กรนักศึกษา ซึ่งมีฐานะเป็นที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง และเครือข่ายของพันธมิตรเหล่านี้ ส่วนพันธมิตรประเภทที่สองเป็นพันธมิตรที่ชาวบ้านจัดความสัมพันธ์ในลักษณะที่แยกออกจากการเคลื่อนไหวได้ แต่ชาวบ้านก็มองว่าความช่วยเหลือจากพันธมิตรประเภทนี้มีส่วนสนับสนุนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของเขาด้วยเช่นกัน พันธมิตรประเภทนี้ เช่น นักวิชาการ สื่อมวลชน เป็นต้น

อันที่จริง แม้ชาวบ้านจะจัดความสัมพันธ์กับชาวบ้านกลุ่มอื่นที่ประสบความเดือดร้อนจากกรณีปัญหาที่แตกต่างออกไป และองค์กรพัฒนาเอกชนและนักศึกษา / องค์กรนักศึกษา ซึ่งมีฐานะเป็นที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง ในลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพันเช่นเดียวกันก็ตาม แต่ชาวบ้านก็มองว่าพันธมิตรทั้งสองกลุ่มมีตำแหน่งแห่งที่ในการเคลื่อนไหวที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน เพราะชาวบ้านมองว่าชาวบ้านกลุ่มอื่นก็เป็นเจ้าของปัญหาเช่นเดียวกับพวกเขา ขณะที่เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนหรือนักศึกษาไม่ได้เป็นเจ้าของปัญหาหรือผู้เดือดร้อน ด้วยนัยนี้ สำนึกแห่งความเป็นผู้ร่วมชะตากรรมเดียวกันจึงกลายเป็นเส้นแบ่งที่กำหนดตำแหน่งแห่งที่ในการเคลื่อนไหวของพันธมิตรทั้งสองกลุ่ม

ความรู้และกระบวนการเรียนรู้จากการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ทำให้ชาวบ้านมองเห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาที่ตนเองประสบอยู่กับปัญหาของชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ รวมทั้งยังตระหนักถึงความสำคัญของจำนวนชาวบ้านหรือการรวมพลังที่มีต่อการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมือง ดังนั้น สำนึกแห่งความเป็นผู้เดือดร้อนและการตระหนักถึงความสำคัญของการพึ่งพาซึ่งกันและกันที่ชาวบ้านเรียนรู้จากการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การก่อรูปของความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพันกันระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในนามของสมัชชาคนจนในช่วงนี้ และการผลิตซ้ำสำนึกแห่งความเป็นผู้เดือดร้อนและความสำคัญของความร่วมมือกันผ่านกิจกรรมในการเคลื่อนไหวในช่วงนี้ร่วมกัน เช่น การเข้าร่วมชุมนุมประท้วงที่หน้าทำเนียบ ยังช่วยให้ชาวบ้านสามารถรักษาความสัมพันธ์ที่ก่อรูปขึ้นในเชิงพึ่งพาและผูกพันเพื่อสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองได้อย่างแข็งแรงจากความทรงจำร่วมกันอีกด้วย

การจัดความสัมพันธ์กับองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรนักศึกษาในลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพัน มีนัยอย่างสำคัญต่อการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองด้วยเช่นกัน

เพราะในการเคลื่อนไหว มี *"งาน"* บางด้านที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยและต้องการความช่วยเหลือ ชาวบ้านพึ่งพาพันธมิตรกลุ่มนี้ในกระบวนการเจรจาต่อรองกับรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมประเด็นในการเจรจา การเข้าร่วมและการจดบันทึกผลการเจรจา นอกจากนั้นพันธมิตรกลุ่มนี้ยังมีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการเคลื่อนไหว ช่วยจัดทำเอกสาร ให้ความช่วยเหลือในด้าน*"วิชาการ"* เผยแพร่ความรู้ ปัญหาและข้อเรียกร้องของชาวบ้าน ติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ สื่อมวลชน และประสานกับเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนในระดับต่าง ๆ เพื่อหนุนช่วยการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน เป็นต้น แม้ชาวบ้านจะต้องการความช่วยเหลือจากพันธมิตรกลุ่มนี้ แต่กระนั้นชาวบ้านก็ตระหนักดีว่า ตนเองเป็นผู้เดือดร้อนไม่ใช่เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนหรือนักศึกษา เพราะฉะนั้น ชาวบ้านจึงต้องสู้และสู้ด้วยตนเอง แต่ดูเหมือนว่าการลุกขึ้นสู้เพราะชาวบ้านตระหนักว่าตนเองเป็นผู้เดือดร้อนจะเป็นสิ่งที่รัฐมองไม่เห็น ปฏิบัติการเพื่อบั่นทอน ล้มล้างหรือสลายความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพันธมิตรกลุ่มนี้จึงปรากฏอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นความพยายามที่จะลดทอนความชอบธรรมของพันธมิตรกลุ่มนี้ว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน หรือความพยายามที่จะกันพันธมิตรกลุ่มนี้ออกจากการเคลื่อนไหวโดยเฉพาะในกระบวนการเจรจาต่อรองกับชาวบ้าน ดังเรื่องเล่าการเจรจาต่อรองระหว่างอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดกับชาวบ้านในช่วงปี 2536 ของอดีตนักศึกษาคนหนึ่งที่เข้าร่วมในการเจรจา แสดงให้เห็นว่าขณะที่อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดพยายามที่จะกันเขาออกจากการเจรจา ชาวบ้านก็พยายามทุกวิถีทางที่จะต่อรองเพื่อให้เขาได้อยู่ร่วมในการเจรจา

ถาม : คนที่เชิญออกเป็นใคร

ตอบ : ผู้ว่า เขาพูดเลยว่าคนนอกไม่เกี่ยว

ถาม : แล้วทำยังไง

ตอบ : ชาวบ้านก็เดินออกเลย ถ้าไม่ให้ที่ปรึกษาอยู่ ชาวบ้านก็ไม่ประชุม ก็เดินออก ทำไปทำมาเขาก็ต้องให้อยู่ แต่ไม่ให้แสดงความเห็น เขาจะถามชาวบ้านอย่างเดียว ให้ชาวบ้านคุยอย่างเดียว ให้นั่งฟัง นั่งสังเกตการณ์ได้ แต่ไม่ให้แสดงความเห็น

ถาม : ชาวบ้านอึดอัดหรือกังวลในการต่อรองมั๊ยคะ

ตอบ : ชาวบ้านทำอะไรไม่ถูกเลย ที่คุยเตรียมกันว่า คนนี้เสนอประเด็นเรื่องน้ำท่วม คนนี้เสนอประเด็นเรื่องปลา คนนี้เสนอประเด็นเรื่องน้ำท่วมป่า ชาวบ้านเสียขบวนทำอะไรไม่ถูก เขาก็ต้อนตามวิธีของเขา ให้นายอำเภอชี้แจง ให้ส.จ.ชี้แจงโน้มน้าวไปตามนั้น...

3.3 การสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำ

การปฏิเสธที่จะจ่ายค่าชดเชยการสูญเสียอาชีพถาวรให้กับชาวบ้านตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2541 ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลในชุดที่ผ่านมามีมติที่จะจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านนั้น ทำให้ชาวบ้านพัฒนาข้อเรียกร้องของตนจากการขอค่าชดเชยจากการไม่สามารถหาปลาได้อย่างถาวร มาเป็นการเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำ คืนธรรมชาติให้กับแม่น้ำมูน เพื่อให้ปลาขึ้นมาวางไข่ ขณะเดียวกันก็เปลี่ยนยุทธศาสตร์ของการเคลื่อนไหวมาใช้การปักหลักต่อสู้อยู่ในพื้นที่แทนที่จะเข้าไปชุมนุมประท้วงที่ทำเนียบรัฐบาล โดยประกาศจัดตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนขึ้นมาเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2542 ในบริเวณสวนเฉลิมพระเกียรติบริเวณฝั่งซ้ายของเขื่อนบนพื้นที่ 75 ไร่ ซึ่งกฟผ.ได้เวนคืนจากชาวบ้าน พร้อม ๆ กับเริ่มปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* ด้วยการกดดันให้รัฐคืนสิทธิในแม่น้ำมูนผ่านการเปิดประตูระบายน้ำอย่างถาวร เพื่อคืนความอุดมสมบูรณ์ให้ธรรมชาติ เมื่อเผชิญกับท่าทีที่เพิกเฉยของรัฐ ชาวแม่มูนมั่นยืนจึงหันมาเพิ่มแรงกดดันด้วยการเคลื่อนพลจากหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนเข้าไปในบริเวณลานจอดรถของโรงไฟฟ้าบริเวณสันเขื่อนปากมูล เพื่อให้กฟผ.ยุติการปั่นกระแสไฟฟ้าและเปิดประตูระบายน้ำ (15 พฤษภาคม 2543) พร้อมกับทำพิธีเปิดหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน 7 ขึ้นในบริเวณดังกล่าว (18 พฤษภาคม 2543) และเพิ่มแรงกดดันด้วยการเข้าไป *"ยึดบ่อนทำงานของรัฐบาล"* โดยชาวบ้านแม่มูนมั่นยืนกว่า 300 คนนำบันไดไม้ไผ่พาดกำแพงรั้วเพื่อปีนเข้าไปชุมนุมในทำเนียบรัฐบาล (28 พฤษภาคม 2543) และต่อมาเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2543 ชาวแม่มูนกว่า 1,000 คน ก็พยายามที่จะปีนข้ามรั้วเข้าไปในทำเนียบรัฐบาลอีกครั้งแต่ถูกตำรวจยิงแก๊สน้ำตาใส่ จนเข้าไปในทำเนียบรัฐบาลได้เพียง 190 คน การอดอาหารประท้วงรัฐบาลที่ไม่ยอมเปิดเวทีสาธารณะถกปัญหาคนจน (27 กรกฎาคม 2543) และการตัดสินใจเดินเท้าทางไกลกว่า 700 กิโลเมตร เพื่อสร้างความเข้าใจและขอประชามติจากคนอีสานและประชาชนทั่วไปเพื่อเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลและเขื่อนราษีไศลอย่างถาวร (เริ่ม 9 สิงหาคม 2544)

การประกาศจัดตั้งหมู่บ้านในที่ดินที่กฟผ.เวนคืนไปจากชาวบ้านเพื่อใช้เป็น *"ทัพ"* ของการเคลื่อนไหว จึงเป็นการปฏิเสธหรือขัดขืนอำนาจรัฐอย่างโจ่งแจ้งที่สุด เมื่อปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิของเจ้าของ"* ดำเนินไปอย่างหนักหน่วงเช่นนี้ การตอบโต้จึงหนักหน่วงเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการใช้สารพัดยุทธวิธีเพื่อขัดขวางหรือยุติการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการใช้ความรุนแรงทางตรงเพื่อ *"กวาดล้าง"* ชาวบ้านออกจากการยึดพื้นที่ที่กฟผ.อ้างสิทธิ ทั้งบริเวณลานจอดรถของโรงไฟฟ้าบริเวณสันเขื่อนปากมูลซึ่งชาวบ้านใช้เป็นที่ตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน 7 ด้วยการบุกเข้าไปรื้อเพิงพักหลังคามุงหญ้าคาทิ้ง ทำลายข้าวของเครื่องใช้ของชาวบ้าน และจุดไฟเผาหมู่บ้าน จนมีชาวบ้านได้รับบาดเจ็บต้องส่งโรงพยาบาล 1 คน (9 พฤศจิกายน 2543 เวลาประมาณ 5.30น.) และบริเวณสวนเฉลิมพระเกียรติฝั่งซ้ายของเขื่อนซึ่งชาวบ้านใช้เป็นที่ตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน 1 ด้วยการบุกเข้าไปทำลายข้าวของและจุด

ไฟเผาทั่วทั้งหมู่บ้าน มีชาวบ้านได้รับบาดเจ็บสาหัส 3 คน และได้รับบาดเจ็บ 35 คน (19 พฤศจิกายน 2543 เวลาประมาณ 15.00น.และ 20 พฤศจิกายน 2543 เวลาประมาณ 6.00น.)

การ*"กวาดล้าง"*ชาวบ้านที่แยบยลที่สุดในช่วงนี้ก็คือ การทำให้คนในจังหวัดอุบลราชธานีเห็นว่า ชาวแม่มูนมั่นยืนส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นคนในจังหวัดอุบลราชธานี แต่กลับมาสร้าง *"ความเดือดร้อน"* ในจังหวัดอุบลราชธานี ดังนั้น การผลักดันคนเหล่านี้ออกไปจึงเป็นปฏิบัติการเพื่อขจัด *"ความเดือดร้อน"* ออกไปจากจังหวัดอุบลราชธานี ดังเช่นคำกล่าวของประธานคณะกรรมการพัฒนาศักยภาพชีวิตและชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง(คพช.) ที่กล่าวกับอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยคนหนึ่งว่า *"...การที่สมัชชาคนจนอ้างความเดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนนั้น จริง ๆ คนอุบลฯ เดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนไม่กี่ราย คนที่ไปชุมนุมส่วนใหญ่มาจากจังหวัดอื่น ๆ ..."* (กรุงเทพธุรกิจ. 7 มิถุนายน 2543 : 15) หรือดังข้อความที่เขียนป้ายติดไว้หน้าศาลากลาง จังหวัดอุบลราชธานีว่า *"...เขื่อนปากมูลเป็นของชาวอุบลราชธานี ชาวม็อบปากมูลที่อยู่ไม่ใช่คนอุบลจะต้องเร่งผลักดันให้ออกจากพื้นที่..."* (กรุงเทพธุรกิจ. 26 พฤษภาคม 2543 : 16) ความพยายามที่จะทำให้ชาวบ้านที่ปักหลักประท้วงอยู่ที่แม่มูนมั่นยืน *"ไม่ใช่คนอุบล"*นั้น กระทำผ่านการสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาในเชิงอำนาจในรูปของคู่ตรงข้ามเพื่อกำหนดขอบเขตของความแตกต่าง คือ *"ความเป็นคนอุบล"* และ*"ไม่ใช่คนอุบล"* และทำให้ความ *"ไม่ใช่คนอุบล"* ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่เป็นคู่ตรงข้ามมีความหมายในเชิงลบในความหมายของความเป็นอื่น และจัดวางชาวบ้านที่แม่มูนมั่นยืนไว้ในฐานะของความเป็นอื่นหรือไม่ใช่คนอุบลเนื่องจากมีคนจากจังหวัดอื่นมาอยู่ที่หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนด้วย

การกล่าวหาชาวบ้านยังเป็นยุทธวิธีที่ถูกนำมาใช้เพื่อลดทอนความชอบธรรมของการเคลื่อนไหวดังเช่นที่เคยกระทำมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ชาวบ้านเริ่มเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อน ดังเช่น ข้อกล่าวหาเดิม ๆ ที่ว่าชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้เดือดร้อนจริง แต่เปลี่ยนแหล่งที่ให้เงินสนับสนุนชาวบ้านจากประเทศลาวในช่วงการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนมาเป็นไออาร์เอ็น ซึ่งว่าจ้างให้ชาวบ้านมาเคลื่อนไหวเพื่อปิดเขื่อนอย่างถาวร กล่าวหาว่าเป็นม็อบรับจ้างอดอาหาร[14] (สมัชชาคนจน. 2544 ข : 7-

---

[14] พระไพศาล วิสาโล (2545. ไม่มีเลขหน้า) ได้เขียนบทความเรื่อง อดอาหารจากใจถึงใจ เกี่ยวกับเหตุผลที่ชาวบ้านประกาศอดอาหารความตอนหนึ่งว่า *"...ม็อบรับจ้างพร้อมเสมอที่จะส่งเสียงเอ็ดตะโรขว้างก้อนหิน ปิดถนน ชาวบ้านซึ่งโลภไม่รู้จักพอ พร้อมเสมอที่จะเดินขบวนถือป้าย ตากแดดฝนชุมนุมล้อมทำเนียบ แต่ใครเลยจะยอมอดอาหารไม่มีกำหนด หรือแม้แต่อาทิตย์ก็เถอะ...ใครบ้างจะยอมเอาชีวิตไปเดิมพันกับเงินซึ่งไม่แน่นอนว่าจะได้มาหรือไม่...สมาชิกสมัชชาคนจนประกาศอดอาหารหลายคนกล่าวว่าที่ทำเช่นนั้นเพราะต้องการปฏิบัติธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง พวกเขาปรารถนาที่จะขัดเกลาตนเอง เพื่อให้แน่ใจว่าที่มาเรียกร้องหน้าทำเนียบนั้นมิใช่เพราะโลภ ไม่รู้จักพอ หลายคนบอกว่า*

8) ถูกชักนำโดยองค์กรพัฒนาเอกชนให้ต่อต้านโครงการของรัฐ (ผู้จัดการ. 16 พฤษภาคม 2543 : 13) หรือเป็นการเคลื่อนไหวของคนเพียงส่วนน้อย การกล่าวหาที่แยบยลในช่วงนี้กระทำผ่านการทำให้เห็นว่าสิทธิที่ชาวบ้านกำลังทวงถามอยู่นั้น เป็นสิทธิที่ชดเชยได้ และรัฐได้ชดเชยไปแล้ว โดยอ้างจำนวนเงินที่กฟผ.จ่ายสำหรับชดเชยความเสียหาย และอ้างมาตรฐานของธนาคารโลกเพื่อยืนยันถึงความเป็นสากลของการให้ความช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล (คณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี. 2539 : 50) รวมทั้งยังอ้างรายงานของธนาคารโลกที่ระบุว่า เขื่อนปากมูลเป็น 1 ใน 4 เขื่อน ที่ผ่านเกณฑ์ของธนาคารโลก เนื่องจากชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจริง มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีสุขภาพอนามัยที่ดี มีระบบสาธารณูปโภคที่ดี และมีอาชีพที่มั่นคงกว่าเดิม (มติชน 22 พฤษภาคม 2543 : 28) ด้วยอำนาจของคำนิยามและความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น จึงทำให้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเป็นปฏิบัติการที่ไม่ชอบธรรม เพราะเป็นการกระทำของพวกได้ไม่รู้จักพอ หรือโลภไม่มีที่สิ้นสุดไปโดยปริยายนั่นเอง ความแยบยลของการลดทอนความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวยังกระทำด้วยการทำให้เห็นว่า เงินที่จ่ายไปทั้งหมดล้วนเป็นเงินภาษีของประชาชนอีกด้วย *"...กฟผ.ได้จ่ายเงินทดแทนเพื่อแก้ไขปัญหาผลกระทบของราษฎรทั้งทางตรงและทางอ้อม อาทิ ค่าเสียโอกาสของอาชีพประมง เป็นเงินทั้งสิ้นประมาณ 989.47 ล้านบาท ซึ่งไม่ใช่เงินของกฟผ. หรือเงินของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นเงินของคนไทยทั้งประเทศที่เสียภาษีนั่นเอง..."* (ไทยโพสต์.25 พฤษภาคม 2543 : 3) อันที่จริง เงินที่จ่ายเพื่อชดเชยค่าเสียหายจากการสร้างเขื่อนอาจนิยามว่าเป็นภาษีของประชาชนหรือไม่ก็ได้ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539 : 194-195) ชี้ให้เห็นว่าการที่กำไรของ กฟผ.ส่วนหนึ่งต้องส่งคืนคลัง ทำให้ค่าใช้จ่ายของกฟผ.ถูกนับเป็นส่วนหนึ่งของภาษีของประชาชน แต่ในขณะเดียวกันการที่กำไรของกฟผ.ยังนำมาใช้ในการคำนวณโบนัสที่จะจ่ายให้พนักงาน ใช้เป็นเกณฑ์ในการตั้งอัตราค่ากระแสไฟฟ้าที่ขาย ใช้คำนวณในการลงทุนผลิตและดำเนินการผลิต ฯลฯ ไม่ต่างจากบริษัทร้านค้าทั่วไป ทำให้เงินที่จ่ายเพื่อชดเชยค่าเสียหายจากการสร้างเขื่อนจึงอาจพิจารณาในฐานะภาษีของประชาชนหรือต้นทุนของกฟผ.ก็ได้ ด้วยนัยนี้ การนิยามเงินที่จ่ายเพื่อชดเชยความเสียหายในฐานะภาษีของประชาชน จึงเป็นเพียงการนิยามในเชิงอำนาจเพื่อลดทอนความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านอย่างแยบยล

ผลกระทบต่อผู้เลี้ยงปลาในกระชังได้ถูกนำมาอ้างเพื่อลดทอนความชอบธรรมของข้อเรียกร้องด้วยการชี้ให้เห็นว่าการเปิดบานประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลจะส่งผลกระทบต่อผู้เลี้ยงปลาในกระชัง

ต้องการแผ่เมตตาให้รัฐบาล เมตตาจะเกิดขึ้นได้ด้วยจิตใจที่เบาบางจากความโกรธเกลียด การอดอาหารเป็นหนทางหนึ่งที่จะบรรเทาความโกรธเกลียดได้ จึงช่วยให้การแผ่เมตตาเป็นไปได้อย่างแท้จริง..."

เพราะจะทำให้น้ำแห้งและปลาในกระชังเสียหาย โดยอ้างมูลค่าทางเศรษฐกิจจากการเลี้ยงปลาในกระชังว่าในช่วงเหนือเขื่อนมีกระชังปลา 1,500 กระชัง มีต้นทุนเฉลี่ยกระชังละ 30,000 บาท สามารถจับปลาได้ปีละ 4 ครั้ง คิดเป็นมูลค่าปลา 15,000-20,000 บาทต่อกระชัง (ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543 และมติชน. 26 พฤษภาคม 2543 : 21)

ความพยายามที่จะขัดขวางการเคลื่อนไหวยังกระทำผ่านการอ้างกฎหมายในฐานะเป็นกรอบหรือเส้นแบ่งของการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรมอีกด้วย และตอกย้ำว่ารัฐมีความชอบธรรมที่จะใช้สิทธิอำนาจที่มีอยู่เพื่อ *"จัดการกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ชอบธรรม"* เพื่อควบคุมมิให้มีการละเมิดกฎเกณฑ์ดังกล่าว ดังวลีที่ว่า *"จะไม่ใช้ความรุนแรงถ้าไม่ละเมิดกฎหมาย"* หรือ *"ชุมนุมได้แต่อย่าผิดกฎหมาย"* หรือ *"อย่าให้กฎหมู่อยู่เหนือกฎหมาย"* ดังคำให้สัมภาษณ์ของอดีตรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งเกี่ยวกับการเคลื่อนพลจากหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนเข้าไปในบริเวณลานจอดรถของโรงไฟฟ้าบริเวณสันเขื่อนปากมูล เพื่อกดดันให้กฟผ.ยุติการปิ่นกระแสไฟฟ้าและเปิดประตูระบายน้ำ ที่ว่า *"...การมาดำเนินการยึดหัวเขื่อนหรือสถานที่ราชการ ไม่ให้เจ้าหน้าที่ดูแลการผลิตไฟฟ้าเข้าได้ตามปกติ เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่ใช่มายึดสถานที่ราชการ ใช้กฎหมู่ เหนือกฎหมาย และดำเนินการผิดกติกากฎหมายอย่างนี้ไม่ได้ช่วยชาวบ้าน...ทุกอย่างต้องอยู่บนฐานของเหตุผล แต่ไม่ใช่การจะให้เปิดประตูระบายน้ำตามข้อเรียกร้อง..."* (กรุงเทพธุรกิจ. 23 พฤษภาคม 2543: 15) หรือคำให้สัมภาษณ์ของอดีตผู้ว่ากฟผ.ที่ว่า *"...การชุมนุมดังกล่าวถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย หากยังปล่อยเป็นอย่างนี้ต่อไปก็จะส่งผลกระทบต่อความมั่นใจทางด้านการลงทุนของต่างชาติ ..."* (ไทยโพสต์. 21 พฤษภาคม 2543: 10) การแจ้งจับชาวบ้านในฐานะที่ละเมิดกฎหมาย จึงเป็นภาคปฏิบัติการในการตอกย้ำเส้นแบ่งดังกล่าว ดังเช่นการแจ้งความให้ดำเนินคดีกับ 14 แกนนำใน 7 ข้อหา[15] เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2543

---

[15] คือ 1) ร่วมกันกระทำด้วยวาจา หรือวิธีอื่นใดอันไม่ใช่เป็นการกระทำภายในความมุ่งหมายแห่งรัฐธรรมนูญ 2) กระทำเป็นซ่องโจร โดยสมคบกันตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป เพื่อกระทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง 3) มั่วสุมกันตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป โดยการใช้กำลังประทุษร้าย หรือใช้คำพูดขู่เข็ญว่าจะใช้กำลังประทุษร้าย กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง 4) เมื่อเจ้าพนักงานสั่งให้ผู้ที่มั่วสุมเพื่อกระทำความผิด ตามมาตรา 215 ให้เลิก ผู้ใดไม่เลิกก็จะมีความผิดตามกฎหมายอาญา มาตรา 215 มีโทษจำคุก 3 ปี ปรับไม่เกิน 6 พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ 5) ทำให้เสียทรัพย์ ซึ่งทรัพย์ที่ใช้หรือมีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ 6) เข้าไปในอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่น เพื่อถือการครอบครองอสังหาริมทรัพย์นั้น เมื่อผู้มีสิทธิห้ามมิให้เข้าไป ไล่ให้ออกโดยร่วมกันบุกรุกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปในเวลากลางคืน 7) ทำให้เสียหาย ทำให้เสื่อมค่าหรือทำให้ไร้ประโยชน์ซึ่งเขื่อนโรงไฟฟ้าพลังน้ำที่กฟผ.สร้างขึ้นหรือเป็นทรัพย์สินของกฟผ. (ไทยโพสต์. 21 พฤษภาคม 2543 : 10)

โดยมีข้อหาที่ร้ายแรง 2 ใน 7 ข้อหา คือร่วมกันกระทำด้วยวาจาหรืออื่นใด อันไม่ใช่เป็นการกระทำในความหมายแห่งรัฐธรรมนูญ และกระทำอันเป็นซ่องโจร โดยสมคบกันตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป เพื่อกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง

การเชื่อมโยงการละเมิดกฎหมายเข้ากับ *"การทำลายผลประโยชน์ของประเทศชาติ"* หรือ *"การทำให้คนอื่นเดือดร้อน"* หรือ *"การทำให้คนอื่นเสียหาย"* เป็นอีกยุทธวิธีหนึ่งในการลดทอนความชอบธรรมของการเคลื่อนไหว ดังเช่นการอ้างว่าอาจเกิดสถานการณ์ *"ไฟดับ-น้ำท่วม"* หากยังปล่อยให้ชาวแม่มูนมั่นยืนชุมนุมในบริเวณลานจอดรถของโรงไฟฟ้าบริเวณสันเขื่อนปากมูล ซึ่งเป็นเขตหวงห้ามเด็ดขาดของกฟผ. *"...กลุ่มผู้ชุมนุมไม่ยอมให้เจ้าหน้าที่กฟผ.เข้าไปซ่อมแซมอุปกรณ์ไฟฟ้า และขณะนี้น้ำในแม่น้ำมูลมีปริมาณมาก จะต้องเปิดเขื่อนระบายน้ำบางส่วนเพื่อมิให้ระดับน้ำหน้าเขื่อนสูงถึงพิกัดที่ต้องควบคุมระดับน้ำ ซึ่งหากการชุมนุมยังยืดเยื้อต่อไป กฟผ.คงต้องหยุดเดินเครื่องทั้งหมดอย่างแน่นอน อันจะส่งผลให้ผู้ใช้ไฟฟ้าในจังหวัดอุบลราชธานี และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางส่วนได้รับความเดือดร้อน..."* (ไทยโพสต์. 30 พฤษภาคม 2543 : 16) ความจริงที่ถูกเขียนนี้ได้รับการตอกย้ำจากกลไกราชการในท้องถิ่นด้วยประกาศจากรองผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2543 ให้ประชาชนในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงเตรียมรับสถานการณ์ดังกล่าว และออกแถลงการณ์ฉุกเฉินเป็นฉบับที่ 2 เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม ให้ส่วนราชการ ห้างร้าน นักธุรกิจ พ่อค้า ประชาชนทราบถึงสาเหตุและความเป็นมาที่อาจจะเกิดภาวะไฟฟ้าดับและน้ำท่วม (ไทยโพสต์. 30 พฤษภาคม 2543 : 16) แต่สถานการณ์ *"ไฟดับ-น้ำท่วม"* ถูกโต้แย้งโดยชาวบ้าน เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการหลายคนว่า เป็นเพียงความจริงที่ถูกสร้างขึ้นด้วยอำนาจของความรู้เท่านั้น เพราะระบบไฟฟ้าได้เชื่อมโยงต่อกันทั้งประเทศ หากเขื่อนปากมูลหยุดเดินเครื่องผลิตกระแสไฟฟ้าก็สามารถนำไฟฟ้าจากส่วนอื่นมาใช้แทนได้ (กรุงเทพธุรกิจ. 2543 : 16)

การตอบโต้อย่างหนักหน่วงของรัฐ นำไปสู่คำถามที่มีความสำคัญยิ่งว่า ชาวแม่มูนมั่นยืนสร้างและรักษาพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อผลักดันข้อเรียกร้องที่มุ่งเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากรภายในสังคมได้อย่างไร การวิเคราะห์กระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองในช่วงนี้กลับพบว่า กระทำอย่างหนักหน่วงยิ่งกว่าการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยในช่วงที่ผ่านมา โดยยุทธวิธีที่ใช้ในการสร้างพลังขับเคลื่อนนั้นแม้ว่าในเชิงโครงสร้างแทบจะไม่มีความแตกต่างไปจากการเคลื่อนไหวในช่วงที่ผ่านมา แต่หากพิจารณาโดยละเอียดพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพอย่างชัดเจน โดยเฉพาะยุทธวิธีที่ใช้ในการรักษาจำนวนและคุณภาพของสมาชิกและปฏิบัติการสันติวิธีที่นำมาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมของการเคลื่อนไหว อันเป็นผลโดยตรงจากการดำเนินกิจกรรมในการเคลื่อน

ไหวที่มุ่งปะทะ ขัดขืน ขัดขวางการใช้กฎเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจในฐานะเส้นแบ่งของการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ชอบธรรม

ในสถานการณ์ที่ถูกตอบโต้อย่างหนักหน่วงเพื่อลดทอนความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวเช่นนี้ ชาวแม่มูนมั่นยืนก็ยังเห็นว่าเขาสามารถรักษาสมาชิกหรือ *"รวมพลัง"* กันได้อย่างแข็งแกร่ง เพราะแม้จะถูกตำรวจทุบตี ถูกกระชากลงจากกำแพง ถูกเหยียบด้วยรองเท้าตำรวจ หรือปล่อยหมากัดหรือถูกจับเมื่อไปปืนทำเนียบรัฐบาล หรือแม้เมื่อหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน 1 และ 7 จะถูกเผา ข้าวของจะถูกโยนทิ้งทำลาย และถูกทุบตีทำร้าย แต่ก็ไม่มีใครที่หวาดกลัวจนถอยหนี สมาชิกของหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนยังคงยืนหยัดที่จะเข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อไป *"...กะถูกฝ่ายตรงข้ามเฮ็ดปู่ยี่ปู่ยำ สร้างความเจ็บให้เฮา ติดคุกเอย หัวแตกเอย หมากัดเอยฉีดน้ำตาเอย (แก๊สน้ำตา) โตนั้นมันสร้างให้เฮาเข้มแข็ง มันซี้บอกเฮาต้องสู้ การสู้บ่มีไผบอกให้กันสู้ การเจ็บปวดนี่มันเป็นกำลังอย่างหนึ่งให้เฮามีกำลังสิสู้ต่อไป..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) การยืนหยัดต่อสู้ต่อไปด้วยการแปรความเจ็บปวดให้เป็นพลังของการเคลื่อนไหวนั้น สามารถกระทำได้ด้วยการตอกย้ำถึงพลังแห่งการรวมตัวกัน โดยทำให้เห็นว่า ด้วยพลังหรือสำนึกแห่งการรวมตัวกันเท่านั้นที่จะทำให้การดำเนินกิจกรรมของพวกเขาบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ และการบรรลุเป้าหมายในการทำกิจกรรมในแต่ละครั้งหรือการสะสมชัยชนะเป็นช่วง ๆ ยังทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจและขบวนการเคลื่อนไหวสามารถรักษาสมาชิกไว้ในขบวนได้ยาวนานขึ้น และเช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวในช่วงที่ผ่านมา ชาวบ้านมักกำหนดเป้าหมายของการทำกิจกรรมไว้ที่การได้พูดคุยกับรัฐบาล ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...เป้าหมาย(การปืนทำเนียบ) ก็คือ เราต้องการคุยกับรัฐบาล เราก็ได้คุย เป้าหมายจะตั้งหมู่บ้าน เราก็ได้ตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน นั่นคือเป้าหมายของเรา เราก็พอใจอย่างที่ให้เปิดประตูเขื่อน เราก็ได้เปิดเขื่อน เพราะเรารวมพลังกัน เราสามัคคีกัน ทำอะไรทำด้วยกัน..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง)

การประกาศปักหลักเคลื่อนไหวโดยไม่มีกำหนดด้วยการจัดตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนขึ้นมาเพื่อเป็น *"ทัพ"* ในการเคลื่อนไหว ทำให้ปฏิบัติการ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* มีความสลับซับซ้อนและยืดหยุ่นมากยิ่งขึ้น เพื่อรักษาสมาชิกให้สามารถเข้าร่วมเคลื่อนไหวได้อย่างไม่มีกำหนด คือมีสมาชิกอยู่ที่ *"ทัพ"* และสามารถระดมสมาชิกได้ตลอดเวลาขณะที่สมาชิกจะมีเวลาเพียงพอที่จะไป*"หาอยู่หากิน"* และเก็บเสบียงได้ การทำให้การเคลื่อนไหวเป็นปฏิบัติการ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* นั้น แม้จะทำให้โดยหลักการแต่ละครอบครัวจะต้องจัดส่งสมาชิกมายืนยันในสิทธิของครอบครัวตนเองก็ตาม แต่เนื่องจากการเคลื่อนไหวในช่วงนี้เป็นการปักหลักเคลื่อนไหวโดยไม่มีกำหนด การยืนยันในสิทธิของแต่ละครอบครัวจึงยืดหยุ่นเพราะถูกพิจารณาภายในระบบความสัมพันธ์ของชุมชนหมู่บ้าน นั่นคือ แต่ละหมู่บ้านจะกำหนดกันเองว่า รอบที่สมาชิกของหมู่บ้านจะหมุนเวียนกันมาอยู่ที่หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนนั้นจะกินเวลานานกี่วัน และในแต่ละรอบ

นั้นครอบครัวที่มายืนยันสิทธิจะอยู่ในหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนครั้งละกี่วัน ซึ่งโดยทั่วไปมักจะขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในหมู่บ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว เพราะบางหมู่บ้านก็มีจำนวนสมาชิกมาก บางหมู่บ้านก็มีสมาชิกจำนวนน้อย ดังนั้น บางครอบครัวอาจจะต้องมา *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* ทุก 7 วัน ขณะที่บางครอบครัวอาจจะมา *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* ทุก 10 หรือ 15 วัน ดังเช่นในกรณีหมู่บ้านโพธิ์ธาตุ ซึ่งหมู่บ้านมีสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว 60 คน หมู่บ้านจัดระบบหมุนเวียนให้สมาชิกมาอยู่ที่ ***"ทัพ"*** และสามารถไปทำงานที่บ้านได้อย่างยืดหยุ่น ด้วยการแบ่งสมาชิกออกเป็นกลุ่ม ๆ ละ 10 คน แต่ละกลุ่มจะมายืนยันสิทธิที่หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนครั้งละประมาณ 2-3 วัน และจะกลับไปทำงานที่บ้านครั้งละประมาณ 12-18 วัน ดังเสียงเล่าของพ่อเสริม ทรายมูล (สมาชิก / เข้าร่วมเคลื่อนไหวปี 2537) สมาชิกที่อาสามาอยู่ประจำหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนที่ว่า

> *หมุนเวียนกัน ถ้ามีธุระทางบ้านก็กลับไปทำ ให้คนอื่นมาเปลี่ยน สับเปลี่ยนหมุนเวียนกันจะมากัน 2-3 วันต่อ 10 คน ถ้ามากกว่านี้ก็เสียเวลาการทำงานทางบ้าน ผลัดเปลี่ยนกันเปลี่ยนกัน 10 คนต่อ 3 วัน มันจะได้ 6 กลุ่ม 5 คนมันได้มากกว่านั้น 5 คนเมื่อก่อนมันได้ 12 กลุ่ม ไปทำธุระทางบ้าน ไปทำนา ทำอะไร ทำงานได้เยอะ เวลาถึงก็เปลี่ยนคนอื่นมา กลับไปทำงาน เราทำกันแบบนี้นะ...* (สัมภาษณ์สมาชิก / เข้าร่วมเคลื่อนไหวปี 2537)

ส่วนการทำกิจกรรม เช่น การปีนทำเนียบ การเดินเท้าทางไกลกว่า 700 กิโลเมตร จะเปิดให้เจ้าของสิทธิแต่ละครอบครัวสมัครเข้าร่วมเอง หากไม่สามารถเข้าร่วมได้ อาจสนับสนุนในรูปของเสบียงก็ได้ และในการทำกิจกรรมแต่ละหมู่บ้านจะระดมเงินสนับสนุน *"...เวลาทำกิจกรรมเรียกเขามา ถึงจะไม่อยู่ที่หมู่บ้าน ไปทำมาหากิน แต่เวลามีกิจกรรม เขาก็จะมา..."* ด้วยยุทธวิธีดังกล่าว *"เจ้าของสิทธิ"* แต่ละครอบครัวจึงหมุนเวียนกันมาเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ ทั้งอยู่ที่ ***"ทัพ"*** หรือร่วมกิจกรรมเคลื่อนไหวเป็นครั้งคราว

การให้แต่ละครอบครัวจัดส่งสมาชิกมาเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อยืนยันในสิทธิของครอบครัวนี้ ทำให้ครอบครัวส่วนใหญ่มักส่งพ่อแม่หรือคนสูงอายุมายืนยันในสิทธิ ส่วนลูก ๆ มักจะออกไปหางานทำเพื่อส่งเงินมาเลี้ยงครอบครัวและเลี้ยงสมาชิกที่ส่งมายืนยันสิทธิ เพราะคนที่มายืนยันสิทธิจะ *"หาอยู่หากิน"* ลำบาก ดังนั้น หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนจึงเป็นหมู่บ้านที่ดำรงอยู่ได้ด้วยการหล่อเลี้ยงของชุมชนจำนวนมาก และยังทำให้ *"ภาพ"*ของหมู่บ้านในยาม *"ปกติ"* เป็นหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุอีกด้วย

โดยทั่วไปแต่ละหมู่บ้านจะมีแกนนำประมาณ 5 คน เพื่อหมุนเวียนกันทำหน้าที่ต่าง ๆ ในหมู่บ้านของตน เช่น ให้ข้อมูลกับสมาชิกเกี่ยวกับกิจกรรมในหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนว่าจะทำกิจกรรมอะไรบ้าง สมาชิกเห็นด้วยกับกิจกรรมที่จะทำหรือไม่ จะสนับสนุนการทำกิจกรรมอย่างไร ประสานงานเพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับสมาชิกในหมู่บ้านของตนว่าขณะนี้มีใครกำลังทำอะไรอยู่บ้าง อยู่ในหมู่บ้านกี่คน ไปรับจ้างต่างจังหวัดกี่คน ใครบ้าง นอกจากนั้นยังทำหน้าที่คอยดูแลให้มีสมาชิกในหมู่บ้านหมุนเวียนมาอยู่ที่หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน และดูแลไม่ให้สมาชิกที่หมุนเวียนมาอยู่ในหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนทำผิดกฎของหมู่บ้าน เช่น ดื่มเหล้า ลักลอบเป็นชู้กัน เป็นต้น หากทำผิดกฎก็ให้กลับบ้าน *"...สิทธิสิรักษาไว้ให้ ถ้าหมู่เจ้าบ่เลิกในศีลข้อห้าโตนี่ กะให้หมู่เจ้าเมือพักผ่อนซะก่อน ให้ทำใจได้แล้วจั่งเข้ามาใหม่..."* และทำหน้าที่เป็นตัวแทนหลักของหมู่บ้านเพื่อเข้าร่วมประชุมหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนซึ่งมักจะมีการประชุมทุกวันอีกด้วย อย่างไรก็ตาม สมาชิกที่อยู่ประจำมักทำหน้าที่เป็นแกนนำหรือเป็นตัวแทนหลักของหมู่บ้านในการเข้าร่วมประชุม นอกจากนั้น ยังมีระบบในการหนุนช่วยแกนนำอีกด้วย ดังเช่น บางหมู่บ้านอาจมีสมาชิกจำนวนมาก การประสานงานอาจจะยังไม่ทั่วถึง คณะกรรมการกลางที่ชาวบ้านจะเลือกกันขึ้นมาจะทำหน้าที่ในการเชื่อมประสาน จะไปช่วยประชุมชาวบ้านอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้การยืนยันสิทธิของแต่ละครอบครัวผ่านระบบความสัมพันธ์ของชุมชนหมู่บ้านจะลดแรงกดดันของการเข้าร่วมกิจกรรมในการเคลื่อนไหวที่แต่ละครอบครัวได้รับก็ตาม แต่กระนั้นบางครอบครัวก็อาจจะไม่สามารถมายืนยันในสิทธิของตนเองได้ เช่น ครอบครัวที่ยากจนมากจนอาจจะไม่มีข้าวกินหากสมาชิกของครอบครัวเลือกที่จะมายืนยันสิทธิแทนที่จะออกไปหางานทำ หรือสมาชิกซึ่งครอบครัวส่งมายืนยันสิทธิเกิดเจ็บป่วยโดยที่ครอบครัวเองก็ไม่สามารถจัดหาสมาชิกคนอื่นมายืนยันสิทธิแทนได้ ในกรณีเหล่านี้ หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนจะมีระบบในการเข้าไปดูแล หากไม่มีข้าวกินก็จะระดมความช่วยเหลือจากสมาชิกทั้งหมด หรือดูแลรักษาพยาบาล เพื่อให้ครอบครัวเหล่านั้นสามารถมายืนยันในสิทธิของตนเองได้ ด้วยนัยนี้ แม้การ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* จะเป็นเรื่องของแต่ละครอบครัวซึ่งถูกจัดการภายในระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนหมู่บ้าน แต่หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนก็จะเข้าไปดูแลหรือแทรกแซงเพื่อให้ทุกครอบครัวสามารถยืนยันสิทธิของตนเองได้โดยไม่ส่งผลกระทบต่อระบบการหมุนเวียนของแต่ละหมู่บ้าน

ความเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพของปฏิบัติการ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* ในช่วงนี้อีกลักษณะหนึ่งก็คือ ความพยายามที่จะสลายอัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นในรูปของคู่ตรงข้ามระหว่างชาวบ้านที่เคลื่อนไหวเรียกร้องกับชาวบ้านที่คัดค้านการเคลื่อนไหว ในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยนั้น ชาวบ้านพยายามที่จะเพิ่มความแข็งแกร่งให้กับการเคลื่อนไหวด้วยการจำกัดวงของผู้ได้รับค่าชดเชยเพื่อรักษาสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว ซึ่งยุทธวิธีดังกล่าว ย่อมเป็นการตอกย้ำอัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นในรูปของคู่

ตรงข้ามไปโดยปริยาย ตรงข้ามกับการเคลื่อนไหวในช่วงนี้ เพราะชาวบ้านพยายามทำให้ชาวบ้านที่อยู่อีกฝ่ายหนึ่งมองเห็นว่า พวกเขากำลังทำเพื่อทุกคน ไม่ใช่ทำเพื่อชาวแม่มูนมั่นยืนเท่านั้น ดังเสียงเล่าที่ว่า

> *เราให้ชาวบ้านไปพูดกันเอง ไปถามกันเองว่า คนที่อยู่กับกฟผ.ไปลงชื่อกับเขา ไปรับจ้างเขาคิดอย่างไร...ของกลุ่มสมัชชาคนจนเราทำอย่างนี้อยู่...เราพยายามทำให้เขาเข้าใจ เราทำทุกวันนี้ เราทำเพื่อเขาทั้งนั้น เราเปิดเขื่อน เขาก็ได้กินปลา...เราเดินคนละก้าว เราไปคนละที ให้พี่น้องพูดให้ชัดเจนว่า สิ่งที่เราทำ ทำเพื่อเขา ที่เราอยู่ที่นี่ก็เพื่อเค้า เพื่อลูกหลานของเค้า เพื่อลูกหลานของเรา...* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

การ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* ไม่เพียงเป็นยุทธวิธีที่ทำให้ชาวบ้านสามารถ ***"รวมพลัง"*** กันได้อย่างแข็งแกร่งเท่านั้น แต่ยังมีนัยที่แสดงถึงการจัดความสัมพันธ์ในเชิงแนวนอน เพราะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวกลายเป็นเวทีที่ *"เจ้าของสิทธิ"* แต่ละครอบครัวมาร่วมกันทวงสิทธิ การจัดความสัมพันธ์ในเชิงแนวนอนนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในความคิดเกี่ยวกับแกนนำ ชาวแม่มูนมั่นยืนพูดถึงแกนนำในสองความหมาย ความหมายแรกคือ ทุกคนเป็นแกนนำ เพราะทุกคนนำตนเองมาเข้าร่วมเคลื่อนไหว นำตัวเองออกมาต่อสู้กับปัญหาความเดือดร้อนที่เผชิญอยู่ (ในทัศนะของชาวบ้าน คนที่เดือดร้อนหรือสูญเสียอาชีพที่ไม่เข้าร่วมเคลื่อนไหวเป็นเพราะคนเหล่านั้นไม่ยอมนำตนเองออกมา) *"...แนวทางของคนจนนี่คือเป็นหัวหน้านำกันหมด ถามไผกะหัวหน้า..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง) ส่วนความหมายในลักษณะที่สองนั้น แกนนำหมายถึงหัวหน้า ถ้าเป็นแกนนำในระดับหมู่บ้าน ทุกคนที่หมุนเวียนกันมาที่ *"ทัพ"* จะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าแทนกันได้เลย เช่น เข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน เพราะ *"...ถ้าพ่อไม่อยู่คนอื่นเขาก็เป็นหัวหน้าแทนไปเลย มันแบบว่าหัวหน้าทุกคนเลย..."* (สัมภาษณ์สมาชิก / เข้าร่วมเคลื่อนไหวปี2537) ถ้าเป็นแกนนำในลักษณะอื่น ๆ เช่น แกนนำที่เป็นพ่อครัวใหญ่ แกนนำที่ไปเจรจากับรัฐ แกนนำในระดับหมู่บ้าน แม้ในทางปฏิบัติจะระบุตัวบุคคล แต่ชาวบ้านก็มักเลือกจากคุณสมบัติ *"กล้าหาญที่จะเว้า กล้าหาญที่จะตอบโต้"* และเป็นคนที่ชาวบ้านยอมรับ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้เป็นคุณสมบัติที่สมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องสามารถเข้าถึงได้ การจัดองค์กรของชาวบ้านจึงวางอยู่บนหลักการพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตย เพราะสมาชิกซึ่งในสายตาของชาวบ้านแล้ว ทุกคนเท่ากันเพราะเป็นผู้เดือดร้อนหรือเป็นเจ้าของสิทธิเหมือนกัน มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในการตัดสินใจ *"...เฮาบ่มีผู้สูง ผู้ต่ำ เป็นผู้ถูกผลกระทบด้วยกัน เฮามีจุดยืนด้วยกัน เฮาบ่มีแกนนำใหญ่ แกนนำน้อย หลาย ๆ คนมาหาทางออกร่วมกัน ถ้ามีปัญหาอุปสรรคก็ยกมาปรับให้ไปสู่เป้าหมาย ..."* (แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่งกล่าวระหว่างการประชุมหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน)

นอกจากการสะสมชัยชนะเป็นช่วง ๆ และปฏิบัติการ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* จะเป็นยุทธวิธีที่สำคัญในการ*"รวมพลัง"*ของสมาชิกในขบวนการเคลื่อนไหว เพื่อสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของชาวบ้านแล้ว สันติวิธียังเป็นอาวุธที่ชาวบ้านนำมาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการขับเคลื่อนทางการเมืองเช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวในช่วงที่ผ่านมา แต่ปฏิบัติการสันติวิธีในการเคลื่อนไหวเพื่อทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำในช่วงนี้มีความแตกต่างในเชิงคุณภาพจากปฏิบัติการสันติวิธีในการเคลื่อนไหวเรียกร้องค่าชดเชยในช่วงที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะแม้ชาวบ้านพยายามที่จะไม่ใช้ความรุนแรงในการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยก็ตาม แต่กระนั้นในระหว่างการชุมนุมประท้วงชาวบ้านก็ยังใช้ถ้อยคำที่รุนแรงเพื่อประณามการกระทำของกฟผ. ดังเสียงเล่าที่ว่า *"...ตอนแรกจะไปว่าเขาอย่างเดียว แต่ก่อนรัฐบาลชวนแรก มาบรรหาร มาชวลิต ไฮปาร์คนี่ บางที่ก็ว่า การไฟฟ้ามันทำเหี้ย อะไรก็ว่าไป..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) และหากถูกปะทะอย่างรุนแรงหรือถูก*"เฮ็ดแฮง"* ชาวบ้านบางคนก็พร้อมที่จะตอบโต้โดยใช้ความรุนแรงด้วยเช่นกัน ซึ่งแตกต่างจากการเคลื่อนไหวในช่วงนี้ เพราะชาวบ้านจะไม่ใช้ถ้อยคำที่รุนแรงเพื่อประณามการกระทำของกฟผ. และหากในระหว่างการดำเนินกิจกรรม จะถูกทุบตีทำร้ายร่างกายอย่างรุนแรงสักเพียงใดก็ตาม ชาวบ้านก็จะไม่ตอบโต้ การไม่ใช้ความรุนแรงทั้งทางร่างกายและจิตใจเพื่อตอบโต้หรือยุติการใช้ความรุนแรงของอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในระหว่างการเคลื่อนไหวเรียกร้องว่า การใช้สันติวิธีจะทำให้พวกเขาสามารถยุติการใช้ความรุนแรงของอีกฝ่ายหนึ่งได้และในขณะเดียวกันก็จะทำให้สามารถควบคุมสถานการณ์ของการใช้ความรุนแรงอีกด้วย ดังเช่นประสบการณ์ในการยุติการใช้ความรุนแรงของชายฉกรรจ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่ากฟผ.จ้างให้เข้ามาเผาหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน 1 และ 7 รวมทั้งทุบตีทำร้ายชาวบ้านอย่างรุนแรง แต่ชาวบ้านไม่ตอบโต้กลับมานั่งสวดมนต์ที่ถนน ซึ่งในที่สุดก็หยุดการใช้ความรุนแรงของคนเหล่านี้ได้

> *เพราะมนุษย์ทุกคนก็มีจิตใจนะ ถึงเขามีจิตใจโหดร้าย แต่คนที่มาทำ ไม่ใช่คนจะเอาเป็นเอาตายกันแบบเดียว ทำเพราะเป็นคำสั่ง แต่คนที่สั่งไม่ได้อยู่ที่นี่ด้วย เขาก็มีจิตสำนึกของความเป็นคนเหมือนกัน พอเห็นเราสวดมนต์ เขาก็หยุด เขาก็ถือว่าเขาได้ทำงานของเขา จากนั้นก็ไปทางใครทางมัน...* (สัมภาษณ์แม่นวลจันทร์ กองสุข แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง)
>
> *มันสิเฮ็ดหยังให้ เฮาก็อยู่ซื่อ ๆ แม่นเขาสิตีก็อยู่ซื่อ ๆ เฮาบ่ตอบโต้ หากเฮาตอบโต้ มันก็บานขึ้น...* (สัมภาษณ์แม่บัวศรี ผ่องใส แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวช่วงระเบิดแก่ง)
>
> *เราก็เอาชีวิตเราให้รอดก่อน รวมตัวกันมาอยู่ที่ถนน ทิ้งบ้านเลย เผาก็เผาไป ทำอะไรก็ทำไป แต่ชีวิตต้องเอาไว้ก่อน ก็เลยมาอยู่ที่ถนน สวดมนต์ คนที่ดับไฟก็จะดับ แต่ไม่ทำร้ายเขา*

เขาอยากทำร้ายเราก็ทำไป คนที่สวดมนต์ก็สวดไป... (สัมภาษณ์แม่สมศรี กองคำ แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

การไม่ใช้ความรุนแรงทั้งทางกายและวาจาของชาวบ้าน นอกจากจะเป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในระหว่างการเคลื่อนไหวแล้ว ยังเป็นผลมาจากการที่ชาวบ้านมองว่า การใช้ความรุนแรงเพื่อตอบโต้หรือขัดขวางการใช้ความรุนแรง อาจจะทำให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ พลอยได้รับบาดเจ็บมากยิ่งขึ้นจากการตอบโต้โดยใช้ความรุนแรง ทัศนะดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่ได้ใช้สันติวิธีในการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อสร้างความชอบธรรมของการเคลื่อนไหวเท่านั้น หากแต่ยังใช้สันติวิธีเพื่อมิให้สมาชิกคนอื่นต้องได้รับผลจากการใช้ความรุนแรงของตนอีกด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ชาวบ้านใช้สันติวิธีเพื่อให้สมาชิกทุกคนที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวปลอดพ้นจากการถูกทำร้ายนั่นเอง การทำให้ปฏิบัติการสันติวิธีในขบวนการเคลื่อนไหวไม่ได้เป็นการตัดสินใจของสมาชิกแต่ละคนอีกต่อไป ยังถูกตอกย้ำผ่านกระบวนการเรียนรู้จากการเคลื่อนไหว ทั้งจากการพูดคุยตักเตือนกันเองก่อนการทำกิจกรรม *"...กะคุยกันเอง เฮาบ่ไปเฮ็ดผู้อื่นเดือดร้อน กะมาคุยกับแม่ใหญ่เริญ ลูกหลานว่า ก่อนสิต่อสู้ต้องฟังกันซะก่อนเด้อ หนึ่งบ่ให้ไปทำของผู้อื่นเสียหาย บ่ให้ใช้ความรุนแรง อดเอา ทนเอา ไผสิว่าจั่งใด๋กะอย่า ผู้เขาบ่ถูกผลกระทบคือเฮากะทิว่า เฮาถูกผลกระทบ เฮากะอดทน หมู่เฮาคุยกันเอง บ่ให้เฮาไปทำความผิดผู้ใด๋..."* (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง) การพูดคุยกันในระหว่างการประชุม การฝึกฝนควบคุมจิตใจผ่านการนั่งสมาธิและสวดมนต์ร่วมกัน

ถ้าเรามีความกดดันมาก เราจะสวดอิติปิโส จะทำให้ชาวบ้านสงบ เรารู้ว่า ถ้าเขาไม่สบายใจ เราจะพาเขามาทำวัตรเย็น นั่งเต็มลานเวที ก็มีคนนำ พอสวดอิติปิโสเสร็จ 3 จบ 7 จบ แล้วแต่เขาจะคิดกันขึ้นมา เราถามชาวบ้านว่า วันนี้เอากี่จบ เขาบอก วันนี้มีเวลาอยู่ เอา 7 จบ 3 จบ แล้วนั่งสมาธิกี่นาที แล้วโอมด้วยมั๊ย ชาวบ้านเขาบอกเห็นด้วย ทำไปเถอะ ทำทำ เราจะทำ มันทำให้พี่น้อง ชาวบ้านใจเย็นมาก ๆ เลย... (สัมภาษณ์แกนนำ / เข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง)

การจัดความสัมพันธ์กับพันธมิตรในลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพันยังเป็นยุทธวิธีที่ช่วยสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมือง แม้การเคลื่อนไหวเรียกร้องจะเปลี่ยนมาใช้ยุทธศาสตร์ของการปักหลักเคลื่อนไหวในพื้นที่อย่างไม่มีกำหนดก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ยังคงเคลื่อนไหวร่วมกับชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ในนามสมัชชาคนจน เช่นเดียวกับการจัดความสัมพันธ์กับองค์กรพัฒนาเอกชนและนักศึกษา ซึ่งยังคงเป็นการจัดความสัมพันธ์ในลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพัน เพราะความรู้และกระบวนการเรียนรู้จากการเคลื่อนไหวทำให้ชาวบ้านมองว่า ความสัมพันธ์กับพันธมิตรและ

เครือข่ายเป็นความสัมพันธ์ที่ขาดไม่ได้ ดังเช่นความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูก เนื่องจากในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง จะมีงานบางด้านที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคย เช่น การจัดทำเอกสารเพื่อใช้ในกระบวนการเจรจาต่อรองและเพื่อเผยงานสู่สาธารณะ นอกจากนั้นองค์กรพัฒนาเอกชนยังมีบทบาทที่สำคัญในการให้ความช่วยเหลือทางด้าน *"วิชาการ"* รวมทั้งเข้าร่วมในการเจรจาต่อรองกับรัฐดังเช่นในช่วงการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชย

การวิเคราะห์กระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าชี้ให้เห็นว่า เรามิอาจคิดหรือจินตนาการถึงขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องในลักษณะที่เป็นสากล โดยตัดขาดจากบริบททางสังคมของกลุ่มคนผู้ซึ่งลุกขึ้นมาสรรค์สร้างอำนาจได้อีกต่อไป เพราะการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเกิดและพัฒนาขึ้นในระบบของความรู้และระบบความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนของกลุ่มคนเหล่านี้ แต่เนื่องจากกระบวนการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองดำเนินไปเพื่อสถาปนาความหมายของสิทธิชุดใหม่ที่จัดปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้า ทำให้พื้นที่แห่งการต่อสู้เพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่ เป็นพื้นที่ที่อยู่ในขอบเขตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการครอบงำ ความพยายามที่จะสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดใหม่จึงดำเนินไปท่ามกลางแรงปะทะและตอบโต้อย่างหนักหน่วง ด้วยนัยนี้ การสร้างและรักษาพลังขับเคลื่อนทางการเมืองจึงดำเนินไปท่ามกลางการปรับเปลี่ยนยุทธวิธีทั้งเพื่อตั้งรับและรุกอยู่ตลอดเวลา การกำหนดเป้าหมายของการดำเนินกิจกรรมในระดับที่สามารถบรรลุได้ เพื่อสะสมชัยชนะจากการดำเนินกิจกรรมเป็นช่วง ๆ อันนำไปสู่การพัฒนาสำนึกและตอกย้ำถึงพลังแห่งการรวมตัวกัน และปฏิบัติการ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"* เป็นยุทธวิธีที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการรักษาสมาชิกที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นการพัฒนาคุณภาพสมาชิกโดยกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมเคลื่อนไหวไปพร้อมเดียวกัน นอกจากนั้นปฏิบัติการสันติวิธีและการจัดความสัมพันธ์กับพันธมิตร โดยเฉพาะกลุ่มชาวบ้านที่ประสบความเดือดร้อนในกรณีปัญหาอื่น ๆ และองค์กรพัฒนาเอกชนและนักศึกษารวมทั้งเครือข่ายของกลุ่มคนเหล่านี้ในลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาและผูกพัน ก็เป็นยุทธวิธีที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเมื่อขบวนการเคลื่อนไหวพัฒนาข้อเรียกร้องจากการทวงสิทธิค่าชดเชย มาเป็นการเรียกร้องเพื่อทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำ และปฏิเสธการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมด้วยการประกาศตั้งหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนในที่ดินที่กฟผ.อ้างสิทธิ ทำให้สิ่งที่คุกคามการเคลื่อนไหวอย่างหนักหน่วงไม่ได้เป็นเพียงการปะทะและขัดขวางจากรัฐดังเช่นการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยในช่วงที่ผ่านมาเท่านั้น แต่รวมถึงโจทย์ที่สำคัญว่าด้วยยุทธวิธีอย่างไรที่จะทำให้สมาชิกที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหวอยู่ในขบวนได้ยาวนานในขณะที่สามารถ *"หาอยู่หากิน"* และสะสมเสบียงเพื่อเข้าร่วมเคลื่อนไหวได้อย่างไม่มีกำหนด และสมาชิกสามารถเผชิญหน้ากับการใช้ความรุนแรงโดยสันติวิธี ความแตกต่างในเชิงคุณภาพของปฏิบัติการ *"รักษาสิทธิเจ้าของ"*

และสันติวิธี ย่อมแสดงให้เห็นถึงความพยายามของชาวบ้านในการจัดการกับโจทย์และสิ่งที่คุกคามการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองของพวกเขาอยู่ตลอดเวลา

สรุป

ความรู้และกระบวนการเรียนรู้จากแม่น้ำมูนและชะตากรรมของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนสิรินธร ทำให้เรื่องเล่าเกี่ยวกับผลดีจากการสร้างเขื่อนปากมูลในสายตาของชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งกลายเป็นเพียงเรื่องโกหก เมื่อการสร้างเขื่อนกลายเป็นภัยใกล้ตัวที่กำลังตามมา การคัดค้านการสร้างเขื่อนจึงเป็นปฏิบัติการที่คนเล็กคนน้อยเหล่านี้เลือกที่จะกระทำ แต่การประชาสัมพันธ์เชิงรุกเพื่อให้ข้อมูลที่*"ถูกต้อง"*เกี่ยวกับการสร้างเขื่อน ซึ่งดำเนินไปพร้อม ๆ กับการข่มขู่คุกคามและกดบังคับชาวบ้านและข้าราชการในระดับท้องถิ่นบางคนที่มองเขื่อนในความหมายคนละขั้วกับสิ่งที่เรียกกันว่า *"การพัฒนา"* ทำให้ความพยายามที่จะคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลของชาวบ้านกลุ่มนี้ไม่อาจกระทำได้โดยอาศัยกลไกทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ นอกจากจะต้องสร้างกลไกทางการเมืองขึ้นมาเองผ่านการสรรค์สร้างอำนาจด้วยการ *"หาหมู่"* แต่ด้วยความแยบยลของกระบวนการอ้างสิทธิในการจัดการแม่น้ำมูน รัฐก็สามารถเปลี่ยนแม่น้ำมูนให้กลายเป็นพื้นที่แห่งการพัฒนาตามวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักได้สำเร็จ เมื่อไม่อาจคัดค้านการสร้างเขื่อนได้อีกต่อไป ชาวบ้านจึงยอมรับชะตากรรมที่รัฐกำหนดขึ้นมาในเชิงอำนาจด้วยการหันมาเรียกร้องค่าชดเชยอย่างเป็นธรรม แต่เรื่องราวของการต่อสู้ที่ดำเนินมาเกือบสิบปีกลับพลิกผันไปเมื่อคนกลุ่มนี้ลุกขึ้นมาปฏิเสธชะตากรรมที่รัฐกำหนดด้วยการเรียกร้องขอมีส่วนร่วมในการจัดการแม่น้ำมูนเพื่อสร้างหลักประกันในการแบ่งปันการใช้แม่น้ำอย่างเป็นธรรม การลุกขึ้นทวงสิทธิของคนเล็กคนน้อยที่ถูกสังคมมองลงอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ นอกจากจะแสดงออกถึงความพยายามที่จะจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบเท่าเทียมกับรัฐแล้ว ยังมีนัยของการตั้งคำถามอย่างถอนรากถอนโคนต่อความเชื่อที่ว่าพวกเขาเป็นคนที่สังคมต้องสงเคราะห์เพราะพึ่งตนเองไม่ได้ เนื่องจากในการปฏิบัติการทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำ ชาวบ้านเปิดเผยให้เห็นว่าการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมของรัฐโดยผลักความเสี่ยงให้พวกเขาแบกรับผ่านการอาศัยอำนาจกฎหมาย อำนาจความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจและการผูกขาดอำนาจในการกำหนดหลักเกณฑ์ในการชดเชยความเสียหาย เป็นสาเหตุที่ทำให้พวกเขายากจน

ดังนั้น เพื่อที่จะหลุดพ้นไปจากความยากจน ชาวบ้านจึงต้องลุกขึ้นมากำหนดชะตากรรมของตนเองด้วยการปฏิเสธการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมของรัฐพร้อม ๆ กับนิยามความหมายของสิทธิขึ้นมาใหม่เพื่อปิดกั้นการอ้างสิทธิของรัฐในการผูกขาดการจัดการแม่น้ำ เมื่อการช่วงชิงการนิยามความหมายของสิทธิเป็นการสั่นคลอนหรือล้มล้างความหมายของสิทธิที่รัฐกำหนดนิยาม กระบวนการนิยามความหมาย

ของสิทธิชุดใหม่จึงต้องปะทะและโต้แย้งกับความรู้และความจริงที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงอำนาจเพื่อรองรับการกำหนดนิยามความหมายของสิทธิที่รัฐสร้างขึ้น ด้วยนัยนี้ กระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่จึงอาศัยฐานของการอ้างสิทธิจากแหล่งที่มีความหลากหลาย ทั้งการใช้ความรู้ที่สร้างจากวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำมูนเพื่อรองรับความหมายของการใช้สิทธิ การใช้ความรู้แบบที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยเพื่อปฏิเสธความรู้ที่รัฐสร้างขึ้นในเชิงอำนาจเพื่อใช้ในการอ้างสิทธิของรัฐ การทำให้เห็นว่าสิทธิในการใช้แม่น้ำของเขาที่ถูกเพิกถอนเป็นสิทธิที่ชดเชยไม่ได้ด้วยการจ่ายเงินทดแทน การนิยามความหมายของแม่น้ำขึ้นมาใหม่ด้วยการเปลี่ยนตัวสะกดเพื่อให้ *"แม่น้ำมูน"* กลายเป็นมรดกของบรรพบุรุษที่ชาวบ้านสามารถใช้สิทธิตามจารีตประเพณีในการอ้างสิทธิได้ นอกจากกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ต้องอาศัยฐานของการอ้างสิทธิจากแหล่งที่มีความหลากหลายเพื่อทำให้รัฐและสังคมยอมรับในการอ้างสิทธิแล้ว กระบวนการนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ยังต้องปฏิบัติการด้วยการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองโดยอาศัยยุทธวิธีที่หลากหลาย เพื่อให้พวกเขาสามารถสถาปนาความหมายของสิทธิชุดใหม่ได้ท่ามกลางการต่อสู้ ต่อรอง และตอบโต้อย่างหนักหน่วงจากรัฐอีกด้วย เช่นเดียวกับการสร้างพลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนและเรียกร้องค่าชดเชยอย่างเป็นธรรมในช่วงการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา

การแสดงตัวของความรู้ที่สร้างขึ้นจากวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำในกระบวนการต่อสู้เพื่อนิยามความหมายของสิทธิชุดใหม่ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการแม่น้ำ ยังเป็นการกอบกู้สถานะของความรู้ของชาวบ้านที่เคยถูกเบียดขับผ่านการเปิดโปงให้เห็นว่า ความรู้ที่อยู่บนฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่สร้างความชอบธรรมให้กับการสร้างเขื่อนนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นเพียงผลผลิตของอำนาจเท่านั้น เพราะเป็นความรู้ในเชิงครอบงำเพื่อทำให้เห็นว่าความรู้ของชาวบ้านซึ่งเป็นความรู้แบบอื่นเป็นเรื่องไร้สาระ ไม่น่าเชื่อถือ หรือตื้นเขินเกินกว่าที่จะยอมรับได้ด้วยมาตรฐานของความเป็นวิทยาศาสตร์ นอกจากนั้น การลุกขึ้นมากำหนดชะตากรรมของตนเองผ่านกระบวนการนิยามความหมายของสิทธิยังเป็นการแสดงให้ว่าชาวบ้านเองก็เป็นคน และมีตัวตนอยู่ในสังคม เมื่อพวกเขาเป็นคนเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ในสังคม พวกเขาก็ต้องมีสิทธิที่จะกำหนดชะตากรรมของตนเองเช่นเดียวกัน

บทที่ 7

เปิดโปงการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม และสร้างพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า

การศึกษาการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าในที่นี้ เป็นการศึกษาโดยปฏิเสธที่จะตรึงความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยไว้กับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม เนื่องจากไม่ได้มองประชาธิปไตยเสรีนิยมในฐานะของอุดมการณ์สูงสุดที่ข้อเรียกร้องแสดงออกถึงความเป็นสากล หรือเป็นระบอบของการเมืองการปกครองที่เป็นตัวแทนของความก้าวหน้า หรือมีความชอบธรรมเพียงระบอบเดียวที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในโลกนี้ เพราะมองว่าโดยเนื้อแท้แล้วประชาธิปไตยเสรีนิยมเป็นเพียงวาทกรรมที่คนชั้นกลางประดิษฐ์สร้างขึ้นเพื่อใช้ในกระบวนการช่วงชิงอำนาจจากคนชั้นสูงหรือคนชั้นปกครองในยุคแสงสว่างแห่งปัญญาในสังคมตะวันตกเท่านั้นเอง แต่สามารถผูกขาดและครอบงำความนึกคิดของผู้คนได้ด้วยการสร้างความรู้และความจริงขึ้นมาในเชิงอำนาจเพื่อรองรับอุดมการณ์ประชาธิปไตยเสรีนิยม

เมื่อการศึกษานี้มองการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนในระดับรากหญ้าโดยไม่ได้จองจำความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยไว้ในกรอบอันแข็งแกร่งของอุดมการณ์เสรีนิยม กฎเกณฑ์และกติกาของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมจึงไม่ได้กลายเป็นเส้นแบ่งหรือเป็นตัวกำหนดความหมายของการกระทำการทางการเมืองที่ชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษานี้กลับมุ่งที่จะปะทะกับกฎเกณฑ์และกติกาของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น ด้วยการตั้งข้อสงสัยว่าเป็นเพราะเหตุใด ประชาชนในระดับรากหญ้าซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมการเมืองที่ได้นำเข้าระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย จนกระทั่งสามารถสถาปนารัฐธรรมนูญฉบับ*"ประชาชน"*ที่แสดงออกถึงหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย จึงต้องสรรค์สร้างอำนาจหรือสร้างการเมืองของตนเองขึ้นมาแทนที่จะอาศัยกลไกทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ในกระบวนการต่อรองเพื่อปกป้องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษานี้ไม่ได้มองการสรรค์สร้างอำนาจหรือการสร้างการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าในกระบวนการปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานของตนว่าเป็นการกระทำของพวกก่อกวน พวกชอบสร้างความวุ่นวาย หรือพวกละเมิดกฎเกณฑ์และกติกาของสังคม เพราะทัศนะดังกล่าวเท่ากับเป็นการยอมรับ ยึดมั่น และตอกย้ำการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม แทนที่จะตั้งคำถามกับกฎเกณฑ์และกติกาที่ถูกสถาปนาขึ้น

ผู้วิจัยมีความเชื่อว่า เราไม่มีทางที่จะไขปริศนาที่มีความสำคัญยิ่งนี้ได้ หากเราไม่ได้หันไปตรวจสอบหรือสืบค้นว่า แท้ที่จริงแล้วอะไรคือความหมายของสิ่งที่เรียกกันว่า*"สิทธิเสรีภาพ" "ความ*

เสมอภาค" "การปกครองโดยกฎหมาย" และ*"การมีส่วนร่วมในทางการเมือง"* ที่การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมพยายามสถาปนาขึ้น เพราะการกักขังความหมายของสิ่งเหล่านี้ไว้กับอัตลักษณ์และความหมายที่ถูกสถาปนาขึ้นตามวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม จะทำให้เรามองการเข้าไม่ถึงกลไกทางการเมืองแบบที่ดำรงอยู่ของประชาชนในระดับรากหญ้าในกระบวนการต่อรองผลประโยชน์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม เป็นเพียงปัญหาในระดับเทคนิค และจะหันไปเพ่งเล็งเพื่อปรับปรุงเทคนิควิธีการเพื่อผนวกรวมการเมืองของคนเหล่านี้ให้เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยม ดังเช่น การมุ่งแก้ปัญหาการซื้อสิทธิขายเสียง เพื่อจะได้ตัวแทนที่เป็น *"คนดี"* เข้ายึดกุมอำนาจรัฐ หรือพยายามเปิดช่องให้มีการใช้ประชาธิปไตยทางตรงบ้าง ดังเช่น การให้ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งสามารถเข้าชื่อเสนอให้จัดทำประชาพิจารณ์และประชามติในเรื่องที่มีผลกระทบต่อประชาชน ขณะที่การตัดสินใจขั้นสุดท้ายยังอยู่ในมือของคนที่ยึดกุมอำนาจรัฐผ่านการเลือกตั้ง การกระทำดังกล่าวจึงเป็นเสมือนการสมานร่องรอยแตกหัก ที่การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าจงใจชี้ชวนให้เห็น

ร่องรอยแตกหักซึ่งการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าพยายามที่จะเฉลิมฉลองขึ้นในฐานะของความแตกต่างนั้น แท้ที่จริงแล้วก็คือทางออกจากการปิดกั้นของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมนั่นเอง การศึกษาการสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าเปิดโปงให้เห็นว่า คนกลุ่มนี้ไม่เคยมีตัวแทนในระบบรัฐสภา ไม่ว่าจะไปร่วมประกอบพิธีกรรมในการเลือกตั้งหรือไม่ก็ตาม เพราะในสายตาของตัวแทนหรือคนที่เข้าสู่อำนาจผ่านการเลือกตั้ง วิถีชีวิตแบบที่ชาวบ้านเลือกเป็นวิถีชีวิตที่ขัดขืน / ขัดขวางสิ่งที่เรียกกันว่า *"การพัฒนา"* หรือกล่าวอย่างถึงที่สุดก็คือ สิทธิที่จะกำหนดชะตากรรมของคนเล็กคนน้อยเหล่านี้ ได้ถูกเพิกถอนอย่างแยบยลและชอบธรรมด้วยการอ้างสิทธิอำนาจของความเป็นตัวแทน เมื่อคนบางกลุ่มไม่เคยมีตัวแทนในระบบรัฐสภา การอาศัยจินตนาการของความเป็นตัวแทนในการสร้างความชอบธรรมให้กับกระบวนการนิติบัญญัติ และการยึดกฎหมายในฐานะสิ่งเดียวกับ *"ความถูกต้อง"* ย่อมเป็นการกระทำความรุนแรงต่อความยุติธรรม เพราะทำให้ความยุติธรรมมีความหมายเพียงเท่าที่กำหนดไว้ในกฎหมาย การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้าเพื่อเรียกร้องสิทธิที่สร้างขึ้นจากกฎเกณฑ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชน ซึ่งอยู่นอกจินตนาการของกฎหมายซึ่งถูกนำเข้ามาจากสังคมตะวันตกโดยตัดขาดจากจารีตของท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมไทย จึงไม่เพียงเป็นการตั้งคำถามกับความยุติธรรมของกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเป็นการตั้งคำถามกับการผูกขาดการสร้างกฎเกณฑ์ของสังคมโดยอาศัยกระบวนการนิติบัญญัติ เพราะหากตัวแทนไม่สามารถสะท้อนความหลากหลายของคนกลุ่มต่าง ๆ ได้ สังคมก็ควรมีแหล่งของการสร้างกฎเกณฑ์มากกว่ากระบวนการนิติบัญญัติ

เมื่อการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้า เป็นความพยายามที่จะหาทางออกจากการปิดกั้นของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นความพยายามที่จะสร้าง

ความเสมอภาคทางการเมืองให้มากขึ้นกว่าเดิม เราจึงไม่ควรมองการปรากฏตัวขึ้นของการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าโดยยึดโยงไว้กับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม เพราะจะทำให้เราเบียดขับหรือปิดกั้นการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าไว้ในฐานะเพียงความเป็นอื่นของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม ซึ่งจะทำให้เราละเลยการปรากฏตัวขึ้นของการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าไปโดยปริยาย การศึกษานี้จึงเสนอให้เราปลดปล่อยการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าออกจากอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม เพราะจะทำให้เราหันมาตั้งข้อสงสัยกับอัตลักษณ์และความหมายของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมที่ถูกสถาปนาขึ้น แทนที่จะตอกย้ำอัตลักษณ์และความหมายดังกล่าวให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น การหันมาตั้งข้อสงสัยจึงเป็นวิถีทางที่จะทำให้เราเห็นสิ่งที่การเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าเปิดโปงให้เห็น ซึ่งจะนำเราไปสู่การพัฒนาหรือสร้างการเมืองในระบอบประชาธิปไตยชนิดที่มีพื้นที่ให้กับกลุ่มคนที่แตกต่างหลากหลายสามารถกระทำการทางการเมืองเพื่อปกป้องสิทธิและวิถีการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรที่แตกต่างหลากหลายโดยไม่ถูกเบี่ยงให้ไปอยู่ที่ริมขอบของอำนาจและถูกบังคับให้ยอมรับชะตากรรมที่ตนเองไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดอีกต่อไป

ก่อนที่ผู้วิจัยจะยุติการเขียนถึงปฏิบัติการอันไม่มีกำหนดและไม่มีวันจบสิ้นของชาวแม่มูนมั่นยืนไว้ชั่วคราว มีประเด็นปัญหาบางประการที่น่าจะได้มีการพูดถึงกันในที่นี้ ประเด็นปัญหาที่ว่านี้ประเด็นแรกได้แก่ ความรู้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่ออันแข็งแกร่งของนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการของชาวบ้านที่เห็นว่า สามารถแยกตนเองออกเพื่อสร้างความรู้ที่เป็นกลางหรือสามารถทำให้ตนเองปลอดจากความเชื่อในระบบคุณค่าใด ๆ ในกระบวนการผลิตงานวิชาการเพื่อตัดสินชะตากรรมของชาวบ้านได้ ด้วยการนำข้อมูล / ข้อเท็จจริงทั้งจากกฟผ.และชาวบ้านมาประเมินชั่งน้ำหนักเปรียบเทียบกัน ความน่ากังวลของความเป็นกลาง (ถ้ามี) น่าจะอยู่ที่นักวิชาการเองก็มีวิถีความคิด หรือเติบโตและดำรงอยู่ในโลกของความรู้แบบที่มองว่าความรู้ที่ถูกต้องมีเพียงแบบเดียว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง นักวิชาการเติบโตมาในโลกของความรู้ที่มองความรู้แบบอื่นในฐานะของความเป็นอื่นของความรู้แบบที่ตนคุ้นเคย การปรากฏตัวขึ้นของทีมวิจัยไทยบ้านและการตัดสินใจเดินเท้าทางไกลกว่า 700 กิโลเมตรมีนัยที่แสดงถึงความห่วงกังวลในเรื่องของความเป็นกลาง (ถ้ามี) ของนักวิชาการเหล่านี้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตาม การปรากฏตัวขึ้นของทีมวิจัยไทยบ้านเองก็เป็นเรื่องที่น่าห่วงกังวลมิใช่น้อย ความห่วงกังวลประการแรกก็คือ การหันมาใช้วิธีการสร้างความรู้แบบที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยเพื่อควบคุม / ตรวจสอบความรู้ที่นักวิชาการสร้างขึ้นนั้น จะทำให้ชาวบ้านควบคุม / ตรวจสอบผลของการศึกษาได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด เพราะนอกจากชาวบ้านจะไม่คุ้นเคยกับวิธีการสร้างความรู้ในลักษณะดังกล่าวแล้ว คุณค่าที่แฝงอยู่ในวิธีการสร้างความรู้ดังกล่าวยังเป็นตัวกำหนดผลของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นอีกด้วย ความน่าห่วงกังวลอีกประการก็คือ การหันมาใช้วิธีการสร้างความรู้ดังกล่าวเท่ากับเป็นการเปิดช่องหรือยอมรับ

วิธีการสร้างความรู้และความรู้ที่ชาวบ้านพยายามปฏิเสธมาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เรียกร้องว่าเป็นความรู้ที่ผิดผลาด ไม่สมจริง การเปิดช่องหรือยอมรับความรู้แบบที่เบียดขับความรู้ของชาวบ้านให้อยู่รอบนอกนั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าห่วงกังวลว่าจะส่งผลอย่างไรต่อกระบวนการกอบกู้สถานะของความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งพยายามที่จะปลดปล่อยความรู้ของตนเองออกจากอำนาจของความรู้กระแสหลัก

การเปลี่ยนข้อเรียกร้องจากคัดค้านการสร้างเขื่อนมาเป็นการเรียกร้องค่าชดเชยและทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำเองก็เป็นประเด็นที่น่าหยิบยกมาพูดถึงด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะมีนัยที่แสดงให้เห็นว่าความหมายของสิ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า *"มรดกชิ้นสุดท้ายที่พ่อแม่มอบให้"* มีความหมายลื่นไหลเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในช่วงของการคัดค้านการสร้างเขื่อน การยืนยันว่าจะรักษามรดกชิ้นสุดท้ายที่พ่อแม่มอบให้ไว้ มีนัยที่แสดงว่าชาวบ้านได้จัดวางมรดกชิ้นสุดท้ายไว้ในปริมณฑลที่มิอาจตีค่าออกมาเป็นตัวเงินได้ การหันมาเรียกร้องค่าชดเชยจึงมีนัยว่า ความหมายหรือคุณค่าของมรดกชิ้นสุดท้ายที่พ่อแม่มอบให้ได้พลิกผันกลายเป็นสิ่งที่สามารถตีค่าออกมาเป็นตัวเงินเพื่อชดเชยได้ และในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อทวงคืนวิถีชีวิตและสายน้ำ ความหมายของมรดกชิ้นสุดท้ายก็พลิกผันกลับสู่ปริมณฑลที่มิอาจตีค่าออกมาเป็นตัวเงินได้อีกครั้ง ความลื่นไหลแปรเปลี่ยนพลิกผันของความหมายเป็นผลของกระบวนการต่อสู้ ต่อรอง ตอบโต้ และขัดขืนอำนาจที่เหนือกว่าซึ่งพยายามเข้ามากำหนดและกำกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน และแสดงให้เห็นว่าในกระบวนการต่อสู้ต่อรองอันไม่รู้จบนั้น ชาวบ้านอยู่ในฐานะทั้งตั้งรับและรุกคือยอมรับวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้น และพยายามสร้างวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นมาเพื่อจัดปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ด้วยนัยนี้ การแช่แข็งความหมายของสิ่งนี้ ไว้กับคุณค่าแบบใดแบบหนึ่งจึงไม่อาจทำให้เราเข้าใจปฏิบัติการเพื่อรักษาปากท้อง วิถีชีวิตและชุมชนของประชาชนในระดับรากหญ้าได้ แต่การทำความเข้าใจความลื่นไหลแปรเปลี่ยนพลิกผันของความหมายเองเป็นสิ่งที่มีความจำเป็น เพราะจะทำให้เราสามารถตอบคำถามที่มีความสำคัญยิ่งว่า ความหมายที่ลื่นไหลดังกล่าวส่งผลอย่างไรต่อยุทธศาสตร์ของขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นอื่นเองก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ควรพูดถึง เพราะปฏิบัติการ *"ทวงสิทธิเจ้าของ"* ในช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยนั้น ก็แสดงให้เห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวพยายามรักษาสมาชิกไว้ในขบวนเพื่อรักษาความแข็งแกร่งผ่านกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ด้วยการสร้างความเป็นอื่น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ในปฏิบัติการเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยจึงนำไปสู่คำถามที่สำคัญว่า การสร้างอัตลักษณ์โดยไม่ปิดกั้นสิ่งที่ไม่เหมือนหรือสิ่งที่แตกต่างเป็นปฏิบัติการที่กระทำได้หรือไม่ในบริบทที่ขบวนการเคลื่อนไหวถูกปะทะและตอบโต้อย่างหนักหน่วงจากรัฐเพื่อพยายามที่จะสลายขบวนการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา

การจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในขบวนการเคลื่อนไหวเองก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจมิใช่น้อย เพราะยังมีคำถามบางประเด็นที่ควรนำมาขบคิด เช่น การจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจโดยไม่มีผู้นำจะส่งผลอย่างไรต่อขบวนการเคลื่อนไหวที่เป็นการปักหลักต่อสู้โดยไม่มีกำหนด และอันที่จริงแล้ว ขบวนการเคลื่อนไหวมีผู้นำหรือไม่ หรือมีผู้นำในความหมายที่แตกต่างจากที่เราคุ้นเคย นอกจากนั้น คุณสมบัติของผู้นำที่เป็นทั้งคนกล้าพูดและจะต้องได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน ซึ่งมีนัยที่แสดงถึงความพยายามที่จะหลอมรวมคุณสมบัติที่แตกต่างกันมากกว่าที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่มักนิยมเข้าใจกัน ความพยายามที่จะหลอมรวมคุณสมบัติที่แตกต่างกันนี้ จะพลิกผันไปในทิศทางใดหากชาวบ้านกระโจนลงไปใช้วิธีการสร้างความรู้แบบที่ตนเองไม่คุ้นเคยเพื่อควบคุม / ตรวจสอบผลการศึกษาของนักวิชาการดังที่กล่าวมาแล้ว

สันติวิธีเป็นประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ควรพูดถึง เพราะทั้งรัฐ / กฟผ.และชาวบ้านต่างก็ยืนยันว่าใช้สันติวิธีเช่นเดียวกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าความหมายของสันติวิธีที่ทั้งสองฝ่ายต่างเลือกมาใช้มีนัยที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน เพราะรัฐ / กฟผ.ใช้สันติวิธีในความหมายที่ว่า หากใช้สันติวิธี *"ไม่ได้ผล"* พวกเขาก็ไม่ลังเลที่จะเลือกใช้วิธีการแบบอื่นเพื่อ *"จัดการ"* การเคลื่อนไหวของชาวบ้าน แต่สำหรับชาวบ้านแล้ว สันติวิธีเป็นวิธีการเดียวที่พวกเขาเลือกใช้ ความแตกต่างของความหมายของการต่อสู้โดยสันติวิธีที่ทั้งสองฝ่ายเลือกมาใช้ย่อมมิใช่สิ่งบังเอิญ เพราะความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐกับชาวบ้านเป็นเงื่อนไขที่กำหนดการเลือกความหมายของสันติวิธี ดังจะเห็นได้จากปฏิบัติการของชาวแม่มูนมั่นยืนที่พยายามพัฒนากระบวนการสันติวิธีของตนจากการไม่ทำร้ายร่างกาย และทรัพย์สินของรัฐ / กฟผ. ซึ่งเป็นคู่กรณี มาเป็นการไม่ทำร้ายทั้งทางร่างกาย ทรัพย์สิน จิตใจ และข่มขู่คุกคาม รวมทั้งการไม่ตอบโต้ไม่ว่าจะถูกทำร้ายร่างกายและทรัพย์สินมากน้อยเพียงใด เพราะการใช้สันติวิธีไม่เพียงสร้างความชอบธรรมให้กับขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเท่านั้น แต่สันติวิธียังช่วยให้ชาวบ้านสามารถจำกัดวงหรือกำหนดขอบเขตของการใช้ความรุนแรงของรัฐได้อีกด้วย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

"14 กบฏปากมูล 14 ผู้ร้าย ยุคชวน," (2543, 23 พฤษภาคม). ***ข่าวสด.*** หน้า 1 และ 10.

กนก วงษ์ตระหง่าน. (2529). "สถานการณ์กับการต่อสู้ของอำนาจ," ใน ***มิติทางการเมืองในปรากฏการณ์ของสังคมไทย.*** กนก วงษ์ตระหง่าน, รวบรวมและวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กนกวรรณ พันธ์เกษม. (2543, กันยายน). "ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและระบบสังคมและวัฒนธรรม," ใน ***บทสรุปงานวิจัยเรื่องการศึกษาความหลากหลายทางนิเวศวิทยาและระบบการเกษตร บริเวณเขื่อนปากมูล*** เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "กรณีศึกษาเขื่อนปากมูล : แนวโน้มและผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศ" จัดโดย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2540, ตุลาคม-ธันวาคม). "จากสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย (2517 – 2522) ถึงสมัชชาคนจน (2538 -) : ความต่อเนื่องและความขาดตอน," ***เศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อชุมชน.*** 8(3) : 91 - 109.

"กฟผ.ดึง"คนเมือง"สู้ปากมูล," (2543, 26 พฤษภาคม). ***กรุงเทพธุรกิจ.*** หน้า 16 และ 17.

กรมวิชาการ. (2544). ***หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4.*** (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : คุรุสภา.

———. (2544). ***หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต สุขศึกษา และสังคมศึกษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5.*** (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533). พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : คุรุสภา.

กฤตยา อาชวนิจกุล และคณะ. (2542). "บทนำ : ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง," ใน ***ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง.*** อนุชาติ พวงสำลีและกฤตยา อาชวนิจกุล, บก. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

กฤษฎา บุญชัย. (2543, 8 มิถุนายน). "ความจริง ที่ควรเรียนรู้จากกรณีปากมูล," ***มติชน.*** หน้า 6.

กองบรรณาธิการ. (2531, เมษายน). "บันทึก 10 ปีของเขื่อนน้ำโจน," ***สารคดี.*** 4(38) : 181 - 188.

กองบรรณาธิการจดหมายข่าวการเมืองใหม่. (2544ก, พฤษภาคม-มิถุนายน). "คำให้การคดีคนจน : ผลกระทบจากกระบวนการยุติธรรม," ***จดหมายข่าวการเมืองใหม่.*** 1(5) : 28 - 31.

———. (2544ข, พฤษภาคม-มิถุนายน). "ชุมชนกับกฎหมาย : เราจะไปทางไหนกัน," ***จดหมายข่าวการเมืองใหม่.*** 1(5) : 16 - 23.

กองเลขาสมัชชาคนจน. (2540, ตุลาคม-ธันวาคม). "สมัชชาคนจนพลวัตขบวนการต่อสู้ของประชาชนเพื่อประชาธิปไตยและสิ่งแวดล้อม," ***เศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อชุมชน.*** 8(3) : 110 - 119.

กองสารนิเทศ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2532, มีนาคม). ***การพัฒนาไฟฟ้าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.*** อัดสำเนา.

"ก่อม๊อบชนม๊อบ ผู้เลี้ยงปลาจี้รัฐจัดการเด็ดขาดสลาย "ปากมูล"," (2543, 7 มิถุนายน). ***ไทยโพสต์.*** หน้า 1 และ 14.

กาญจนา แก้วเทพ. (2529). "ขีดจำกัดการใช้เครื่องมือทางอุดมการในสังคมไทย," ใน ***เอกสารประกอบการประชุมสมัชชาวิชาการประจำปี 2529.*** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัดสำเนา)

———. (2527, มกราคม-มีนาคม). "อุดมการณ์ : แนวคิดและแนววิเคราะห์," ***เศรษฐศาสตร์การเมือง.*** 3(2) : 1 - 40.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2543ก, 12 มิถุนายน). ***ข้อมูลและความเห็นต่อข้อเรียกร้องของสมัชชาคนจน กรณีเขื่อนปากมูล เสนอต่อคณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจน.***

———. (2543ข, 12 มิถุนายน). ***เอกสารประกอบข้อมูลและความเห็น ปัญหาข้อเรียกร้องของสมัชชาคนจน กรณีเขื่อนปากมูล เสนอต่อ คณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจน.***

———. (2537ก, 29 มีนาคม). "เขื่อนปากมูลวันนี้," ***มติชน.*** หน้า 21 และ 34.

———. (2537ข, 12 พฤษภาคม). "คำชี้แจงเรื่องโครงการเขื่อนปากมูล," ***สยามโพสต์.*** หน้า 9 และ 13.

———. (2536, 28 กันยายน). "โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลผลการดำเนินงานการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมเพื่อชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการฯ," ***เดลินิวส์.*** หน้า 10 - 11.

———. (2532, 31 มีนาคม). ***สรุปสถานการณ์ไฟฟ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.*** เนื่องในโอกาสคณะกรรมาธิการการวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการพลังงาน สภาผู้แทนราษฎร เยี่ยมชมกิจการ กฟผ. ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วันที่ 3 - 6 เมษายน 2532. อัดสำเนา.

กิตติพร ใจบุญ. (2538). ***ความจริงในเรื่องเขื่อน บทศึกษาการปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ.2490-2537.*** วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เกษียร เตชะพีระ. (2543, 15 เมษายน). "การพัฒนาแบบเขื่อน ๆ," ***มติชน.*** หน้า 6.

———. (2539, กรกฎาคม-ธันวาคม). "การเมืองวัฒนธรรมว่าด้วยประชาธิปไตย : บทนำเปรียบเทียบเชิงทฤษฎี," ***สังคมศาสตร์ปริทัศน์.*** 18(1) : 29 - 39.

———. (2537). ***วิสามัญสำนึก.*** กรุงเทพฯ : ทางไท.

โกลสมิทธิ์, เอ็ดเวิร์ด และ นิโคลัส ฮิลยาร์ด. (2537). ***เขื่อน กั้นฟ้า กักลม?***. แปลจาก Social and Environmental Effects of Large Dams โดย วิฑูรย์ ปัญญากุล กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ข่าวสารกฟผ. (2532, 9 กันยายน). 19 : 4 - 8.

เขียน ธีระวิทย์. (2523). ***สถาปนิกผู้สร้างทฤษฎีการเมืองตะวันตก จากแม็คคีเอเวลลี่ถึงรูสโซ่.*** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : วิชาการ.

คณะกรรมการชาวบ้านเพื่อการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนลุ่มน้ำมูล 15 หมู่บ้าน. (2537ก). ***สรุปสถานการณ์ปากมูล ระหว่างวันที่ 28 เมษายน - 12 พฤษภาคม 2537.*** อัดสำเนา.

———. (2537ข, 9 พฤษภาคม). ***คำร้องทุกข์จากชาวบ้านปากมูลผู้ไร้ที่พึ่งต่อองค์การสหประชาชาติ.*** อัดสำเนา.

———. (2537ค, 9 พฤษภาคม). ***ใบแถลงข่าวปากมูลเรื่อง ชาวบ้านปากมูลยื่นร้องทุกข์ต่อสหประชาชาติ/บุกวางหรีดพรรคประชาธิปัตย์/ตั้งงานศพพรรค.*** อัดสำเนา.

———. (2537ง, 7 พฤษภาคม). ***ปากมูล : สรุปสถานการณ์ ชาวปากมูลปฏิเสธผลการประชุมของผู้ว่าฯ ทวงสัญญาสาวิตต์ให้มาแก้ปัญหา.*** อัดสำเนา.

คณะกรรมการตรวจสอบ ติดตามและประเมินผลด้านสิ่งแวดล้อม โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2536, พฤษภาคม). ***คำชี้แจงและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี.*** อัดสำเนา.

คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ. (2532). "ภาพรวมปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่ดินภาคเหนือตอนบน," ใน ***เอกสารประกอบการสัมมนาปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่ดินภาคเหนือตอนบน.***

คณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี. (2539, สิงหาคม). ***รายงานเสร็จงาน การช่วยเหลือราษฎรโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล.*** (รายงานเลขที่ 93101-4003 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย).

คณะกรรมาธิการการยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน. (2536, ตุลาคม). "การเรียกร้องสิทธิของราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี," ***วารสารสิทธิมนุษยชน.*** 1(1).

คณะกรรมาธิการประชาสัมพันธ์ สภาร่างรัฐธรรมนูญ. (2540). ***(ร่าง)รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับประชาชน.***

คณะทำงานประสานงานเขื่อนปากมูล การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2544, 23 พฤษภาคม). ***ข้อมูลเขื่อนปากมูล.***

คณะทำงานสมัชชาคนจน. (2540). ***สรุปมติคณะรัฐมนตรีในมหกรรมทวงสัญญาครั้งที่ 2.*** ม.ป.ท. อัดสำเนา.

———. (2539). ***สมุดปกขาวเล่มที่ 1 บันทึกการชุมนุมเรียกร้องของสมัชชาคนจน 26 มีนาคม - 23 เมษายน.*** ม.ป.ท. อัดสำเนา.

คณะอนุกรรมการสำรวจและศึกษาผลกระทบด้านอาชีพประมง. (2537). ***สรุปรายงานการประเมินผลกระทบด้านอาชีพการประมง โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี.*** ม.ป.ท. อัดสำเนา.

คลอสเนอร์, วิลเลียม เจ. (2530). "กฎหมายกับสังคม," แปลโดย สุวิทย์ สุวรรณ. ใน ***อยู่เมืองไทย.*** รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี. สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บก. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

"ความจริงเขื่อนปากมูล," (2543, 14 พฤษภาคม). ***มติชน.*** หน้า 24.

คำหมาน คนไค. (2532, 24 กรกฎาคม). "การพัฒนาทรัพยากรน้ำในภาคอีสาน," ***มติชน.***

เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. (2544, 2 พฤศจิกายน). "รายงานปลาและระบบนิเวศน์แม่น้ำมูนบริเวณปากมูล ภายหลังการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล," ***http://www.searin.org/Mek/PMD/PMDa/PMDa31htm/.***

แครนสตัน, มอริซ. (2535). ***ปรัชญาการเมือง 4 : บทสนทนาทางการเมืองเรื่องเสรีภาพ บทสนทนาทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตย.*** แปลโดย ส. ศิวรักษ์. กรุงเทพฯ : ปาจารยสาร.

โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. ***วิกฤติแห่งสายน้ำมูล.*** ม.ป.ป. อัดสำเนา.

———. (2536, 14 พฤศจิกายน). ***ปลา ป่าไม้ และอาหาร : วิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านริมน้ำมูล.*** โดยความร่วมมือของโครงการอนุรักษ์ลุ่มแม่น้ำมูล คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (อุบลราชธานี) โครงการอบรมเยาวชนเพื่อการพัฒนา (กรุงเทพ) คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา ชมรมสภาวะแวดล้อมสยาม คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน (กป.อพช./อีสาน) ศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนาและกลุ่มนักศึกษาอีสานเพื่อการพัฒนา (มหาวิทยาลัยรามคำแหง). อัดสำเนา.

โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติและคณะกรรมการการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.). (2536, มีนาคม). ***ประเด็นข้อโต้แย้งต่อโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลจากองค์กรพัฒนาเอกชนไทย.*** แปลโดย อรวรรณ คูหเจริญ. อัดสำเนา.

โครงการอนุรักษ์ลำน้ำมูล, โครงการฝึกอบรมเยาวชนเพื่อการพัฒนา และโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. ***สภาพการทำประมงพื้นบ้านก่อนปี 2534.*** ม.ป.ป. อัดสำเนา.

"โฆษณาบันไดปลาโจน ความจริงลวงที่แม่มูล," (2539, 7 ตุลาคม). ***ผู้จัดการ.***

จรัญ โฆษณานันท์. (2538). ***นิติปรัชญา.*** พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

———. (2528). ***กฎหมายกับสิทธิเสรีภาพในสังคมไทย เส้นขนานจาก 2475 ถึงปัจจุบัน.*** กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม.

จามะรี เชียงทอง. (2543). ***วิวัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย.*** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

จิรพรรณ ปุณเกษม. (2542). ***การมีส่วนร่วมทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ในการกำหนดนโยบายสาธารณะ : กรณีศึกษาการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ.*** ปริญญานิพนธ์ กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จ. (2518). "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี," ใน ***ประวัติศาสตร์และการเมือง.*** หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอน พื้นฐานทางประวัติศาสตร์สังคมและการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ. (2536). ***ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ : ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน.*** เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ, บก. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ฉันทนา บรรพศิริโชติ. (2543). "การพัฒนาและความขัดแย้ง : ทางเลือกบนเส้นทางประชาธิปไตย," ใน ***วิถีสังคมไท สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์.*** จรัญ โฆษณานันท์, บก. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.

———. (2541). "ความขัดแย้งในสังคมไทย : ช่องว่างของการรับรู้และความเข้าใจ," ใน ***เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง ความขัดแย้งในสังคมไทยยุควิกฤตเศรษฐกิจ.*** คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. (2542, มกราคม-เมษายน). "ปรัชญาสังคมนิยม วิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยกับปัญหาเสรีภาพและความร่วมมือกันทางสังคม," ***ธรรมศาสตร์.*** 25(1) : 25 - 33.

———. (2537). ***ประชาธิปไตย : ความยุติธรรมและอำนาจ.*** กรุงเทพฯ : พิมพ์สมิต.

———. (2533). ***ประชาธิปไตยแบบไทย : ความคิดทางการเมืองของทหารไทย (2519-2529).*** กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

———. (2530). ***ปรัชญา สิทธิมนุษยชนและพันธกรณีในสังคมไทย.*** กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม.

ชยันต์ วรรธนะภูติ. "พัฒนาการทางการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย," ใน ***เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมและวัฒนธรรมไทย.*** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ม.ป.ป.

ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. (2542). "ผู้หญิง : "เงาสลัว" ในแนวพินิจสตรีนิยม," ***รัฐศาสตร์สาร***. 21(2) : 219 - 242.

———. (2541). "การเมืองของความขัดแย้ง : รัฐไทยกับคนเล็กคนน้อยในสังคมไทย," ใน ***เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องความขัดแย้งในสังคมไทยยุควิกฤตเศรษฐกิจ***. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

———. (2539). "ไทยศึกษากับอิตถีศาสตร์พินิจ," ใน ***จินตนาการสู่ปี 2000 : นวกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?***. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนศานต์. (2541). "หลักนิติธรรม (Rule of Law)," ใน ***รวมบทความทางวิชาการเนื่องในโอกาสครบรอบ 90 ปี ธรรมศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์***. ศักดา โมกขมรรคกุลและคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2543). "สิทธิมนุษยชน "สากล" กับปัญหาความจริงแท้," ใน ***วิถีสังคมไทยสรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์***. จรัญ โฆษณานันท์, บก. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.

———. (2542). "คำสั่ง 66/43? : รัฐ, ปัญหาวัฒนธรรมของรัฐกับการจัดการความขัดแย้งในศตวรรษใหม่," ***รัฐศาสตร์สาร***. 21(3) : 174 - 196.

———. (2539ก). "จดหมายถึงนวลละออ! ว่าด้วยวิธีคิดของ "คนไทย"," ***ธรรมศาสตร์***. 22(3) : 87 - 94.

———. (2539ข). ***สันติทฤษฎี : วิถีวัฒนธรรม***. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

———. (2537, กุมภาพันธ์). "กรือเซะ : เวทีแห่งการปะทะต่อรองทางเอกลักษณ์ครั้งใหม่ของชาวมุสลิม," ***สารคดี***. 9(108) : 94 - 108.

———. (2535, กันยายน-ธันวาคม). "ถ้ำของเพลโต : ข้อพิจารณาการศึกษาไทยกับสื่อมวลชนในยุคข่าวสาร," ***วิทยาสาร***. 3(5) : 42 - 47.

———. (2533). ***ท้าทายทางเลือก : ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง***. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

———. (2526, มกราคม-เมษายน). "รัฐศาสตร์ทวนกระแส," ***รัฐศาสตร์สาร***. 9(1) : 1 – 50.

———. (2521). "เรขาคณิตกับปรัชญาการเมือง : วิธีการของฮอบส์ใน Leviathan," ใน ***ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่***. สมบัติ จันทรวงศ์, บก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2541). ***รัฐ***. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

———. (2538). ***แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย : คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103***. กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2520). ***ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์กับการเมืองไทย.*** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูต. (2518). ***เอกสารการเมืองการปกครองของไทย (พ.ศ.2417 – 2477).*** กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย .

"ชาวบ้านปากมูลฮือยึดโรงไฟฟ้ากดดันกฟผ.เปิดประตูระบายน้ำ," (2543, 16 พฤษภาคม). ***ผู้จัดการ.*** หน้า 13.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2544). ***ประวัติการเมืองไทย 2475 - 2500.*** พิมพ์ครั้งที่ 3. แก้ไขปรับปรุง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

———. (2543). ***บันทึกประวัติศาสตร์ 14 ตุลา.*** กรุงเทพฯ : สายธาร.

———. (2538). ***ประวัติการเมืองไทย 2475 - 2500.*** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

———. (2537). ***2475 การปฏิวัติสยาม.*** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ชาญวุฒิ วัชรพุกก์, พ.ต.ท. (2526). ***ประชาธิปไตยแบบไทย : บทศึกษาผลการนำแนวคิดและกลไกระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในเมืองไทย.*** วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชูศักดิ์ วิทยาภัค. (2543). "แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง," ใน ***สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์.*** ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.).

———. (2542). "ปัญหาการขาดกระบวนทัศน์หรือว่าขาดจินตนาการทางสถาบันกันแน่ ?," ใน ***3 ทศวรรษป่าชุมชนท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย.*** บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รักยุติธรรม, บก. เชียงใหม่ : บีเอสการพิมพ์.

———. (2541, กรกฎาคม-ธันวาคม). "สังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ," ***สังคมศาสตร์.*** 11(1) : 2 – 25.

เชษฐา พวงหัตถ์. (2540, มิถุนายน-กันยายน). "วิกฤติครั้งแรกของสมัยใหม่ : ลีโอ สเตร๊าส์ กับความคิดของรูสโซ," ***ร่มพฤกษ์.*** 16(1) : 82 – 94.

———. (2538, พฤศจิกายน-พฤษภาคม). "ประชาธิปไตยและการสร้างประชาธิปไตยของไทย : ศึกษาจากบริบทของการพัฒนา," ***ร่มพฤกษ์.*** 13(2) : 71 – 133.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. ***เขื่อน : การพัฒนาที่รัฐต้องทบทวน.*** มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์. ม.ป.ป. อัดสำเนา.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. (2537, 15 กรกฎาคม). ***เขื่อน-ปลา และบันไดปลาโจน.*** ฝ่ายวิชาการและนโยบายอนุรักษ์ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์. อัดสำเนา.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2543). ***วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น.*** พิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับปรับปรุง กรุงเทพฯ : วิภาษา.

———. (2540ก). ***ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ : บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพและนัยยะเชิงความคิด/ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย.*** กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก.

———. (2540ข). ***รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี : หนึ่งทศวรรษ รัฐศาสตร์แนววิพากษ์.*** กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก.

ไชยันต์ ไชยพร. (2543). "หลักการสิทธิมนุษยชนในฐานะวัฒนธรรม : Richard Rorty กับสิทธิมนุษยชนในแนวโพสโมเดิร์นในโลกตะวันตก : ความก้าวหน้าของจริยธรรมในพัฒนาการของ "Enlightenment"," ใน ***วิถีสังคมไท สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์.*** จรัญ โฆษณานันท์, บก. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.

———. (2541). "ความยุติธรรม ตอนที่หนึ่ง," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 20(2) : 57 – 95.

เดชรัต สุขกำเนิด. (2543, 22 พฤษภาคม). "10 ปีเขื่อนปากมูล : บทเรียนและการบ้านสำหรับสังคมไทย," ***มติชน.*** หน้า 19.

เดวิด เมอเรย์. (2536). ***เขื่อน : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคม.*** แปลโดย กรรณิการ์ พรมเสาร์. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา.

เดือนเพ็ญ ลิ้มศรีตระกูล และ อิทธิฤทธิ์ ประคำทอง. (2542, พฤษภาคม-มิถุนายน). "รื้อเขื่อนปากมูล กู้วิกฤตชีวิตที่เหลืออยู่," ***โลกสีเขียว.*** 8(2) : 25 - 39.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2526). ***การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ.*** แปลจาก Thailand : The Politics of Despotic Paternalism. โดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

"ทัศนะของบุคคลสำคัญ," (2532, 26 พฤศจิกายน). ***ปณิธาน.*** หน้า 1.

"ธ.โลกแฉเขื่อนปากมูลล้มเหลว กฟผ.ขู่ปิดไฟทั่วอีสาน," (2543, 22 พฤษภาคม). ***มติชน.*** หน้า 1 และ 28.

ธงชัย วินิจจะกูล. (2544, พฤศจิกายน). "ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่ หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระฎุมพีไทยในปัจจุบัน," ***ศิลปวัฒนธรรม.*** 23(1) : 56 – 65.

ธงชัย วินิจจะกูล. (2534). "วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศาวิทยา (Genealogy)," ใน ***รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร.*** กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. อัดสำเนา.

———. (2530). "ประวัติศาสตร์การสร้าง "ตัวตน"," ใน ***อยู่เมืองไทย.*** รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี. สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บก. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2542). " "ท่อง" ไปในแดนโพสต์โมเดิร์น : ความเหมือน/อัตลักษณ์และความแตกต่างในการเมือง," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 21(2) : 333 – 382.

———. (2539). "ประชาธิปไตยในยุคหลังสมัยใหม่," ใน ***จินตนาการสู่ปี 2000 : นวกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?.*** ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

———. (2532). ***การวิเคราะห์ซับเจค (Subject) ทฤษฎีที่ไร้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของมิเชล ฟูโก.*** กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2544). "สิทธิมนุษยชนในประวัติความคิดของสังคมไทย," ใน ***รวมบทความวิชาการเปิดศักราชสิทธิชุมชน.*** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา-อีสาน.

———. (2543). "คำนำเสนอมิติใหม่ของการต่อสู้ของสมัชชาคนจน : การดื้อแพ่งต่อกฎหมาย," ใน ***การดื้อแพ่งต่อกฎหมาย.*** โดย สมชาย ปรีชาศิลปกุล. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาการเมือง.

———. (2542ก). "การเมืองของการปฏิรูป : การปฏิรูปการเมืองและรัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2540," ใน ***รวมบทความทางวิชาการ 50 ปี คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.*** นพดล เฮงเจริญ, บก. กรุงเทพฯ : ขุนนนท์การพิมพ์.

———. (2542ข, มกราคม-เมษายน). "ระเบียบและความมั่นคง : ความคิดทางการเมืองและสังคมของปรีดี พนมยงค์," ***ธรรมศาสตร์.*** 25(1) : 9 – 24.

———. (2540). ***ประชาสังคม : พัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต.*** กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

———. (2539). "สิทธิคนไทยในรัฐไทย," ใน ***จินตนาการสู่ปี 2000 : นวกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?.*** ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

———. (2534, มกราคม-เมษายน). "คุณธรรมในความคิดการเมืองสมัยใหม่," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 17(1) : 116 – 131.

ธีระพล อันมัย. (2543). ***บทบาทหนังสือพิมพ์กับการพึ่งพาข่าวสารชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูล.*** วิทยานิพนธ์ปริญญานิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธีรยุทธ บุญมี. (2540). ***ปรัชญาแห่งการปฏิรูปการเมือง.*** กรุงเทพฯ : วัลยา.

ธีรเวทย์ ประมวญรัฐการ. (2543, 25 พฤษภาคม). "เขื่อนปากมูล," ***มติชน.*** หน้า 6.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2542). "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 21(3) : 1 – 104.

———. (2533). ***ความคิด ความรู้และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475.*** กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา และ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

นภาภรณ์ หะวานนท์. (2540). ***เอกสารคำสอน วิชา สังคมวิทยาสำหรับการพัฒนาประเทศ (พฒ 710).*** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

———. (2539). "ทฤษฎีฐานราก : ทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้," ใน ***พัฒนศึกษาศาสตร์ : ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา.*** กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นรนิติ เศรษฐบุตร. (2543). ***นัยประชาธิปไตยในวิถีการเมืองไทย.*** กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น (ม.จ. วรรณไวทยากร วรวรรณ). (2514). "ประชาธิปไตยแบบไทย," ใน ***ปกิณกะ.*** เสถียร และ ม.ร.ว. วิวรรณ เสถียรสุต พิมพ์ถวายในวาระคล้ายวันประสูติพระชันษาครบ 80 ปี ของพลตรี พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์.

นฤมล ทับจุมพล. (2544). "ขบวนการเพื่อรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนและการปฏิรูปการเมือง," ใน ***ลุกขึ้นสู้ : ขบวนการประชาชนร่วมสมัย.*** ศาสตราจารย์ ดร. ผาสุก พงษ์ไพจิตร เมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ ปราณี ขัติยศ, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). อัดสำเนา.

———. (2543). "ประชาธิปไตยรากหญ้ากับบทบาท ครป.," ใน ***2 ทศวรรษ ครป. บทเส้นทางการเมืองภาคประชาชน พ.ศ.2522-2542.*** หนังสือประกอบงานครบรอบ 20 ปี คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.).

นฤมล ทับจุมพล และคณะ. (2539). "การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของรัฐ(ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516-ปัจจุบัน)," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 19(3) :

68 – 90.

น้อย เลปาจารย์ และ สุภาพ ปาลบุตร. (2490). ***หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม.*** พระนคร : เลปา-จารย์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543ก). "การเมืองของคนจน," ใน ***2 ทศวรรษ ครป. บนเส้นทางการเมืองภาคประชาชนพ.ศ.2522-2542.*** หนังสือประกอบงานครบรอบ 20 ปี คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย(ครป.). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย(ครป.).

———. (2543ข, มิถุนายน). "คนจนในโลกยุคใหม่," ***สารคดี.*** 16(184) : 70 - 80.

———. (2543ค). ***เก็บที่โล่งแก่รากหญ้า : คัดสรรข้อเขียน 1 ทศวรรษว่าด้วยทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและอื่น ๆ.*** เชียงใหม่ : โครงการต้นน้ำต้นชีวิต มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและชุมชนคนรักป่า.

———. (2543ง, มกราคม-มิถุนายน). "คำแก้ตัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิด," ***มนุษยศาสตร์สาร.*** 1(1) : 1 – 16.

———. (2543จ, 4 สิงหาคม). "เบื้องลึกของการประท้วง," ***มติชน.*** หน้า 6.

———. (2541). ***วัฒนธรรมความจน?.*** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

———. (2539). ***สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง.*** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.).

———. (2538). ***ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์.*** กรุงเทพฯ : มติชน.

———. (2536). "วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย," ใน ***ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย.*** สังศิต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บก. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เนตรดาว แพทย์กุล. (2543ก). "การสร้างอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมในโฆษณา," ***สังคมศาสตร์.*** 12(2) : 241 – 267.

———. (2543ข, 5 มิถุนายน). "คืนชีวิตให้แม่น้ำมูล คืนสมดุลการจัดการทรัพยากร," ***กรุงเทพธุรกิจ.*** หน้า 2.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. (2544). ***อนุทิน 14 ตุลา.*** กรุงเทพฯ : เกี้ยว-เกล้าพิมพการ.

"บทสัมภาษณ์นักศึกษาเอไอที ผู้ทำวิทยานิพนธ์เขื่อนปากมูล," (2543, 8 มิถุนายน). ***ไทยโพสต์.*** หน้า 3.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2536). ***กฎหมายมหาชน : วิวัฒนาการทางปรัชญาและลักษณะของกฎหมายมหาชนยุคต่าง ๆ.*** กรุงเทพฯ : นิติธรรม.

บูชิตา สังข์แก้ว. (2540). ***วัฒนธรรมปลา และจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล.*** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมการพัฒนา(ผสพ.).

บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ. (2541). ***การเมืองวัฒนธรรมเรื่องการสร้างความหมายของประชาธิปไตย*** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บัทสัน, เบนจามิน เอ. (2543). ***อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม.*** แปลจาก The End of the Absolute Monarchy in Siam. โดย พรรณงาม เง่าธรรมสาร, สดใส ขันติวรพงศ์ และ ศศิธร รัชนิ ณ อยุธยา, บรรณาธิการแปล กาญจนี ละอองศรี และ ยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

บีทแธม, เดวิด และ เควิน, บอยล์. (2541). ***ไขข้อสงสัยประชาธิปไตย.*** แปลจาก Democracy : questions and answers โดย พฤทธิสาณ ชุมพล ตรวจสำนวนแปลโดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญส่ง ชัยสิงห์กานานนท์. (2540, ตุลาคม-มกราคม). "ปรัชญาหลังสกุลใหม่ (Postmodernism)," ***ร่มพฤกษ์.*** 15(2) : 57 – 102.

"ปชป.จวกปากมูลใช้"กฎหมู่"," (2543, 23 พฤษภาคม). ***กรุงเทพธุรกิจ.*** หน้า 15 และ 17.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). ***การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน.*** กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.

ประวิทย์ วิกรัยพัฒน์. (2526). ***ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการดื้อแพ่ง : การศึกษาเชิงวิจารณ์.*** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประสิทธิ์ คุณุรัตน์. (2539). "การจัดการพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม," ใน ***เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น ปี 2539 เรื่อง ทางเลือกและศักยภาพชาวอีสาน 5-6 กันยายน 2539.*** อัดสำเนา.

ประสิทธิ์ ปิวาวัฒนาพานิช. (2540, มิถุนายน-กันยายน). "บ่อเกิดของกฎหมาย," ***ร่มพฤกษ์.*** 16(1) : 26 – 62.

ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, ผู้รวบรวม. (2517). ***รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517).*** พระนคร : ชุมนุมช่าง.

ปรัชญา เวสารัชช์. (2520, พฤศจิกายน). "ความหมายของคำว่า "เสรีนิยม - Liberalism" แนวคิดเสรีนิยมของอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 19," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 4(2) : 29 – 48.

ปรีดี เกษมทรัพย์. (2532). ***นิติปรัชญา.*** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ปรีดี พนมยงค์. (2526). ***ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน.*** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

———. (2518). ***รวมบทความบางเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยและการร่างรัฐธรรมนูญ.*** กรุงเทพฯ : สันติธรรม.

"ปากมูลระอุ ม็อบต้านม็อบบุกทำเนียบ," (2543, 7 มิถุนายน). ***กรุงเทพธุรกิจ.*** หน้า 15 และ 18.

"ปากมูล ระรื่นหลังเปิดเขื่อน งานวิจัยชาวบ้านชี้ "ความสุขกำลังกลับมา"," (2545, 11 กุมภาพันธ์). ***มติชน***. หน้า 18.

"ปากมูลลั่นสู้ตาย จว.ยื่มกวาดจับ กฟผ.แจกข้อหา," (2543, 18 พฤษภาคม). ***ไทยโพสต์***. หน้า 1 และ 16.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. และสุธาริน คูณผล (2543). "คิดเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา : วิวาทะว่าด้วยเรื่องทรัพยากรส่วนรวม," ใน ***สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์***. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2541, กรกฎาคม-ธันวาคม). "วาทกรรมว่าด้วย"ชาวเขา"," ***สังคมศาสตร์***. 11 (1) : 92 – 133.

———. (2539). ***ภูมิปัญญานิเวศวิทยาพื้นเมือง : ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร***. กรุงเทพฯ : โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2543). "บ้านล้อมรัฐ," ใน ***วิถีสังคมไท สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์***. จรัญ โฆษณานันท์, บก. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.

———. (2536). "บทบาทชนชั้นกลางในเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศไทยเอเชียนิกส์และไทย : ข้อสังเกตเบื้องต้น," ใน ***ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย***. สังศิต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บก. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2531, กันยายน). ***โครงการปากมูล***. (202-0303-30 : 6).

———. (2543). ***ความจริงที่เขื่อนปากมูล***.

พนัส ทัศนียานนท์. (2526). "สิทธิมนุษยชน : วิวัฒนาการในกฎหมายไทย," ใน ***เอกสารการสัมมนาเรื่อง พัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย***. จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา คณะนิติศาสตร์, คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เมื่อวันที่ 19 - 21 สิงหาคม 2526.

พระไพศาล วิสาโล. (2545, 15 มกราคม). อดอาหารจากใจถึงใจ. http:// www.thai.to/

พิชิต แท้ประสาทสิทธิ์. (2536, มีนาคม). ***เราจะทดแทนไฟฟ้า 136 เมกกะวัตต์จากเขื่อนปากมูลอย่างไรดี***. อัดสำเนา.

พิศาล มุกดารัศมี. (2542). "ฟรีดริด นิทเช่ ว่าด้วยแนวคิดรัฐและประชาธิปไตยสมัยใหม่," ***รัฐศาสตร์สาร***. 21(2) : 185 – 218.

ไพศาล สังโวลี. (2532, 21 มิถุนายน). "เขื่อน...อีกแล้ว...ฟังเสียงผู้เดือดร้อนบ้าง," ***สยามรัฐ***. หน้า 9.

ไพสิฐ พาณิชย์กุล. (2544). "สิทธิชุมชน ปัญหาและพัฒนาการทางความคิด," ***สังคมศาสตร์.*** 13(1) : 87 - 110.

ภุมรินทร์ ศรีสุนทร. (2539). ***ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องการใช้ทรัพยากรป่า.*** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-มหาวิทยาลัย.

มนตรี เจนวิทย์การ. (2528). ***ครูประชาบาล : บทบาทการต่อสู้ทางการเมือง.*** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มรกต เจวจินดา. (2543). ***ภาพลักษณ์ปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ.2475 - 2526.*** กรุงเทพฯ : โครงการหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ คณะอนุกรรมการฝ่ายนิทรรศการ.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2544, กรกฎาคม). ***ข้อกำหนดการศึกษาวิจัย (Term of Reference) เรื่อง แนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ วิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล.*** อัดสำเนา

"ม็อบโผล่ทั่ว "เผด็จการ" ปราบหนักจับชาวนา-ปากมูลจ่อเผชิญหน้า," (2543, 23 พฤษภาคม). ***ไทยโพสต์.*** หน้า 1 และ 14.

มารค ตามไท. (2543ก). "การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข," ใน ***วิถีสังคมไท สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์.*** จรัญ โฆษณานันท์, บก. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.

———. (2543ข, ธันวาคม-พฤษภาคม). "ประชาธิปไตยที่มีหัวใจ : ขั้นตอนสู่สหัสวรรษแห่งปัญญา," แปลจาก Democracy with a Heart : Steps towards a Wiser Millennium. โดย วาสนา นิ่มนวล. ***อักษรศาสตร์.*** 22(2) : 49 – 60.

———. (2540, ตุลาคม-มกราคม). "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับ Post-Modernism," ***ร่มพฤกษ์.*** 15(2) : 44 – 56.

มาลินี คุ้มสุภา. (2541). ***นัยทางการเมืองของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในสังคมไทย.*** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มิล, เอส จอห์น. (2530). ***ความเรียงว่าด้วยเสรีภาพ.*** แปลจาก On Liberty. โดย ภัทรพร สิริกาญจน์. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

แมทิวส์, เดวิท. (2540, มิถุนายน). ***จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง.*** แปลจาก Elements of A Strong and Healthy Public Life. โดย ฐิรวุฒิ เสนาคำ. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

แม็คโดแนลด์, แอล. ซี. (2520). ***ทฤษฎีการเมืองตะวันตก เล่มหนึ่ง สมัยโบราณและยุคกลาง.*** แปลจาก Western Political Theory. โดย สมบัติ จันทรวงศ์. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ยศ สันตสมบัติ. (2544, พฤษภาคม). ***ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.*** พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

———. (2539ก). ***ท่าเกวียน : บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม.*** กรุงเทพฯ : คบไฟ.

———. (2539ข). "นิเวศน์วิกฤตและยุทธหัตถีเชิงกระบวนทัศน์ในสังคมไทย," ใน ***จินตนาการสู่ ปี 2000 : นวกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?.*** ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

"ยัดข้อหากบฏปากมูล รัฐจุดไฟพิฆาตคนจน ออกหมายจับ 14 แกนนำ 7 ความผิดฉกรรจ์," (2543, 21 พฤษภาคม). ***ไทยโพสต์.*** หน้า 1 และ 10.

ยีน ชาร์ป. (2529). ***อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง.*** แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ยุทธนา วรุณปิติกุล และ สุพิตา เริงจิต. (เรียบเรียง). (2542). ***สำนึกพลเมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม.*** กรุงเทพฯ : มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.

"รอง ผวจ.เชื่อเขื่อนปากมูลพาชาวอุบลฯมั่งคั่ง," (2532, 1 ธันวาคม). ***เดลินิวส์.***

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2544, 26 เมษายน). "ขบวนการสิทธิชุมชน," ***ผู้จัดการ.*** หน้า 6.

———. (2543). "การเมืองยุครัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540," ใน ***วิถีสังคมไท สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์.*** จรัญ โฆษณานันท์, บก. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.

———. (2536). ***อนิจลักษณะของเศรษฐกิจไทย.*** กรุงเทพฯ : คบไฟ.

"รัฐขู่ไฟดับ-น้ำท่วม ปลุกม็อบชน," (2543, 30 พฤษภาคม). ***ไทยโพสต์.*** หน้า 16.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร. (43/2475 (วิสามัญ)). วันที่ 2 ธันวาคม 2475.

———. (35/2475). วันที่ 25 พฤศจิกายน 2475.

———. (34/2475 (วิสามัญ)). วันที่ 16 พฤศจิกายน 2475.

รุจิร์ ภู่สาระ และ คณะ. (2533). ***แบบเรียนแนวหน้า ชุดพัฒนาการกระบวนการสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3*** หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533). พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

รุสโซ่. (2522). ***สัญญาประชาคม.*** แปลจาก Social Contract. โดย จินดา จินตนเสรี. กรุงเทพฯ : ชมรมแสงธรรม.

เวนโป๊ธ, วอลเตอร์. เจ. ***ความเห็นต่อการศึกษาสภาพแวดล้อมสำหรับเขื่อนปากมูล.*** จดหมายส่วนตัวถึง ดร.ยอร์ช เดวิส แผนกวิชามาลาเรียวิทยา สถาบันวิทยาศาสตร์ธรรมชาติแห่งฟิลาเดลเฟีย. ม.ป.ท. ม.ป.ป. อัดสำเนา.

โรเบิรตส์, ไทสัน อาร์. (2536). ***เพียงแค่แม่น้ำอีกสายที่ถูกปิดกั้น ผลกระทบของเขื่อนปากมูลต่อพันธุ์ปลาลุ่มน้ำโขง.*** แปลจาก "Just Another Dammed River? Negative Impacts of Pak Mun Dam on Fishes of the Mekhong Basin," ใน Natural History Bulletin of the Siam Society. 41(2) : 105 - 133 : 1993. โดย อรวรรณ คูหเจริญ และ ศิริวรรณ แจ่มมโนวงศ์. โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. อัดสำเนา.

ลักขณา ปันวิชัย. (2542). "อุดมการณ์รัฐของรัฐไทยในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2464-2533 ; ไม่มี "ชาติของประชาชนไทย" ในแบบเรียน," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 21(3) : 105 – 173.

ลัมมิส, ดักลาส. (2539). "ความเสมอภาค," แปลจาก Equality โดย โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. ใน ***ศัพท์การพัฒนา : คู่มือความรู้สู่อำนาจ.*** แปลจาก The Development Dictionary : A Guide to Knowledge as Power โดย ฉันทนา บรรพศิริโชติ และ สุริชัย หวันแก้ว, บก. แปล. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์. (2542). "คนจนในกระแสโลกาภิวัตน์," ใน ***วิกฤติกระแสโลกาภิวัตน์ : บทวิเคราะห์และสำรวจแม่แบบของการพัฒนา.*** พจน์ กริชไกรวรรณ, บก. กรุงเทพฯ : เสมสิกขาลัย, ปาจารยสาร, มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, มูลนิธิเด็กและโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก.

วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. (2538). ***สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ.*** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

วรวิทย์ เจริญเลิศ. (2536). "ชนชั้นกลางกับเหตุการณ์พฤษภาคม : ฝ่ายประชาธิปไตยหรือรัฐปฏิการ?," ใน ***ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย.*** สังศิต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บก. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วอลเดน เบลโล. (2542). "สัมภาษณ์ ดร.วอลเดน เบลโล โดย ประชา หุตานุวัตร และ ซ๊อค ไน." ใน ***วิกฤติกระแสโลกาภิวัฒน์ : บทวิเคราะห์และสำรวจแม่แบบของการพัฒนา.*** พจน์ กริชไกรวรรณ, บก. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเด็ก.

วอลเดน เบลโล, เชียร์ คันนิงแฮม และ ลี เค็ง ปอห์. (2542). ***โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่.*** แปลโดย สุรนุช ธงศิลา. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมล-คีมทอง.

"วางทิฐิหลอมหัวใจ สางปม"มือบปากมูล"," (2543, 25 พฤษภาคม). ***ไทยโพสต์.*** หน้า 3.

วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. (2533, กรกฎาคม). "จากเขื่อนเชี่ยวหลานถึงเขื่อนแก่งกรุง บทเรียนที่ผิดพลาดครั้งสำคัญ," ***สารคดี.*** 6(65) : 68 - 83.

วิชา มหาคุณ. (2522). ***การใช้เหตุผลในทางกฎหมาย.*** คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.

วิทยากร เชียงกูล. (2538). ***ปัญญาชน ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร.*** กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร.

วิศิษฐ์ วังวิญญู. (2528, มีนาคม). "การศึกษาเพื่อความเป็นไท," ***ธรรมศาสตร์.*** 14(1) : 4 – 16.

วิษณุ เครืองาม. (2530). ***กฎหมายรัฐธรรมนูญ.*** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : นิติบรรณาการ.

วิสุทธิ์ โพธิแท่น. (2524). ***ประชาธิปไตย : แนวความคิดและตัวแบบประเทศประชาธิปไตยในอุดมคติ.*** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

———. (2519, สิงหาคม). "ความคิดเกี่ยวกับการให้ความรู้ในทางการเมืองเพื่อการมีส่วนร่วมในทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพในประเทศไทย," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 3(3) : 32 – 66.

วีระ สมบูรณ์. (2541). ***ความไม่รู้ไร้พรมแดน : บางบทสำรวจในดินแดนความคิดทางสังคม.*** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ศยามล ไกรยูรวงศ์. (2543, 7 มิถุนายน). "เปิดเขื่อนคืนธรรมชาติสู่แม่น้ำมูล," ***กรุงเทพธุรกิจ.*** หน้า 2.

———. (2538). ***ปัญหาทางกฎหมายและนโยบายของการใช้อำนาจที่เกี่ยวกับการจัดการที่ดินในเขตป่า.*** วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ***เขื่อนปากมูลกับความพินาศทางอารยธรรมและสภาพแวดล้อมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.*** ลายมืออัดสำเนา

ศิริพร โคตะวินนท์. (2543). ***ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณีศึกษาฝายราษีไศล : หมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน 2 และ 3.*** วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (สังคมวิทยา). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศิริพร ศรีสินธุ์อุไร. (2542). ***ปฏิบัติการทางวาทกรรมของชาวบ้าน กรณีศึกษา "ป่าทามกุดเพ่ง".*** วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (สังคมวิทยา). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืดอุบลราชธานี. ***รายงานสรุปเรื่องเขื่อนปากมูลกับสภาวะทางการประมง.*** ม.ป.ท., ม.ป.ป. อัดสำเนา.

ส. ศิวรักษ์. (2532). ***แนวคิดทางปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล.*** กรุงเทพฯ : ปาจารยสาร.

———. (2527). "ความสูงสุดของศาสตร์แห่งการเมือง," ใน ***เอกสารการสอนชุดวิชา ปรัชญาการเมือง.*** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ส. ศิวรักษ์. (2520). ***นักปรัชญาการเมืองฝรั่ง.*** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

"สงครามชีวิตลูก "แม่น้ำมูล" ความเจ็บปวดของผู้เสียสละ," (2543, 26 พฤษภาคม). ***ผู้จัดการ.*** หน้า 1 และ 6.

สถาบันวิจัยประมงน้ำจืด, กรมประมง. (2536). ***การสำรวจชนิดและปริมาณปลาในบริเวณที่จะก่อสร้างเขื่อนปากมูล.*** (เอกสารวิชาการ ฉบับที่ 152). อัดสำเนา.

สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2544, 20 พฤศจิกายน). ***นิติศาสตร์แหกคอก.*** http://www.geocities.com/midschool2000/newp4.htm.

———. (2543). ***สิทธิการดื้อแพ่งต่อกฎหมาย.*** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา.

สมบัติ จันทรวงศ์. (2526, มกราคม-เมษายน). "อธิบายทฤษฎีประชาธิปไตยอเมริกัน : The Federalist Papers," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 9(1) : 51 – 106.

สมบูรณ์ ศิริประชัย. (2543, พฤษภาคม-มิถุนายน). "การประท้วงของชาวบ้านปากเขื่อนปากมูล : บทเรียนอะไรที่ควรจะกล่าวถึง?," ***ชีพจรเศรษฐกิจ.*** (8)3 : 16 – 20.

สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2529). ***สหราชอาณาจักร : การเมืองการปกครอง.*** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

สมพร พรมทา. (2538). ***ปรัชญาสังคมและการเมือง.*** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมยศ เชื้อไทย. (2539). ***นิติปรัชญาเบื้องต้น.*** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน.

สมฤดี นิโครวัฒนยิ่งยง. (2535, ตุลาคม). " "ส.ส." คือใคร? : "เวลา" กับพัฒนาการทางการเมืองของไทยใน 60 ปีที่ผ่านมา," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 18(2) : 1 – 34.

สมฤดี วีศทเวทย์. (2526). ***ปรัชญาของจอห์น ล็อค.*** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2544). ***ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง.*** กรุงเทพฯ : 6 ตุลารำลึก.

สมเกียรติ วันทะนะ. (2543). "ไทยศึกษาทางการเมืองและกฎหมาย," ใน ***สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์.*** ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สมัชชาคนจน. (2544ก). ***ข้อเสนอของสมัชชาคนจนต่อขอบเขตการศึกษาโครงการวิจัยแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ วิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล.*** อัดสำเนา.

———. (2544ข). ***สรุปสถานการณ์ความเคลื่อนไหวกรณีเขื่อนปากมูล ตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม 2543 - ปัจจุบัน (25 มิถุนายน 2544).*** อัดสำเนา.

———. (2543ก, 18 พฤศจิกายน). ***ลำดับเหตุการณ์เขื่อนปากมูล (ธันวาคม 2510 - เมษายน 2543).*** www.thai.to/aop.

สมัชชาคนจน. (2543ข). ***วิพากษ์มติ ครม. : แก้ปัญหาคนจนจริงหรือ มติ 25 กรกฎาคม 2543 มติ 8 สิงหาคม 2543.***

สมัย ละเลิศ. (2534, เมษายน). "สงครามความคิดบนเวทีเขื่อนปากมูล," ***สารคดี.*** 7(74) : 131 - 139.

สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนและคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน. (2534, 14 กรกฎาคม). "สรุปเอกสารเรื่องผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนปากมูล 2533," ***แนวหน้า.*** หน้า 2.

สรพงค์ ศรียานงค์. (2539). ***การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล.*** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. (2531). ***ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองไทยในประเทศระหว่าง พ.ศ. 2481 - 2492.*** กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สามารถ ภู่ไพบูลย์. (2538). ***การศึกษาด้านเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลระยะหลังจากงานก่อสร้างแล้วเสร็จ.*** ภาคนิพนธ์พัฒนบริหารศาสตร์มหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สายพิณ ศุพุทธมงคล. (2543). ***คุกกับคน อำนาจและการต่อต้านขัดขืน.*** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2544, 6 มีนาคม). ***บันทึกข้อความที่ นร 0206/400/ท ลงวันที่ 6 มีนาคม 2544 เรื่อง รายงานผลการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรี (ปัญหาของสมัชชาคนจน).*** เสนอต่อ รองนายกรัฐมนตรี (นายปองพล อดิเรกสาร) ผ่านรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายสมศักดิ์ เทพสุทิน). อัดสำเนา.

สืบสิน สันติราษฎร์. (2533). ***การศึกษาผลกระทบของเขื่อนผลิตไฟฟ้าพลังงานน้ำต่อองค์ประกอบของพันธุ์ปลาในประเทศไทย.*** แปลจาก "Studies on the effects of some hydroelectric dams on fish-species compositions in Thailand," in Symposium on Inland Aquatic Environmental Stress Monitoring. Bogor (Indonesia). 25 - 27 Jul 1990. Biotrop Special Publication (Indonesia). no.43 โดย โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. ลายมืออัดสำเนา.

สุด จอนเจิดสิน. (2528). ***การก่อตัวของยุโรปต้นยุคใหม่.*** กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ สถาบันเกริก.

สุเทพ อัตถากร. (2517, มกราคม-กุมภาพันธ์). "พรรคการเมืองในระบอบเสรีประชาธิปไตย," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 2(1) : 1 – 35.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2544). "เหตุการณ์ 6 ตุลา เกิดขึ้นได้อย่างไร," ใน ***อาชญากรรมรัฐในวิกฤตการเปลี่ยนแปลง.*** ใจ อึ๊งภากรณ์, สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ และคณะ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการรับข้อมูลและสืบพยานเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2543). "มองการเมืองไทยผ่านรัฐธรรมนูญ," ใน ***2 ทศวรรษ ครป. บนเส้นทางการเมืองภาคประชาชน พ.ศ.2522 – 2542.*** หนังสือประกอบงานครบรอบ 20 ปี คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย(ครป.).

———. (2534). ***แผนชิงชาติไทย.*** กรุงเทพฯ : สมาพันธ์จำกัด.

สุธาริน คูณผล. (2541). "บทสำรวจ "พื้นที่สาธารณะ"," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 20(3) : 167 – 214.

สุธาวัลย์ เสถียรไทย. (2543). "แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศ," ใน ***สถานภาพไทยศึกษา : การการสำรวจเชิงวิพากษ์.*** ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, บก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุรสม กฤษณะจูฑะ. (2537, พฤษภาคม-สิงหาคม). "ประชาธิปไตยไม่ใช่ของอาจารย์ป๋วย," ***ธรรมศาสตร์.*** 20(2) : 7 – 23.

สุริยะใส กตะศิลา. (2543). "ร่วมนิยามการเมืองใหม่ การเมืองภาคประชาชน," ใน ***2 ทศวรรษครป. บนเส้นทางการเมืองภาคประชาชน พ.ศ.2522-2542.*** หนังสือประกอบงานครบรอบ 20 ปี คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.).

สุรินทร์ พิศสุวรรณ. (2521). "สิทธิ : บทวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของ จอห์น ล็อค," ใน ***ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่.*** สมบัติ จันทรวงศ์, บก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

———. (2520, พฤศจิกายน). "ว่าด้วยเสรีภาพ บทวิเคราะห์ หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรุสโซ," ***รัฐศาสตร์สาร.*** 4(2) : 50 – 135.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2538). "พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย : แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย," ใน ***วิพากษ์สังคมไทย.*** ฉลอง สุนทราวาณิชย์, บก. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและสำนักพิมพ์อมรินทร์.

เสน่ห์ จามริก. (2542ก). "พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน," ใน ***สิทธิมนุษยชน : เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด.*** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และโครงการจัดตั้งสำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

———. (2542ข). ***สิทธิมนุษยชน เส้นทางสู่สันติประชาธรรม.*** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา-อิสานและสำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

เสน่ห์ จามริก. (2541ก). "การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม," ใน ***จาก 14 ถึง 6 ตุลา.*** ชาญวิทย์ เกษตรศิริและธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บก. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

———. (2541ข). ***ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย.*** กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์.

———. (2540). ***การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ.*** พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

———. (2536). "ประชาธิปไตย : ระหว่างรูปแบบกับเนื้อหา," ***ธรรมศาสตร์.*** 19(1) : 18 – 29.

———. (2535). ***รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยและ 60 ปีประชาธิปไตยไทย.*** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เสน่ห์ ผลประสิทธิ์, ภานุ เทวรัตน์มณีกุล และ คณะ. (2533). "การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับบันไดปลาโจน," ***การประมง.*** 43(6) : 411 – 422.

เสน่ห์ ผลประสิทธิ์, (วิทยากร) และ นภา รายะนาค, (พิธีกร). (2532). "ความสำคัญของบันไดปลาโจน...ทางเดินของสัตว์น้ำไปสู่ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ," ออกอากาศสถานีวิทยุ ททท. เอ.เอ็ม. และสถานีภูมิภาค ปราจีนบุรี จันทบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี และประจวบคีรีขันธ์. ใน ***ข่าวกรมประมง.*** 13(1) : 11 - 22.

เสรี พงศ์พิศ. (2543, 6 มิถุนายน). "ทุกข์ของชาวบ้านกับตรรกของแผ่นดิน," ***มติชน.*** หน้า 6.

โสพัส ศิริไสย์. (2542). "บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน : จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานสู่สมัชชาคนจน," ใน ***ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง.*** อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล, บก. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

องค์กรพัฒนาเอกชน. ข้อคิดเห็นเชิงวิจารณ์ต่อรายงานการประเมินผลกระทบด้านอาชีพประมง. ม.ป.ท. ม.ป.ป. อัดสำเนา

อนุชาติ พวงสำลี. (บก.). (2543). ***พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ.*** กรุงเทพฯ : สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาสังคม.

———. (2542). "บทสังเคราะห์ความเคลื่อนไหวของภาคีอันหลากหลายในขบวนการประชาสังคม," ใน ***ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง.*** อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล, บก. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

อนุสรณ์ ลิ่มมณี. (2542). ***รัฐ สังคมและการเปลี่ยนแปลง : การพิจารณาในเชิงอำนาจ นโยบายและเครือข่ายความสัมพันธ์.*** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา.

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. (2543). " "พื้นที่" ในทฤษฎีสังคมศาสตร์," ***สังคมศาสตร์***. 12(2) : 65 – 101.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2541). ***การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475***. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

———. (2532). "ประวัติศาสตร์สามัญชน ก่อน พ.ศ.2475," ใน ***สายธารแห่งความคิด***. อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ และ ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, บก. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบ 60 ปี อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา.

อักษรา พิลาศ. (2533, 11 เมษายน). "จอดป้ายประชาชื่น : เขื่อนปากมูลกับความต้องการของรัฐบาล "ชาติชาย"," ***มติชน***.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544ก). ***วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา***. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

———. (2544ข). ***มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร***. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

———. (2543). ***พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย***. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

———. (2542). "กฎหมายป่าชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้การจัดการป่าชุมชนได้จริงหรือ ?," ใน ***3 ทศวรรษป่าชุมชนท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย***. บุญตา สืบประดิษฐ์ และ อัจฉรา รักยุติธรรม, บก. เชียงใหม่ : บีเอสการพิมพ์.

———. (2538). "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับศักยภาพของชุมชนไทย," ใน ***วิพากษ์สังคมไทย***. ฉลอง สุนทราวาณิชย์, บก. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสำนักพิมพ์อมรินทร์.

"อุบลฯยื่นคำขาด 19 พ.ค. สลายม็อบปากมูล กร้าวต้องเคารพ กม.- ตร. นับ 1000 พร้อม," (2543,17 พฤษภาคม) ***มติชน***. หน้า 19.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2543ก). ***การเมืองของพลเมือง : สู่สหัสวรรษใหม่***. กรุงเทพฯ : คบไฟ.

———. (2543ข). ***การเมืองเป็นเรื่องของเรา***. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มิติใหม่.

———. (2543ค). "ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง," ใน ***วิถีสังคมไท สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์***. จรัญ โฆษณานันท์, บก. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.

———. (2542). "ส่วนรวมที่ไม่ใช่รัฐ : ความหมายของประชาสังคม," ใน ***ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง***. อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล, บก. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2539). ***มองเศรษฐกิจการเมืองไทย ผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ.*** แปลจาก Business Associations and the New Political Economy of Thailand : From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism. โดย สายทิพย์ สุคติพันธ์. กรุงเทพฯ : คบไฟ.

———. (2536ก). "ฤาเป็นยักษ์ที่เพิ่งตื่น : ชนชั้นกลางกับการเมืองไทย," ***ธรรมศาสตร์.*** 19(1) : 43 – 68.

———. (2536ข). ***ม้อบมือถือ : ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย.*** กรุงเทพฯ : พิฆเนศพริ้นติ้ง เซ็นเตอร์.

———. (2536ค). "ธุรกิจบนเส้นทางประชาธิปไตย : ทฤษฎีกับความเป็นจริง," ใน ***ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย.*** สังศิต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บก. กรุงเทพฯ : 179 การพิมพ์.

แอนเดอร์สัน, เบเนดิก. (2541). "บ้านเมืองของเราลงแดง : แง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของรัฐประหาร 6 ตุลา," ใน ***จาก 14 ถึง 6 ตุลา.*** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บก. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ฮับเบล, เดว. (2537). "ชาวบ้านปากมูลและโครงการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำปากมูล," แปลและเรียบเรียงโดย วิฑูรย์ ปัญญากุล ใน ***เขื่อน กั้นฟ้า กักลม?.*** โกลสมิทธิ์, เอ็ดเวิร์ด และ นิโคลัส ฮิลยาร์ด. แปลจาก Social and Environmental Effects of Large Dams โดย วิฑูรย์ ปัญญากุล. หน้า 265 - 285. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เฮิร์ช, ฟิลิป. (2533). "หมู่บ้านสู่รัฐ-รัฐสู่หมู่บ้าน," ใน ***รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา.*** อนัญญา ภุชงคกุล, บก. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Akerkar, Supriya. (1995, April). *Theory and Practice of women's movement in India : A discourse analysis.* Working papers, Institute of Social Studies, Hague.

Alexander, J. (edited). (1990). *Durkheimian Sociology : cultural studies.* Cambridge : Cambridge University Press.

Arendt, H. (1958). *The Human Condition.* Chicago : University of Chicago Press.

Aristotle. (1958). *Politics.* translated by Sir Ernest Barker. Oxford : Oxford University Press.

Ashenden, Samantha and David Owen. (edited). (1999). *Foucault contra Habermas : Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory.* London : Sage Publications.

Baker, Chris. (1999, July). *Assembly of the Poor : the new drama of village, city and state.* Paper for Thai Studies, Amsterdam.

Ball, Terence and Richard Dagger. (1991). *Political Ideologies and The Democratic Idea.* Harper Collins Publishers.

Bangkok Post. (1989, 27 december).

Barker, Ernst. (1950). "Medieval Political Thought." in *The Social and Political Ideas of Some Great Medieval Thinkers.* Edited by F.J.C. Hearnshaw. New York : Barnes & Noble.

Baradat, Leon P. (1988). *Political Ideologies : Their Origins and Impact.* 3rd ed. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall.

Beasley, W. G. (1974). *The Modern History of Japan.* 2nd ed. New York : Praeger.

Berkes, Fikret. (1989). *Common Property Resources : Ecology and Community-Based Sustainable Development.* London : Belhaven Press.

Berlin, I. (1969). "Two concepts of Liberty," in *Four Essays on Liberty.* Oxford : Oxford University Press.

Botwinick, Aryeh. (1993). *Postmodernism and Democratic Theory.* Philadelphia : Temple University Press.

Burke, E. (1975). *On Government, Politics and Society.* edited by B. W. Hill. London : Fontana.

Carre de Malberg, R. (1920). *Contribution á la théorie générale de l'Etat.* Paris : Sirey.

Cohen, Jean L. (1985, winter). "Strategy and Identity : New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements," *Social Research.* 52(4) : 663 – 716.

Coke, sir Edward. (1809). *The Fourth Part of the Institutes of the Laws of England.* London : W. Clarke and Sons.

Colburn, Forrest D. (1989). "Introduction," in *Everyday Forms of Peasant Resistance.* edited by Colburn, Forrest D. America, N. Y. : M.E.Sharpe, Inc.

Connolly, William E. (1983). "Freedom as a contested concept," in *The Terms of Political Discourse.* 2nd ed. Oxford : Martin Robertson.

Copp, David. Jean Hampton, and John E. Roemer. (edited). (1993). *The Idea of Democracy.* Cambridge : Cambridge University Press.

Crick, B. (1964). *In Defence of Politics.* Harmondsworth : Penguin Books.

Crook, Stephen. Jan Pakulski, and Malcolm Waters. (1992). *Postmodernization : Change in Advanced Society.* London : Sage Publications.

Dahl, Robert A. (1998). *On Democracy.* New Haven, C.T. : Yale University Press.

Danaher, Geoff. Tony Schirato, and Jen Webb. (2000). *Understanding Foucault.* London : Sage Publications.

Derrida, Jacques. (1992). "Force of law : The mystical foundation of authority," in *Deconstruction and the Possibility of Justice.* edited by Drucilla Cornell, Michel Rosenfeld, and David Gray Carlson. New York : Routledge, Chapman and Hill ; 3-67.

———. (1976). *Of Grammatology.* translated by Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore, M.D. and London : Johns Hopkins University Press.

Dwivedi, Ranjit. (1997, March). *People's Movements in Environmental Politics : A Critical Analysis of the Narmada Bachao Andolan in India.* Working Paper Series No. 242. Institute of Social Studies, Hague.

Dworkin, Ronald. (1985). *A Matter of Principle.* Cambridge, Mass : Harvard University Press.

Elson, Robert. The End of the Peasantry in Southeast Asia ; A Social and Economic History of Peasant Livelihood, 1800 - 1990s. Canbera : Australian national University.

Escobar, Arturo. (1992, June). "Reflections on "Development" : Grassroots approaches and alternative politics in the Third World," *Futures.* 24(5) : 411 – 436.

———. (1984). "Discourse and power in Development : Michel Foucault and the relevance of his work to the Third World," *Alternatives X.* : 377 – 400.

Fairclough, Norman. (1992). *Discourse and Social Change.* Cambridge, UK : Polity Press.

Fiske, J. (1989). *Reading the Popular.* Boston : Unwin Hyman.

Foucault, Michel. (1986). "Of other spaces," *Diacritics.* 16(1) : 22 – 27.

———. (1985). *The Use of Pleasure : The History of Sexuality Volume 2.* New York : Vintage Books.

———. (1984). "Space, knowledge, and power," in *The Foucault Reader.* edited by Paul Rabinow. New York : Pantheon Books.

———. (1980). *Power / Knowledge : Selected Interviews and Other Writings 1972 – 1977.* edited by Colin Gordon. translated by Colin Gordon, Leo Marshall, John Mapham and Kate Soper. New York : Pantheon Book.

Fromont, Michel Reig, Alfred. (Sous la direction de). (1984). Introduction au droit allemand. Tome II. Paris : Cujas.

Fukuyama, Francis. (1992). *The End of History and the Last Man.* New York : The Free Press.

Fukuyama, Francis. (1989). "The End of History?," *The National Interest.* No.16 (summer) : 3 –18.

Gans, Chaim. (1992). *Philosophical Anarchism and Political Disobedience.* Cambridge : Cambridge University Press.

Gould, Carol C. (1988). *Rethinking Democracy : Freedom and Social cooperation in politics, economy, and society.* Cambridge : Cambridge University Press.

Gray, John. (1995). *Liberalism.* 2nd ed. Buckingham : Open University Press.

Hall, Stuart. (edited). (1997). *Representation : culture representations and signifying practices.* London : Sage Publications.

Hanson, Russell L. (1989). "Democracy," in *Political innovation and conceptual change.* edited by Ball, Terence. James Farr, and Russell L. Hanson. Cambridge : Cambridge University Press.

Hart, Vivien. (1978). *Distrust and Democracy : Political Distrust in Britain and America.* Cambridge : Cambridge University Press.

Hauck, Albert. (1907). "Die Rezeption und Umbildung der allgemeinen Synode im Mittelalter," *Historische Vierteljahrschrift.* 10 : 465 – 482.

Heater, D. (1990). *Citizenship : The Civil Ideal in World History, Politics and Education.* London and New York : Longman.

Hegel, G.W.F. (1977). *Phenomenology of Spirit.* translated by A.V.Miller. Oxford : Oxford University Press.

Held, David. (1986). "Introduction : New Forms of Democracy?," in *New Forms of Democracy.* edited by Held, David. and Christopher Pollilt. London : Sage Publications.

Hewison, Kevin. (1996). "Political oppositions and regime change in Thailand," *in Political Oppositions in Industrialising Asia.* edited by Rodan, Garry. London : Routledge.

Heywood,Andrew. (1994). *Political Ideas and Concepts : An Introduction.* Hampshire and London : Macmillan.

Hirsch, Philip. (1998). "Dams, resources and the politics of environment in mainland Southeast Asia," in *The Politics of Environment in Southeast Asia.* edited by Hirsch, Philip and Caral Warren. London : Routledge.

Holden, Barry. (1974). *The Nature of Democracy.* Great Britain : Thomas Nelson and Sons.

Kaufman, Michael. (1997). "Community Power, Grassroots Democracy, and the Transformation of Social life," in *Community Power and Grassroots Democracy : The Transformation of Social Life.* Edited by Kaufman, Michael and Haroldo Dilla Alfonso. London : Zed Books.

Kothari, R. (1990). *State against Democracy : In Search of Human Governance.* London : Aspect Publications.

Laclau, E. and C. Mouffe. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy : Towards a Radical Democratic Politics.* translated by Winston Moore and Paul Cammack. London : Verso.

Lagarde, Georges de. (1937). "L'Idee de representation," *International Committee of the Historical Sciences Bulletin.* 9(December) : 425 – 451.

Levi, Margaret. (1997). "The democratization of compliance," in *Consent, Dissent and Patriotism.* Cambridge : Cambridge University Press.

Leach, E.R. (1976). *Culture and Communication.* Cambridge : Cambridge University Press.

———. (1964). *Political System of Highland Burma : a study of Kachin social structure.* London : The Athlone Prees.

Locke, John. (1970). *Two Treatises of Government.* A critical edition with an introduction and apparatus criticus by Peter Laslett. London : Cambridge University Press.

Luke, Timothy W. (1990). "Faucault and the Discourses of Power : Developing a Genealogy of the Political Culture Concept," in *Social Theory and Modernity : Critique Dissent, and Revolution.* Newbury Park : Sage Publications.

Lyman, Tower Sargent. (1972). *Contemporary Political Ideology.* Revised ed. Illinois : The Dorsey Press.

Macpherson, Crawford Brough. (1977). *The Life and Times of Liberal Democracy.* Oxford : Oxford University Press.

Marshall, T. H. (1992). "Citizenship and Social Class," in *Citizenship and Social Class.* by T.H. Marshall and Tom Bottomore. London : Pluto Press.

Massey, Doreen. (1998). *Space, Place and Gender.* 3rd ed. Cambridge : Polity Press.

McNay, Lois. (1994). *Foucault : A Critical Introduction.* Cambridge : Polity Press.

McNeill, H.W. (1979). *The Ecumene : Story of Humanity.* New York : Haper & Row Publishers.

Mercer, K. (1992). ""1968" periodising postmodern politics and identity," in *Cultural Studies.* edited by Grossberg, L. Nelson, C. and Treichler, P. London : Routledge.

Mill, J. S. (1976). *John Stuart Mill on Politics and Society.* edited by G.L. Williams. London : Fontana.

Millett, K. (1969). *Sexual Politics.* London : Granada.

Mills, C. Wright. (1959). *The Power Elite.* New York : A Galaxy Book.

Missingham, Bruce D. (1999). *The Assembly of the Poor in Thailand from Local Struggles to National Social Movement.* A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of The Australian National University.

Moore, Donalds. (1997). "Remapping Resistance : "Ground for struggle" and the politics of place," in *Geographies of Resistance.* edited by Steve Pile and Michael Keith. London and New York : Routledge.

Moss, Robert. (1975). "Introduction," in *The Collapse of Democracy.* London : Temple Smith.

Mushakoji, Kinhide. (1993). "Foreword," in *New Social Movements in the South : Empowering the people.* edited by Ponna Wignaraja. London and New Jersey : Zed Books.

Nantiya Tangwisuttijit and Ann Danaiya Usher. (1991, 23 May). "Villagers Dem and Freeze" on Dam Construction", *The Nation.*

Naruemon Thabchumpon. (1997). *The Role of Grassroots NGOs in Political Reform in Thailand : Democracy behind Civil Society.* MA Dissertation. University of Leeds.

Offe, Claus. (1985). "New Social Movements : challenging the boundaries of institutional Politics," *Social Research.* (winter) 52(4) : 817 – 868.

Parajuli, P. (1991, February). "Power and knowledge in development discourse : new social movements and the state in India," *International Social Science Journal.* : 173 - 190.

Pateman, Carole. (1970). *Participation and Democratic Theory.* London : Cambridge University Press.

Payne, S.G. (1978). "Spain and Portugal," in *Crises of Political Development in Europe and the United States.* edited by R. Grew. Princeton : Princeton University Press.

Phillips, Anne. (1995). *The Politics of Presence.* Oxford : Oxford University Press.

Pitkin, Hanna Fenichel. (1989). "Representation," in *Political Innovation and Conceptual Change.* edited by Ball, Terence James Farr and Russell L. Hanson. Cambridge : Cambridge University Press.

Presthus, R. (1971). "Pluralism and Elitism," in *Decisions, Organizations and Society.* edited by F. G. Castles, et al. Middlesex : Penguin Books.

Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy.* Princeton : Princeton University Press.

Ransome, P. (1992). *Antonio Gramsci : A New Introduction.* New York and London : Harverster.

Rawls, John. (1972). *A Theory of Justice.* Oxford : Oxford University Press.

Reeve, Andrew. (1986). *Property.* Hampshire and London : Macmillan.

Ricci, David M. (1984). *The Tragedy of Political Science : Politics, Scholarship and Democracy.* New Haven : Yale University Press.

Ritzer, George. (1996). *Sociological Theory.* 4th ed. Singapore : McGraw-Hill.

Rorty, Richard. (1979). *Philosophy and the Mirror of Nature.* Princeton : Princeton University Press.

Rowbotham, S. (1973). *Hidden from History : 300 years of women's oppression and the fight against it.* London : Pluto Press.

Sakchai Amornsakchai, Annez, Philippe. and et al. (2000). *WCD Case Study "Pak Mun Dam Mekong River Basin Thailand".* Final Report : November 2000. Prepared for The World Commission on Dams (WCD).

Sanitsuda Ekachai. (1992, 17 August). "Silenced No Longer," *Bangkok Post.*

Saward, Michael. (1993). "Green Democracy?," in *The Politics of Nature : Explorations in Green Political Theory.* edited by Dobson, Andrew and Paul Lucasdie. London : Routledge.

Schumpeter, J. (1976). *Capitalism, Socialism and Democracy.* London : Allen and Unwin.

Schuyler, R. L. and Weston, C. C. (1957). *British Constitutional History Since 1932.* Princeton : Nostrand.

Sethi, Harsh. (1993). " Survival and Democracy : Ecological Struggles in India," in *New Social Movements in the South : Empowering the People.* edited by Ponna Wignaraja. London and New Jersey : Zed Books.

Sheth, D. L. (1983). "Grass-Roots Stirrings and The Future of Politics," *Alternatives IX.* (spring) : 1 – 24.

Sibley, David. (1995). *Geographies of Exclusion : Society and Difference in the West.* London and New York : Routledge.

Singer, Beter. (1974). *Democracy and Disobedience.* Oxford : Oxford University Press.

Stassinopoulos, Michel. (1973). *Traité des actes administratifs.* Paris : L.G.D.J.

Strinati, Dominic. (1995). *An introduction to theories of popular culture.* London : Routledge.

Suvit Suvit-sawasdi. (1991, 19 October). "Bank Chiefs Hear Both Sides of Dam Issues," *Bangkok Post.*

Team Consulting Engineers Co.Ltd. (1982). *Environmental and Ecological Investigation of Pak Mun Project Vol.2 : Main Report.* EGAT. Thailand.

Teubner, Gunther. (1990). "And God Laughed : Indeterminacy, Self-Reference, and Paradox in Law," *Standford Literature Review.* (spring-fall). 7(1-2) : 15 - 51.

Tocqueville, A. de. (1960). *Democracy in America.* edited by Phillips Bradley. New York : Vintage Books.

Tolmazin, D. (1979, December). "Black Sea, Dead Sea?," *New scientist.* 6 : 766.

"Ubon Protest Continues," (1990, 13 February). *Bangkok Post.*

Usher, Robin and Richard Edwards. (1994). "Subject Disciplines and Disciplining Subjects : The Subject in Education," in *Postmodernism and Education.* London : Routledge.

Weeks, J. (1994). *The Lesser Evil and the Greater Good : the theory and politics of social diversity.* London : Rivers Oram Press.

Wignaraja, Ponna. (1993). "Rethinking Development and Democracy," in *New Social Movements in the South : Empowering the People.* edited by Ponna Wignaraja. London and New Jersey : Zed Books.

Wittgenstien, Ludwig. (1953). *Philosophical Investigations.* Oxford : Basil Blackwell.

Woodward, Kathryn. (1997). "Concepts of Identity and Difference," in *Identity and Difference.* London, Thousand Oaks and New Delhi : Sage Publications.

Woodward, Kathryn. (1997). "Motherhood : Identities, Meanings and Myths," in *Identity and Difference.* London, Thousand Oaks and New Delhi : Sage Publications.

Young, Oran R. (1982). *Resource Regimes : Natural Resources and Social Institutions.* Berkeley : University of California Press.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก

ชุดที่ 1 สำหรับแกนนำชาวบ้าน

ชุดที่ 2 สำหรับชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว

ชุดที่ 3 สำหรับชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหว / เข้าร่วมแต่ถอนตัวออกมา

ชุดที่ 4 สำหรับที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง

ชุดที่ 5 สำหรับข้าราชการและนักการเมืองที่เกี่ยวข้อง

แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก
ชุดที่ 1 สำหรับแกนนำชาวบ้าน

เริ่มการสนทนา

- แนะนำตนเอง
- อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์

-ต้องการศึกษาการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล โดยอยากทราบความคิดเห็นเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะการสรรค์สร้างอำนาจของขบวนการเคลื่อนไหว

-การคุยครั้งนี้ มาคุยกับคนหลาย ๆ คน โดยจะทำข้อสรุปเป็นความคิดเห็นส่วนรวมของทุกคน ดังนั้นขอให้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ

- ต้องขออัดเทป เพราะอาจจะจดไม่ทัน แต่เทปที่อัดนี้จะไม่นำไปเปิดให้ใครฟัง นอกจากผู้ศึกษาจะนำมาฟังเพื่อสรุปความคิดเห็นของบุคคลต่าง ๆ ให้ถูกต้องเท่านั้น

1. **ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลและความสัมพันธ์กับแม่น้ำมูนก่อนมีเขื่อนปากมูล**
   1.1 ขอให้ช่วยเล่าประวัติให้ฟังหน่อยว่า เป็นคนที่ไหน เกิดที่บริเวณนี้(บริเวณชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล)หรือไม่ ถ้าไม่ เพราะเหตุใดจึงย้ายเข้ามา เรียนหนังสือจบชั้นอะไร มีลูกกี่คน ถามถึงการเรียนหรืออาชีพของลูกแต่ละคน
   1.2 ก่อนสร้างเขื่อน ประกอบอาชีพหลัก , รองอะไรบ้าง อาชีพเหล่านั้นต้องใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนหรือไม่ อย่างไร ให้เล่าการทำมาหากินในช่วงนั้นอย่างละเอียด หากเป็นพรานปลาให้เล่ารายละเอียดของการจับปลา ให้ถามถึงสภาพแวดล้อมและธรรมชาติของปลา เช่น แหล่งที่อยู่ของปลา ช่วงฤดูกาลอพยพ ช่วงระยะเวลาจับปลา รวมทั้งเครื่องมือที่ใช้ในแต่ละช่วง ให้ถามถึงขนาดหรือลักษณะของเครื่องมือ มีข้อห้ามในการใช้เครื่องมือหรือไม่ และประเภทของปลาที่จับได้ มีการจำกัดพื้นที่หรืออาณาบริเวณของการจับปลาหรือไม่ เช่น แก่งเป็นพื้นที่จับปลาเฉพาะของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้เคียง ความร่วมมือในการจับปลามีหรือไม่ ถ้ามีให้เล่ารายละเอียดว่ามีลักษณะอย่างไร เป็นความสัมพันธ์ในระหว่างผู้จับปลา เช่น เป็นพี่น้อง เพื่อนบ้าน หรือคนในหมู่บ้านเดียวกัน หรือเป็นเรื่องของพื้นที่ เช่น จับปลาในพื้นที่เดียวกัน เป็นต้น หากเป็นแม่ค้าขายปลาให้เล่าถึงพื้นที่ที่ไปรับซื้อปลาว่ามีอาณาเขตครอบคลุมแค่ไหนรวมทั้งปริมาณปลาที่รับซื้อในแต่ละครั้ง กำไรที่ได้รับ ตะล่อมถามถึงฐานะทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปว่าเป็นอย่างไร เช่น ฐานะดี/พอมีพอกิน/ลำบากขาดแคลน

1.3 นอกจากอาศัยแม่น้ำมูนในการหาปลาแล้ว ในการหาอยู่หากิน ท่านยังใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในด้านอื่น ๆ อีกหรือไม่ อย่างไร ให้เล่ารายละเอียด รวมทั้งให้เล่าการใช้ประโยชน์จากป่าบุ่งป่าทามและป่าประเภทอื่น(หากมี) ที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำมูนด้วย

1.4 ท่านมีที่ดินทำกินหรือไม่ หากมีจำนวนเท่าใด ถ้าปลูกข้าว พอกินหรือไม่ หากไม่พอกินทำอย่างไร มีที่ดินที่ปลูกพืชอย่างอื่นหรือไม่ หากมี ให้ระบุประเภทของพืชที่ปลูก ช่วงเวลา รวมทั้งผลผลิตที่ได้รับก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล

1.5 ก่อนสร้างเขื่อน แม่น้ำมูนมีสภาพอย่างไร ให้ถามถึงจำนวนและชนิดพันธุ์ปลา รวมทั้งคุณภาพของน้ำ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มีคนจับปลาในแม่น้ำมูนมากหรือไม่ หากมี จะทำให้จำนวนปลาลดลงหรือไม่ เพราะเหตุใด และก่อนสร้างเขื่อนท่านเคยมีความกังวลเกี่ยวกับอนาคตของท่านและครอบครัวหรือไม่ว่าอาจจะไม่สามารถยังชีพอยู่ได้ด้วยการจับปลาในแม่น้ำมูน หากมีความกังวลให้ถามต่อว่าเพราะเหตุใด ทำไมจึงคิดเช่นนั้น หากมีความมั่นใจให้พยายามโยงเข้าสู่เรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้แม่น้ำมูนกับระดับความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำมูน โดยตั้งข้อสมมุติว่า การจับปลาจำนวนมากหรือไม่จำกัดจำนวนในแม่น้ำมูนเป็นสิ่งที่กระทำได้หรือไม่ อย่างไร ให้ตะล่อมถามวิธีการในการควบคุมจำนวนและชนิดพันธุ์ปลา เช่น มีกฎเกณฑ์ในการใช้เครื่องมือในการจับปลาหรือไม่ อย่างไร ชุมชนที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำมูนเคยมีความขัดแย้งในการจับปลาหรือไม่ หากมีให้เล่ารายละเอียด ถ้าไม่มีเป็นเพราะเหตุใด

1.6 ใครบ้างที่มีสิทธิที่จะจับปลาในแม่น้ำมูน คนภายนอก(ไม่ได้อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำมูน)มีสิทธิที่จะเข้ามาจับปลาได้หรือไม่ เพราะเหตุใด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น หากคนภายนอกมีสิทธิที่จะเข้ามาจับปลา สามารถจับปลาโดยไม่จำกัดจำนวนได้หรือไม่ และตั้งข้อสมมุติว่าหากใช้เครื่องมือจับปลาที่มีประสิทธิภาพมากกว่าชาวบ้าน จะกระทำได้หรือไม่ เพราะเหตุใดและทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

1.7 นอกจากใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในการดำรงชีพแล้ว ท่านยังใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในด้านใดอีกบ้าง ให้เล่ารายละเอียด

1.8 ก่อนสร้างเขื่อน ครอบครัวของท่านยากจนหรือไม่ เพราะเหตุใด ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2 ทัศนะของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลและความเปลี่ยนแปลงในชุมชนภายหลังการสร้างเขื่อนปากมูล

2.1 ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล ท่านเคยรู้จักเขื่อนหรือไม่ ถ้าเคย มีความคิดเกี่ยวกับเขื่อนอย่างไร เขื่อนมีประโยชน์หรือไม่ เพราะเหตุใด

2.2 เมื่อเขื่อนปากมูลถูกสร้างขึ้นแล้ว ท่านมองเขื่อนแตกต่างไปจากเดิมหรือไม่ ในลักษณะอย่างไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.3 นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล ครอบครัวของท่านได้รับความเดือดร้อนในด้านใดบ้าง ให้เล่ารายละเอียด

2.4 หากยังไม่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร อนาคตของท่านและครอบครัวจะเป็นอย่างไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.5 นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล หมู่บ้านแตกต่างไปจากเดิมหรือไม่ อย่างไร พยายามตะล่อมถามในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร การย้ายถิ่น และสภาพของแม่น้ำมูน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้า

3.1 เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาในชุมชน/หมู่บ้านที่ท่านอาศัยอยู่ตั้งแต่เมื่อไหร่ มาด้วยเรื่องอะไร ให้เล่ารายละเอียด ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน คนในหมู่บ้านเคยมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐหรือไม่ ถ้ามี เมื่อใด เรื่องอะไร และผลเป็นอย่างไร

3.2 เจ้าหน้าที่รัฐได้เข้ามาริเริ่มจัดตั้งองค์กรใหม่ ๆ ในหมู่บ้านของท่านหรือไม่ ถ้ามีเมื่อใด มีองค์กรใดบ้าง และองค์กรเหล่านั้นมีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างเขื่อนปากมูล สนับสนุนหรือคัดค้าน ให้เล่ารายละเอียด และท่านคิดว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

3.3 กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่รัฐคนอื่น ๆ เช่น ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข มีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างเขื่อนปากมูล สนับสนุนหรือคัดค้าน ให้เล่ารายละเอียด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

3.4 ในการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านและเรียกร้องค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนปากมูล เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติต่อท่านอย่างไร ให้เล่ารายละเอียด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

4 ความเป็นอื่นของประชาชนในระดับรากหญ้า

4.1 ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมาก่อนมีการสร้างเขื่อน ครอบครัวของท่านเคยประสบปัญหาความยากลำบากในเรื่องใดบ้าง (เช่น ไม่มีข้าวจะกิน ไม่มีเงินส่งลูกเรียน ลูกหลานอพยพออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ปัญหาครอบครัว) ปัญหาเหล่านี้มีสาเหตุมาจากอะไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น และท่านแก้ปัญหาเหล่านี้อย่างไร หากแก้ไม่ได้ให้ตะล่อมถามว่าเป็นเพราะเหตุใด

4.2 ก่อนที่ท่านจะเข้าร่วมเคลื่อนไหว ท่านคิดว่าหากรัฐ/เจ้าหน้าที่รัฐต้องการสร้างเขื่อน โรงไฟฟ้า ฯลฯ สามารถตัดสินใจได้เองหรือไม่ และทำไมจึงคิดเช่นนั้น ให้ตะล่อมถามเรื่องการปรึกษาหารือกับชาวบ้านว่าเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด

4.3 ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล ท่านทราบหรือไม่ว่าจะมีการสร้างเขื่อนปากมูล ถ้าทราบด้วยวิธีการใด ผ่านเจ้าหน้าที่ หรือทราบจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือเพื่อนบ้าน ถ้าทราบผ่านเจ้าหน้าที่ เจ้าหน้าที่เป็นใคร เป็นการให้ข้อมูล หรือปรึกษาหารือว่าควรสร้างเขื่อนหรือไม่ หรือเป็นการสอบถามความคิดเห็น ให้เล่ารายละเอียด

4.4 เพื่อพยายามคัดค้านการสร้างเขื่อน ชาวบ้านได้นำเสนอข้อมูลอะไร และเจ้าหน้าที่มีปฏิกิริยาต่อเรื่องเหล่านี้อย่างไร เช่น มีท่าที่ที่แสดงว่าข้อเรียกร้องเป็นเพียงผลประโยชน์ส่วนตัวของชาวบ้าน ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

4.5 ก่อนที่จะมีการเคลื่อนไหวเพื่อประท้วงในกรณีเขื่อนปากมูลนั้น ชาวบ้านได้ร้องเรียนตามขั้นตอนของระบบราชการ (ผ่านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปลัดอำเภอ/นายอำเภอ ผู้ว่าฯ) ระบบรัฐสภา (ส.ส.) มาแล้วหรือยัง ให้เล่ารายละเอียด และเพราะเหตุใดชาวบ้านจึงตัดสินใจเลือกการประท้วงในการแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่

4.6 ทำไมท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงไม่สามารถที่จะหว่านล้อมหรือชักจูงให้ ส.ส.และส.จ.ในจังหวัดอุบลราชโดยเฉพาะในเขตพื้นที่ที่ท่านมีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง สนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล และท่านคิดอย่างไรกับการที่คนเหล่านี้เพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องของท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ รวมทั้งยังมีบทบาทในการสนับสนุนการสร้างเขื่อนด้วยซ้ำไป ตะล่อมถามว่ามีสาเหตุมาจากตัวท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ ในการเลือกผู้แทนใช่หรือไม่ พวกเขาจึงไม่รับฟังปัญหาและความคิดเห็นของท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ หรือมีสาเหตุมาจากตัวผู้แทนเอง ให้เล่ารายละเอียด

4.7 ท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ สามารถกระทำการในทางการเมืองในลักษณะใดได้บ้างเพื่อที่จะควบคุมการตัดสินใจของผู้แทน หากตอบว่าไม่อาจกระทำการใด ๆ ได้เลย ให้ตะล่อมถามเหตุผลโดยให้เกี่ยวโยงกับมุมมองที่มีต่อตนเอง

4.8 ท่านมีความเห็นอย่างไรต่อข้อกล่าวหาที่ว่าท่านเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ส่วนตัวหรือขัดขวางการพัฒนา (เนื่องจากเขื่อนถูกสร้างโดยอ้างว่าเป็นวิธีการพัฒนาแหล่งน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดจากการผลิตกระแสไฟฟ้าและการกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร)

4.9 เอกสารที่ผลิตขึ้นในช่วง 4 ปีแรกของการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลระบุว่ารัฐบาลไม่ยอมให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รวมทั้งยังพยายามที่จะใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ เพื่อยุติการเคลื่อนไหวของชาวบ้านอีกด้วย ให้ท่านเล่าว่ารัฐบาลไม่ยอมให้ท่านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องอะไร และทำไมท่านจึงเห็นว่ารัฐบาลต้องให้ท่านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รวมทั้งให้เล่ารายละเอียดของสิ่งที่เรียกว่าการใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ เพื่อยุติการเคลื่อนไหวด้วยการกระทำดังกล่าวมีสาเหตุมาจากอะไร พยายามตะล่อมถามว่ามีสาเหตุมาจากตัวชาวบ้าน

มากน้อยเพียงใด (เช่น ชาวบ้านขาดความรู้ ไม่ยอมรับฟังเหตุผล คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตน)

4.10 ทำไมรัฐจึงใช้ความรุนแรงในการจัดการ/ขัดขวางการเคลื่อนไหว พยายามตะล่อมถามให้เกี่ยวโยงกับทัศนะหรือมุมมองที่รัฐมีต่อประชาชนในระดับรากหญ้า

4.11 ท่านคิดว่าอย่างไรกับการที่คนในเมืองมองว่าท่านเป็นพวกชอบเอากฎหมู่อยู่เหนือกฎหมาย ไม่รู้จักพอ รวมทั้งยังสร้างความเดือดร้อนให้แก่พวกเขาเพราะมักจะยึดท้องถนนเป็นสถานที่ของการเคลื่อนไหว ท่านคิดว่า การเคลื่อนไหวโดยอาศัยท้องถนนเป็นสิ่งที่ควรกระทำมากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใด และการเคลื่อนไหวเป็นการพึ่งพิงคนอื่นมากกว่าที่จะพึ่งตนเองใช่หรือไม่ เพราะเหตุใด

5 ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหว

5.1 ท่านเข้าร่วมการเคลื่อนไหวตั้งแต่เมื่อใด ใครเป็นคนชักจูง ให้เล่าโดยละเอียด (เช่น คนชักจูงเป็นใคร อยู่ที่ไหน มีความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลอย่างไร อะไรคือเหตุผลของการชักจูง ทำไมจึงคล้อยตามหรือเห็นด้วย ใช้เวลาชักจูงนานหรือไม่ อย่างไร ในช่วงนั้นมีคนเข้าร่วมเคลื่อนไหวมากน้อยเพียงใด ผู้ให้ข้อมูลได้ปรึกษาคนในครอบครัวหรือไม่ ผลเป็นอย่างไร หากตัดสินใจเข้าร่วมเคลื่อนไหวเองให้เล่าเหตุจูงใจ รวมทั้งได้ปรึกษาคนในครอบครัวก่อนหรือไม่ ผลเป็นอย่างไร)

5.2 ชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวบางส่วนได้กลายเป็นฝ่ายที่สนับสนุนการสร้างเขื่อน รวมทั้งยังพยายามที่จะขัดขวางการเคลื่อนไหวของท่านอีกด้วย แต่ทำไมท่านยังคงเข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อไป มีอะไรเป็นเหตุจูงใจ ให้เล่ารายละเอียด

5.3 ขอให้ท่านเล่าการเข้าร่วมเคลื่อนไหวโดยละเอียด ว่าท่านได้กระทำอะไรบ้าง (เช่น ได้ร่วมลงชื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลต่อธนาคารโลก เข้าร่วมประท้วงหน้าสำนักงานธนาคารโลก เข้าร่วมยึดสะพานข้ามเขื่อมหัวงานเขื่อน ขัดขวางไม่ให้มีการระเบิดแก่งชุมนุมหน้าศาลากลางจังหวัด เข้าร่วมชุมนุมใหญ่ครั้งที่ 1 เข้าร่วมชุมนุมมหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน ปืนทำเนียบรัฐบาล ฯลฯ) และทำไมท่านจึงตัดสินใจร่วมกระทำกิจกรรมดังกล่าว

5.4 การเคลื่อนไหวมีเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ กี่ครั้ง ทำไมจึงคิดว่าสำคัญ และท่านได้เข้าร่วมในกิจกรรมดังกล่าวหรือไม่ เพราะเหตุใด

5.5 ให้เล่าการได้รับสถานภาพเป็นแกนนำโดยละเอียด ว่าเป็นแกนนำตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่งตั้งหรือเลือกตั้ง โดยใคร คิดว่าอะไรเป็นเหตุผล/คุณสมบัติที่ทำให้ได้เป็นแกนนำ และท่านคิดว่ามีชาวบ้านคนใดบ้างที่ควรเป็นแกนนำ แต่ไม่ได้เป็น มีหรือไม่ ถ้ามี เป็นเพราะเหตุใด ในฐานะแกนนำ ท่านทำหน้าที่อะไรในการเคลื่อนไหว เหมือนหรือแตกต่างจากแกนนำคนอื่น ๆ หรือไม่

เพราะเหตุใด และให้เล่าการแบ่งหน้าที่ว่าแบ่งอย่างไร ใครเป็นคนแบ่ง มีการสับเปลี่ยนกันหรือไม่ อย่างไร

5.6 มีองค์กรใดหรือใครบ้างที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน และคนกลุ่มเหล่านี้มีบทบาทอย่างไรหรือทำอะไรบ้างในการเคลื่อนไหว เป็นแกนนำเหมือนท่านหรือให้คำปรึกษาหารือ ช่วยทำข้อมูล ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ฯลฯ ให้เล่าบทบาทและหน้าที่ของคนเหล่านี้โดยละเอียด (ให้ระบุชื่อ) และบทบาทในปัจจุบันของคนเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่อย่างไร เพราะเหตุใด ให้เล่าโดยละเอียด

5.7 การสร้างเขื่อนปากมูล รวมทั้งมีทำไมท่านจึงเห็นว่า ตนเองและครอบครัวมีสิทธิที่จะคัดค้านสิทธิที่จะเรียกร้องค่าชดเชยจากการเสียโอกาสในการจับปลาในแม่น้ำมูนในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนเป็นเวลา 3 ปี และมีสิทธิที่จะเรียกร้องค่าชดเชยหากไม่อาจจับปลาเป็นอาชีพได้หลังจากเขื่อนสร้างเสร็จแล้ว ท่านใช้อะไรในการอ้างสิทธิ และคนอื่น ๆ ยอมรับการอ้างสิทธิในลักษณะดังกล่าวมากน้อยเพียงใด หากสังคมไม่ยอมรับข้อเรียกร้องดังกล่าวเพราะการอ้างสิทธิย่อมเป็นการบังคับให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตต้องคิดต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างเต็มที่ซึ่งจะทำให้ต้นทุนในการผลิตไฟฟ้าสูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ท่านจะทำให้สังคมยอมรับการอ้างสิทธิของท่านได้อย่างไร

5.8 ทำไมในช่วงระยะแรก ๆ ของการเคลื่อนไหว ท่านจึงเรียกตนเองว่าเป็นผู้เสียสละ ท่านเสียสละอะไร ให้ใคร และทำไมจึงคิดว่าตนเองเป็นผู้เสียสละ

5.9 เหตุผลในการคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม จำนวนปลาในแม่น้ำมูนที่จะลดน้อยลง การระเบิดแก่งหินในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ รวมทั้งการไม่สามารถที่จะดำรงชีวิตตามแบบเดิมได้ในกรณีของหมู่บ้านที่ถูกน้ำล้อมรอบนั้นเป็นเหตุผลที่มีน้ำหนักมากน้อยเพียงใดเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเหตุผลที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตใช้ในการสนับสนุนการสร้างเขื่อน เพราะเหตุใด

5.10 อะไรเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีความเข้มแข็ง พยายามตะล่อมถามในเรื่องกระบวนการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้าน การจัดหาสมาชิกใหม่ บทบาทขององค์กรภายนอก เช่นองค์กรพัฒนาเอกชน นักศึกษา นักวิชาการ สื่อมวลชน เป็นต้น และท่านคิดว่าการเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูนมีความเข้มแข็งหรือไม่ เพียงใด เพราะเหตุใด

5.11 ในการเคลื่อนไหว ชาวบ้านใช้อะไรเพื่อประกาศหรือสร้างความรู้สึกของการเป็นสมาชิกของกลุ่มที่เคลื่อนไหวร่วมกัน พยายามตะล่อมถามว่ามีการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ใช้เพื่อแสดงความเป็นตัวตนร่วมกันหรือไม่ รวมทั้งความหมายที่แสดงความเป็นตัวตนของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงด้วยหรือไม่ อย่างไร

5.12 อะไรเป็นพฤติกรรมที่แสดงว่าสื่อมวลชนวางตัวไม่เป็นกลางและไม่รับฟังเสียงประชาชน ข้อเรียกร้องให้สื่อมวลชนวางตัวเป็นกลางและฟังเสียงประชาชนของชาวบ้านมีความชอบธรรมเพียงใด และสาธารณชนจะรับฟังหรือไม่ เพราะเหตุใด

5.13 การเคลื่อนไหวประสบชัยชนะบ้างหรือไม่ หากประสบชัยชนะ กี่ครั้ง ขอให้เล่าเหตุการณ์ที่แสดงว่าประสบชัยชนะโดยละเอียด และทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.14 การประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตมีความผิดพลาดหรือไม่ อย่างไร และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

5.15 ทำไมชาวบ้านจึงไม่ยอมรับมติของทางราชการที่จะจ่ายค่าชดเชยจากการเสียโอกาสในการจับปลาในแม่น้ำมูนในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนให้ครอบครัวละ 1 หมื่นบาทต่อ 3 ปี และคิดว่าเป็นการดูถูก การยืนยันให้จ่ายค่าชดเชยให้ครอบครัวละ 35000 บาทต่อ1 ปีนั้น ชาวบ้านคิดค่าชดเชยดังกล่าวจากอะไร ให้เล่ารายละเอียด

5.16 ท่านทราบหรือไม่ว่าการเคลื่อนไหวหลายครั้งของชาวบ้าน เช่น การยึดหัวงานเขื่อนปากมูล การบุกยึดทำเนียบรัฐบาล เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย ท่านได้เข้าร่วมในเหตุการณ์ดังกล่าวหรือไม่ หากร่วม ทำไมท่านจึงกล้าที่จะละเมิดหรือฝ่าฝืนกฎหมาย และท่านมองว่าคนอื่น ๆ ยอมรับการกระทำของท่านหรือไม่ ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.17 ในการต่อสู้กับการไฟฟ้า ชาวบ้านประกาศที่จะใช้หลักสันติวิธี และเรียกร้องให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตยึดหลักสันติวิธิ ท่านเห็นด้วยหรือไม่กับหลักการดังกล่าว อะไรคือการต่อสู้ด้วยสันติวิธี และการเรียกร้องต่อการไฟฟ้าฯประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

5.18 การเดินเท้าทางไกลเพื่อรณรงค์ *"ขอคืนแม่น้ำมูน"* ชาวบ้านใช้คำว่า *"คืน"* แม่น้ำมูน ทำไมจึงใช้คำว่า *"คืน"* และทำไมจึงคิดว่าการเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวรเป็นการคืนแม่น้ำมูน

5.19 ในการรณรงค์เพื่อขอคืนแม่น้ำมูนนั้น ชาวบ้านเสนอว่า การเปิดเขื่อนจะแก้ปัญหาวิกฤติในแม่น้ำมูนได้ ขอให้ท่านเล่าปัญหาวิกฤติในแม่น้ำมูนว่ามีอะไรบ้าง ทำไมปัญหาเหล่านั้นจึงแก้ได้ด้วยการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร และข้อเสนอดังกล่าวจะได้รับการยอมรับหรือไม่ เพราะเหตุใด

5.20 ขอให้ท่านเล่าเกี่ยวกับการจัดการหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืนโดยละเอียดว่า มีคณะกรรมการหมู่บ้านกี่ฝ่าย แต่ละฝ่ายทำอะไรบ้าง ให้เล่ากฎที่ใช้ในหมู่บ้านโดยละเอียด ทำไมจึงออกกฎเช่านั้น มีการเปลี่ยนแปลงกฎหรือไม่ ทำไมหมู่บ้านจึงมีแต่คนสูงอายุ ผลัดเปลี่ยนกันอย่างไร หมู่บ้านมีกิจกรรมอะไรบ้าง ใครเป็นคนกำหนด มีการประชุมชาวบ้านหรือไม่ ให้เล่าประเด็นที่มักนำมาประชุม ใครเป็นคนกำหนดและดำเนินการประชุม

แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก
ชุดที่ 2 สำหรับชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว

1. **ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลและความสัมพันธ์กับแม่น้ำมูนก่อนมีเขื่อนปากมูล**

1.1 ขอให้ช่วยเล่าประวัติให้ฟังหน่อยว่า เป็นคนที่ไหน เกิดที่บริเวณนี้(บริเวณชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล)หรือไม่ ถ้าไม่ เพราะเหตุใดจึงย้ายเข้ามา เรียนหนังสือจบชั้นอะไร มีลูกกี่คน ถามถึงการเรียนหรืออาชีพของลูกแต่ละคน

1.2 ก่อนสร้างเขื่อน ประกอบอาชีพหลัก , รองอะไรบ้าง อาชีพเหล่านั้นต้องใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนหรือไม่ อย่างไร ให้เล่าการทำมาหากินในช่วงนั้นอย่างละเอียด หากเป็นพรานปลาให้เล่ารายละเอียดของการจับปลา ให้ถามถึงสภาพแวดล้อมและธรรมชาติของปลา เช่น แหล่งที่อยู่ของปลา ช่วงฤดูกาลอพยพ ช่วงระยะเวลาจับปลา รวมทั้งเครื่องมือที่ใช้ในแต่ละช่วง ให้ถามถึงขนาดหรือลักษณะของเครื่องมือ มีข้อห้ามในการใช้เครื่องมือหรือไม่ และประเภทของปลาที่จับได้ มีการจำกัดพื้นที่หรืออาณาบริเวณของการจับปลาหรือไม่ เช่น แก่งเป็นพื้นที่จับปลาเฉพาะของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้เคียง ความร่วมมือในการจับปลามีหรือไม่ ถ้ามีให้เล่ารายละเอียดว่ามีลักษณะอย่างไร เป็นความสัมพันธ์ในระหว่างผู้จับปลา เช่น เป็นพี่น้อง เพื่อนบ้าน หรือคนในหมู่บ้านเดียวกัน หรือเป็นเรื่องของพื้นที่ เช่น จับปลาในพื้นที่เดียวกัน เป็นต้น หากเป็นแม่ค้าขายปลาให้เล่าถึงพื้นที่ที่ไปรับซื้อปลาว่ามีอาณาเขตครอบคลุมแค่ไหนรวมทั้งปริมาณปลาที่รับซื้อในแต่ละครั้ง กำไรที่ได้รับ ตะล่อมถามถึงฐานะทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปว่าเป็นอย่างไร เช่น ฐานะดี/พอมีพอกิน/ลำบากขาดแคลน

1.3 นอกจากอาศัยแม่น้ำมูนในการหาปลาแล้ว ในการหาอยู่หากิน ท่านยังใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในด้านอื่น ๆ อีกหรือไม่ อย่างไร ให้เล่ารายละเอียด รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากป่าบุ่งป่าทามและป่าประเภทอื่น(หากมี) ที่อยู่ริมแม่น้ำมูนด้วย

1.4 ท่านมีที่ดินทำกินหรือไม่ หากมีจำนวนเท่าใด ถ้าปลูกข้าว พอกินหรือไม่ หากไม่พอกินทำอย่างไร มีที่ดินที่ปลูกพืชอย่างอื่นหรือไม่ หากมีให้ระบุประเภท รวมทั้งผลผลิตที่ได้รับก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล

1.5 ก่อนสร้างเขื่อน แม่น้ำมูนมีสภาพอย่างไร ให้ถามถึงจำนวนและชนิดพันธุ์ปลา รวมทั้งคุณภาพของน้ำ ทำไมจึงคิดเช่นนั้น มีคนจับปลาในแม่น้ำมูนมากหรือไม่ หากมี จะทำให้จำนวนปลาลดลงหรือไม่ เพราะเหตุใด และก่อนสร้างเขื่อนท่านเคยมีความกังวลเกี่ยวกับอนาคตท่านและครอบครัวหรือไม่ว่าอาจจะไม่สามารถยังชีพอยู่ได้ด้วยการจับปลาในแม่น้ำมูน หากมีความกังวลให้ถามต่อว่าเพราะเหตุใด ทำไมจึงคิดเช่นนั้น หากมีความมั่นใจให้พยายามโยงเข้าสู่เรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้แม่น้ำมูนกับระดับความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำมูน โดย

ตั้งข้อสมมุติว่า การจับปลาจำนวนมากหรือไม่จำกัดจำนวนในแม่น้ำมูนเป็นสิ่งที่กระทำได้หรือไม่ อย่างไร ให้ตะล่อมถามวิธีการในการควบคุมจำนวนและชนิดพันธ์ปลา เช่น มีกฎเกณฑ์ในการใช้เครื่องมือในการจับปลาหรือไม่ อย่างไร ชุมชนที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำมูนเคยมีความขัดแย้งในการจับปลาหรือไม่ หากมีให้เล่ารายละเอียด ถ้าไม่มี เป็นเพราะเหตุใด

1.6 ใครบ้างที่มีสิทธิที่จะจับปลาในแม่น้ำมูน คนภายนอก(ไม่ได้อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำมูน)มีสิทธิที่จะเข้ามาจับปลาได้หรือไม่ เพราะเหตุใด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น หากคนภายนอกมีสิทธิที่จะเข้ามาจับปลา สามารถจับปลาโดยไม่จำกัดจำนวนได้หรือไม่ และตั้งข้อสมมุติว่าหากใช้เครื่องมือจับปลาที่มีประสิทธิภาพมากกว่าชาวบ้าน จะกระทำได้หรือไม่ เพราะเหตุใด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

1.7 นอกจากใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในการดำรงชีพแล้ว ท่านยังใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในด้านใดอีกบ้าง ให้เล่ารายละเอียด

1.8 ก่อนสร้างเขื่อน ครอบครัวของท่านยากจนหรือไม่ เพราะเหตุใด ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2 ทัศนะของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลและความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหลังการสร้างเขื่อนปากมูล

2.1 ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล ท่านเคยรู้จักเขื่อนหรือไม่ ถ้าเคย มีความคิดเกี่ยวกับเขื่อนอย่างไร เขื่อนมีประโยชน์หรือไม่ เพราะเหตุใด

2.2 เมื่อเขื่อนปากมูลถูกสร้างขึ้น แล้ว ท่านมองเขื่อนแตกต่างไปจากเดิมหรือไม่ ในลักษณะอย่างไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.3 นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล ครอบครัวของท่านได้รับความเดือดร้อนในด้านใดบ้าง ให้เล่ารายละเอียด

2.4 หากยังไม่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร อนาคตของท่านและครอบครัวจะเป็นอย่างไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.5 นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล หมู่บ้านแตกต่างไปจากเดิมหรือไม่ อย่างไร พยายามตะล่อมถามในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร การย้ายถิ่น และสภาพของแม่น้ำมูน

3. **ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้า**

3.1 เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาในชุมชน/หมู่บ้านที่ท่านอาศัยอยู่ตั้งแต่เมื่อไหร่ มาด้วยเรื่องอะไร ให้เล่ารายละเอียด ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน ท่านคิดว่าคนในหมู่บ้านเคยมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐหรือไม่ ถ้ามี เมื่อใด เรื่องอะไร และผลเป็นอย่างไร

3.2 เจ้าหน้าที่รัฐได้เข้ามาริเริ่มจัดตั้งองค์กรใหม่ ๆ ในหมู่บ้านของท่านหรือไม่ ถ้ามีเมื่อใด มีองค์กรใดบ้าง และองค์กรเหล่านั้นมีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างเขื่อนปากมูล สนับสนุนหรือคัดค้าน ให้เล่ารายละเอียด และท่านคิดว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

3.3 กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่รัฐคนอื่น ๆ เช่น ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข มีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างเขื่อนปากมูล สนับสนุนหรือคัดค้าน ให้เล่ารายละเอียด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

3.4 ในการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านและเรียกร้องค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนปากมูล เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติต่อท่านอย่างไร ให้เล่ารายละเอียด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

4 **ความเป็นอื่นของประชาชนในระดับรากหญ้า**

4.1 ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมาก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน ครอบครัวของท่านเคยประสบปัญหาความยากลำบากในเรื่องใดบ้าง (เช่น ไม่มีข้าวจะกิน ไม่มีเงินส่งลูกเรียน ลูกหลานอพยพออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ปัญหาครอบครัว) ปัญหาเหล่านี้มีสาเหตุอะไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น และท่านแก้ปัญหาเหล่านี้อย่างไร หากแก้ไม่ได้ให้ตะล่อมถามว่าเป็นเพราะเหตุใด

4.2 ก่อนที่ท่านจะเข้าร่วมเคลื่อนไหว ท่านคิดว่าหากรัฐ/เจ้าหน้าที่รัฐต้องการสร้างเขื่อน โรงไฟฟ้า ฯลฯ สามารถตัดสินใจได้เองหรือไม่ และทำไมจึงคิดเช่นนั้น ให้ตะล่อมถามเรื่องการปรึกษาหารือกับชาวบ้านว่าเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด

4.3 ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล ท่านทราบหรือไม่ว่าจะมีการสร้างเขื่อนปากมูล ถ้าทราบด้วยวิธีการใด ผ่านเจ้าหน้าที่ หรือทราบจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือเพื่อนบ้าน ถ้าทราบผ่านเจ้าหน้า เจ้าหน้าที่เป็นใคร เป็นการให้ข้อมูล หรือปรึกษาหารือว่าควรสร้างเขื่อนหรือไม่ หรือเป็นการสอบถามความคิดเห็น ให้เล่ารายละเอียด

4.4 เพื่อพยายามคัดค้านการสร้างเขื่อน ชาวบ้านได้นำเสนอข้อมูลอะไร และเจ้าหน้าที่มีปฏิกิริยาต่อเรื่องเหล่านี้อย่างไร เช่น มีท่าที่ที่แสดงว่าข้อเรียกร้องเป็นเพียงผลประโยชน์ส่วนตัวของชาวบ้าน ฯลฯ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

4.5 ก่อนที่จะมีการเคลื่อนไหวเพื่อประท้วงในกรณีเขื่อนปากมูลนั้น ชาวบ้านได้ร้องเรียนตามขั้นตอนของระบบราชการ (ผ่านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปลัดอำเภอ/นายอำเภอ ผู้ว่าฯ) ระบบรัฐสภา (ส.ส.) มาแล้วหรือยัง ให้เล่ารายละเอียด และเพราะเหตุใดชาวบ้านจึงตัดสินใจเลือกการประท้วงเป็นการแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่

4.6 ทำไมท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงไม่สามารถที่จะหว่านล้อมหรือชักจูงให้ ส.ส.และส.จ.ในจังหวัดอุบลราชโดยเฉพาะในเขตพื้นที่ที่ท่านมีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง สนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล และท่านคิดอย่างไรกับการที่คนเหล่านี้เพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องของท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ รวมทั้งยังมีบทบาทในการสนับสนุนการสร้างเขื่อนด้วยซ้ำไป ตะล่อมถามว่ามีสาเหตุมาจากตัวท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ ในการเลือกผู้แทนใช่หรือไม่ พวกเขาจึงไม่รับฟังปัญหาและความคิดเห็นของท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ หรือมีสาเหตุมาจากตัวผู้แทนเอง ให้เล่ารายละเอียด

4.7 ท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ สามารถกระทำการในทางการเมืองในลักษณะใดได้บ้างเพื่อที่จะควบคุมการตัดสินใจของผู้แทน หากตอบว่าไม่อาจกระทำการใด ๆ ได้เลย ให้ตะล่อมถามเหตุผลโดยให้เกี่ยวโยงกับมุมมองที่มีต่อตนเอง

4.8 ท่านมีความเห็นอย่างไรต่อข้อกล่าวหาที่ว่าท่านเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ส่วนตัวหรือขัดขวางการพัฒนา (เนื่องจากเขื่อนถูกสร้างโดยอ้างว่าเป็นวิธีการพัฒนาแหล่งน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดจากการผลิตกระแสไฟฟ้าและการกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร)

4.9 เอกสารที่ผลิตขึ้นในช่วง 4 ปีแรกการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลระบุว่า รัฐบาลไม่ยอมให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รวมทั้งยังพยายามที่จะใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ เพื่อยุติการเคลื่อนไหวของชาวบ้านอีกด้วย ให้ท่านเล่าว่ารัฐบาลไม่ยอมให้ท่านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องอะไร และทำไมรัฐบาลจึงต้องให้ท่านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รวมทั้งให้เล่ารายละเอียดของสิ่งที่เรียกว่าการใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ เพื่อยุติการเคลื่อนไหวด้วย การกระทำดังกล่าวมีสาเหตุมาจากอะไร พยายามตะล่อมถามว่ามีสาเหตุมาจากตัวชาวบ้านมากน้อยเพียงใด (เช่น ชาวบ้านขาดความรู้ ไม่ยอมรับฟังเหตุผล คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตน)

4.10 ทำไมรัฐใช้ความรุนแรงในการจัดการ/ขัดขวางการเคลื่อนไหว พยายามตะล่อมถามให้เกี่ยวโยงกับทัศนะหรือมุมมองที่รัฐมีต่อประชาชนในระดับรากหญ้า

4.11 ท่านคิดว่าอย่างไรกับการที่คนในเมืองมองว่าท่านเป็นพวกชอบเอากฎหมู่อยู่เหนือกฎหมาย ไม่รู้จักพอ รวมทั้งยังสร้างความเดือดร้อนให้แก่พวกเขาเพราะมักจะยึดท้องถนนเป็นสถานที่ของการเคลื่อนไหว ในทัศนะของท่านการเคลื่อนไหวโดยการอาศัยท้องถนนเป็นสิ่งที่ควรกระทำมากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใด และการเคลื่อนไหวเป็นการพึ่งพิงคนอื่นมากกว่าที่จะพึ่งตนเองใช่หรือไม่ เพราะเหตุใด

5 ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหว

5.1 ท่านเข้าร่วมการเคลื่อนไหวตั้งแต่เมื่อใด ใครเป็นคนชักจูง ให้เล่าโดยละเอียด (เช่น คนชักจูงเป็นใคร อยู่ที่ไหน มีความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลอย่างไร อะไรคือเหตุผลของการชักจูง ทำไมจึง

คล้อยตามหรือเห็นด้วย ใช้เวลาชักจูงนานหรือไม่ ในช่วงนั้นมีคนเข้าร่วมเคลื่อนไหวมากน้อยเพียงใด ผู้ให้ข้อมูลได้ปรึกษาคนในครอบครัวหรือไม่ ผลเป็นอย่างไร หากตัดสินใจเข้าร่วมเคลื่อนไหวเองให้เล่าเหตุจูงใจ รวมทั้งได้ปรึกษาคนในครอบครัวก่อนหรือไม่ ผลเป็นอย่างไร)

5.2 ชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวบางส่วนได้กลายเป็นฝ่ายที่สนับสนุนการสร้างเขื่อน รวมทั้งยังพยายามที่จะขัดขวางการเคลื่อนไหวของท่านอีกด้วย แต่ทำไมท่านยังคงเข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อไป มีอะไรเป็นเหตุจูงใจ ให้เล่ารายละเอียด

5.3 ขอให้ท่านเล่าการเข้าร่วมเคลื่อนไหวโดยละเอียด ว่าท่านได้กระทำอะไรบ้าง (เช่น ได้ร่วมลงชื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลต่อธนาคารโลก เข้าร่วมประท้วงหน้าสำนักงานธนาคารโลก เข้าร่วมยึดสะพานข้ามเขื่อมหัวงานเขื่อน ชุมนุมหน้าศาลากลางจังหวัด เข้าร่วมชุมนุมใหญ่ครั้งที่ 1 เข้าร่วมชุมนุมมหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน ปีนทำเนียบรัฐบาล ฯลฯ) และทำไมท่านจึงตัดสินใจร่วมกระทำกิจกรรมดังกล่าว

5.4 การเคลื่อนไหวมีเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ กี่ครั้ง ทำไมจึงคิดว่าสำคัญ และท่านได้เข้าร่วมหรือไม่ เพราะเหตุใด

5.5 มีองค์กรใดหรือใครบ้างที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน และคนกลุ่มเหล่านี้มีบทบาทอย่างไรในกระบวนการเคลื่อนไหว เป็นแกนนำ หรือให้คำปรึกษาหารือ ช่วยทำข้อมูล ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ฯลฯ ให้เล่าบทบาทและหน้าที่ของคนเหล่านี้โดยละเอียด (ให้ระบุชื่อ) และบทบาทของคนเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด

5.6 ทำไมท่านจึงเห็นว่า ตนเองและครอบครัวมีสิทธิที่จะคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล รวมทั้งมีสิทธิที่จะเรียกร้องค่าชดเชยจากการเสียโอกาสในการจับปลาในแม่น้ำมูนในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนเป็นเวลา 3 ปี และมีสิทธิที่จะเรียกร้องค่าชดเชยหากไม่อาจจับปลาเป็นอาชีพได้หลังจากเขื่อนสร้างเสร็จแล้ว ท่านใช้อะไรในการอ้างสิทธิ และการอ้างสิทธิในลักษณะดังกล่าวได้รับการยอมรับหรือไม่ มากน้อยเพียงใด หากสังคมไม่ยอมรับข้อเรียกร้องดังกล่าวเพราะการอ้างสิทธิย่อมเป็นการบังคับให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตต้องคิดต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างเต็มที่ซึ่งจะทำให้ต้นทุนในการผลิตไฟฟ้าสูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ท่านจะทำให้สังคมยอมรับการอ้างสิทธิของท่านได้อย่างไร

5.7 ทำไมในช่วงระยะแรก ๆ ของการเคลื่อนไหว ท่านจึงเรียกตนเองว่าเป็นผู้เสียสละ ท่านเสียสละอะไร ให้ใคร และทำไมจึงคิดว่าตนเองเป็นผู้เสียสละ

5.8 เหตุผลในการคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม จำนวนปลาในแม่น้ำมูนที่จะลดน้อยลง การระเบิดแก่งหินในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ รวมทั้งการไม่สามารถที่จะดำรงชีวิตตามแบบเดิมได้ในกรณีของหมู่บ้านที่ถูกน้ำล้อมรอบนั้น เป็นเหตุผลที่มีน้ำหนักมากน้อยเพียงใดเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเหตุผลของกฟผ.ฯ

5.9 ทำไมท่านจึงคิดว่าตนเองเป็นสมาชิกคนหนึ่งในขบวนการเคลื่อนไหว ท่านเหมือนกับคนสมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มอย่างไร พยายามตะล่อมถามว่ามีการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ใช้เพื่อแสดงความเป็นตัวตนของกลุ่มชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวหรือไม่ รวมทั้งความหมายที่แสดงความเป็นตัวตนของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร

5.10 อะไรเป็นพฤติกรรมที่แสดงว่าสื่อมวลชนวางตัวไม่เป็นกลางและไม่รับฟังเสียงประชาชน ข้อเรียกร้องให้สื่อมวลชนวางตัวเป็นกลางและฟังเสียงประชาชนมีความชอบธรรมมากน้อยเพียงใดและสาธารณชนจะรับฟังหรือไม่ เพราะเหตุใด

5.11 การเคลื่อนไหวประสบชัยชนะบ้างหรือไม่ หากประสบชัยชนะ กี่ครั้ง ขอให้เล่ารายละเอียดและทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.12 การประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมของกฟผ.ฯ มีความผิดพลาดหรือไม่ อย่างไร

5.13 ทำไมชาวบ้านจึงไม่ยอมรับมติของทางราชการที่จะจ่ายค่าชดเชยจากการเสียโอกาสในการจับปลาในแม่น้ำมูนในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนให้ครอบครัวละ 1 หมื่นบาทต่อ 3 ปี และคิดว่าเป็นการดูถูก การยืนยันให้จ่ายค่าชดเชยให้ครอบครัวละ 35000 บาทต่อ1 ปีนั้นชาวบ้านคิดค่าชดเชยดังกล่าวจากอะไร ให้เล่ารายละเอียด

5.14 ท่านทราบหรือไม่ว่าการเคลื่อนไหวหลายครั้งของชาวบ้าน เช่น การยึดหัวงานเขื่อนปากมูล การบุกยึดทำเนียบรัฐบาล เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย ท่านได้เข้าร่วมในเหตุการณ์ดังกล่าวหรือไม่ หากร่วม ทำไมท่านจึงกล้าที่จะละเมิดหรือฝ่าฝืนกฎหมาย การกระทำดังกล่าวมีความชอบธรรมหรือไม่ ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.15 ในการต่อสู้กับการไฟฟ้า ชาวบ้านประกาศที่จะใช้หลักสันติวิธี และเรียกร้องให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตยึดหลักสันติวิธี ท่านเห็นด้วยหรือไม่กับหลักการดังกล่าว อะไรคือสันติวิธี และการเรียกร้องต่อการไฟฟ้าฯประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใด

5.16 การเดินเท้าทางไกลเพื่อรณรงค์"ขอคืนแม่น้ำมูน" ชาวบ้านใช้คำว่า"คืน" แม่น้ำมูน ทำไมจึงใช้คำว่า"คืน" และทำไมจึงคิดว่าการเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวรเป็นการคืนแม่น้ำมูน

5.17 ในการรณรงค์เพื่อขอคืนแม่น้ำมูนนั้น ชาวบ้านเสนอว่า การเปิดเขื่อนจะแก้ปัญหาวิกฤติในแม่น้ำมูนได้ ขอให้ท่านเล่าปัญหาวิกฤติในแม่น้ำมูนว่ามีอะไรบ้าง ทำไมปัญหาเหล่านั้นจึงแก้ได้ด้วยการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร และข้อเสนอดังกล่าวจะได้รับการยอมรับหรือไม่ เพราะเหตุใด

แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก
ชุดที่ 3 สำหรับชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหว/เข้าร่วมแต่ถอนตัวออกมา

1. **ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลและความสัมพันธ์กับแม่น้ำมูนก่อนมีเขื่อนปากมูล**

1.1 ขอให้ช่วยเล่าประวัติให้ฟังหน่อยว่า เป็นคนที่ไหน เกิดที่บริเวณนี้(บริเวณชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล)หรือไม่ ถ้าไม่ เพราะเหตุใดจึงย้านเข้ามา เรียนหนังสือจบชั้นอะไร มีลูกกี่คน ถามถึงการเรียนหรืออาชีพของลูกแต่ละคน

1.2 ก่อนสร้างเขื่อน ประกอบอาชีพหลัก , รองอะไรบ้าง อาชีพเหล่านั้นต้องใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนหรือไม่ อย่างไร ให้เล่าการทำมาหากินในช่วงนั้นอย่างละเอียด หากเป็นพรานปลาให้เล่ารายละเอียดของการจับปลา ให้ถามถึงสภาพแวดล้อมและธรรมชาติของปลา เช่น แหล่งที่อยู่ของปลา ช่วงฤดูกาลอพยพ ช่วงระยะเวลาจับปลา รวมทั้งเครื่องมือที่ใช้ในแต่ละช่วง ให้ถามถึงขนาดหรือลักษณะของเครื่องมือ มีข้อห้ามในการใช้เครื่องมือหรือไม่ และประเภทของปลาที่จับได้ มีการจำกัดพื้นที่หรืออาณาบริเวณของการจับปลาหรือไม่ เช่น แก่งเป็นพื้นที่จับปลาเฉพาะของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้เคียง ความร่วมมือในการจับปลามีหรือไม่ ถ้ามีให้เล่ารายละเอียดว่ามีลักษณะอย่างไร เป็นความสัมพันธ์ในระหว่างผู้จับปลา เช่น เป็นพี่น้อง เพื่อนบ้าน หรือคนในหมู่บ้านเดียวกัน หรือเป็นเรื่องของพื้นที่ เช่น จับปลาในพื้นที่เดียวกัน เป็นต้น หากเป็นแม่ค้าขายปลาให้เล่าถึงพื้นที่ที่ไปรับซื้อปลาว่ามีอาณาเขตครอบคลุมแค่ไหนรวมทั้งปริมาณปลาที่รับซื้อในแต่ละครั้ง กำไรที่ได้รับ ตะล่อมถามถึงฐานะทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปว่าเป็นอย่างไร เช่น ฐานะดี/พอมีพอกิน/ลำบากขาดแคลน

1.3 นอกจากอาศัยแม่น้ำมูนในการหาปลาแล้ว ในการหาอยู่หากิน ท่านยังใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในด้านใดอีกหรือไม่อย่างไร ให้เล่ารายละเอียด รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากป่าบุ่งป่าทามและป่าประเภทอื่น(หากมี) ที่อยู่ริมแม่น้ำมูนด้วย

1.4 ท่านมีที่ดินทำกินหรือไม่ หากมีจำนวนเท่าใด ถ้าปลูกข้าว พอกินหรือไม่ หากไม่พอกินทำอย่างไร มีที่ดินที่ปลูกพืชอย่างอื่นหรือไม่ หากมีให้ระบุประเภท รวมทั้งผลผลิตที่ได้รับก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล

1.5 ก่อนสร้างเขื่อน แม่น้ำมูนมีสภาพอย่างไร ให้ถามถึงจำนวนและชนิดพันธ์ของปลา รวมทั้งคุณภาพของน้ำ ทำไมจึงคิดเช่นนั้น มีคนจับปลาในแม่น้ำมูนมากหรือไม่ หากมีจะทำให้จำนวนปลาลดลงหรือไม่ เพราะเหตุใด และก่อนสร้างเขื่อนท่านเคยมีความกังวลเกี่ยวกับอนาคตของท่านและครอบครัวหรือไม่ว่าอาจจะไม่สามารถยังชีพอยู่ได้ด้วยการจับปลาในแม่น้ำมูน หากมีความกังวลให้ถามต่อว่าเพราะเหตุใด ทำไมจึงคิดเช่นนั้น หากมีความมั่นใจให้พยายามโยงเข้าสู่เรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการใช้แม่น้ำมูนกับระดับความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำมูน โดยตั้งข้อสมมุติว่า การจับปลาจำนวนมากหรือไม่จำกัดจำนวนในแม่น้ำมูนเป็นสิ่งที่

กระทำได้หรือไม่ อย่างไร ให้ตะล่อมถามมีวิธีการในการควบคุมปริมาณปลา เช่น มีกฎเกณฑ์ในการใช้เครื่องมือในการจับปลาหรือไม่ อย่างไร ชุมชนที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำมูนเคยมีความขัดแย้งในการจับปลาหรือไม่ หากมีให้เล่ารายละเอียด ถ้าไม่มี เป็นเพราะเหตุใด

1.6 ใครบ้างที่มีสิทธิที่จะจับปลาในแม่น้ำมูน คนภายนอก(ไม่ได้อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำมูน)มีสิทธิที่จะเข้ามาจับปลาได้หรือไม่ เพราะเหตุใด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น หากคนภายนอกมีสิทธิที่จะเข้ามาจับปลา สามารถจับปลาโดยไม่จำกัดจำนวนได้หรือไม่ และตั้งข้อสมมุติว่าหากใช้เครื่องมือจับปลาที่มีประสิทธิภาพมากกว่าชาวบ้าน จะกระทำได้หรือไม่ เพราะเหตุใด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

1.7 นอกจากใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในการดำรงชีพแล้ว ท่านยังใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนในด้านใดอีกบ้าง ให้เล่ารายละเอียด

1.8 ก่อนสร้างเขื่อน ครอบครัวของท่านยากจนหรือไม่ เพราะเหตุใด ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2 ทัศนะของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลและความเปลี่ยนแปลงในชุมชนภายหลังการสร้างเขื่อนปากมูล

2.1 ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูล ท่านเคยรู้จักเขื่อนหรือไม่ ถ้าเคย มีความคิดเกี่ยวกับเขื่อนอย่างไร เขื่อนมีประโยชน์หรือไม่ เพราะเหตุใด

2.2 เมื่อเขื่อนปากมูลถูกสร้างขึ้นแล้ว ท่านมองเขื่อนแตกต่างไปจากเดิมหรือไม่ ในลักษณะอย่างไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.3 นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล ครอบครัวของท่านได้รับความเดือดร้อนหรือไม่ อย่างไร ให้เล่ารายละเอียด

2.4อนาคตของท่านและครอบครัวจะเป็นอย่างไรในกรณีที่มีการเปิดหรือไม่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.5 นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล หมู่บ้านแตกต่างไปจากเดิมอย่างไร พยายามตะล่อมถามในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร การย้ายถิ่น และสภาพของแม่น้ำมูน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้า

3.1 เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาในหมู่บ้านที่ท่านอาศัยอยู่ตั้งแต่เมื่อไหร่ มาด้วยเรื่องอะไร ให้เล่ารายละเอียด ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน ท่านคิดว่าคนในหมู่บ้านเคยมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐหรือไม่ ถ้ามี เมื่อใด เรื่องอะไร และผลเป็นอย่างไร

3.2 เจ้าหน้าที่รัฐได้เข้ามาริเริ่มจัดตั้งองค์กรใหม่ ๆ ในหมู่บ้านของท่านหรือไม่ ถ้ามีเมื่อใด มีองค์กรใดบ้าง และองค์กรเหล่านั้นมีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างเขื่อนปากมูล สนับสนุนหรือคัดค้าน ให้เล่ารายละเอียด และท่านคิดว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

3.3 กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่รัฐคนอื่น ๆ เช่น ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข มีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างเขื่อนปากมูล สนับสนุนหรือคัดค้าน ให้เล่ารายละเอียด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

3.4 เจ้าหน้าที่รัฐปฏิบัติต่อกลุ่มชาวบ้านที่เคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านและเรียกร้องค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนปากมูลอย่างไร เหมาะสมหรือไม่ เพราะเหตุใดจึงปฏิบัติเช่นนั้น และท่านเห็นด้วยหรือไม่อย่างไร

4 ความเป็นอื่นของประชาชนในระดับรากหญ้า

4.1 ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมาก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน ครอบครัวของท่านเคยประสบปัญหาความยากลำบากในเรื่องใดบ้าง (เช่น ไม่มีข้าวจะกิน ไม่มีเงินส่งลูกเรียน ลูกหลานอพยพออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ปัญหาครอบครัว) ปัญหาเหล่านี้มีสาเหตุมาจากอะไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น และท่านแก้ปัญหาเหล่านี้อย่างไร หากแก้ไม่ได้ให้ตะล่อมถามว่าเป็นเพราะเหตุใด

4.2 ท่านคิดว่าหากรัฐ/เจ้าหน้าที่รัฐต้องการสร้างเขื่อน โรงไฟฟ้า ฯลฯ พวกเขาสามารถตัดสินใจได้เองหรือไม่ และทำไมจึงคิดเช่นนั้น ให้ตะล่อมถามเรื่องการปรึกษาหารือกับชาวบ้านว่าเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใดจึงคิดเช่นนั้น

4.3 การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านหรือเรียกร้องในกรณีเขื่อนปากมูลเป็นสิทธิที่พึงกระทำหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใดจึงคิดเช่นนั้น

4.4 ทำไมท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงไม่สามารถที่จะหว่านล้อมหรือชักจูงให้ ส.ส.และส.จ.ในจังหวัดอุบลราชโดยเฉพาะในเขตพื้นที่ที่ท่านมีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง สนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล และท่านคิดอย่างไรกับการที่คนเหล่านี้เพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องของท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ รวมทั้งยังมีบทบาทในการสนับสนุนการสร้างเขื่อนด้วยซ้ำไปนั้น ตะล่อมถามว่ามีสาเหตุมาจากตัวท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ ในการเลือกผู้แทนใช่หรือไม่ พวกเขาจึงไม่ต้องรับฟังปัญหาและความคิดเห็นของท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ หรือมีสาเหตุมาจากตัวผู้แทนเอง ให้เล่ารายละเอียด

4.5 ท่านคิดว่าเป็นเพราะเหตุใดรัฐบาล/การไฟฟ้าฯจึงไม่ยอมให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกรณีเขื่อนปากมูล พยายามตะล่อมถามว่ามีสาเหตุมาจากตัวชาวบ้านมากน้อยเพียงใด (เช่น ชาวบ้านขาดความรู้ ไม่ยอมรับฟังเหตุผล คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตน)

4.6 ทำไมจึงมีการใช้ความรุนแรงเพื่อจัดการ/ขัดขวางการเคลื่อนไหว ท่านเห็นด้วยหรือไม่ เพราะเหตุใด พยายามตะล่อมถามให้เกี่ยวโยงกับทัศนะหรือมุมมองที่รัฐมีต่อประชาชนในระดับรากหญ้า

4.7 ท่านคิดอย่างไรกับกลุ่มชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านหรือเรียกร้องในกรณีเขื่อนปากมูล ท่านเห็นด้วยหรือไม่กับทัศนะของคนในเมืองที่มองว่ากลุ่มชาวบ้านเหล่านี้ว่าเป็นพวกชอบเอากฎหมู่อยู่เหนือกฎหมาย หรือไม่รู้จักพอ

4.8 เพื่อควบคุมการตัดสินใจของผู้แทน ท่านและชาวบ้านคนอื่น ๆ สามารถกระทำการในทางการเมืองในลักษณะใดได้บ้าง หากตอบว่าไม่อาจกระทำการใด ๆ ได้เลย ให้ตะล่อมถามเหตุผลโดยให้เกี่ยวโยงกับมุมมองที่มีต่อตนเอง

- สำหรับชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวแต่ถอนตัวออกมา
  - ท่านได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวตั้งแต่เมื่อใด ใครเป็นคนชักจูง ให้เล่าโดยละเอียด (เช่น คนชักจูงเป็นใคร อยู่ที่ไหน มีความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลอย่างไร อะไรคือเหตุผลของการชักจูง ทำไมจึงคล้อยตามหรือเห็นด้วย ใช้เวลาชักจูงนานหรือไม่ ในช่วงนั้นมีคนเข้าร่วมเคลื่อนไหวมากน้อยเพียงใด ผู้ให้ข้อมูลได้ปรึกษาคนในครอบครัวหรือไม่ ผลเป็นอย่างไร หากตัดสินใจเข้าร่วมเคลื่อนไหวเองให้เล่าเหตุจูงใจ รวมทั้งได้ปรึกษาคนในครอบครัวก่อนหรือไม่ ผลเป็นอย่างไร)
  - ขอให้ท่านเล่าการเข้าร่วมเคลื่อนไหวโดยละเอียด ว่าก่อนที่ท่านจะถอนตัวออกจากการเคลื่อนไหวท่านได้กระทำอะไรบ้าง (เช่น ได้ร่วมลงชื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลต่อธนาคารโลก เข้าร่วมประท้วงหน้าสำนักงานธนาคารโลก เข้าร่วมยึดสะพานข้ามเขื่อมหัวงานเขื่อน ชุมนุมหน้าศาลากลางจังหวัด เข้าร่วมชุมนุมใหญ่ครั้งที่ 1 เข้าร่วมชุมนุมมหกรรมทางสัญญาสมัชชาคนจน ปืนทำเนียบรัฐบาล ฯลฯ) และทำไมจึงตัดสินใจร่วมกระทำกิจกรรมดังกล่าว
  - ท่านได้ถอนตัวออกจากการเคลื่อนไหวตั้งแต่เมื่อใด ทำไมจึงถอนตัว และหลังจากท่านถอนตัวแล้ว ท่านได้ขัดขวางการเคลื่อนไหวหรือไม่ เพราะเหตุใด

แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก
ชุดที่ 4 สำหรับที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง

1. **ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล**
   1.1 ท่านได้เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้านตั้งแต่เมื่อไหร่ ทำไมจึงเข้ามาร่วม ในขณะนั้นท่านมีสถานภาพหรือมีอาชีพอะไร
   1.2 ท่านมีบทบาทหรือหน้าที่อะไรในการเคลื่อนไหว ให้เล่าโดยละเอียด และทำไมท่านจึงมีหน้าที่ดังกล่าว และบทบาทหน้าที่ของท่านในปัจจุบันแตกต่างไปจากอดีตหรือไม่อย่างไร เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

2 **ทัศนะของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลและความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหลังการสร้างเขื่อนปากมูล**
   2.1 ก่อนที่ท่านจะเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้าน ท่านมีทัศนะต่อเขื่อนอย่างไร เพราะเหตุใดจึงคิดเช่นนั้น และเมื่อเข้าร่วมเคลื่อนไหวแล้ว ทัศนะต่อเขื่อนของท่านเปลี่ยนแปลงหรือไม่ เพราะเหตุใด
   2.2 นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมน้ำมูลได้รับความเดือดร้อนในด้านใดบ้าง ให้เล่ารายละเอียด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
   2.3 หากไม่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล อนาคตของชาวบ้านจะเป็นเช่นไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
   2.4 ชุมชนริมแม่น้ำมูนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรนับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนปากมูล พยายามตะล่อมถามในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร การย้ายถิ่น และสภาพของแม่น้ำมูน

3. **ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้า**
   3.1 กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่รัฐคนอื่น ๆ เช่น ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข มีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างเขื่อนปากมูล สนับสนุนหรือคัดค้าน ให้เล่ารายละเอียด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
   3.2 เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติต่อชาวบ้านที่ร่วมเคลื่อนไหวอย่างไร ให้เล่ารายละเอียด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

4 ปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหว

4.1 ขอให้ท่านเล่า การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลและเรียกร้องค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนปากมูลนับโดยละเอียด โดยระบุประเด็นหรือเหตุผลที่คัดค้าน วิธีการที่เลือกใช้ วิธีคิดของการเลือกวิธีการดังกล่าว รวมทั้งผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

4.2 การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในกรณีเขื่อนปากมูลมีเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ กี่ครั้ง ทำไมจึงคิดว่าสำคัญ ให้เล่ารายละเอียด

4.3 ให้เล่าการจัดองค์กรในกระบวนการเคลื่อนไหวในปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร แตกต่างจากช่วงระยะแรก ๆ หรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น และท่านมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

4.4 ชาวบ้านใช้อะไรเพื่อรองรับความชอบธรรมของการอ้างสิทธิที่จะเรียกร้องค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพประมงจากการสร้างเขื่อน การอ้างสิทธิในลักษณะดังกล่าวมีความชอบธรรมมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพราะการอ้างสิทธิของชาวบ้านย่อมเป็นการบังคับให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตต้องคิดต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างเต็มที่ซึ่งจะทำให้ต้นทุนในการผลิตไฟฟ้าสูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

4.5 ทำไมในช่วงระยะแรก ๆ ของการเคลื่อนไหว ชาวบ้านจึงนิยามตนเองในฐานะผู้เสียสละ การนิยามตนเองในลักษณะดังกล่าวได้รับการยอมรับจากสังคมมากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใด และระยะหลัง ๆ ความเป็นผู้เสียสละไม่ได้ถูกนำใช้ในการแสดงความเป็นตัวตนของชาวบ้าน ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

4.6 ขบวนการเคลื่อนไหวสามารถช่วงชิงการนำในการอธิบายถึงผลกระทบด้านลบของเขื่อนปากมูลได้มากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใด และชาวบ้านได้อาศัยความรู้พื้นบ้านในการอธิบายผลกระทบดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

4.7 อะไรเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีความเข้มแข็ง พยายามตะล่อมถามในเรื่องกระบวนการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้าน การจัดหาสมาชิกใหม่ บทบาทขององค์กรภายนอก เช่นองค์กรพัฒนาเอกชน นักศึกษา นักวิชาการ สื่อมวลชน เป็นต้น และท่านคิดว่าขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูนมีความเข้มแข็งหรือไม่ เพียงใด เพราะเหตุใด

4.8 ขบวนการเคลื่อนไหวใช้อะไรเพื่อประกาศหรือสร้างความรู้สึกของการเป็นสมาชิกของ กลุ่มร่วมกัน พยายามตะล่อมถามว่ามีการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ใช้เพื่อแสดงความเป็นตัวตนร่วมกันหรือไม่ รวมทั้งความหมายของสิ่งเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงด้วยหรือไม่ อย่างไร

4.9 การเคลื่อนไหวในช่วงระยะแรก ๆ มีข้อเรียกร้องให้รัฐบาลและสื่อมวลชนวางตัวเป็นกลางและฟังเสียงประชาชนบ้าง ให้ช่วยอธิบายความหมายและเหตุผลของข้อเรียกร้องดังกล่าว รวมทั้งพฤติกรรมที่แสดงว่ารัฐบาลและสื่อมวลชนวางตัวไม่เป็นกลางและไม่รับฟังเสียงประชาชนและข้อเรียกร้องดังกล่าวมีความชอบธรรมเพียงใดและสาธารณชนจะรับฟังหรือไม่ เพราะเหตุใด

4.10 ทำไมชาวบ้านจึงไม่ยอมรับมติของทางราชการที่จะจ่ายค่าชดเชยจากการเสียโอกาสในการจับปลาในแม่น้ำมูนในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนให้ครอบครัวละ 1 หมื่นบาทต่อ 3 ปี และคิดว่าเป็นการดูถูก ชาวบ้านคิดค่าชดเชยอย่างไรจึงยืนยันให้จ่ายค่าชดเชยให้ครอบครัวละ 35000 บาทต่อ1 ปี ให้เล่ารายละเอียด

4.11 การเคลื่อนไหวประสบชัยชนะบ้างหรือไม่ หากประสบชัยชนะ กี่ครั้ง ขอให้เล่ารายละเอียดและทำไมจึงคิดเช่นนั้น

4.12 การเดินเท้าทางไกลของชาวบ้านโดยมีข้อเสนอให้เปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวรนั้น ชาวบ้านบอกว่าเป็นการรณรงค์เพื่อ *"ขอคืนแม่น้ำมูน"* ทำไมขบวนการเคลื่อนไหวจึงเลือกรณรงค์ด้วยความหมายดังกล่าว และความเป็นเจ้าของแม่น้ำมูนที่สร้างขึ้นจะได้รับการยอมรับจากสาธารณชนเพียงใด

แนวทางการสัมภาษณ์
ชุดที่ 5 สำหรับข้าราชการและนักการเมืองที่เกี่ยวข้อง

1. ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล
   1.1 หน้าที่และความรับผิดชอบของท่าน เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาข้อเรียกร้องหรือความเดือดร้อนของชาวบ้านอย่างไร ให้เล่ารายละเอียด
   1.2 ท่านเข้ามาเกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลตั้งแต่เมื่อไหร่ ท่านได้ดำเนินการอะไรไปแล้วบ้างเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น และผลเป็นอย่างไร ให้เล่ารายละเอียด

2. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในระดับรากหญ้า
   2.1 ในกรณีทั่วไป หากชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนหรือผลกระทบจากการดำเนินการตามโครงการต่าง ๆ ตามนโยบายของรัฐบาล พวกเขาสามารถดำเนินการอย่างไรได้บ้าง โปรดระบุรายละเอียด ในกรณีเขื่อนปากมูล ชาวบ้านได้ดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวแล้วหรือยัง ในกรณีที่ดำเนินการแล้ว เพราะเหตุใดข้อเรียกร้องหรือความเดือดร้อนของชาวบ้านจึงยังมิได้มีการแก้ไขหรือหากมีการแก้ไขเป็นเพราะเหตุใดจึงยังไม่สามารถแก้ไขได้ ในกรณีที่ชาวบ้านยังมิได้ดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวหรือดำเนินการแต่เพียงบางส่วน ท่านคิดว่าเป็นเพราะเหตุใด โปรดระบุรายละเอียด
   2.2 ในกรณีการเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูน การดำเนินการทางการเมืองในลักษณะนี้ เป็นสิ่งที่มีความชอบธรรมหรือเป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้หรือไม่ เพราะเหตุใด
   2.3 ข้อเรียกร้องให้จ่ายค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพประมง หรือการขอคืนแม่น้ำมูนด้วยการเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวรเป็นสิทธิที่ชาวบ้านสามารถกระทำได้หรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด
   2.4 ทำไม"ความจริงเกี่ยวกับเขื่อนปากมูล"ที่ถูกนำเสนอโดยชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ จึงเป็นขั้วตรงข้ามกัน การแก้ปัญหาเขื่อนปากมูลควรอยู่บนฐานของความจริงชุดใด เพราะเหตุใด
   2.5 การตัดสินใจที่จะดำเนินโครงการใด ๆ ก็ตามที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน/ชาวบ้าน รัฐบาลต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือไม่ อย่างไร ในกรณีที่ต้องเปิดโอกาส อะไรคือเงื่อนไขของความเป็นไปได้ที่กำหนดโอกาสของการมีส่วนร่วมของชาวบ้านซึ่งจะต้องถูกสร้างให้เกิดขึ้น และทำไมจึงคิดเช่นนั้น หากชาวบ้านไม่ยินยอมให้รัฐบาลดำเนินโครงการใด ๆ รัฐบาลควรดำเนินการอย่างไร เช่น พยายามให้ข้อมูลจนกว่าชาวบ้านจะ

เปลี่ยนการตัดสินใจ ยกเลิกโครงการดังกล่าว หาสถานที่ดำเนินโครงการใหม่ ดำเนินโครงการโดยไม่ฟังเสียงชาวบ้าน เป็นต้น และเพราะเหตุใดรัฐบาลจึงควรดำเนินการตามแนวทางดังกล่าว

ภาคผนวก ข
ตัวอย่างบทสัมภาษณ์ระดับลึก

ตัวอย่างบทสัมภาษณ์ระดับลึก
แกนนำเข้าร่วมเคลื่อนไหวก่อนระเบิดแก่ง

ถาม : เราทราบได้อย่างไรคะว่าปลามันว่ายจากแม่น้ำโขงเข้ามาแล้วหรือยัง

ตอบ : กะฟ้าฮ้อง(ร้อง) มันมีเครื่องสัญญาณบ่งบอก เพราะว่าปกตินี่รอบปีหนึ่งสัญญาณบอกกันว่าเดือนใด๋เฮาสิเคลื่อน เดินทางจากแม่น้ำโขงเข้าแม่น้ำมูน เดือนสาม ออกใหม่สามค่ำ(ขึ้นสามค่ำ) กบบ่มีปากนากไม่มีฮูขี้ (ทวารหนัก) บักขามป้อมสุกหวาน ฟ้าไขประตูเมือง

ถาม : ใครพูดคะ

ตอบ : อันนี้แต่ปู่แต่ย่า ปู่สังกะสาย่าสังกะสี เฮากะเรียนตามเขามาปู่สังกะสาย่าสังกะสี

ถาม : ปู่สังกะสาย่าสังกะสีแปลว่าอะไรคะ

ตอบ : คือปู่ตาย่าทวด พ่อของพ่อแม่ของแม่ เฮากะสืบฮอยตาว่าฮอยปู่มาเรื่อยๆ เหมือนเฮากำลังสืบกันอยู่เดียวนี้

ถาม : ฟ้าไขประตูเมืองเป็นยังไงคะ

ตอบ : ฟ้าฮ้องนั่นตี๋ ฟ้าฮ้องฝนสิตกนั่น มันฮ้องซื่อ ๆ มันบ่ตก ปีนั่นเดือนสาม ออกใหม่สามค่ำฟ้าสิฮ้องเปรี้ยง เป็นสัญญาณบอกสัตว์ใต้น้ำ สัตว์บนบกต่างๆให้เจียม (เตรียม)เครื่องมือ เจียมหากินหาอยากแล้วกะบอกปลาให้เคลื่อนออกจากที่บ่อนพักบ่อนเซา เดินทางไป ยกตัวอย่างให้ซัดเหมือนกับคนเรานัดกัน เอ้อเดือนห้า วันที่ 13 ลงตรุษสงกรานต์ สิไปเที่ยวแก่งตะนะ ความหมายของปลากับคน นี่มายกตัวอย่างกับคน บ่ได้ต่างกับคนนะ นั่นคือเฮานัดหมายกันตามฤดูกาล

ถาม : เรานัดนี่หมายถึงเรานัดกับปลา หรือเรานัดกันเองคะ

ตอบ : ปลากะคือคน ปลานัดปลา ก็เหมือนกับคนเรานัดกัน เสียงสัญญาณฟ้าก็เหมือนกับคนเราบอกว่าเดือนห้า วันที่ 13 ลงตรุษสงกรานต์ 7 วัน หรือ 3 วัน

ถาม : หมายถึงว่าฟ้าไขประตูนี่ ทั้งสัตว์ ทั้งปลา ทั้งคนรู้หมดพร้อมกัน รู้ว่าปลาจะมา คนก็เตรียมเครื่องมือหรือคะ

ตอบ : แล้วเขากะเดินทางมา ปลาขึ้นมา ปลาเปิดทางทีแรกเป็นปลาสร้อยมาก่อนหมู่ ปลาสร้อยโมกน้อมากันเป็นโขยงมืดน้ำมืดไนมา เขาสิเข้ามาอยู่ในเกาะในแก่งตะนะ มันเป็นแก่งใหญ่แก่งเก็บปลา เขาสิมารวมกันอยู่นี่ จักมื้อเขาจั่งสิเคลื่อนขึ้นเมือทางเทิง เขามาอยู่นี่อย่างน้อยที่สุดคือสิบห้ามื้อ หมู่ปลาสร้อยจั่งสิเคลื่อนออกจากแก่งตะนะ

ถาม : ปลาสร้อยจะมาอยู่ที่แก่งตะนะสิบห้าวัน

ตอบ : กะเพื่อสิให้คนหมู่บ้านหลายหมู่บ้านลงมาหาร่วมกัน คือเขาไม่ได้เคลื่อนง่ายๆ ปลาหัวปี (ต้นปี) เขาสิบ่เคลื่อนง่าย บาดทางนั้นได้ยินข่าวว่าทางนี้ได้ปลา ทางใต้ได้ปลา ทางเหนือกะเอาเฮือล่องลงมา

ถาม : ทางเหนือเขารู้ได้อย่างไรว่า...

ตอบ : พอเฮาจับปลาได้ปุ๊บ พี่น้องเฮากะส่งข่าวกัน ถามกัน ไปมาหาสู่กันคนหาปลารอบแม่น้ำมูนนี่

ถาม : ส่งข่าวกันยังไงคะแม่

ตอบ : ส่งข่าวปากต่อปาก สมมติคนหนึ่งหาอยู่หัวคันวัว ผู้หนึ่งกะหาอยู่แก่งตุงลุง ผู้หนึ่งกะหาอยู่วังสะแบง ผู้หนึ่งหาอยู่...ก็ส่งกันไปตามสายมูน กะต่อกันไปปากต่อปาก เหมือนเฮาย่างไปบอกเดียวนี่ แต่เฮาบ่ได้ย่างแบบนั้น หากันเป็นช่วง ๆ พอปลามาหมู่กะเคลื่อนมาหารวมกันอยู่บ่อนเดียวก่อน หลังจากปลาตัวนี่เคลื่อนออกจากนี่สิบห้าวัน เขาเคลื่อนออก บาดนี่หมู่ใหม่สิมาเป็นปลาหลายขนาดเข้ามา ปลาซุมนี้สิบ่อยู่นาน เพราะฝนกระหน่ำลงมาเดือนสาม ฝนกะฮวยในเดือนสาม พอฝนตกมาบาดนี่ปลาขึ้นมา ปลาพอน ปลาหว้าส่วง ปลาหว้าบักกอก ปลาตาดำ ปลาสะกาง

ถาม : มันมีผิดไหมคะ ปลาบางตัวเคยมาหลัง ก็มาก่อน

ตอบ : มาเป็นช่วงๆ มาเป็นหมู่ มันบ่สับกัน ปลาพอนกะมาแต่กับปลาพอน มาอยู่นี่สามมื้อขึ้นหวิดปลาปากกะขึ้นมาทอน ปลาปากขึ้นมาอีกสามมื้อหวิด ปลาสิอี้ขึ้นมาทอน

ถาม : หวิดหมายถึงอะไรคะ

ตอบ : กลาย มันกลาย เขากะสิเดินทางไปไหว้ธาตุต้นน้ำ คำว่าไขประตูเมืองคือให้ปลารีบขึ้นเมือไหว้ธาตุพ่อธาตุแม่คือยอดต้นน้ำ

ถาม : อ๋อ ปลานี่มันจะต้องไปไหว้ธาตุพ่อธาตุแม่มันที่ต้นน้ำ

ตอบ : เอ้อ

ถาม : ต้นน้ำอยู่ตรงไหนคะแม่

ตอบ : อยู่เขาพระยาเย็น เพิ่นว่า

ถาม : เขาพระเย็น ยอดมูนเหรอคะ เขาพระเย็น

ตอบ : ภาษาลาวสิเอิ้นยอด ภาษาไทยสิเอิ้นต้นน้ำ

ถาม : ปลาทุกตัวจะต้องว่ายน้ำไปไหว้ธาตุพ่อธาตุแม่มันหรือคะ

ตอบ : เอ้อ ไหว้ธาตุพ่อธาตุแม่

ถาม : ปลาที่อยู่ตามแก่งจะไปด้วยมั๊ยคะ

ตอบ : ปลาซุมอยู่ประจำยามแล้งกะสิเคลื่อนไปนำกัน มาเอิ้นกันไป ชวนกันไป เหมือนกับคนเฮาชวนกันไปเที่ยว เขากะเดินทางของเขา เคลื่อนไปเนาะ บาดนี้ปลาขึ้นมาใหญ่แล้ว ขึ้นมาหลาย มื้อต่อมื้อ หมู่ต่อหมู่ ไปเป็นหมู่ไผหมู่มัน บาดนี้กะเริ่มขยายแตกกันออกไปหาปลาตามจุดบ้านไผบ้านมัน ปลาขึ้นมาเต็มที่แม่น้ำมูนเข้ามาเต็มที่แล้ว กะอ่วยเฮือนำปลาไป นำขึ้นเมือบ้านหนองไฮ คันเปือย ตุงลุง วังสะแบง นำขึ้นไป ชาวหาปลานี่กะนำปลาไป นำไปเรื่อย ๆ นำไปช่วงระยะหนึ่งฮอดวังสะแบงกะกลับลงมา บ้านใกล้ หมู่ปลาปึ่ง ปลาเคิงขึ้นมาอีกบาดนี่ ซุมนี้กะขึ้นมา คูมื้อนี้ย่างไปเพิ่นมันแม่นความพ่อความแม่เว้า ฉันเองไปหว่างฮั่นไปฮอดอำเภอเมืองราษีฯ ไปเบิ่งอ่าวป่าบุ่งป่าทาม บ่อนปลาไปวางไข่ ว่าขึ้นไปไหว้ธาตุนั่น ไปวางไข่ อันนี้มันแม่น คั่นมันบ่มาไข่อยู่นี่บ่มีวันได้ออกแม่แผ่ลูก เพราะมันน้ำเชี่ยวเนาะแถวนี้ ทางพู้นอ่าวมันไปเบิ่งสัมผัสด้วยหูด้วยตา พ่อแม่กล่าวไว้จริงหมด

ถาม : แก่งที่มันอยู่ในบ้านเรา เป็นของเราไหมคะ คนอื่นมาจับปลาได้ไหม

ตอบ : สิเล่าให้ฟัง คั่นสิถามเรื่องนี้สิเล่าให้ฟัง พอปลาขึ้นมา การจับปลาของสองริมแม่น้ำมูนสิบ่มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน หานำกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน หาด้วยความฮักความแพงซักซวนอวนเฮียกหมู่ลงมา มาหาซอยกัน บ้านโคก บ้านเหนือ บ้านพู้น บ้านโคก บ้านกะโนงเฮาเล่ากล่าวต่อกัน ใส่ล้อใส่เกวียนแก่(ลาก)ข้าวลงมา

ถาม : บ้านที่แม่พูดถึงอยู่ไหนคะ อยู่ถึงถึงพิบูลหรือเปล่า

ตอบ : พิบูล วาริน อุบล ลงมาพี้ละหมด มาจับปลาอยู่พี้ละหมด บาดนี่พู้นยโส ศรีเมืองใหม่ มาอยู่พี้แหล่วหมดเอาเกวียน เอาล้อมาเที่อละสามสิบสี่สิบคัน ยี่สิบคันลำเกวียน นอนคืนสองคืนจั่งฮอดบ้านแม่ ข้าวแก่มาแลกปลา เอาเกลือมาแลกปลา กะเอาปลาแลกเกลือ เอาปลาแลกข้าว เอากระบองมาแลกปลา เฮาเอาปลาแลกกันส่วนผู้มีเงินมีคำกะซื้อเอาเมือนำ นั่นกะคือการอยู่ร่วมกัน แต่ก่อนความอุดมสมบูรณ์อยู่หลาย เฮากะบ่มีการขัดแย้ง

ถาม : ถ้าอุดมสมบูรณ์ มีปลาเยอะ ทำไมไม่มาจับปลาเองละคะ จะได้ไม่ต้องเอาข้าวมาแลก เก็บไว้กิน

ตอบ : ถ้าผู้ใด่จับเป็นก็จับเอาเลย แต่เขาบ่เคยอยู่กับแม่น้ำ เขากะกลัวเอาของมาแลกเปลี่ยน

ถาม : เขาไม่กล้าจับเหรอคะ

ตอบ : เฮาบ่ได้หวงบ่ได้ห้ามกัน

ถาม : งั้นการจับปลาในแม่น้ำมูนก็ยากซิคะ

ตอบ : ยากถ้าผู้บ่เคย คั่นตกน้ำตกไน เฮาบ่เคยเฮาไปบ่ถูกซอก ตกกะตายเนาะ เขากะเลยใส่แก่งมรณะ

ถาม : แก่งมรณะ ก็จับปลายากซิคะ

ตอบ : ยากสำหรับคนบ้านโคก แต่เขากะมีสิ่งแลกเปลี่ยน เขาบ่จำเป็นสิเอามือจับ

ถาม : เอาข้าวมาแลก

ตอบ : เอ้อ เอาข้าวมาแลก เอาเกลือมาแลก จั่งงี้น้อ แต่ก่อนมีเกลือบ่ ทางพู้น เขาเอาเกลือมาแลก

ถาม : เกลือที่ไหนคะ

ตอบ : เกลือสินเธาว์นี่ บ้านสีทวน บ้านคำม่วง มีเกลือหมด เอาเกลือสินเธาว์มาแลก หนักต่อหนัก ข้าวกะหนักต่อหนัก ปลาสิบกิโล เกลือกะสิบกิโล ข้าวกะสิบกิโล ปลากะสิบกิโล แลกกันมาแต่พ่อแต่แม่

ถาม : ปริมาณเท่ากัน

ตอบ : เท่ากัน นั่นคือความฮักความแพง เฮาบ่ให้เกินบ่ให้เหลือ พ่อแม่เพิ่นว่าแต่ก่อน เฮาไม่ได้ว่าบ้านกูมึงอย่ามาหาเด้อ เขตกูบ่เคยได้ว่า แต่กี้บ่มี บ่ได้ยินอีกซ้ำ บ่คือปัจจุบัน ปัจจุบันได้ยินน้อ ว่าแต่นี่มานี่หาบ่ได้ให้หานอกห้าร้อยเมตร ห้าร้อยเมตรหาบ่ได้ ปัจจุบันนี่มันมีโครงการใหญ่ๆมาลง คือเขื่อนนี่แหละ สร้างความแตกแยก คนเป็นสองฝักสองฝ่ายขึ้น

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางพรใจ ลี่ทองอิน
วันเดือนปีเกิด	24 สิงหาคม 2506
สถานที่เกิด	จังหวัดราชบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	502/141 หมู่บ้านเมืองใหม่ดอนเมือง
	สีกัน ดอนเมือง กรุงเทพมหานคร 10210
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	บัณฑิตวิทยาลัย
	มหาวิทยาลัยเกริก จ.กรุงเทพมหานคร

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2523	มัธยมศึกษาตอนปลาย
	โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา พญาไท กรุงเทพมหานคร
พ.ศ.2527	สังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต (เกียรตินิยม)
	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ.2534	มานุษยวิทยามหาบัณฑิต
	คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ.2545	การศึกษาดุษฎีบัณฑิต (กศ.ด.)
	สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ